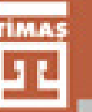

Prof. Dr.
KEMAL H. KARPAT

TÜRK SİYASİ TARİHİ

SİYASAL SİSTEMİN EVRİMİ

iyiki kitaplar var...

TÜRK SİYASİ TARİHİ

Siyasal Sistemin Evrimi

Prof. Dr. Kemal H. Karpat

Çeviren: Ceren Elitez

TİMAŞ YAYINLARI | 2633
Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 37

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

ISBN
978-605-114-691-1

E-ISBN
978-

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi, Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

Prof. Dr. KEMAL H. KARPAT

Dobruca'nın Babadağ kasabasında doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra akademik çalışmalarına New York ve Washington Üniversitelerinde siyasal ve sosyal bilimler üzerine devam etti. Birleşmiş Milletler Toplumsal Araştırmalar Bölümü'ndeki görevinin ardından sırasıyla Montana Devlet Üniversitesi, New York Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Robert Kolej, Bilkent Üniversitesi, ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, Harvard Üniversitesi, Johns Hopkins Üniversitesi, Columbia Üniversitesi ve Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales gibi eğitim kurumlarında öğretim üyeliği ve yöneticilik faaliyetlerinde bulundu. Türk Araştırmaları Derneği ile Türk Araştırmaları Kurumu'nun başkanlıklarını yaptı. Orta Asya Çalışmaları Derneği'nin kurucu başkanlığından sonra Wisconsin Üniversitesi Orta Asya Çalışmaları Programı'nın bölüm başkanlığı görevinde bulundu (1989-1995). *International Journal of Turkish Studies, Central Asian Survey* ve *Journal of Muslim Minority Affairs* dergilerinin yayın kurullarında yer aldı. Halen Türk Tarih Kurumu onur üyesi olan Karpat, bilimsel çalışmaları nedeniyle, Romanya Bağımsızlık Madalyası ve Bükreş Üniversitesi Dimitri Cantemir Madalyası'yla ödüllendirildi. Kendisine Romanya Ovidius Üniversitesi ve Rusya Çuvaş Milli Üniversitesi tarafından onur doktoraları verildi. Rusya Kazan Bilimler Akademisi Onursal Üyeliği, Wisconsin Üniversitesi Hilldale Ödülü ve Türk Bilimler Akademisi Ödülü'ne sahip olan Karpat 20 ülkede yayımlanmış 100'ü aşkın makaleye ve çok sayıda kitaba imza attı. Halen Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği görevini sürdüren Karpat, TBMM Onur Ödülü sahibidir.

CEREN ELİTEZ

1984 yılında İstanbul'da doğdu. Sırasıyla Sainte Pulchérie Fransız Kız Ortaokulu'nu, Galatasaray Lisesi'ni ve Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Şu anda mülteciler, göçmenler ve bu konuların özellikle tarihsel boyutları üzerine araştırmalarını sürdürüyor.

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM / TÜRK SİYASAL SİSTEMİNİN EVRİMİ: MODERNİTE, LAİKLİK VE İSLAM'IN DEĞİŞEN ANLAMLARI (1876-1945)

Kavramlar ve Metodoloji

Türkiye'nin modern siyasal sistemi, sürekli değişen bir sosyoekonomik yapı ile dışarıdan alınmış durağan anayasa modelleri arasındaki etkileşimin ürünüdür. Anayasanın, özellikle 1960-82 döneminde sürekli değiştirilmesi, yalnızca toplumsal yapıdaki hızlı değişimin değil, bu yapı ile politik sistem arasındaki önemli uyumsuzluğun da bir sonucudur. Bu politik sistemin cumhuriyetçilik ve ulus-devlet gibi birtakım özellikleri, ona güç, istikrar ve süreklilik kazandırmıştır. Fakat çeşitli iktidarların, grupların ve bireylerin kötüye kullandığı hak ve özgürlükler ile düzenleyici kurumlar, sürekli bir ilerleme ve gerileme içine sıkışmıştır. Türk siyasal sistemindeki bu istikrarsızlığının başlıca sebebi, şüphesiz, anlaşmazlıkların giderilmesinde geleneksel yöntemlerin kullanımına son verilmesinde ve sosyopolitik değişime uyum sürecinde yatmaktadır. Bununla birlikte, Türk siyasal sisteminin içinde bulunduğu sürekli bunalımın anlaşılabilmesi için, bu sistemin evrimini geniş bir kavramsal çerçeve içinde analiz etmek gerekir. Bunu yaparken sosyal gruplar, yönetici seçkinler ve yapısal değişim sürecinin parçası olmuş belli başlı uluslararası olaylar arasındaki etkileşimi de göz önünde bulundurmak lazımdır. Bu çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, tarihsel perspektiften bakıldığında, Türk anayasalarının toplumun temel kültürünü, felsefesini ve özlemlerini ifade etmediği görülmektedir. Anayasalar, toplumu yeniden biçimlendirmek ve iktidarın gücünün denetlenmesini meşrulaştırmak için bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Hem anayasalar hem de ideolojiler, belli sosyal grupların yeni bir rejim kurmak ve tasarladıkları politikaları gerçekleştirmek için kullandıkları araçlar olarak algılanmalıdır.

Avrupa Modernitesi ile Osmanlı Siyaset Geleneğini Uzlaştırma Arayışları: 1876 Anayasası

1876 Anayasası, Türkiye'nin modern politik sisteminin resmî başlangıcı olarak kabul edilmektedir.[1] Kısmen Belçika Anayasası model alınarak

hazırlanan bu anayasanın 1876 yılının Aralık ayında ilan edilmesinin, Avrupalı büyük devletlerin düzenlediği İstanbul Konferansı'nı baltalama amacı taşıdığı açıktır. İstanbul Konferansı, görünüşte "ıslahatların" tasarlanması için toplanmıştı fakat asıl amacı Avrupa'nın Osmanlı ekonomisi ve hükümeti üzerindeki baskısını artırmaktı. Bununla birlikte, 1876 Anayasası'nın ilan edilmesi için seçilen zaman ile kanunun özü arasında bir bağlantı yoktu. Anayasa metni, Osmanlı toplumundaki köklü değişikliklere cevaben, Mithat Paşa ve birkaç destekçisi tarafından hazırlanmıştı. Bu anayasa, ilk olarak, padişahın otoritesini kısıtlayarak yeni Osmanlı bürokrasisine koruma sağlıyordu. Bunun yanı sıra, yeni orta sınıfların, devlet yönetimini işlevsel bir bürokrasiye dönüştürme isteğini de ifade ediyordu. İkinci olarak, 1800 yılından itibaren gerçekleşen temel yapısal değişimler, bu anayasada düzenlenmeye çalışılmıştı. Çeşitli nedenlerle, geleneksel Osmanlı yapısında sarsıcı değişimler meydana geldi: Ticaret, kademeli olarak serbestleştirilmiş, küçük ve orta büyüklükteki çiftçiler (hatta belli başlı bölgelerdeki büyük toprak sahipleri) arasında özel arazi mülkiyeti yaygınlaşmıştı. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında üç milyon muhacir gelmiş ve yaklaşık iki milyon göçebe aşiret üyesi yerleşik hayata geçmişti.

1860'a gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni ekonomisi ve bu ekonomiyi teşvik eden gruplar, Avrupa'nın ekonomik-sosyal sisteminin hem gerisinde hem de ona bağımlı durumdaydılar. Buna rağmen, İmparatorluk, kapitalist sistemi benimseme yoluna çoktan girmişti. 1876 Anayasası, bu bağımlılığı yansıtıyordu. Fakat Anayasa, bir yandan Avrupa'dan model alınan yeni düzenleme ve kurumları getirirken, diğer yandan Osmanlı geleneklerine bağlı kalarak eski siyasal kültürü ve kurumları korumaya da çalışıyordu. Geleneksel Osmanlı sisteminde yazılı bir anayasa yoktu. Fakat bir dizi kanunla, en üstün iktidarın sahibi olan padişah etrafında örgütlenen, oldukça geniş ve esnek bir "meşruti" mekanizma kurulmuştu. 1876 Anayasası, padişahın sistemdeki bu merkezî konumuna sadık kalmakla birlikte, karar mekanizmasında katılım ve uzlaşmaya da yer açıyordu. Meşrevet (danışma) ve şura (meclis) gibi geleneksel kavramlar, içinde yalnızca dinsel liderler ile padişahın vekillerinin değil, dolaylı seçimle gelen halk temsilcilerinin de bulunduğu Heyet-i Mebusan'da toplanmıştı. 1876 ve 1878'de yapılan iki seçimle,

cemaat liderleri, yerel eşraf, toprak sahipleri, tüccarlar ve ulemadan meydana gelen bir parlamento kuruldu. Ancak bu mebuslar, bürokraside hâkim olan ehliyetsizlik, yozlaşma ve kibir hakkında öyle sert eleştiriler dile getirdiler ki, bu saygısızlıkları karşısında son derece öfkelenen padişah, Meclis'in çalışmasını durdurdu ve Anayasa'yı feshetti.[2] Anayasa'nın yazarı Mithat Paşa ise önce sürgün edildi, ardından hapsedildi ve en sonunda da öldürüldü (1884).

Bu ilk meşrutiyet denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının temel nedeni, o dönemde padişahın yönetimi altında bulunan iktidardaki siyasal seçkinlerin, ellerindeki gücü halkın temsilcileriyle paylaşmak istememeleriydi. Bir sonraki yüzyılda aynı durum birçok kez tekrarlandığında, sahnede her seferinde farklı aktörler ve farklı sebepler vardı: İster monarşi yanlısı ister cumhuriyetçi olsun, iktidarı elinde tutan grup, kendi hükümetini yanılmaz sandı; her türlü muhalefetin ve eleştirinin -ihanet derecesine varmasa bile- kötü niyet taşıdığına inandı. 1876 yılında Mithat Paşa ve yandaşları, ne kendilerine arka çıkan bir siyasal partiye ne de halk desteğini almalarını sağlayabilecek bir ideolojiye sahiptiler. Osmanlı Devleti'nde iktidar için rekabet eden çeşitli gruplar mevcut olsa da bunların hiçbirinin toplumsal altyapı ile uyuşan bir ideolojisi veya geniş bir sosyal tabanı yoktu. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) ülkeyi anayasa olmadan yönetmeye devam etti. Yine de II. Abdülhamit bürokrasiyi yeniden düzenledi, eğitimi yaygınlaştırdı, tarımsal sistemi yeniledi, ulaşım sistemini modernleştirdi ve ekonomiyi bütünüyle canlandırdı. Onun saltanatında, tarımsal üretim üç kat arttı ve sanayileşme alanında ilk adımlar atıldı.[3] Abdülhamit'in icraatları sayesinde, modern bir politik sistemin kurulması için gereken sosyoekonomik altyapı önemli ölçüde güçlendi ve eğitim sisteminin altyapısı inşa edildi. Gerçekten de, bu ıslahatlar yapılmasaydı Jön Türkler ve Cumhuriyet dönemlerindeki politik gelişmelerin yaşanması düşünülemezdi.

Jön Türkler dönemi (1908-18), Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet döneminde hem seçkinleri hem de yığınları harekete geçiren politik örgütlenmenin ve ideolojinin kaynağını teşkil etmesi bakımından esasi önem taşımaktadır. 1908 yılındaki Jön Türk "Devrimi", ancak "devrimciler" iktidarı ele geçirdikten sonra bir devrim olabilmiştir.[4] Bu hareket, subayların ve birtakım eğitimli gençlerin düzenlediği birkaç

itaatsizlik ve terör eyleminden meydana geliyordu. Padişahı 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe sokmaya zorlamak isteyen "devrimciler" 1906 yılında Selanik'te gizlice kurulmuş olan bağımsız bir teşkilata üyeydiler. Fakat bu teşkilat, sonunda Fransa'da kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) bağlanmış ve bu adı almıştı. Padişah, 23 Temmuz 1908'de, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe sokmayı kabul etti. İTC ise İkinci Meşrutiyet uygulamalarını denetlemek için üyelerinin bir kısmını İstanbul'a gönderdi.

Jön Türk liderleri, Saray'ın dışında yer alan kişilerdi. Yeni orta sınıfın genç üyeleri olan bu liderler, modern okullarda eğitim görmüşlerdi. Elbette, çoğunluğu oluşturan Müslümanlar arasında baskın olan ailevi ve toplumsal değerlerin bir kısmını paylaşıyorlardı. Bununla birlikte, yaşlı neslin halife, sultan ve bürokrasi için beslediği saygı duygusundan bir ölçüde arınmışlardı. İTC'nin gücü, 1908, 1911, 1912 ve sonraki yıllardaki seçimleri kazanmak suretiyle kontrolünü elinde tuttuğu Heyet-i Mebusan'dan geliyordu.[5] İTC, bu dönemde çoğu zaman Kabine'de yer almış olmasına rağmen, 1913 yılına dek yürütmenin denetimini tümüyle eline geçiremedi. Bu anormal durumun sebeplerinden biri, padişahın yürütme organının bir parçası olması ve dolayısıyla bir kerede yerinden edilmesinin kolay olmamasıydı. Fakat asıl sebep, İTC'nin, çok etnikli ve çok dinli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde uygulanabilecek nitelikte bir ideoloji geliştirerek tam bir siyasi parti hâline gelmeyi henüz başaramamış olmasıydı. Buna rağmen, İTC, küçük ve gizli bir gruptan adım adım normal bir siyasi partiye dönüştü. 1908-18 döneminin büyük kısmında bir yandan iktidarı elinde tutan İTC, öte yandan da kendine ait bir ideoloji geliştirmeyi sürdürdü.

Cumhuriyet rejiminin doğru bir tarihsel bakış açısıyla değerlendirebilmesi için, İTC'nin yaşadığı bu siyasal dönüşüm sürecinin temel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemek şarttır. Bu nedenle, anayasal süreci, İTC'nin bir siyasi parti olarak evrimleşmesini ve 1908-18 döneminin ideolojik hareketlerini kısaca tartışacağım. 1876 Anayasası, İTC iktidarı süresince yürürlükte kaldıysa da, metni oluşturan 119 madde üzerinde birkaç kez değişiklik yapıldı. Parlamento içinde, Meclis-i Ayan'ın sahip olduğu ayrıcalıklı yetkiler, Meclis-i Mebusan'a devredilmişti. Parlamento, denetimi geniş bir alanda ele geçirerek, ana iktidar odakları olan Saray'ın (padişahın)

ve Babıâli'nin (sadrazamın) yerini almıştı.[6] Yürütme (Kabine) de, hâlâ güçlü olmasına rağmen, yasamanın denetimi altına girmişti. 1909 yılında II. Abdülhamit'in karşı-devrim planladığı mazeretiyle tahttan indirilmesinin ardından,[7] monarşinin güç ve itibarı öylesine azaldı ki çok az insan yeni padişahın kim olacağı konusuyla ilgileniyordu. Altı yüzyıllık Osmanlı Hanedanı, Hilafetin emanetçisi olması açısından önemini korumaya devam ettiği hâlde, yalnızca birkaç yıl içinde gücünü ve görkemini ciddi ölçüde yitirdi. Aynı dönemde, İTC öncelikle ülkenin çeşitli yerlerinde siyasi dernekler açarak toplumsal tabanını genişletti. 1913 yılına gelindiğinde, İTC yönetiminin gizlilikten vazgeçerek kurallara uygun bir siyasi parti olduğunu açıklamasıyla beraber, bu siyasi dernekler, İttihat ve Terakki Partisi (İTP) şubelerine dönüştü. Aralıksız düzenlenen yıllık kongrelerde bir parti programı ve ideolojisi geliştirilmişti. Böylece gizli dernekten siyasi parti konumuna yükseliş adım adım sağlanmış oldu. Toplamda dokuz kongre toplandı; 1918 yılındaki son kongrede ise Parti'nin dağıtılmasına karar verildi.

İTP, görüşleri sosyalizmden şeriatçılığa çeşitlilik gösteren diğer bir düzine siyasi partinin sert muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Bunlar arasından, ana muhalefet partilerinin bir koalisyonu olan Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Ahrar Partisi'nin özellikle önem taşıyordu.[8] Muhalefet partileri esas olarak başkentte ve birkaç büyük şehirde yoğunlaşmıştı ve dolayısıyla sınırlı bir halk desteği toplayabiliyorlardı. İktidara gelmek üzere ileri sürdükleri temel gerekçe, iktidardaki grubun diktatörce yönetimiydi. İktidar partisi ile muhalefet arasındaki ilişkiler, gergin ve çoğunlukla şiddetliydi. Aslında bu gerginlik, İmparatorluğa hâkim olan etnik, dinsel ve sosyal çatışmaların yansımasıydı. Muhalefet, 1908 sonrasında kurulan parlamenter demokrasi çerçevesinde temsil edilmek ve resmen tanınmak isteyen ulusal ve toplumsal gruplardan meydana geliyordu. Bu gruplar, geçmişte geleneksel, dinsel "millet sistemi" içinde yer alıyorlardı. "Millet sistemi" yeni ve laik bir politik sistem geliştirilmeden evvel kaldırılmıştı. Gelgelelim, yüzeydeki çalkantılı politik durumun altında, bazı seçkinler arasında kurulmaya başlayan geleceğe yönelik bir nevi uzlaşma giderek belirginleşmeye başlamıştı. Bu seçkinler, bir veya daha fazla etnik-dinsel grupla özdeşleşmeye çalışıyorlardı. Dışarıdan bakıldığında, iktidar partisi, Osmanlıcılığı resmî ideolojisi olarak benimsemişe benziyordu.

Osmanlıcılık, ırkı, dini veya etnik kökeni gözetilmeksizin tüm Osmanlılara eşit vatandaşlık hakkı tanınması fikri üzerine kurulmuştu. Oysaki iktidar partisi aslında daha özgün bir ideolojiyi biçimlendirmekle meşguldü. Bu ideoloji, milliyetçilikti. Milliyetçilik, politik açıdan antiemperyalizmin, ekonomik alanda ise devletçiliğin benimsenmesi ve bu ikisine Türkçülüğün eklenmesiyle meydana geliyordu.

Türkçülük unsuru, üç kanal yoluyla bu yeni milliyetçiliğin parçası oldu. Bunların ilki olan yazınsal-dilsel Türkçülük, yerli konuşma diline yakın, basitleştirilmiş bir Türkçenin kullanımını savunuyordu.[9] Nihayet (kısa bir süre için) milliyetçiliğin başlıca öğelerinden biri olan halkçılığın dile getirildiği bir alana dönüştü. İkinci olarak, Yusuf Akçura'nın da fark ettiği gibi, Osmanlıcılık ve İslamcılık politik ideolojileri çökmekteydi. Devletçi milliyetçiliğin veya Akçura'nın deyişiyle "pratik" milliyetçiliğin hedefi de, Türkçülüğün diğer ideolojilere karşı zafer kazanması ve Osmanlı Devleti'nin bir Türk yurduna dönüştürülmesiydi.[10] Ziya Gökalp'in öncülüğündeki üçüncü ideoloji ise, evrimci ve özümlemeci bir Türkçülüğü savunuyordu. Buna göre tarih, dil ve Osmanlı geçmişi yadsınmak yerine içselleştirilecek ve modern koşullara uyarlanacaktı. Modern Türklerin ulusal kültürünün temelleri böyle atılacaktı.[11] Aslında, birbirinden farklı bu üç Türk milliyetçiliğinin de kökleri on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan antiemperyalist radikal İslamcı hareketlere uzanıyordu. Sultan II. Abdülhamit, filizlenmeye başlayan bu halkçı, radikal ve antiemperyalist nitelikteki fikirleri kullanarak Müslüman tebaa içinde toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmek istemişti. Bu şekilde Müslüman, Osmanlı ve Türk kimlikleri özdeşleşecekti. Türklerin tarihine ve kişiliğine derinden işlemiş olan Müslüman-Osmanlı kimliği, Türk milliyetçiliğinin psikolojik yapısını oluşturuyordu. Jön Türkler, bu kültürel ve tarihsel milliyetçiliği bir ulus-devletin gereklerine uyarlamak zorunda kaldılar. Üç ayrı Türk milliyetçiliği akımını tek bir ideoloji altında birleştirme çabası, Jön Türkler ile başladı ve Cumhuriyet döneminde meyvelerini verdi.

Yükselen Türk milliyetçiliği, Jön Türkler döneminde İslam'ın manevi ve hukuksal temellerine herhangi bir saldırıda bulunmadı. O dönemde, Türk milliyetçiliğindeki laiklik anlayışı, devleti güçlendirmek adına din kurumunu çeşitli yönetsel ve yargısal işlevlerinden oksun bırakmak şeklinde vücut buldu.[12] Jön Türk milliyetçiliğinin bir de antiemperyalist

ekonomik boyutu vardı: Kapitülasyonları (Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin ardından Avrupalı güçlere kendi toprakları dışında haklar tanıyan ayrıcalıkları) kaldırmayı ve bir ulusal ekonomi kurmayı amaçlıyorlardı. Jön Türkler, Rusya'yı zayıflatmaya yönelik bir dış politika aracı olarak pan-Türkist (pan-Turancı) görüşleri benimsemişlerdi. Milliyetçiliğin bir yan ürünü olarak değerlendirilen bu görüşlerin, asıl Türk milliyetçiliği ile pek ortak yanı yoktu. (Pan-Türkizm, Rusya'daki Müslümanlar arasında, Çarlık rejiminin baskılarına ve Ruslaştırma çabalarına karşı bağımsız bir savunma ideolojisi olarak gelişmişti).

Türkiye'nin politik sistemini tarihsel ve ideolojik açılardan ele alan bu incelemede tartışacağım son başlık, siyasal seçkinlerin toplumsal kökenidir. Jön Türk Devrimi'nin, kendinden önceki birçoklarının aksine, başkentte değil taşrada başlamış olması önemlidir. Birtakım başlıca Jön Türk liderlerinin ailevi ve coğrafi kökenlerine yakından bakıldığında, kendilerinin veya ailelerinin göçmen olduğu veya evlerini ve makamlarını terk etmek zorunda kalmış eski Osmanlı taşra seçkinleri arasından çıktıkları anlaşılmaktadır. Bu kişiler, İmparatorluğun siyasal yaşamının ve geleneklerinin dışında kalan sıra dışı bir grubu temsil ediyorlardı. (Eski düzenin en önemli savunucularından biri olan Kamil Paşa'nın, İttihatçıların İstanbul'da kalmak yerine geldikleri yer olan Selanik'e geri dönmelerini söylediği anlatılmaktadır).[13]

Yönetici grup olan İTP, iktidarda kalmak için ilk olarak ordunun desteğini kazanmaya ve onu denetim altına almaya çalıştı. Savaş nedeniyle başka meşguliyetleri olan ordu ile belli ölçüde uzlaşma sağladıktan sonra İttihatçılar, çeşitli grupların örgütsel desteğini alma çabasına girdiler. Bu gruplar arasında şunlar sayılabilir: Alt ve orta tabakadan aydınlar, küçük bürokratlar, bazı subaylar ve (küçük tüccarlar ve küçük toprak sahipleri gibi) büyük özlemleri olan taşradaki çeşitli ekonomik gruplar. Böylece İTP, kendisini, 1856-1908 döneminde meydana gelen dönüşümün meyvesi olan alt-orta sınıf ile çeşitli gruplar arasında meydana gelen yukarı doğru hareketliliğin en önemli kanalı olarak konumlandırdı.

Sahip olduğu örgütsel ve ideolojik altyapı ve toplumsal taban, İTP'yi, saltanat ve çevresi tarafından temsil edilen eski düzenden derin bir sosyal, psikolojik ve kültürel uçurumla ayırıyordu. Enver Paşa'nın padişahın

ailesinden bir kişiyle evlenmesine rağmen, yeni yönetici kadrolar ile saltanat arasında neredeyse hiçbir ortak nokta yoktu. Dolayısıyla, İTP kadrolarının eski sistemden kurtulmaları görece kolay oldu. Geçmişte iktidara gelenler, bunu yönetimdeki güç dengesiyle oynayarak başarmışlardı. İTP ise, bunu yerine, kendi "devrimci" çabalarıyla iktidarı ele geçirdi. Gerçekten de, İmparatorluk kurumu dışından gelen bir toplumsal grubun, saltanatın özüne meydan okuyan bir tez ve ideoloji kullanarak denetimi ele geçirmesine Osmanlı tarihinde ilk defa rastlanıyordu. (Jön Türkler saltanatı sonlandırmadılar. Fakat bunu, saltanatı benimsedikleri için değil, pratik nedenlerle yaptılar).

Gelgelelim, yeni düzen, ileride gerçekleşecek olan kendi güçten düşüşünün ve çöküşünün tohumlarını da içinde taşıyordu. Yeni lider kadrolar, (1908 yılının Temmuz ayında Fırzovik'te yapılan halk gösterileri hariç) iktidara gelmek için kitlelerin desteğini almak yerine ordu ve devlet bürokrasisi içindeki güç dengeleriyle oynamışlardı. Dolayısıyla yaptıkları devrim, ekonomi burjuvazisinin değil, bürokrasi ve aydınlar hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alanların zaferiydi. Bu, devletin kurduğu sözde modern okul sistemi aracılığıyla yaratılmış bir gruptu.[14] Yeni düzeni yaratan değişiklikler, bireysel statü, güç ve saygınlık kazanmanın yollarını da tamamen değiştirdi. Abdülhamit'in saltanatı dâhil olmak üzere geçmişte, bir kişinin din veya sanat alanında başarılı olduğu takdirde bireysel saygınlık ve toplumsal statü kazanması mümkündü. Oysa artık toplumsal hiyerarşinin basamaklarını tırmanmanın tek yolu, parti ve hükümet ile işbirliği yapmaktı. Yüksek statüye giden tüm yollar, artık siyasal sistemin tekeline girmişti. Ekonomik olanakların çoğalması sayesinde zenginleşme şansı da artmıştı. Bununla birlikte, kamu görevinde çalışacak nitelikli personel yetiştiren modern eğitim sistemi, yukarı yönde hareketliliğin başlıca kanalına dönüşmüştü. Kısacası, Jön Türk Devrimi'nin yarattığı yeni seçkinci düzenin temelinde, bir avuç eğitimli insan (münevver) ile eğitimsiz halk yığınlarından (avam) oluşan bir toplum yatıyordu.

1918 sonbaharında İmparatorluğun savaşı kaybettiği kesinleşince, İTP iktidardan çekilerek kendini feshetme kararı aldı. 1918-22 döneminde yaklaşık otuz partinin kurulmasıyla, siyasi parti sayısında büyük bir artış yaşandı. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında başarısız hükümetler kuran Hürriyet ve İtilaf Partisi, Türkiye topraklarının parçalanmasında İtilaf

güçleriyle işbirliği yaptı. Bu durum, muhalefet partilerinin itibarını iyice zedeledi ve dolaylı olarak, İTP’nin savunduğu ilerleme, milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini yeniden güçlendirdi.[15] İTP’nin ardında bıraktığı miras yalnızca düşüncelerden oluşmuyordu. Bu mirasın içinde ülkenin insani, ekonomik, düşünsel ve kültürel kaynaklarının önemli bir bölümünü denetleyen, iyi eğitilmiş ve geniş kadrolara dayanan bir siyasi örgüt de yer alıyordu. Mustafa Kemal önderliğindeki Ulusal Kurtuluş mücadelesi ve Cumhuriyet, Jön Türkler döneminde hazırlanan bu sosyopolitik temeller üzerine kuruldu.

Kurtuluş Savaşı ve Modern Politik Sistemin Kuruluşu

Çağdaş biçimini almaya 1918-22 döneminde başlayan Türk siyasal sistemi, özünde, her biri kendine özgü özellikler taşıyan üç farklı tarihsel dönemin ürünüdür: Bunların ilki, on beşinci yüzyıla uzanan Osmanlı geçmişi ve siyasal kültürü; ikincisi, Jön Türkler döneminde doruk noktasına varan sosyoekonomik değişikliklerle örülü dönem -ki aslında bu, geleneksel siyasetin sona erdiğini ve politik sistemin toplumsal tabanının genişlediğini gösteren bir geçiş dönemiydi; üçüncüsü ise, Kurtuluş Savaşı ile başlayan Cumhuriyet dönemidir. Modern siyasal sistemin bir takım önemli özellikler kazandığı bu üçüncü dönem, başlangıcı ve hedefleri açısından ilk ikisinden belirgin farklarla ayrılmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında reformları ve diğer değişiklikleri başlatan bir avuç insan, ya doğrudan hükümetle ya da (kamu görevlisi hiyerarşisinin ikinci veya üçüncü basamağında yer alan) bürokrasi ve ordu mensuplarıyla ilişkisi olan kişilerdi. Cumhuriyet dönemi ise, yabancı işgaline karşı direniş ve savunma için aşağıdan yükselen ve daha sonra Kurtuluş Savaşı’na dönüşen bir halk hareketiyle başladı.

Kurtuluş Savaşı’nın örgütsel temeli, taşra kentlerindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Redd-i İlhak Cemiyeti ve İstanbul’daki Karakol Cemiyeti gibi çeşitli gruplara dayanmaktadır. Ulusal mücadeleyi başlatan olay, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanların İzmir’e yaptıkları çıkarma oldu. İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Yunanlar, kısa süre içinde Anadolu’nun önemli bir kısmını işgal ettiler. Amaçları bu bölgeleri ilhak etmekti. Anadolu ve Trakya’nın dört bir yanında mantar gibi çoğalan direniş örgütlerinin başlıca amacı ise, Yunan işgaline karşı koymaktı. Bu örgütlerin liderleri, Anadolu ve Trakya’nın üst ve orta sınıf ailelerinden gelen kişilerdi. Aralarında

toprak sahipleri, yerli tüccar ve zanaatkârlar, ulema, öğretmenler, terhis edilmiş subaylar ve bürokrasinin alt basamaklarındaki memurlar vardı. Kurtuluş Savaşı hakkındaki çok sayıda belgeye göre, direniş liderlerinin çoğu İTP üyesiydi. Çerkez Ethem adlı önde gelen bir gerilla liderinin daha sonra Yunanlara katılarak saf değiştirmiş olması bir yana,[16] Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen göçmenler ile bunların çocukları ve torunları, direniş hareketine büyük destek verdiler. Bu mücadeleye önemli ölçüde destek sağlayanlar arasında, bazı zengin toprak sahipleri ile padişahın görüşlerini temsil eden yüksek rütbeli memurlar da vardı. Dolayısıyla, birçoğu en başından beri padişah ile anlaşmazlık içinde olan bu taşra grupları, Kurtuluş Savaşı'nın ilk önemli katılımcıları oldular. Balıkesir ve Akşehir'deki başlıca direniş teşkilatlarını örgütleyen Hacim Muhittin'in güncesine göre, Kurtuluş Hareketi yalnızca halk yığınlarının desteğini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda orta sınıftan gelen yöneticileri padişaha karşı gelmeye de itmişti.[17]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni bir ulusal hareket biçiminde örgütleyen ve hedeflerini çizerek yönlendiren grupta, subaylar ve bazı milliyetçi aydınlar vardı.[18] Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal, Yunan birliklerinin İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinin koruması altında İzmir'e çıkarma yapmalarının hemen ardından İstanbul'u terk etti. (Mustafa Kemal 1934 yılından sonra Meclis'in kendisine verdiği Atatürk soyadıyla anılmaya başlamıştır).

Mustafa Kemal, yukarıda bahsedilen grubun sözcülüğünü üstlendi. İşgale karşı olan çeşitli subaylarla irtibat kurmaya ve dağınık durumdaki direniş örgütlerini tek bir yapı içinde toplamaya çalıştı. Amasya Protokolü, 21 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy (Ankara'daki ordunun komutanı), Refet Bele (Samsun'da bulunan bir komutan) ve Rauf Orbay (eski Donanma Bakanı) tarafından imzalandı ve daha sonra Kazım Karabekir (Erzurum'daki görece iyi durumda bulunan Üçüncü Ordu'nun komutanı) tarafından da kabul edildi. Amasya Protokolü, hareketin amaçlarının dile getirildiği ve halkın direnişe katılmasını sağlamak adına atılması gereken adımların belirlendiği ilk önemli belgeydi. Daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin çoğunun katılımıyla düzenlenen Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) sonucunda tüm bu örgütler tek bir yapı içinde birleştirildi ve

Misak-ı Milli (Ulusal Sözleşme) olarak bilinen metin ortaya çıktı.[19] Bu sözleşmede, yaklaşık olarak bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde kalan bölgenin toprak bütünlüğü ve ulusal bağımsızlığı ilan ediliyordu. Direniş hareketinin yalnızca ulusa ait toprakları değil, İstanbul'daki İtilaf Devletleri'nin esiri olarak tasvir edilen Padişah-Halife'yi de korumayı amaçladığı duyuruluyordu. Misak-ı Milli'de gerçekten devrimci bir ilke de ifade ediliyordu: Padişah ve hükümeti, ulusların kendi kaderlerini tayin ettikleri bu devirde milli iradeye boyun eğmeleri ve sanki ulusun üstünde bir konuma sahiplermiş gibi hareket etmemeleri yönünde uyarılıyorlardı. Buna ek olarak, ulusun, bir ulusal meclis toplanmasını istediği ve merkezî hükümetin bu isteği gerçekleştirmemesi hâlinde, kendi kaderinin yönetimini eline alacağı belirtiliyordu. Misak-ı Milli, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni ulusu temsil eden ve ulusun çektiği acı ve umutsuzluğa ayna tutan bir Birlik olarak tanımlıyordu. Bir temsilciler komitesi (Heyet-i Temsiliye) kurularak ulusal birliğin her seviyede sağlanacağını da duyuruyordu.[20]

Türk siyasal tarihi bağlamında incelendiğinde Misak-ı Milli'de yer alan bu maddelerin gerçekten devrimci bir nitelik taşıdığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu maddeler ile ülke, İmparatorluk geçmişinden keskin bir bıçakla ayrılmış ve Avrupa siyasal felsefesinden alınan düşüncelere dayalı yeni bir siyasal sistem kurulmuştur. Misak-ı Milli'de yer alan ilk ve en önemli düşünce, kendi toprakları üzerinde tam egemenliğe sahip ulusal devlet kavramıydı. İki yıl sonra, bu ulusal devlet Türk Devleti olarak tanımlanacaktı. İkinci temel ilke, milli iradeyi yani halkın ortak iradesini açıkça her türlü otoritenin kaynağı olarak tanımlıyordu. Buna göre milli irade, ulusun varlığını sürdürmesini ve ilerlemesini ilgilendiren tüm konularda Padişah-Halife'nin yetkilerinin yerini alıyordu. Üçüncü önemli ilke, milli iradenin nasıl ifade edileceği ve temsil edileceği hakkındaydı. Bununla birlikte Heyet-i Temsiliye'nin seçiminde ve oluşumunda uygulanacak yöntem, Misak-ı Milli'de belirsiz bırakılmıştı. Zira yeni rejim, halkın katılım şekli ve ölçüsü konusunda kesin taahhütlerde bulunmaktan kaçınmak istemişti. Temsil meselesi ise 1919 yılında padişahın İstanbul'daki hükümetinin emriyle düzenlenen seçimler sonucunda garip bir biçimde çözüldü. Mebusların çoğu milliyetçilerin denetimi altındaki bölgelerden seçilmişti. Dolayısıyla milli davaya genel olarak sıcak bakıyorlardı. Ankara'dan mebus seçilen Mustafa Kemal, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın başkanlığına

aday gösterilmişti. Mebuslar derhal Misak-ı Milli'yi kabul ettiklerini duyuran bir bildiri yayınladılar. Buna göre Misak-ı Milli, Türk halkının bağımsızlığını kazanmak ve ülkenin ve milletin bütünlüğünü güvence altına almak konusundaki kararlılığını ifade ediyordu.[21] İngilizler, Meclis-i Mebusan'ın bu eyleminden rahatsız olmuşlardı. Bu nedenle önde gelen milliyetçileri mahkûm edip tutuklaması ve Batı ile Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde milliyetçilere karşı yerel ayaklanmaları kışkırtması için İstanbul Hükümeti'ne baskı yaptılar. Mustafa Kemal, İslam'ın en yüksek makamı tarafından kâfir ilan edildi ve bir askerî mahkeme tarafından ölüme mahkûm edildi. İstanbul ile Ankara arasındaki bağları iyice koparan bu gelişmeler, milliyetçileri daha geniş halk desteği aramaya itti. Bu noktadan itibaren, kendiliğinden hızla büyüyen direniş hareketi emperyalizm ve saltanat karşıtı, ulusal ve halkçı bir nitelik kazandı. Milliyetçiler artık yalnızca işgalci yabancı güçlerle değil, padişahı destekleyen yerel kuvvetlerle de mücadele etmek zorundaydılar. Dolayısıyla padişah ile milliyetçiler arasındaki işbirliği olasılığı tamamen ortadan kalktı. Milliyetçilere karşı olan güçler, en üst dinsel makamlardan destek alıyorlardı. Bu durum, milliyetçi hareket içinde, din adamlarının politik güç sahibi olmalarına karşı çıkan unsurların ve "laik" eğilimlerin dayanağı oldu.

İstanbul'daki parlamento 1920 yılının Mart ayında feshedildi. Bu meclisin bazı üyeleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yeni seçilen diğer mebuslarla Ankara'da bir araya geldiler. Böylece 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kuruldu. (Bu gün daha sonra Ulusal Egemenlik Bayramı ilan edilerek, Türk tarihindeki ilk laik bayram oldu). Tek meclisten oluşan TBMM, kurulduğu tarihten itibaren milli iradenin temsilcisi oldu. Tüm yasama ve yürütme yetkileri TBMM'nin elinde toplanmıştı. Meclis'in başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Böylece yabancı işgaline karşı direnişin başlamasından 1920 yılının Nisan ayına dek geçen bir yıldan kısa sürede, Türk siyasal sisteminin milliyetçi ve halkçı özellikleri iyice belirginleşti. Nihayet 1921'e gelindiğinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) tüm bu gelişmelere yasal bir çerçeve kazandırdı.[22]

Hiç şüphesiz 1921 Anayasası, yabancı bir modelden kopyalanmış olmaması açısından, kendinden önce ve sonra hazırlanan diğer tüm anayasalardan ayrılıyordu. Bu, günün koşullarını ve Türk halkının gerçek

özlemlerini yansıtan özgün bir metindi. Rejimin temelini düzenleyen yeni Anayasa, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu, milli iradenin tek temsilcisi olan TBMM'nin savaş ilan etmek, barış yapmak ve anlaşmaları yürürlüğe koymak dâhil tüm yasama ve yürütme yetkilerini elinde topladığını bildiriyordu.[23] TBMM, ulusal direniş hareketine katılan tüm güçleri tek bir ordu altında birleştirdi. Ayrıca seçimlerin iki yılda bir yeniden yapılmasını karara bağladı. Türk halkının gerçek temsilcisi olarak tüm yetkilerini kullanan TBMM, İstanbul Hükümeti'nin yasa ve eylemlerinin geçersiz olduğunu duyurdu. Yeni Anayasa'da düzenlenmeyen alanlarda 1908-18 döneminde birkaç kez değiştirilen 1876 Anayasası geçerli sayılacaktı.

Bu gelişmeler, bir ölçüde, Türkiye'de doğmakta olan modern politik sisteme derinlik ve ufuk kazandıran ideolojik gelişmeler tarafından yönlendiriliyordu. Devrimci önderlerin düşüncelerinde psikolojik ve toplumsal olarak İslam'da kök salmış bir milliyetçilik baskındı. Gerçekten de 1919-23 dönemindeki Türk milliyetçiliğinin başat özelliğinin dinsellik olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde çok sık kullanılan millet ve milli terimleri ile asıl kastedilen, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve birbirine dinsel bağlarla bağlanmış olan ulusal bir topluluktu. Bu topluluğun bağlılık duyduğu kurum, padişah değil, kendi seçtiği TBMM idi. Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkan bu "millet" ne klasik İslam'daki "millet" ile aynı özellikleri taşıyor ne de konvansiyonel Avrupa modeliyle uyuşuyordu. Dışarıdan bakıldığında Batılı uluslarla benzeşiyordu fakat kendine has kültürel ve tarihsel özünü ve kimliğini koruyordu. Bu milliyetçiliğin dinsel ve kültürel boyutları yeni rejimin, Gayrimüslimlerin statüsünü tanımlaması esnasında iyice ortaya çıktı. Misak-ı Milli'de ve onu izleyen bildirilerde, Gayrimüslimler özerk dinsel cemaatler olarak değil, çoğunluğunkinden farklı bir kültüre ve dünya görüşüne sahip azınlıklar olarak kabul edildi. Bu azınlıklara eşit yurttaşlık ve koruma sözü veriliyordu. Ermenilerin ayrı bir devlet kurmaya çalışmaları ve Anadolu'da yaşayan Rumların, Yunan ordusuyla işbirliği yaparak Türk halkına eziyet etmiş olmaları, Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında derin bir uçurum yaratmıştı.

Halkçılık, 1920 yılının başlarından itibaren Kurtuluş Hareketi'nin en güçlü ideolojik öğesi olarak ortaya çıktı. 1920 baharında İstanbul Hükümeti ile ilişkilerin tamamen kesilmesinin ardından, milliyetçi liderlerin halk

yığınlarına güveni iyice arttı; tavırlarında ve konuşmalarında halkçı ve eşitlikçi bir söylem belirginlik kazandı. Milliyetçilerin iyi ilişkiler geliştirdikleri Bolşevik yönetiminden maddi ve manevi destek almaları, Türk Devrimi'nin halkçı ve anti-emperyalist yanlarını güçlendirdi. Fakat Devrim, bir sınıf mücadelesi ideolojisine dönüşmedi. (Gelgelelim bu halkçı eğilim görece kısa ömürlü oldu. 1925 sonrasında rejim seçkinci politikalara geri döndü. Bu konuyu ilerleyen kısımlarda tartışacağım).

Türkiye'de oluşmakta olan siyasal sistemin diğer bir ideolojik özelliği, maddi kalkınmanın başarılması için ülkenin doğal ve beşeri kaynaklarının gelişmesi gerektiğine olan inançtı. Erzurum Kongresi'nde ve Misak-ı Milli'de dile getirilen bu görüş, çeşitli toplantılarda ekonomik kalkınma talepleri gündeme taşındıkça güçlendi.

Böylece 1920 sonbaharında milliyetçilik, halkçılık ve maddi kalkınma, birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturdular. Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan ivmenin, bu üç ideolojinin karışımı olduğu söylenebilir. Bu karışım, yerinde bir deyimle halkçı program olarak adlandırılan 13 Eylül 1920 tarihli hükümet programında çok iyi ifade edilmişti.[24] Programın ikinci maddesi şöyleydi: "Büyük Millet Meclisi'nin yegâne ve mukaddes gayesi, Türk halkını emperyalizmin ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak kendi irade ve hâkimiyetinin hakiki sahibi kılmaktır." Dördüncü maddede, TBMM'nin birincil yükümlülüğünün "halkın maruz bulunduğu sefalet sebeplerini gidererek tarım, eğitim, yargı, maliye, ekonomi ve tüm sosyal alanlarda halkın gerçek ihtiyaçlarını karşılamak üzere gereken yenilikleri uygulamak, kalkınmayı başarmak ve böylece saadet ve refaha giden yolu açmak" olduğu belirtiliyordu.[25] Aynı maddede ulusal birlik ve beraberliğin gerekli olduğunun altı çiziliyordu. "Siyasi ve toplumsal ilkelerini milletin ruhundan almaya önem veren TBMM'nin bu ilkelerin uygulanmasında ulusun gerçek eğilim ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduracağı" da önemle vurgulanıyordu.[26]

Bununla birlikte milliyetçiliğin ve halkçılığın gerçek anlamlarının ne olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttu. Milli kalkınmanın başarılması için hangi ekonomi politikasının seçilmesi gerektiği konusundaki görüşler arasında da çarpıcı farklılıklar görülüyordu. TBMM iki kampa bölünmüş durumdaydı.[27] Birinci grup, hükümet ile ilişkisi olan asker ve bürokrat seçkinlerden oluşuyordu. Bunlar, ilerlemenin önündeki başlıca engel

saydıkları geleneksel kurumları, örgütleri ve özellikle de geleneksel kültürü değiştirmek gerektiğine inanıyorlardı. Söz konusu değişimin de yukarıdan dayatılarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Meclis’teki ikinci grup ise çoğunlukla taşralı liderlerden meydana geliyordu. Bu gruba göre bir yandan toplumun gelenekleri muhafaza edilirken diğer yandan da hükümet, otoritesini kullanarak ekonomik faaliyetin önündeki engelleri kaldırmalıydı. Böylece devlet, yeteneklerini geliştirmeleri ve özlemlerini gerçekleştirmeleri için bireylere her türlü olanağı sunmuş olacaktı. Birinci grup, taklitçiydi fakat kültürel açıdan ilericiydi; buna karşın, toplumsal ve ekonomik açılardan tutucu ve hatta gericiydi. İkinci grup ise, ekonomik alanda yeniliği ve özgürlüğü savunuyordu fakat kültürel açıdan muhafazakâr bir duruşa sahipti; zira toplumun inançlarını ve değerlerini koruyup sürdürmesinden yanaydı. Birinci gruptaki kişilerin görüşlerine, Avrupalı düşünceler ve kavramlar hâkimdi. Kendi toplumlarına tepeden bakıyorlardı. Dolayısıyla birinci gruba göre, Türk toplumu Yunanlardan, İngilizlerden ve kendi gelenekçi kültürünün prangalarından “kurtarılmayı” bekleyen bir halktı. İkinci grubun öncelikli isteği ise, toplumun kimliğini ve varlığını tehlikeye sokabilecek bir kültürel değişimin değil, maddi kalkınmanın gerçekleştirilmesiydi. Yine de her iki grup ülkenin geleceğini belirleyen TBMM’de bir arada var oldu. Komünist Parti, Türkiye Sosyalist Partisi ve Yeşil Ordu gibi TBMM’nin içinde ve dışında yer alan çeşitli radikal gruplar, önemli hareketler olmalarına rağmen Türk Devrimi’nin neticeleri üzerinde pek etkili olamadılar.[28] Kurtuluş Hareketi’nin asıl amacına ulaşmasının ardından iki grup arasında yaşanan mücadele sonucunda, temel sorun çözüme kavuştu. Fransızlar 1921’de Güney Anadolu’dan çıktılar. 1922 yılında aldığı ağır yenilginin ardından Yunan Ordusu, Türk halkına zulmeden ve Türklere ait binlerce evi yakıp yıkan Anadolu Rumlarının büyük bir bölümünü de yanına alarak ülkeyi terk etti.

Türkler açısından Kurtuluş Savaşı hem bir ölüm kalım mücadelesi hem de köklü bir siyasal değişim süreci oldu. Kurtuluş için savaşırken aynı zamanda modern ulusal Türk Devleti’nin temellerini de attılar. Şiddet ve çatışma ile geçmişinden kopan bir ulusun, yeni kimlikler ve yeni özlemlere sahip yeni bir varlık olarak dünya sahnesinde yerini alışı işte böyle gerçekleşti.

Cumhuriyet (1923-1945)

Cumhuriyet rejimi genellikle Türkiye'de reform dönemi olarak değerlendirilir. Gerçekten de Türkiye'de reformlar üç ayrı zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemler birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır ve bunların ilki, önceki bölümde ele aldığım 1919-23 dönemidir. Modern rejimin yönünü belirleyen temel kararların (örneğin saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulması ve Cumhuriyet'in ilân edilmesi) Cumhuriyet'in ilk yıllarında alındığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak laik ve milliyetçi karakterdeki en önemli ve en etkili reformların yürürlüğe konulması 1923-30 dönemine rastlar. Bu reformlardan bazıları Şeriat kanununun yerini İsviçre modeline dayanan modern Medeni Kanun'un alması, Arap harflerinin bırakılıp Latin harflerine geçilmesi, Batı takviminin kullanılmaya başlanması ve hatta kılık-kıyafet ile ilgili düzenlemeler yapılmasıdır. Yine Cumhuriyet döneminde yer alan üçüncü reform dönemi ise 1930-45 yılları arasında yapılmış olan reformları kapsamaktadır. Bu dönemde, bir dizi görece küçük reform yoluyla başta laikleşme olmak üzere önceden yapılmış olan reformların sağlamlaştırılması ve güçlendirilmesi amaçlanmıştı. Diğer bir amaç ise yeni seçkinlerin politik gücünü artırmaktı. Bu üçüncü dönemde yapılmış olan reformlar arasında Tarih Kurumu'nun, Dil Kurumu'nun ve Halkevleri'nin kurulması sayılabilir. Bunlar, reformcuların, kökünü kazımak istedikleri İslam kültürünün yerine ulusal Türk kültürünü getirme çabalarını yansıtmaktadır. Buna rağmen, ilerleyen kısımlarda göreceğimiz gibi, Cumhuriyet reformculuğunun bu son evresi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı sorunların da oluşmaya başladığı dönem olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonucunda ortaya çıkan siyasal sistem -hiç şüphesiz- halkçı, cumhuriyetçi ve ulusal bir karaktere sahipti. İlk TBMM, Türkiye ve Türk milleti terimlerini özgürce kullanmıştı. Henüz oluşum aşamasındaki bu politik eğilimler, Ağustos-Eylül 1922'de Yunan Ordusu'na karşı kazanılan zaferin ardından somut kararlara dönüşmüştü. Meclis'in 1920'deki ilk toplantısında *de facto* sona eren saltanat -ki bu altı yüzyıllık kurum, Devlet ile özdeşleşmiş bir yapıydı- Ankara'daki TBMM tarafından 1 Kasım 1922'de resmen kaldırıldı. Bu süreci hızlandıran etmen, 22 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da başlaması planlanan barış konferansında Türkiye'yi kimin temsil edeceği konusundaki karışıklığa son verme

gereksinimiydi.[29] Ankara Hükümeti'nin temsilcileriyle İtilaf Devletleri temsilcileri arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması, yeni rejimi ve bunun ilkelerini tanıdı. Bu uluslararası belge, modern Türkiye'nin Misak-ı Milli ile belirlenen (Hatay ve Musul haricindeki) sınırlarını kabul etti.[30]

Uluslararası gerginliklerin yatışması, Mutafa Kemal'in liderliğindeki Batıcı-modernist grup ile halkçı-gelenekçi grup arasındaki ideolojik ve felsefi farklılıkların açığa çıkmasına neden oldu. Halkçı-gelenekçi grup da kendi içinde Müslüman devrimciler, aydınlar ve subaylar gibi çeşitli alt gruplara bölünmüştü. Batıcı-modernist grup, kültürel ve dinsel reformları modernleşmenin ve ilerlemenin tek yolu olarak görüyordu. Çoğunluğu toplumsal ve ekonomik reform yanlısı olan gelenekçiler, saltanatın kaldırılmasından rahatsızlık duymamışlardı çünkü padişah, işgalci birliklerle işbirliği yaparak güvenilirliğini yitirmişti. Buna rağmen gelenekçilerin yalnızca çok küçük bir kısmı halifeliğin kaldırılmasına hazırdı. Gelenekçiler, halifeliği, Türklerin kültürel kimliğini sembolize eden ve onları Müslüman dünyaya bağlayan bir kurum olarak görüyorlardı. İşte bu koşullar altında Batıcı-modernistler, gelenekçileri saf dışı bırakarak TBMM'nin denetimini ele geçirmeye ve kendi reform programlarını uygulamaya karar verdiler.

Denetimi ele geçirmek için klasik yöntemler kullandılar. 1923 yılının Nisan ayında TBMM kendi kendini feshetti. Bunun ardından düzenlenen seçimlerde galip gelen Batıcı-modernistler, çok kısa bir süre sonra (1923 yılının Eylül ayında) seçim propagandasında verdikleri sözü tuttular ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Halk Fırkası adıyla bir siyasal partiye dönüştürdüler. Yeni parti, 23 Ekim 1923'te resmen kuruldu.[31] (Yeni parti, eski İTP ile hiçbir ortak yanının bulunmadığını savunuyordu. Buna rağmen, Halk Partisi'nin birçok üyesinin bir zamanlar İTP ile ilişkili olduğu bilinmektedir). Batıcı-modernist grup, savunduğu reformcu politikaları formülleştirmek için Parti'yi kullandı. TBMM'de alınan bir dizi kararla uygulamaya konulan bu reformcu politikalarda halkın desteğini almak için de Parti'den yararlandı. 11 Ağustos 1923'te toplanan yeni TBMM, başbakanlığa Rauf (Orbay) Bey yerine Fethi (Okyar) Bey'i getirdi. 12 Ekim 1923 tarihli bir yasa ile Ankara'nın başkent olduğu resmen açıklandı. Ardından, hükümet organları arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenmemiş

olmasından kaynaklandığı öne sürülen yapay bir kriz patlak verdi. Bu kriz neticesinde 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilân edildi. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi ve Müslüman dünyada seçimle işbaşına gelen ilk cumhurbaşkanı olarak tarihe geçti. Cumhurbaşkanı, Türklerin uzun tarihlerinde ilk defa kendi etnik isimlerini taşıyan bir devlet kurduklarını açıkladı. Bu devlet, güçlü ve merkezî bir hükümete sahip, üniter bir ulusal devlet olacaktı. Yalnızca birtakım özerklik taleplerine mani olmak için değil (Balıkesir, Adapazarı ve birkaç diğer bölge, idari özerklik talep ediyordu), Türk kimliğinin Batıcı-modernist reformlar ile biçimlendirilmesi için de devletin bu özellikleri taşıması şarttı.[32] Laiklik, giderek en önemli ilkeye dönüştü.

Artık ilerleme olarak tanımlanan milliyetçi ve laik eğilimler, Mustafa Kemal'in aşağıdaki sözlerinden de anlaşıldığı gibi, 1923 sonrasında daha da belirgin hâle geldi:

"Türkiye'yi yüzyıllar boyu yönetenler, Türkiye dışında belki de her şeyi düşünüp önemsediler. Onların bu ihmalkârlıkları Türk anavatanına ve Türk milletine öylesine zarar vermiştir ki bunun tek bir çaresi vardır: Türkiye'den başka hiçbir şey düşünmemek. Ancak bu mantıkla hareket ettiğimiz takdirde refah ve güvenlik hedeflerimize ulaşabiliriz. Milletimizin amacı, milli ülkümüz, gerçekten medeni bir toplum hâline gelmektir. Bir milletin varlığının, değerinin, bağımsızlık ve özgürlük hakkının, o milletin ilerleme yolunda gerçekleştirdiği başarılarla orantılı olduğunu biliyor musunuz? İlerleme yolunu izlemek ve bu yolda başarılı olmak mutlak bir zorunluluktur. Bu yolda yürürken, cahiller ve ileriye değil geriye bakanlar, ilerlemenin altında ezilmeye mahkûmdurlar."[33]

Modern koşulların ışığında, halifeliğin Türkiye'nin milli hedeflerine uygunluğu sorgulanır ve olumsuzlanır oldu. Nihayet 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı ve Halife sürgün edildi. Aynı oturumda TBMM modern ve dinsel okullar arasındaki ayrıma son vererek eğitim sistemini bütünleştirme kararı aldı. Aynı zamanda eski Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı'nı daha alt düzeye indirerek bir Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasına karar verildi. Birkaç hafta sonra da dinsel mahkemeler yürürlükten kaldırıldı.[34]

Halifeliğin ve Şeriat mahkemelerinin feshedilmesi ve dinsel okulların kapatılmasının ardında, sonraları laiklik olarak adlandırılan (veya hatalı bir

şekilde böyle adlandırılan) bir politika yatıyordu. Laiklik ilkesinden Kurtuluş Savaşı boyunca pek söz edilmemişti. Kurtuluş Hareketi'nin amaçları arasında bu ilkeye neredeyse hiç rastlanmıyordu. Dolayısıyla TBMM'nin kararı, kalkınma ve uygarlaşma için laikliğin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu düşünen bir avuç insanın tepeden uyguladığı baskıyla kabul ettirilmişti.

Cumhuriyet rejiminin idealleri, hazırlanan yeni anayasada somutlaşmıştı. Gerçekten de bu anayasa, Batıcı-modernist seçkinlerin gelenekçiler karşısındaki zaferini temsil ediyordu. Yaklaşık yarım asır boyunca yürürlükte kalan 1876 tarihli ilk Osmanlı anayasası, Osmanlı'nın siyasal kültürü ve geleneği ile Avrupa'nın meşrutiyet ilkelerini uzlaştırmaya çalışmıştı. Dolayısıyla 1876 Anayasası, dönemin Osmanlı toplumunun modernist siyasi özlemleriyle olduğu kadar, toplumsal ve kültürel gelenekleriyle de oldukça uyumluydu. 1921 Anayasası savaş koşullarında tasarlanmıştı ve çoğunluk tarafından paylaşılan özgürlük, bağımsızlık ve halk yönetimi gibi özlemleri dile getiriyordu. Tıpkı 1876 Anayasası gibi, 1921 Anayasası da gücünün bir kısmını ülkede hâkim olan koşullardan ve köklerinin milli kültüre dayanmasından alıyordu. Bu iki anayasanın aksine, 20 Nisan'da kabul edilen 1924 Anayasası, bir değişim aracı olarak hazırlanmıştı. Yönetimdeki seçkinlerin tasarlayıp yorumladıkları bir gelecek öngörüyordu. Anayasa'nın sekiz "temel maddesi" Türk Devleti'ni dini İslam ve dili Türkçe olan bir Cumhuriyet olarak tanımlıyordu. (Fakat 10 Nisan 1928'de ikinci madde değiştirilerek "Türk Devleti'nin dini İslam'dır" ifadesi kaldırıldı).[35] Anayasa'ya göre Ankara, başkent oldu. Anayasa, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve TBMM'nin milletin yegâne temsilcisi olarak millet adına egemenliği kullanmaya yetkili olduğunu vurguluyordu. Kuvvetler birliği olarak bilinen ilkeye göre, TBMM yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplamıştı. TBMM, yürütme yetkisini, seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atayacağı Kabine aracılığıyla kullanacaktı. Yargı yetkisi ise Meclis adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacaktı.

TBMM, Jön Türkler dönemindeki gibi iki dereceli seçim sistemiyle dört yılda bir seçilecek olan milletvekillerinden oluşuyordu. Oy verme yaşı başlangıçta 18 olarak belirlendiyse de sonradan 21'e yükseltildi. Anayasa'nın dokuzuncu ve on birinci maddelerinde kadınlara oy verme

hakkı tanınmıştı. Milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını doldurmuş olma şartı getirilmişti. Milletvekilleri, vatanın refahı ve güvenliği dışında hiçbir amaçları olmayacağına dair “Allah’ın huzurunda” yemin ederek göreve başlıyorlardı. (Yemin metnindeki “Allah’ın huzurunda” ifadesi, 10 Nisan 1928 tarihinde, “Şerefim üzerine yemin ederim” olarak değiştirildi).

Diğer çeşitli maddelerde (madde 17-30) TBMM’nin ve milletvekillerinin dokunulmazlıkları, hakları ve ayrıcalıkları ile görevlilerin seçimi ve tartışmaların yürütülmesi gibi konular düzenleniyordu. Geçerli bir sebebi olmaksızın oturumlara iki ay boyunca katılmayan bir milletvekili, görevini kaybedebilecekti.

Meclis tarafından seçilmesine ve Meclis’e karşı sorumlu olmasına rağmen, cumhurbaşkanı gerçekte en önemli yürütme yetkilerini elinde toplamıştı. Devletin başkanı olan cumhurbaşkanı, gerektiğinde Meclis’e ve Kabine’ye de başkanlık yapabilirdi. Fakat Meclis’te yürütülen tartışmalara ve oylamalara katılması engellenmişti. Meclis’ten geçen kanunlar, onun onayına sunuluyordu. Bütçe yasası haricinde, kendisine sunulan kanunları on gün içinde veto etme hakkı vardı (madde 35). Bununla birlikte TBMM, basit çoğunlukla cumhurbaşkanının vetosunu geçersiz kılabilirdi. Cumhurbaşkanı dış temsilciliklere atama yapıyor ve yabancı devlet adamlarını kabul ediyordu. Meclis adına Ordu’nun temsili Başkomutanlığını da üstlenmişti. Bunlara ek olarak, kanun hükmünde kararname yayınlama yetkisine sahipti. Ayrıca genel ve özel af kararı da verebiliyordu. Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından seçiliyordu. (1937’de yapılan bir dizi değişiklikle, cumhurbaşkanının yetkileri bakan yardımcılarının atanmasını da kapsayacak şekilde genişletildi). Ancak cumhurbaşkanının TBMM’yi dağıtma yetkisi yoktu; bu yetki bizzat yasama organına verilmişti.

Yargı organı davaların görülmesi ve hüküm verilmesi konularında bağımsızdı. Yargı, dış baskılara karşı korunmuş durumdaydı. Meclis’in ve Kabine’nin herhangi bir mahkeme kararını değiştirmesi kesinlikle yasaklanmıştı.

Anayasa’nın beşinci bölümünde (madde 68-88) Türk vatandaşlarının hak ve özgürlükleri düzenleniyordu. Bu konuda “her Türk özgür doğar ve özgür yaşar, özgürlüğü yalnızca başkalarının hak ve özgürlükleriyle sınırlanabilir” deniyordu. Kanun önünde eşitlik, kişi ve konut dokunulmazlığı, düşünce,

seyahat, çalışma, toplanma, dernek kurma özgürlüğü vb. tüm özgürlükler tek tek sayılmıştı. İşkence ve bedensel cezalar (örneğin, halk önünde kamçılama cezası) yasaklanmıştı. Basının “yasal sınırlar içinde kalmak koşuluyla” özgür olduğu ve yayım öncesinde sansürlenemeyeceği belirtilmişti. Vergileme ve iletişim konularını ilgilendiren çeşitli maddeler, en ileri demokrasi ilkelerine göre düzenlenmişti. 1924 Anayasası kendinden önceki 1896 ve 1921 Anayasalarını yürürlükten kaldırıyordu. Bu yeni anayasanın değiştirilebilmesi için Meclis’in üçte ikisinin onayı gerekiyordu.

1924 Anayasası, siyasal modernleşme döneminin başlangıcından itibaren Türkiye’de anayasa alanında atılan adımları etkilemiş olan ve birbiriyle çatışan iki eğilimi uzlaştırmaya çalışıyordu. Bir yandan, iki yüzyıl boyunca Batılı siyasal ve endüstriyel demokrasilerin oluşturduğu özgürlüklerin ve hakların tümünü cömertçe Türk toplumuna sunuyordu. Oysaki tüm bunlar Batılı görünüşleri ile Türk toplumuna çok yabancıydı. Diğer yandan da, her şeye gücü yeten bir Millet Meclisi, tek partili rejim ve güçlü bir yarı başkanlık sistemi kuruyordu. Gerçekten de Mustafa Kemal’in Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi birtakım silah arkadaşları tarafından girişilen bir muhalefet partisi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924-25) kurma çabalarının başarısız olmasının ardından Halk Fırkası, Türkiye’deki tek siyasi güç hâline geldi. Bu arada Fırka iki defa isim değiştirdikten sonra 1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını aldı.

Ekonomik alanda yaşanan büyük bir gelişme, hem CHF’nin hem de bir bütün olarak siyasi rejimin felsefesini ve örgütlenmesini biçimlendirdi. Bu, aynı zamanda Türkiye’deki ekonomik kalkınma ve sınıfsal örgütlenme ile de ilişkili bir gelişmeydi. 1923 yılında, kalkınma politikasının belirlenmesi için İzmir’de bir İktisat Kongresi toplandı.[36] (Ekonomik kalkınmanın en temel engeli olarak görülen kapitülasyonlar aynı sene kaldırıldı). Kongre, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerini korumasına rağmen ekonomide devletleştirme yoluna gitmeyeceği hususunda İtilaf Devletleri’ni ikna etmeyi de amaçlıyordu. Mustafa Kemal, Kongre’de, çoğulcu sistemin ve sosyal sınıflar arasındaki işbirliğinin erdemlerinden bahsetti. Ülkenin temel meselesinin sınıf çatışması değil milli kalkınma olduğunu vurguladı. İzmir Kongresi’nden kısa bir süre evvel Mustafa Kemal iyimser bir doktrin ortaya atmıştı. O dönemden günümüze dek Türkiye’de politik düşüncenin en önemli unsuru olan bu doktrin “sınıfsız cemiyet doktrini” idi. Siyasi

partilerin ekonomik amaçlarla kuruldukları fikrini reddeden Mustafa Kemal, bu tür partileri neden oldukları kötülüklerden ötürü suçladı.[37] Rejimin, ekonomik kalkınmanın doğal yollardan, özgür girişim ve çeşitli sosyal sınıflar arasındaki işbirliği sonucunda gerçekleşmesini beklediği anlaşılıyordu. Oysaki bu beklenti gerçekleşmedi. Bunun birinci nedeni ülkenin beşeri ve mali kaynaklarının ardı arkası kesilmeyen savaşlarla mahvedilmiş olmasıydı. İkinci nedeni ise, taşradaki CHF liderlerinin, siyasi güçlerini kişisel ekonomik çıkarları için kullanmalarıydı. Efendilerin hizmetkârlarını sömürdükleri o eski sahneler tekrarlanıyordu. Osmanlı Devleti'nde seçkinler, tarım fazlasına el koyarak kişisel gelirlerini üreticilerin, tüccarların ve çiftçilerin gelirinden çok daha yüksek kılmak için devlet gücünü kullanmışlardı. CHF liderleri de aynı şeyi yaptılar. Ancak onlar, Osmanlı bürokrasisinden çok daha kalabalık bir grup oluşturuyorlardı. Dahası, ekonomik kaynakları denetim altına almak ve bunu meşrulaştırmak için güçlü bir parti örgütlenmesine ve ideolojisine sahiplerdi. Aşar vergisinin kaldırılması gibi "ekonomik reform" olarak adlandırılan birkaç idari önlem bir yana bırakılırsa, Türk halkının ekonomik durumu 1925 sonrasında gerçekten kötüleşti. Üstelik aşar vergisi, nakdî vergiye kıyasla çok daha eşitlikçi bir sistemdi.

Yeni rejim, birkaç göstermelik modernleştirme uygulamasına mali kaynak yaratmak için köylünün ve tüccarın üzerindeki vergi yükünü iyice artırdı. Bu durum, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilememesi ile birleşince, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açtı. Sadık bir muhalefet olan Serbest Fırka, Mustafa Kemal'in ısrarıyla 1930 yılında Fethi Okyar tarafından kuruldu.[38] Mustafa Kemal'in bu isteğinin nedeni yalnızca diğer yöneticilerle paylaştığı demokrasi özlemi değildi. Aynı zamanda bu muhalefet partisini CHF'nin yolsuzluklarını denetlemek ve eleştirmek için bir araç olarak kullanmayı da amaçlıyordu. Buna karşın Serbest Fırka çok kısa bir süre sonra kapatıldı. Zira beklenenin çok üstünde bir halk desteği toplamış ve hükümetin eleştirilmesine oldukça elverişli bir alan yaratmıştı. Hükümet karşıtı fikirler öylesine derin ve yaygındı ki Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilânından yalnızca yedi sene sonra ortaya çıkan bu katı hoşnutsuzluğun kaynaklarını keşfetmek için ülke çapında bir geziye çıktı.

Bu olaylar ve Türkiye'de de birtakım ekonomik sıkıntılara neden olan 1919-30 dünya ekonomik bunalımı, Mustafa Kemal'i ve CHF'yi ekonomik

kalkınma için yeni yollar aramaya itti. Halk arasında yayılan hoşnutsuzluk dalgasının tehlikeli boyutlara ulaşmasını engellemek için ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi gerekliydi. Bu arayış sonucunda 1930'lu yıllarda devletçi ekonomik politika, ılımlı bir sanayileşme programı biçiminde ortaya çıktı. O döneme dek hüküm sürmüş olan görece özgür atmosfer, yerini yeni ve otoriter bir anlayışa bıraktı. Bu yeni ideoloji Şevket S. Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Burhan Belge gibi aydınların yayınladıkları *Kadro* dergisinde dile getiriliyordu. *Kadro*'nun benimsediği felsefenin temelinde yatan düşünce, tam bağımsızlığa erişmek için ekonomik kalkınmanın şart olduğu ve bunun, her ne pahasına olursa olsun, etkin devlet müdahalesiyle sağlanabileceğiydi. Aslında "kalkınma" terimi, toplumsal değişimin bir aracı olarak görülen "sanayileşme" anlamında kullanılıyordu. *Kadro* gelenekselcilik karşıtı, materyalist ve laik bir çizgi benimsemişti. Ortaya attığı toplumsal sınıflar teorisi ise bir hayli bulanıktı. Gelgelelim devletçi ekonomi teorisi bir anayasal ilke gibi güç kazandı ve nihayet CHF programına ve ardından Anayasa metnine eklendi. Fırka'nın 1931 yılında toplanan kurultayında, devletçi ideoloji ayrıntılarıyla açıklandı. 1935 yılının Mayıs ayında toplanan Dördüncü Kurultay'da ise eksiksiz bir ideoloji olarak Atatürkçülüğün ana hatları çizildi.[39] Parti, milleti "birbirine dil, kültür ve ülkü bağlarıyla bağlı yurttaşlardan oluşan siyasi bir bütün" olarak tanımlıyor (2. madde) ve kendisini halkın eğitmeni olarak görüyordu. Rejimi de, kitleleri modern politika ilkeleri ışığında eğiten bir nevi siyasal eğitim kurumu olarak tanımlıyordu. Parti'ye göre Türkiye, "milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci-inkılâpçı bir Cumhuriyet" idi. Bu tanım, 5 Şubat 1937'de Anayasa metnine eklendi. Bu resmî ifadede yer alan "halkçılık" ilkesinin 1919-22 döneminde bir halk hareketi olarak ortaya çıkan demokratik halkçılık ile çok az ortak yanı olduğunu belirtmek gerekir. Demokratik halkçılık söylemi 1923 sonrasında seçkinciliğin ortaya çıkmasıyla sahneden silinmişti. Bu resmî ifadedeki halkçılık ise, o eski düşünceye sözde bağlılığını dile getirmekten öteye geçmiyordu. Halkçılığın bu yeni biçimi, kökenlerine bakılmaksızın tüm yurttaşların kanunlar karşısındaki eşitliğinden ve soyluluk unvanlarının vs. kaldırılmasından ibaretti. Yine de bürokratik seçkinciliği yasallaştırmak veya sürdürmek amacıyla girişilen planlı bir çaba söz konusu değildi. Aksine Mustafa Kemal -her ne kadar uygulamada büyük ölçüde göz ardı edilse de- kişisel olarak "halk egemenliği" ilkesine bağlı kaldı. Tüm konuşmalarında tüm

iktidarın kaynağının ulus olduğunu tekrarlıyor ve kendisinin milli iradenin emrinde bulunduğunu belirtiyordu. Bu samimi sözler, kısmen de olsa CHP'yi hedef alıyordu. İşin aslı 1930'a gelindiğinde Parti artık TBMM'nin denetimini tamamen ele geçirmişti ve zaman zaman Mustafa Kemal'e bile meydan okumaya başlamıştı. Örneğin, Parti, Mustafa Kemal'in tarafsızlığını bırakmasını ve nihayet 1930'da Serbest Fırka'nın kapatılması emrini vermesini sağlayabildi. Aşırı laik-milliyetçi kanat, Parti'yi devrimin bekçisi olarak göstermeye çalışıyor ve Atatürk'ün dahi partinin ilkeleriyle ve disipliniyle bağlı olduğunu savunuyordu.[40] Parti sekreterliğine getirilen Recep Peker, kendi devrimci değişim doktrinini formülleştirmişti. Bu doktrine göre değerine veya yararlığına bakılmaksızın eski ve geleneksel olan her şey yıkılmalı ve bunların yerine yeni ve modern olanlar getirilmeliydi. Peker, iktidarı kendi elinde toplamaya çalıştıysa da sonuçta saf dışı bırakıldı. Bu arada 1936 tarihli İş Kanunu'yla grevler yasadışı ilân edildi. 1938'de yürürlüğe sokulan bir yasayla basın ve dernek özgürlükleri büyük ölçüde kısıtlandı. Böylece Kurtuluş Savaşı'nda kitlelerin harekete geçirilmesine yardımcı olan Türk Devrimi'nin halkçı yanı, savaşın kazanılmasının ardından silindi.

"Laiklik" Anayasa'da yer alan ilkeler arasında belki de en tuhaf olanıydı. Genel olarak din ile politikanın birbirinden ayrılması olarak tanımlanıyordu. Gerçi günümüzde herkesin farkına vardığı gibi, böyle bir ilkenin Müslüman bir toplumda tam olarak uygulanması mümkün değildir. (Bir avuç aydın ve bürokrat haricinde Türkiye'nin ateşli bir Müslüman topluma sahip olduğu su götürmez bir gerçektir). İlk laik hareket, Sultan II. Abdülhamit'in "Müslüman milliyetçiliği" politikasına tepki olarak başlamıştı. İmparatorluğun II. Abdülhamit idaresindeki son günlerinde Osmanlı hükümeti, meşruluğunu İslam dininden almasına rağmen pratikte laik bir kurumdu.[41] Ancak padişah bir tür milliyetçi İslamcılık politikası ile İmparatorluk içinde birliği sağlamaya çalıştı. Bu amaçla ulemayı, Sufi tarikatlarını ve diğer dinsel yapılanmaları kullandı. Böylece bu dinsel unsurların devlet katında ve toplum içinde hem görünürlükleri hem de nüfuzları arttı. Jön Türkler bu politikaya tepki olarak din adamlarını devlet yönetiminden uzaklaştırdılar; eğitim ve yargı sistemlerini din kurumunun etkisinden kurtardılar. Ne var ki Jön Türkler, toplumun ve kültürün temel

bir öğesi olan İslam'ı değiştirip bozmaya veya saf dışı bırakmaya çalışmadılar.

Bir ideoloji olarak laiklik, Cumhuriyet rejiminde modernleşmenin mutlak bir parçası olarak görüldüğü için karakter değiştirdi. 1923 sonrasında üstün bir konum kazanan bürokratik seçkinlerin büyük bölümü, "modernleşme" ve "ilerleme" olgularını ekonomik, sosyal ve siyasi ilerlemeden ziyade kültürel değişim olarak algılıyordu. Onlara göre, uygarlıklar öncelikle düşüncelerin ürünü olarak ortaya çıkardı. Dolayısıyla çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmak için öncelikle doğru düşüncenin araştırılması gerekiyordu. Avrupa modeli uygarlığı ilerlemenin son durağı olarak gören bu seçkinler, Avrupa uygarlığını benimsemek için sabırsızlanıyorlardı. Sonunda Avrupalı misyonerlerin ve şarkiyatçı bilim adamlarının uzun zamandır aşılamaya çalıştıkları bir görüşü benimsediler: Bu görüşe göre İslam, yapısı gereği maddi ilerlemeye ve özellikle de Avrupa uygarlığına karşıydı. Böylece Cumhuriyet rejiminde laiklik, Türklerin dimağlarını İslam'ın egemenliğinden kurtarmak için geliştirilmiş pozitivist bir ideoloji hâlini aldı. Laiklik sayesinde Türkler, o çok arzulanan çağdaş uygarlık ilkelerini benimseyebileceklerdi.[42] Diğer bir deyişle, modern Avrupa uygarlığının seviyesine erişmek, yeni bir inanca dönüştü. Bu yeni inancın yalnızca düşünsel değişim yoluyla gerçekleşebileceği savunuluyordu. Bunun ardında yatan asıl fikir, laikliğin eski geleneklere olan bağlılığı zayıflatması ve bu sırada milliyetçilik yoluyla Türklere yeni bir siyasi kimlik kazandırılmasıydı. Neredeyse tüm Avrupa'nın Türk Devrimi'nin en büyük başarısı olarak selamladığı laiklik, Müslüman dünyanın büyük bölümü tarafından kınandı. 1930-45 arasında laiklik ilkesi, ateizmin özendirilmesi veya ibadetin ya da diğer dinsel edimlerin yasaklanması yönünde bir uygulamaya neden olmadı. Yine de dinsel eğitim büyük ölçüde kısıtlandı. Tekke ve zaviyeler kapatıldı. Özellikle eğitimli kesimlerde, özel olarak İslam'a ve genel olarak da dine karşı düşmanca bir ortam yaratıldı. Manevi değerleri önemsemeyen kaba bir materyalizm ve hazcılık özendirildi. Düşünsel özgürleşmeyi amaçlayan ve sonunda manevi düzlemde karışıklık yaratan laiklik, ideolojik ve aşırı bölünmelerin başlıca kaynağı oldu. Laikliğin yükselişi ile Kurtuluş Savaşı dönemindeki halkçılık anlayışının bir yana bırakılması arasında yakın ilişki vardı. Laiklik, 1930'lu yıllardan sonra kurulan yeni seçkinci düzenin önemli bir ideolojisiydi.

Sadece, aldığı entelektüel eğitimle ve yapay ruh haliyle kendi geleneklerine yabancılaşmış olan seçkin bireyin "üstün" Avrupa uygarlığını özümseyebileceği açıkça ortadaydı. Geleneksel kültüre bağlı olan sıradan insanlardan oluşan çoğunluğun karar alma süreçlerine katılması imkânsızdı. Halkçılık, halkın ve kültürünün yönetimi olarak değil, halk için yönetim olarak ifade edilmeye başlamıştı.

"Devletçilik" ya da Devlet kapitalizmi, rastgele sonuçlar üreten diğer bir politikaydı. Devletçilik, özünde, devletin yatırımcı, denetimci ve düzenleyici olarak ekonomiye müdahalesi anlamına geliyordu. Bununla birlikte 1930'dan sonra kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri çok gereksinim duyulan malları üretseler de büyük zarar ediyorlardı. Bu zararlar da genel bütçeden karşılanıyordu. Buna karşın hükümet, özel girişim özgürlüğünü kısıtlayarak Devlet girişimlerini yaygınlaştırdı. Bunun yanı sıra, bürokrasinin tarım dâhil tüm faaliyet alanlarındaki otoritesini arttırmak için çaba gösterildi.

Dolayısıyla yeni rejimin, modern bir siyasal yapı kurmada gösterdiği başarıyı ekonomik alanda benzer bir başarıyla tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Ekonomik alanda ters yönde gelişmeler yaşandı. Ağır harcamaların yükü altında ekonomi durgunluğa girdi. Henüz 1937'de ekonomik durum hakkında endişeleri olan Atatürk, eski dostu ve silah arkadaşı olan devletçilik yanlısı İsmet İnönü'yü görevden alarak yerine Celal Bayar'ı getirdi. Özel girişimden yana olduğu bilinen Bayar'ın atanması, hükümetin ekonomi politikasında önemli bir değişimin sinyallerini veriyordu. Fakat Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesi, bu değişimi başlamadan bitirdi. İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçildi ve CHP'nin bürokratik kanadı tekrar üstün konuma geldi. İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Türkiye, 1930'lu yıllarda oluşturduğu politikaları az çok uygulamaya çalıştı. Ancak ağır ekonomik yükler, etkisiz devlet denetimi ve hükümetin giderek artan din karşıtı laiklik politikaları nedeniyle halk arasında yayılan hoşnutsuzluk, patlama noktasına gelmişti. Savaş koşullarında tüketim mallarının arzında yaşanan darlıklar, durumu daha da vahimleştiriyordu. Gerçekten de 1945'te savaş sona erdiğinde Türkiye, sanki savaşın yıkımına uğramışçasına umutsuz ve yoksul bir ülkeydi. Buna karşın çok az kişi Cumhuriyet rejimini ya da ulusal devlet yapısını sorguladı. Onun yerine, Kurtuluş Savaşı'nda vaat edilen

iyileşmenin, kalkınmanın ve kelimenin en geniş anlamıyla özgürlüğün neden gerçekleştirilmediği soruldu. Kısa sürede tartışma yeniden şiddetlendi. Bu tartışmalar adeta siyasi sistemin gücünü ve dayandığı toplumsal ve düşünsel temelleri test ediyordu. Değişim talep eden baskılar, tehlikeli biçimde artıyordu. İşte bu koşullar altında, İnönü, demokrasiden yana olduğunu kanıtladı. Zaten 1943'ten itibaren 1930'lu yıllarda getirilmiş olan birtakım siyasi kısıtlamaları gevşetmeye başlamıştı. Türkiye'yi yeni bir dönem bekliyordu.

Demokratik özgürlükler adım adım kurumsallaştı. Böylece halk -yani sıradan insanlar- ve kitlelerin öz kültürlerini temsil eden liderler, gerçek düşüncelerini özgürce ifade edebilir oldular. Dahası gerçek fikirlerini ve emellerini hükümet politikalarına dönüştürebilecekleri bir araca yani seçim mekanizmasına kavuştular. 1945 sonrasında Türkiye'de siyasi çekişme, bir demokrasi mücadelesi olarak başladı. Bu, aslında halkın anladığı anlamda kültürel ve manevi özgürlük için yapılan bir savaşımdı; kendini çeşitli biçimlerde ifade eden bir tarihsel ve kültürel devamlılık mücadelesiydi. Fakat bu yeni konu, bu makalenin sınırlarını aşmaktadır.

2. BÖLÜM / CUMHURİYET HALK PARTİSİ (1923-1945)

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Türkiye'de 1923'ten 1945'e dek tek başına iktidarda kaldı. Bu siyasi parti, bir bakıma, Türkiye'de o dönemde yaşanan siyasal dönüşüm ve reform hareketine eşlik eden düşünce akımlarının, çatışmaların, özlemlerin ve hoşnutsuzlukların bir yansıması ve somut hâli olarak görülebilir. Zira değişimi öneren ve dayatan CHP'nin kendisi de bu süreçte değişime maruz kalmıştır. Aynı durum III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-39) dönemlerinde de yaşanmıştı: Değişimi yukarıdan dayatan iktidar, ıslahatları uygulamak ve desteklemek için yarattığı toplumsal temelle beraber, değiştirmeye çalıştığı topluma kıyasla çok daha büyük bir dönüşümden geçmişti. Başlangıçta CHP bu zinciri kırmayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun düşünce tarzından ve dünya görüşünden sıyrılmayı denedi. Bu amaçla, ilk olarak reform programı için geniş bir toplumsal taban oluşturmaya çalıştı. İkinci olarak ise, yalnızca bazı zümrelere çekici gelen Batılı düşünce biçimini ve örgütlenme tarzını benimsedi.

CHP'nin birincil amacı, toplumda kesintisiz bir değişim süreci başlatacak olan siyasal ve sivil kurumları oluşturmaktı. Parti, yönetim ve eğitim sistemi üzerinde sahip olduğu denetimden faydalandı. Bu yolla benimsediği kısmen materyalist görüşü ve toplum hakkındaki rölativist yaklaşımını dayattı. Böylece bir yandan eski seçkinlerin tarihsel liderlik kavramına bir ölçüde bağlı kalan CHP, diğer yandan da yeni bir siyasal mekanizma kurmayı amaçlıyordu. Bu yeni mekanizma, modern siyasal parti örgütlenmesiydi. CHP yeni parti örgütünü, hem halkçı görüşler ve demokratik ideallerle doldurmayı, hem de eski seçkinci felsefenin çerçevesi içinde muhafaza etmeyi denedi. Seçkincilik ve demokrasi arasındaki keskin çelişki, nihayet demokrasiden yana çözüldü.

CHP'nin siyasal görüşünü belirleyen olgu, doğal olarak, Parti'nin temel amacıydı: Parti'nin birincil amacı, ulus-vatan temelinde bir Türk devletinin kurulmasıydı. Geniş bir perspektiften bakıldığında CHP, Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarından birinde çok özel bir görev üstlenmişti. Başka bir deyişle, CHP, kendisini bir halk hareketiyle ilişkilendirmek için çeşitli tezler ileri sürüyordu. Buna karşın, ne toplumsal uzlaşmanın veya siyasi bir evrim sürecinin, ne de toplumsal ve kültürel yapıdan kaynaklanan bir halk hareketinin ürünü olarak kurulmuştu. (Öte yandan, Parti, seçkinler söz konusu olduğunda bir ölçüde süreklilik ortaya koyuyordu. Buna rağmen, tarihsel ve kültürel anlamda böyle bir süreklilikten yoksundu. Yine de, bir süreklilik izlenimi yaratmak için çaba gösterdi). Gerçekte, CHP ile selefi olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) arasındaki temel bağlantı Mustafa Kemal'di.

CHP'nin üstlendiği temel görev, toprakları üzerinde bağımsız bir Türk ulus-devletinin kurulmasıydı. Saltanat ve cumhuriyet rejimleri arasındaki temel farkın, ulus-devlet olmanın gerektirdiği yeni politik bağlılıklardan ve tabiiyetlerden kaynaklandığı söylenebilir. Cumhuriyet rejimi, bu yeni politik bağlılıklara ve tabiiyetlere neden olmaktan ziyade bunların sonucunda ortaya çıktı. Monarşiyi cumhuriyetten kesin olarak ayıran olgu, birinin sultan diğerinin ise başkan ve meclis tarafından yönetiliyor olması değildir. Aralarındaki fark, daha çok, bu yönetimlerin dayandığı temellerden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyette din ve rejim yerine vatan ve ulus vurgulanmaktadır. Türk ulus-devletinin sadece Türklerin yöneticisi olan bir sultan tarafından yönetilmesi gayet mümkündü. Gelgelelim aynı

zamanda bütün Müslümanların lideri anlamına gelen Halife sıfatını da taşımayı sürdüren sultanın, yalnızca Türkleri yönettiği söylenemezdi. Mustafa Kemal, 1922'de henüz Cumhuriyet'i ilan etmeden önce padişahlık ile halifeliği birbirinden ayırıp hilafeti ortadan kaldırarak bu sorunu çözmek istedi.

1922'de padişahlık ve halifelik birbirinden ayrıldıktan sonraki durum şöyleydi: Türk ulus-devletinin yöneticisi halk tarafından seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ydi. Türklerin bir parçası olduğu İslam dünyası ise, halife tarafından yönetiliyordu. Bu iki farklı otoritenin de öznesi aynı Türk varlığıydı. Buna rağmen TBMM'nin iktidarının kaynağı laik, İslam dünyasındaki otoritenin kaynağı ise dinseldi. Türk varlığı, TBMM tarafından bir ulus olarak kabul edilirken, hilafetin gözünde bir cemaatti. Sonuçta her ikisinin bir birleşimi ortaya çıktı: Cemaat-ulus olarak adlandırılabilecek bir varlık.

CHP'nin kurulmasının temel amacı, aynı insan grubu üzerindeki farklı iktidar iddialarının yarattığı ikilemi ortadan kaldırmaktı. Asıl soru, Türkiye'nin hem kendi topraklarında egemen bir ulusal devlet hem de Osmanlı geçmişine ve ümmet geleneğine bağlı bir Müslüman toplumu olup olamayacağıydı. 1918-22 döneminde ARMHC'de toplanan muhafazakârların ve modernistlerin "ulus" anlayışları birbirinden oldukça farklıydı. Buna rağmen, her iki grup da Türklerin etnik-dilsel bir kültürel grup olarak yaşamını sürdürmesini güvence altına almaya en uygun örgütlenmenin, ulusal bir devlet olduğu konusunda hemfikirdi. İki grubun 1921 başlarında birbirinden ayrılmaya başlamasının nedeni, yeni yeni oluşan rejimde geleneksel kurumların alacağı yer ve karar alma süreçleri konusundaki anlaşmazlıklardı. İhtilafın yaşandığı temel nokta, kararların bir kişi veya grup tarafından yukarıdan dayatılması yerine tartışma ve danışmanın getirilmesi gerekip gerekmediğiydi. (Bu konu ilerleyen kısımlarda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır). Başlangıçta, muhafazakârlar ile modernistler, yeni kurulan Türk ulus-devletinin ekonomik açıdan güçlü ve çağdaş dünyanın bilimsel ve teknolojik olanaklarıyla donatılmış bir devlet olması gerektiği hususunda uzlaşmışlardı. Ancak ilerleyen dönemde CHP tarafından temsil edilecek olan grup, yeni devletin güç ve refaha kavuşmasının tek yolunun, amacına uygun olarak tamamen farklı bir rejim, kurumlar ve politikalar bütünü

benimsemesi olduğunu düşünüyordu. Bu grup, azgelişmişliğin, geleneklere ve tarihsel mirasa katı bir şekilde bağlılığın sonucu olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, geçmişle tüm bağları koparmak istiyordu. Diğer grup ise, gelenek ile yeni gereksinimlere cevap vermek üzere tasarlanmış reformları bir arada bulunduran daha dengeli bir yaklaşım benimsemişti. CHP, değişimin nasıl sağlanacağı konusundaki bu görüş farklılığından doğdu: Parti, Batı tipi bir ulus-devlet modeli çerçevesinde bir modernleşme çizgisi izlenmesini sağlamak amacıyla kuruldu.

Başlangıçta, 1920'li yılların sonlarına dek, CHP eklektik bir ideoloji benimseyerek felsefesini muhafazakârların görüşleriyle bir şekilde uzlaştırmaya çalıştı. Muhafazakâr grup, toplumun temel kimliğinin ve tarihsel süreklilik duygusunun korunması şartıyla cumhuriyetin ve ilerlemenin sadık bir destekçisi oldu. 1930 yılında CHP benimsediği eklektik görüşü bir kenara bıraktı. Bunun temel sebebi, önceki ideolojik farklılıkların nihayet bir sınıf ayrımında somutlaşmış olmasıydı. Bu ayrım, Parti üyeliği ve bürokratik görevler yoluyla üstün bir ekonomik ve siyasi konuma yükselmiş olanlar ile bu grubun ayrıcalıklı konumunu ortadan kaldırmak isteyenler arasında açıkça gözlemleniyordu. Birkaç yıl içinde CHP, kendine yeni bir seçmen kitlesi oluşturdu. Bu kitlenin Parti'yle kurduğu ilişki, ideolojik bağlanmadan, kişisel çıkarlardan ve lidere sadakatten kaynaklanıyordu. Bununla birlikte, bu durum başka bir siyasi ikilem doğurdu. Yukarıda değinildiği üzere, CHP, önceden belirlenmiş bir (Batılı) model doğrultusunda değişimi gerçekleştirmek üzere kurulmuştu ve bir ulus-devlet kurarak bu devleti güçlendirmeyi hedefliyordu. Bu temel görev 1935 itibariyle neredeyse tamamlanmış durumdaydı. Gelgelelim bu başarının ardında Parti'nin yaratıcılığından ve gücünden ziyade Mustafa Kemal'in kişisel karizması ve belli tarihsel koşulların toplumu ulus-devlet kurmaya çoktan hazırlanmış olması yatıyordu. Bu hedefe ulaştıktan sonra CHP, iktidarda kalışını savunmak için yalnızca yeni rejimin ve reformların koruyucusu olduğu gerekçesini öne sürebilirdi. Dolayısıyla 1931'den sonra CHP, yönetimde kalışını, rejime yönelik -kimi gerçek kimiyse hayal ürünü olan- birtakım tehditlere dayandırdı. 1945-46'da muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmesinin ardından bile, seçmenin karşısına gerçek bir programla çıkmayı başaramadı. 1965'te nihayet bir program hazırladığında ise, merkezin solunda devletçi bir ideoloji benimsedi. Böylece Parti'nin

temel ideolojisi olan Kemalist milliyetçilikten vazgeçmesi, bürokrasi içindeki yandaşlarını kaybetmesine neden oldu.

CHP, acı gerçeği bir türlü kabullenemedi: Parti, içinden geçtiği kritik ve hayati önem taşıyan tarihsel geçiş aşamasında Türkiye'ye rehberlik etmek amacıyla kurulmuştu. Bu geçiş -öngörülenden farklı bir şekilde de olsa- tamamlanınca Parti'nin varoluş nedeni ortadan kalktı. Yine de CHP, modern siyasetin bir çerçeveye oturtulmasını sağlayan siyasal örgüt oldu. Fakat bu çerçeve içinde kamuoyunun desteğini almaya çalışırken gerçek bir sosyopolitik kimlik kazanmak konusunda başarısız oldu. (Bu mesele, ilerleyen kısımlarda tartışılacaktır).

CHP'nin Doğuşu ve Örgütsel Evrimi

CHP sıklıkla ARMHC'nin halefi olarak tanımlansa da bu ikisi arasındaki ilişki oldukça yüzeyseldir. ARMHC, 1918-19 döneminde öğretmenler, terhis edilmiş subaylar, toprak sahipleri, dinsel liderler ve işadamları vb. yerel seçkinler tarafından modern Türkiye'nin coğrafi temelini oluşturan bölgelerde ulusal egemenliğin korunması amacıyla kurulan bir dizi yerel örgütten meydana geliyordu. Bu gruplar esas olarak 1919 yılının Eylül ayında toplanan Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'in önderliğinde birleştirilen taşradaki siyasal örgütlerdi. (Daha önce toplanan ve Kurtuluş Savaşı'nın başladığını duyuran Erzurum Kongresi de Trabzon ARMHC'nin öncülüğünde ve Mustafa Kemal'in başkanlığında düzenlenmişti). 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasına varan önemli siyasi kararlar, 1919-22 döneminde ARMHC tarafından alınmıştı. Dolayısıyla, 1920'de düzenlenen seçimler ve ilk TBMM'nin toplanması, 1921 Anayasası'nın kabul edilmesi, Yunanlarla yapılan savaş, dönemin hayati önem taşıyan ideolojik belgesi olan Halkçı Program'ın hazırlanması ve 1922'de saltanatın kaldırılması gibi gelişmelerin tümü ARMHC'nin önderliğinde gerçekleştirilmişti. 1934'te Atatürk ismini alan Mustafa Kemal, hem TBMM'nin hem de Hükümet'in başkanı olarak lider rolünü üstlendi (Bu iki başkanlık görevi ilerleyen dönemde birbirinden ayrıldı). Fakat Mustafa Kemal'in tüm etkinlikleri, halk desteğini ARMHC'den alan TBMM tarafından denetleniyordu.

Bu başlangıç evresinde, ARMHC İslamcılıktan halkçılığa, milliyetçilikten sosyalizme uzanan çeşitli ideolojileri barındırıyordu. Tüm bu farklı grupları birleştiren düşünce, yabancı işgalinden kurtulma ve Erzurum Kongresi'nde

kabul edilen Misak-ı Milli'de sınırları belirlenen topraklar üzerinde egemenlik kurma isteğiydi.[43] Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu ilkesi, TBMM tarafından kabul edildi ve 1921 Anayasası'nda yer aldı. Bu ilke, Cumhuriyet'in temel ilkesi oldu. Bir süre sonra TBMM, yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle iki gruba bölündü. Mustafa Kemal'in öncülük ettiği Batı yanlılarından ve reformculardan oluşan Birinci Grup, Müdafaa-i Hukuk Grubu adını aldı. Bu grup, TBMM'deki ana düşünce akımını temsil ettiğini ileri sürüyordu.

İkinci Grup ise, dört ya da beş küçük gruptan oluşuyor ve TBMM'de yaygın olarak kabul gören düşünceleri daha güvenilir biçimde temsil ediyordu. Aslında bu grup, Birinci Grup'tan daha evvel ortaya çıkmıştı. Ülkenin geleceğini ilgilendiren tüm meseleler hakkında TBMM'de tartışılarak karar verilmesi gerektiğini savunuyordu. Tüzüğünün 13. Maddesinde "Ulusal birlik ve bağımsızlığın sağlanması ancak yönetimde ve ekonomide ilerici reformlarla mümkün olabilir" şeklinde bir ibare vardı. Kendine yöneltilen değişim karşıtlığı suçlamalarına cevap veren İkinci Grup, "yenilik olarak nitelenen ve ulusal karakterimizle bağdaşması imkânsız olan taklitleri" kınamak için tüzüğünü kullanarak aşırı tutuculuğu açıkça suçladı. Aynı zamanda İslam'a saygılı olunmasını istedi ve dinin, ilerlemeye ve bilime karşı olmadığını ifade etti.

Nihayet 1927'de Mustafa Kemal iki grup arasındaki farklılıkların uzlaştırılamaz olduğunu kabul etti. TBMM Başkanı olarak çeşitli gruplar arasındaki görüş farklılıklarını gidermeyi başaramadığını açıkladı. Sonunda "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir grup kurmaya karar verdim. Aklımda iki hedef vardı: İlk olarak (uluslararası bir antlaşmayla) ulusal bağımsızlığı pekiştirmek amacıyla ulusun maddi ve manevi güçlerini bir araya getirmek; ikinci olarak, devleti ve milleti Anayasa çerçevesinde yeniden örgütlemek."[44] Mustafa Kemal'in bu konuşmasında geçen "devleti ve milleti yeniden örgütlemek" sözcükleri dikkat çekiyordu. Zira Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki temel fark, bu yeniden örgütlenmenin nasıl gerçekleştirileceği konusunda ortaya çıkıyordu.

İşgalci Yunan kuvvetlerinin ülkeden çıkarılmalarından epey zaman sonra, 16 Mart 1923'te Mustafa Kemal, atacağı sonraki adımlara hazırlık niteliğinde bir konuşma yaptı. Konuşmasında artık eskisinden farklı yeni bir

Türk devletinin kurulduğunu, halkçılık ilkesinin benimsendiğini, “halkın sonsuza dek kendi kaderinin efendisi olduğunu” ve devletin en temel iki amacının “milli varlığın korunması ve ulusal refahın güvenceye alınması” olduğunu ifade etti. Mustafa Kemal’in gözünde, iyi bir hükümet, bu iki temel amacı gerçekleştirebilen hükümetti. Oysaki bu görevin gerçekleştirilmesi için gerek duyulan siyasi araçlar henüz mevcut değildi.[45] Akabinde Mustafa Kemal aslında bir tür seçim programı sayılabilecek dokuz maddeden oluşan bir tür bildiri yayınladı. Belgenin giriş kısmında “ekonomik kalkınmanın sağlanması ve her türlü tesisin tamamlanıp kurulması yoluyla ülkenin ve milletin refaha ulaştırılabilmesi için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir” deniyordu.[46] Ayrıca, TBMM içinde yer alan ARMHC teşkilatının Halk Fırkası’na “intikal edeceği” de belirsiz bir şekilde belirtiliyordu.

Bu yeni oluşumun aslında Mustafa Kemal’in bir açıklamasından meydana gelen tüzüğü, 9 Eylül 1923’te yapılan genel seçimlerin hemen ardından kabul edildi. Bu genel seçimler sonucunda İkinci Grup ile bağlantılı olan milletvekillerinin büyük bir kısmı Meclis dışında kaldı. Beklendiği üzere Mustafa Kemal, Fırka’nın başkanlığına seçilirken, Recep Peker genel sekreter oldu. 23 Ekim 1923’te İçişleri Bakanlığı’na yapılan resmî bir başvuruyla, Fırka’nın yasallaştırılması için izin verilmesi talep edildi. Halk Fırkası’nın denetimi altındaki TBMM, 29 Ekim günü Cumhuriyet rejimini resmen kabul etti. Bir yıl sonra 10 Kasım 1924’te Halk Fırkası’nın ismine “Cumhuriyet” sözcüğü eklendi. Sonrasında ise, Arapça bir kelime olan “Fırka” yerine, bunun Fransızca karşılığı olan “Parti” sözcüğü getirildi.

Böylece CHP yeni bir siyasi örgüt olarak, Mustafa Kemal’in kararı üzerine kurulmuş oldu. Bazılarının düşündüğünün aksine, CHP, ARMHC’nin yeniden örgütlenmesi sonucunda doğmadı. Aslında ARMHC’nin *de facto* dağıldığı söylenebilir. Zira önde gelen üyeleri arasında çeşitli muhafazakâr, dindar, sosyalist ve halkçı gruplar bulunması nedeniyle ARMHC 1923 seçimleri sonucunda tek kamaralı bir organ olan TBMM’nin dışında bırakıldı. CHP, Mustafa Kemal’i yakından destekleyen modernist grubun düşüncelerini temsil ediyordu. Dolayısıyla 1922-23 yıllarında Türk Devrimi boyut ve amaç açısından daraldı. Türk Devrimi, farklı ideolojileri barındıran geniş tabanlı bir halk hareketinden, küçük bir

grubun hareketine dönüştü. Bu küçük grup, esasen iç örgütlenme sorunlarıyla uğraşan dar kapsamlı bir düşünceler sisteminin temsilcisiydi.

Geçmişe bakıldığında ARMHC'nin Mustafa Kemal ile yandaşlarının reform programına uyum sağlayamadığı ya da uyum sağlamak istemediği anlaşıldıktan sonra CHP'nin kurulduğu görülmektedir. Gerçekte, ilk TBMM'nin bazı milletvekilleri ARMHC'nin başlangıçta Mustafa Kemal'in duyurduğu görevini tamamladığını düşünüyorlardı. Zira ARMHC, ülkeyi yabancı işgalinden, Padişah-Halife'yi de İstanbul'da İngilizlerin fiili tutsağı olmaktan kurtarmıştı. Halkçılık Programı olarak sunulan bildirinin toplumsal ve ekonomik reformları destekleyen bir belge olarak değerlendirilmesi mümkündü. Bununla birlikte, ARMHC'nin geleceğe yönelik açıkça dile getirilen bir programı olmadığı aşikârdı. Öte yandan modernleşme yanlılarının planlarında, toplumsal ve ekonomik reformlar ancak ikincil öneme sahipti. Modernistler, siyasi ve kültürel sistemi yukarıdan müdahaleyle köklü şekilde değiştirmek istediklerini açıkça ortaya koydular.

Modernleşme yanlıları hükümet üzerinde güçlü bir denetim kurmuşlardı. Mustafa Kemal, halk arasında büyük bir kabul ve sevgi görüyordu. Buna karşın İkinci Grup ile kıyaslandığında modernistlerin halk kitleleriyle olan bağlarının zayıflığı hissediliyordu. İkinci Grup, halkın fikirlerine daha yakındı. Yeni kurulan partinin bu duruma deva olması bekleniyordu. Parti, halk kitlelerini -hiç değilse teorik olarak- kalkınma sürecine ortak ederek onlarla özdeşleşecek ve desteklerini kazanacaktı. Maddi refah yükselince halkın reformlara destek vereceği hesaplanıyordu. Bu ideolojik çerçeve, halkın katılımı olmaksızın Parti tarafından çizilmişti. Kendisini "halkın öğretmeni" olarak tanımlayan Parti, modernleşme ve (1924 Anayasası'nda yer alan birçok hak ve özgürlükleri Parti'nin geleceğe yönelik özlemleri olarak yorumlayacak olursak) demokrasi ışığında halkı eğitmeye soyundu.

Gelecekte hayata geçirilmesi planlanan reformlar hakkındaki tüm tartışmaları gölgeleyen temel bir sorun vardı. Bu sorun, Mustafa Kemal hayatta olduğu sürece ve sonraki dönemde kolay kolay çözülemedi. Bu, yeni kurulan egemen Türk ulus-devletinde yaşayan halkın politik kimliğinin (veya bundan kaynaklanan diğer meselelere) ve Cumhuriyet'i yaşatacak yeni bağlılıkların ve tabiiyetlerin yaratılması sorunuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar, "*din ü devlet*"i (din ve devleti) kişiliğinde

bütünleştirmiş olan sultan-halifeye bağlılık duyarlardı. En yüksek iktidar kaynağı olan Tanrı'nın emirleri Kuran'da yazılıydı. Padişahın uyguladığı tüm kanunların (ve hatta teorik olarak tüm kanunnamelerin) kaynağı Kuran'dı. Politik kimliğin kaynağında ise İslam ümmeti yani cemaat yatıyordu.

ARMHC'nin önderliğinde toplanan ilk TBMM, heterojen yapıdaki bu grubun İslami ideolojiyi kesin bir şekilde benimsemiş olmasına rağmen, İslami-Osmanlı yönetim sisteminin temel ideolojilerinden hâlihazırda kopmuş durumdaydı. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve TBMM'nin milli iradenin ifadesi ve her türlü otoritenin kaynağı olduğunu bildirdi. Sonraları, CHP'ye yönelik eleştiriler, bu açıklamadan alıntı yaparak, milli iradeyi hukukun temel kaynağı olarak kabul eden ARMHC'nin aslında devrimci bir oluşum olduğunu savundular. Hâlbuki ARMHC, Misak-ı Milli'de Türklerin vatanı olarak belirlenen toprakların, bu topraklarda yaşayanların -yani ulusun- bağlılığı, tabiiyeti ve sadakati olmaksızın bir devlet olarak ayakta kalamayacağını göremiyordu. Ayrıca, bu ulusun -varlığını sürdürebilmek için- halkın bağlılık duygularını kendisine yöneltmesine ihtiyacı vardı. Bu halkın büyük kısmı, padişah-halifeden miras kalan yönetim ve toplum gelenekleriyle yaşamaya alışmış durumdaydı. ARMHC bu gerçekleri kavrayamıyordu. Oysaki CHP, sıklıkla dinsel karaktere bürünen politik dönüşümü gerçekleştirme ihtiyacının farkındaydı. Görevinin, vatan ve ulusal kültür çerçevesinde bağlılıkları beslemek ve cumhuriyetçi bir ulusal kimlik yaratmak olduğunun bilincine varmıştı.

CHP'nin başlangıçtaki gelişimi yavaş ve görece renksiz oldu. Zira hükümet çeşitli iç sorunlarla boğuşuyordu. Başlıca sorunlar, 1924'te Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları tarafından kurulan ve İkinci Grup'ta yer alan milletvekilleri tarafından desteklenen Terakkiperver Fırka'nın muhalefeti ve 1925'te Anadolu'da patlak veren Şeyh Sait İsyanı'ydı. Bu aşamada Parti'nin rolü yeni politikalar tasarlamak ve tartışmaktan ziyade, hükümetinin kararlarını savunulmakla sınırlı kaldı. Gerçekten de 1927'ye dek CHP'nin ve bunun denetim altında tuttuğu TBMM'nin, hükümetin uygulamalarının "ulus" adına meşrulaştırıldığı ve resmileştirildiği bir örgüt olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu görev bilinciyle hareket eden CHP, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in kuruluşunu onayladı ve Mustafa Kemal'i

cumhurbaşkanlığına seçti; 1924'te halifeliği kaldırdı; Lozan Antlaşması'nı ve 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nı onayladı; genel olarak hükümetin tüm isteklerine itaat etti. CHP'nin çoğunlukta olduğu TBMM'de hiçbir muhalefetle karşılaşmaması, bu uysal tavrını sürdürmesini kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla 1927'ye dek CHP'nin bir parti programı hazırlamak veyahut yeni tüzükler üretmek amacıyla parti kongresini toplamamış olması, anlaşılabilir bir durumdur. Bu süre boyunca CHP, Parti'nin genel başkanı ve Türkiye Devleti'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in hazırladığı kuruluş bildirisine ve ilettiği emirlere göre hareket etti. Ancak barış ve güvenlik sağlandıktan sonra, Takrir-i Sükûn Kanunu sayesinde hükümet mutlak bir güç kazandı. Böylece nihayet Mustafa Kemal, CHP'yi, Parti'nin asıl varlık nedeni olan "reform yapma" görevine hazırlamaya başladı.

Parti'nin Birinci Kurultayı 15 Ekim 1927'de yapıldı. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın ve sonrasında gelişen olayların uzun ve bir bakıma tek yanlı hikâyesini anlattığı, altı gün süren *Nutuk* aldı meşhur konuşmasını bu kurultayda yaptı. *Nutuk*, CHP'nin kutsal kitabına dönüştü ve Cumhuriyet tarihi üzerine yazılan tüm resmî belgelere kaynak teşkil etti. Gerçekten de *Nutuk*, CHP'nin, Osmanlı geçmişini yeni rejimin bakış açısıyla yargılayabileceği resmî tarihsel kayıt niteliğindeydi. Ancak yaklaşık 1930'a dek ne bir bütün olarak CHP ne de bireysel olarak Parti üyeleri, CHP felsefesi veya genel olarak siyasal partiler hakkında kapsamlı bir görüş oluşturabildiler. Mustafa Kemal'in bu konularda ara ara dile getirdiği düşünceleri ise, beklendiği üzere, Parti'nin düşüncelerine ve eylemlerine rehberlik etti. Mustafa Kemal'e göre, Osmanlı'da devlet, padişahın özel mülküydü; Türkiye Cumhuriyeti ise halkçı bir devlet veya halkın devletiydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki şahıs devletine karşı Türkiye Cumhuriyeti'nde halk devletinden bahsedilebilirdi. Dolayısıyla bir siyasal partinin, bir veya birkaç toplumsal sınıfın çıkarlarını değil, bir bütün olarak ulusun tamamını temsil etmesi gerekirdi. İşte bu nedenle "parti programı, tüm ulusun refah ve mutluluğunu gerçekleştirmeye çalışmalıydı."[47] Bu doktrine göre ulus -tıpkı örnek aldığı evrensel toplum gibi- bölünmez bir bütündü. Bu ulus için, devlet, vatan demekti. Mustafa Kemal, birliği sağlamak uğruna ulusu İslami modele göre tanımlasa da onu Batı'nın örgütlenme araçlarını kullanarak değiştirmek ve güçlendirmek istiyordu.

Mustafa Kemal, Parti'nin, ulusun geleceğine dair düşüncelerini "birlikte çalışmak istediği ve Parti'yi oluşturan kişilere" iletmesi gerektiğini savunuyordu. Fakat "eğer halkı kendi hâline bırakırsak," diyordu "bir adım bile ileri gidemeyiz. Esaslı bir çalışma programı ile halkın [ilerleme konusuna] ilgi duymasını sağlamalıyız. Bu program, bir bütün olarak ulusun refahını yükseltmeyi amaçlamalıdır."[48] Böylece çıkar amaçlı bir siyasal parti modeli en baştan reddediliyordu. Bununla birlikte, bir siyasal partinin hükümet üzerinde denetim kurabileceği ve hatta kurması gerektiği fikri yadsınmıyordu.

Mustafa Kemal'in gözünde siyasal parti, aynı zamanda toplumda fikir birliği yaratmak için bir araçtı. 1931'de Parti Kurultayı'ndaki bir beyanında Parti'yi siyasi katılımın ve dolayısıyla cumhuriyet ilkelerinin desteklenmesi konusunda fikir birliğinin sağlanması için bir araç olarak tanımladı. Bu beyanında, Mustafa Kemal, "Cumhuriyet'in yasa ve yargı sisteminin, demokratik zihniyet ve çağdaş uygarlık ilkeleri üzerine kurulması amacıyla" Parti'nin, doğrudan seçim sistemini hayata geçirmek için çalışmalar yapması gerektiğinden de söz etti.[49] Reform ve ilerleme fikirleri 1927 Kurultayı'nda vurgulanmış olsa da, o ana dek bu amaçla herhangi bir program hazırlanmamıştı. Oysaki 1931'de toplanan bir sonraki CHP Kurultayı'nda durum köklü bir şekilde değişti. Zira bu kez CHP, başka bir siyasi partiden gelen gerçek bir meydan okuma ile başa çıkmak zorunda kaldı.

Serbest Fırka (SF), Mustafa Kemal'in, yakın dostu ve silah arkadaşı Fethi Okyar'dan bir muhalefet partisi kurmasını bizzat talep etmesi üzerine kuruldu. Bu istek, büyük ölçüde, Mustafa Kemal'in -tüm unsurları cumhuriyetçi, modernist ve ilerici olması koşuluyla- demokratik çoğulcu nitelikte bir siyasal sisteme duyduğu inançtan kaynaklanıyordu. Diğer bir sebep ise, Mustafa Kemal'in CHP'yi denetlemek amacıyla yeni muhalefet partisinden yararlanma isteğiydi. Zira CHP'nin bazı üyeleri devlet tekellerinde ve diğer ekonomik veya yarı ekonomik kuruluşlarda kârlı konumlara erişmiş durumdaydı. Ama sonra beklenmeyen bir şey oldu: Beklenenin aksine, yeni parti dört ay içinde doğrudan CHP'ye ve dolaylı olarak Parti'nin genel başkanına meydan okumaya yetecek denli destek toplamayı başardı. Ancak Mustafa Kemal'e doğrudan hiçbir eleştiri yöneltilmedi.[50] O zamana kadar yumuşak başlılığını koruyan CHP, bu

meydan okumayı kurnazca değilse bile cesaretle karşıladı. CHP, Mustafa Kemal'e kendi kurduğu partiyi kapatamayacağını ve kendisini her türlü siyasal parti bağlantısının üzerinde tarafsız bir devlet başkanı ilan edemeyeceğini cüretlice hatırlattı.[51] Nihayet parti yönetimi, SF'nin Mustafa Kemal'in kişiliğine doğrudan meydan okuduğu ve o zamana dek gerçekleştirilmiş olan reformları ortadan kaldırma tehdidi taşıdığı savını haklı göstermeyi başardı (ancak bu savını destekleyen somut kanıtlara hiçbir zaman sahip olmadı). Böylece SF kapatıldı.

Bu olay, Türkiye'deki siyasal partilerin tarihi açısından olağanüstü bir öneme sahiptir. Başarılı bir siyasal örgütün, zaman içinde özerkliğini ve inatçılığını oldukça geliştirebileceğini ve hatta bu açıdan çıkarlarını güçlü bir karizmatik lidere karşı bile cesurca savunabilecek düzeye gelebileceğini ispatlamaktadır. Daha da önemlisi CHP liderleri, genel başkan Atatürk'ü Türkiye'de modernleşmenin, Cumhuriyet'in ve hatta kendisinin tarihteki yerinin, kurduğu Parti'ye ve Parti'nin gerçekleştirdiği reformlara bağlı olduğu konusunda ikna etmiş oldular. Bu durum, olumsuz bir sonuç doğurdu: Türkiye'nin yakın geleceğinde politik tarafsızlığın mümkün olduğuna dair her türlü düşüncenin önü tıkandı.

İdeolojik Yönelimler

Yukarıda özetlenen olayların ilerleyen dönemde CHP politikalarına yansımış olması anlaşılabilir bir durumdur. Gerçekten de 1931 Kurultayı, hem CHP'nin hem de Cumhuriyet'in tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu Kurultay'ın ardından CHP, doğrudan, değişim ve reform mücadelesine girişti. Bu amaçla örgütlenmesini tüm ülkeye yaydı ve yeni şubelerinde yer alacak olan çok sayıda yeni üye edindi. Böylece CHP, halkı yeni reformları benimsemesi yönünde harekete geçirmek ve eğitmek için Parti örgütünden faydalandı.

İsmet İnönü başkanlığında toplanan 1931 Kurultayı, alışılageldiği üzere Mustafa Kemal'in konuşmasıyla açıldı. Mustafa Kemal, CHP'nin cumhuriyetçi ve halkçı bir teşkilat olduğuna ve bu özelliklerinin, bir bütün olarak ulusun özlemlerini ve yeteneklerini yansıttığına değindi. Konuşmasında ayrıca Türkiye'nin çağdaş devletlerin sahip oldukları güce ve medeniyet düzeyine ulaşabilmesi için halkçı ve milliyetçi bir rejim kurulması gerektiğine olan güçlü inancını yineledi. Böylece Cumhuriyet'in başlangıç ilkeleri olan halkçılık ve milliyetçiliği yeniden doğrulayan

Mustafa Kemal, yönetimin aynı zamanda cumhuriyetçi, laik ve inkılâpçı olması gerektiğini de ekledi. Bu şekilde Parti'nin ideolojisine üç yeni ilke eklenmiş oldu. Daha sonraki dönemde bu ilkelere devletçilik de eklendi ve altı ilkeyi temsil eden altı ok, Parti'nin simgesine dönüştü. Altı ilke Parti programına ve Anayasa'ya resmen dâhil edildi. 1936'dan itibaren altı ilke, "Atatürkçülük" ismiyle anılmaya başladı (Ancak altı ilkeye bu ismi veren Mustafa Kemal değildi).

1931 Kurultayı'nda, bunların yanı sıra, reformların halkın anlayabileceği bir şekle sokulması fikri uzun uzun tartışıldı. Bu tartışmaların sonucunda Parti'nin eski alışkanlıkların ve geleneklerin etkilerini bertaraf etmek için etkin bir çalışma yürütmesi gerektiğine karar verildi. (Bu etkin çalışmanın amacı, "vatandaşı eski geleneklerin zararlı etkilerinden korumak" olarak tasvir edilmişti). Bu amaca ulaşmada hangi araçların kullanılacağı konusunda ise herhangi bir tartışma yapılmadı. Fakat Türk Ocakları'nın dağıtılması ve malvarlığının CHP'ye devredilmesi konusunda bir yıl önce sağlanan "uzlaşma" onaylandı. Aynı yıl Halkevleri kuruldu.[52] Milliyetçilik ve halkçılık fikirlerini yeniden tanımlayan CHP, Halkevleri (ya da köylerdeki adıyla Halkodaları) aracılığıyla bu fikirler çerçevesinde kültürel modernleşmeyi gerçekleştirmeye çalıştı.

CHP doktrininde 1931 sonrasında yaşanan ideolojik değişimler, o yıllarda toplumu bütünüyle etkiledi. Hatta bugün bile bu değişimler Türk toplumunun her kesiminde yankılanmaya devam etmektedir. Toplumu en güçlü ve kalıcı biçimde etkileyen ise, Cumhuriyet'in başlangıç ilkeleri olan milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinin anlamlarında yapılan köklü değişiklikti.

"Milliyetçilik" başlangıçta esas olarak Türkiye'nin tam bağımsızlığını kazanması amacını yansıtıyordu. Bunun anlamı, ülkenin yabancı işgalinden ve kapitülasyonların ağırlığı altında ezilmekten kurtarılması ve uluslararası bir antlaşma ile tüm dünyanın Türkiye'nin yeni sınırlarını ve bu topraklar üzerindeki egemenliğini tanımasının sağlanmasıydı. Bu amaçların 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla gerçekleştirilmesinin ardından, Türk ulusal kimliğinin tanımlanması, Türkiye'nin en önemli iç meselesi hâline geldi. Kurtuluş Savaşı esnasında milliyetçiliğin derinlemesine tartışılması mümkün olmamıştı. Zira o dönemde asıl hedef, işgalci düşmanın ülkeden atılması ve böylece ulusun kimliğinin ve kültürünün, olduğu gibi

korunmasıydı. Bu ulusal kimlik ve kültür, İslam-Osmanlı geleneklerinin, âdetlerinin ve değerlerinin bir karışımı olarak görülüyordu.

Milliyetçiliğin tanımında değişiklik yapılması için hazırlıklar 1929'da çoktan başlamıştı. İlk adım olarak, Türk Ocakları'nın CHP'nin daha iyi yararlanabileceği bir oluşuma dönüştürülmesi planlanıyordu. 1911 yılında kurulan Türk Ocakları, Türk milliyetçiliğinin entelektüel beşiği olmuştu. Bunların yaymaya çalıştıkları vatanseverliğe varan milliyetçiliğin temelinde, tarihsel Türk kimliği ve kültürü yatıyordu. Bu milliyetçilik anlayışının temelindeki Türk kimliğinin İslami kökleri, bir yandan korunurken diğer yandan da muğlâk bir modernizm ve hatta laiklik kavramı içinde sulandırılıyordu. CHP, Türk Ocakları'nın benimsediği tarihsel-dinsel ulus kavramının kendi laik millet anlayışına ters olduğunu fark etti. Bu nedenle Ocaklar yerine Halkevleri kurmaya karar verdi. Bu kurumları, ülke coğrafyasının ve halkının yaşadığı somut gerçekler üzerine kurulacak olan yeni Türk ulusal bilincini ve kimliğini oluşturmakla görevlendirdi.

CHP'nin geliştirdiği yeni Türk ulusal kimliği ve kültürü, materyalist nitelikteydi. Parti'nin çekirdek grubu içinde yer alan özellikle Recep Peker ve Avrupa'da yetişmiş birkaç aydın, başta gençlik olmak üzere Türkiye'nin, heyecan verici yeni bir politik inanca ihtiyaç duyduğunu savunuyorlardı. Bu inanç sayesinde toplumun, yeni rejimin yanında harekete geçmesi ve böylece rejimin devamlılığı sağlanmış olacaktı. Aynı zamanda sanayileşme, ani bir şekilde, yeni bir sanayi işçileri grubu yaratmıştı. Bunların kendilerine özel isteklerinin ve tavırlarının, SSCB tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılma riski vardı. (Bir zamanlar SSCB ile kurulan dostluk ilişkileri, Stalin'in güçlenmesinden sonra bozulmuştu). Bu nedenle, sanayileşmenin bu tür etkilerinin de önüne geçilmesi gerektiğine de dikkat çekiliyordu. Dolayısıyla CHP, bir taraftan, milliyetçiliği modern (yani Batılı) devletlerin ilerleme ve kalkınma seviyelerine ulaşma yolunda bir çaba olarak tanımladı. Diğer taraftan ise, Türk toplumunun bağımsız kimliğinin ve özel manevi karakterinin korunmasını uygun gördü.

Bu noktada, yeni benimsenen laiklik ilkesi önemli bir rol oynuyordu. CHP, din işlerinin politikadan ve devlet işlerinden ayrılması gerektiğini belirterek laikliği resmen vicdani bir mesele olarak tanımladı. Gelgelelim bu görece yumuşak ifade, Parti'nin laisizm doktrinine ilişkin niyetlerini tam anlamıyla yansıtmıyordu. Tamamlayıcı bir ilke olarak Parti ideolojisine

gecikmeli bir şekilde sokulmuş olan laiklik ilkesinin, gerçekte, milliyetçiliğin yeniden tanımlanmasına yardım etmesi planlanıyordu: Laisizm sayesinde milliyetçilik anlayışı, İslam-Osmanlı tarihsel içeriğinden kurtarılacak ve yeni hedeflere yönelecekti. Laiklik ilkesinin en temel amacı (yani din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması) zaten esas olarak Jön Türkler döneminde gerçekleştirilmişti. Başlıca laik reformların önemli bir kısmı hâlihazırda 1921-22 döneminde TBMM tarafından kabul edilmiş durumdaydı.

CHP'nin iktidar döneminde, ne zaman gerçek veya hayal ürünü bir tehdit söz konusu olsa, rejimin savunulması için laiklik ilkesi gündeme getirildi. Bu ilke, rejimin düşmanları için getirilen yasaklara ve tek parti yönetimine gerekçe teşkil ediyordu. Rejimin düşmanlarından kast edilen, her zaman dinci (yani kaynak veya amaç açısından İslamcı) olduğu kolaylıkla öne sürülen her türlü muhalefetti. Laiklik politikası sonucunda devlet, din işlerinde bir hakem konumuna getirildi. Resmî açıklamalarda din ile devlet işlerinin ayrılmasından ve laikliğin kişisel bir vicdan meselesi olduğundan bahsediliyordu. Bununla birlikte, Türkiye'de dinsel etkinlikleri yöneten ana kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı, hükümete bağlanarak onun iradesi doğrultusunda çalışmaya başladı. (CHP'ye yöneltilen temel eleştirilerden biri de, Parti'nin laiklik tanımının, ilkeyi gerçek anlamından saptırdığı ve devleti ulusal vicdanın efendisi konumuna getirdiğiydi).

1931'de geliştirilen yeni milliyetçilik tanımı, CHP'nin 1939 Kurultayı'nda da korundu. Ancak 1943'e gelindiğinde milliyetçilik kavramı, Türk ulusunu mümkün olan en üst varoluş düzeyine yükseltecek araç olarak tekrar tanımlandı. 1943'te tanımlanan hâliyle milliyetçilik, diğer uluslara karşı olmayıp onlara saygıyla yaklaşıyordu. Bu ilke, Türkiye'nin kalkınması için kesin bir güç teşkil ediyordu. Kurultay boyunca yapılan tartışmalarda söz alan konuşmacılar, Türk ulusunun karakterinin muhafaza edilmesi, diğer uluslarla uyum içinde yaşanması ve ulusal bilincin yükseltilmesi konularına dikkat çektiler. Ulusun kalkınması için modern uygarlığın benimsenmesi gerektiğinden söz ettilerse de, konuşmacılar, bu meseleyi somut sözcüklerle tanımlamaya çalışmadılar. Baki kalan, CHP'nin Türkiye toplumunu oluşturan kitlelerin düşüncelerini ve duygularını hiçbir şekilde anlayamadığı gerçeğiydi.

Halkçılık, Cumhuriyet'in ikinci temel ilkesi olarak belirlenmişti. Bu ilke, büyük olasılıkla ilk iki başlangıç ilkesi arasından en önemli olandı. Başlangıçta milliyetçilik ilkesine göre daha kesin bir şekilde tanımlanmıştı. Ne var ki sonradan CHP halkçılık ilkesinin anlamını, milliyetçilik ilkesininkinden çok daha fazla saptırdı.

Türkiye'de halkçılığın kökenleri on dokuzuncu yüzyılda Prens Sabahaddin tarafından kurulan Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet (Özel Girişim ve Yerinden Yönetim)'e ve çeşitli sosyoekonomik hadiselere uzanmaktadır. Bunlar, bu makalenin kapsamını aşmaktadır. Halkçılık doktrini, esasen, halkın siyasi karar alma süreçlerine katılması için duyulan isteği yansıtıyordu. Ayrıca yönetimdeki devletçi düzene ve tekelci ekonomi zihniyetine karşı bir eleştiri niteliğindeydi. Kurtuluş Savaşı döneminde halkçılık, Türkiye'nin hem politik hem de ekonomik alanlarda halk tarafından ve halk adına yönetilmesi olarak anlaşılıyordu. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" sözcükleriyle ifade edilen bu görüş, yeni kurulan devletin tüm anayasalarında kutsal bir yer edindi.

Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkan halkçılık ilkesinin sosyoekonomik boyutu, hükümetin halkçı bir program taslağı üzerinde görüştüğü dönemde, TBMM'de ve basında yoğun bir şekilde tartışıldı. Halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi ve ülkenin kültürel kimliğinden ödün verilmeksizin ulusal kalkınmanın ve kişisel refahın sağlanması amacıyla modern bilim ve teknolojiden faydalanılması gerektiği savunuluyordu. Bunlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında geliştirilen halkçı doktrinin en önemli unsurlarıydı.[53] Halkçılığı savunanlar, TBMM'deki İkinci Grup'ta yer alıyorlardı. Bu mebuslar, Türkiye'nin en büyük önceliğinin bilim ve teknolojiden faydalanarak ve ekonomiye devlet müdahalesini sınırlandırarak kalkınmak ve böylece gelişmiş uygarlıklar düzeyine ulaşmak olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. Bu grup, aşırılık yanlısı değildi. Asıl aşırı uçtakiler, yani komünizmi veya sosyalizmi benimseyenler, Meclis dışında bırakılmışlardı.

Aslında halkçılar, serbest girişimi, politik ve toplumsal alanda ilerlemeyi savunan demokratlardı. Bununla birlikte, kültürel anlamda gelenekçi ve hatta İslamcı olarak tanımlanmaları mümkündü. Bu kişiler, bir dizi idari reform önerisi hazırladılar; bunlar arasında Erzurum Kongresi'nde yayınlanan azınlık grubu raporu ve TBMM'deki İkinci Grubun tüzüğü de

vardı.[54] İkinci Grup'ta yer alan bazı halkçılar (ve İslamcılar) 1923 seçimlerinde Meclis'e giremediler ve 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni desteklediler. İdeolojik eğilimleri ne olursa olsun bu halkçılar, CHP'ye karşı muhalefetin sürekli adam topladığı bir cephe olmaya devam etti. 1945 sonrasında kurulan çeşitli muhalefet partilerinde halkçılar etkin rol aldı.

CHP, Kurtuluş Savaşı sırasında tasarlanan Halkçı Program'ın uygulanması hâlinde ya Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetiyle sonuçlanacak bir tür Bolşevik rejiminin kurulacağını ya da saltanatın ve halifeliğin geri getirileceğini düşünüyordu. Toplumun aşırı uçta bulunduğunu ileri sürerek bu uyarıları gündeme getiren bazı yeni parti lideri, demokratik ve sosyal sorunları önemseyen bir hükümetin, kendi konumlarını ve servetlerini tehdit etmesinden çekiniyorlardı. Bu önderler, nüfus mübadeleleri sonucunda sahip oldukları topraklar ve diğer taşınmaz mallar sayesinde taşrada aniden zenginleşmiş olan yeni bir zümrenin üyeleriydi. Bu yeni zengin sınıf, CHP rejimini destekledi. CHP'nin taşradaki temsilcilerinin pek çoğu bu sınıfa mensuptu.

CHP modernleşmeyi, yapısal dönüşümden ziyade kültürel değişimle sağlamaya kararlıydı. Bu nedenle sonunda halkçılığı yeniden tanımlamak zorunda kaldı. Yeni biçimiyle bu kavram, Parti'nin birleşmiş bir ulus yaratma hedefiyle uyumlu ve sınıfsız bir toplum yaratma anlamını taşır oldu. Özgün biçimiyle halkçılık, toplumsal eşitliği amaçlıyordu. Oysaki artık toplumsal eşitlik, yalnızca yasalar önünde eşitliğe indirgenmişti.

Böylece Kurtuluş Savaşı'nın ekonomik ve toplumsal ilkeleri terk edildi: Bu ilkelerin anlamları, CHP'nin yeni ideolojik yönelimine uygun olarak değiştirildi.

Yeni Otoriteryanizm

1931 yılında alınan ve CHP'yi ve Cumhuriyet'i yeni bir ideolojinin etkisi altına sokan karar, aynı zamanda, otoriteryanizme doğru bir dönüş yaşanmasına da neden oldu. Bu durum, 1920'li yılların görece özgür ortamına ters düşüyordu. CHP, örgütlenmesini yaygınlaştırdı. Daha fazla genç insanı bayrağı altında toplayarak onlara yeni ideolojisini aşılama kampanyasını yoğunlaştırdı. Böylece CHP, giderek ülkedeki güç odağı hâline geldi. Ne Mustafa Kemal'in ne de Parti'nin bütününün bir diktatörlük rejimi kurmayı önermediklerini vurgulamak gerekir. Yeni

reformların gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilmiş olanların korunması gerektiği öne sürülerek, hükümetin giderek artan otoritesi gerekçelendirilmeye çalışılıyordu. Fakat sanayileşme programının başlatılması ve finansmanı, politik özgürlüklerin kısıtlanmasına ve özel ekonomik teşebbüslerin baltalanmasına neden oldu. Hükümetin toplum üzerindeki baskısı iyice arttı. Yayınlanan resmî raporlarda çizilen parlak tablonun aksine, halkın yaşam standartları sürekli kötüleşiyordu. Özellikle 1936 sonrasında giderek artan askerî harcamaların karşılanması amacıyla yeni vergilerin getirilmesi, durumu kötü etkiledi.

Benim görüşüme göre, CHP, yeni ve bağımsız Türk Devleti'nin özgün, milliyetçi ve halkçı temellerini tamamen baştan tanımlama kararı nedeniyle daima huzursuzluk hissetmiştir. Dolayısıyla, 1927'den ve özellikle de halkçılığın parti politikasının gerisinde kaldığı 1931'den sonra, CHP literatüründe laiklik, inkılâpçılık ve nihayet devletçilik ilkelerinin giderek daha çok yer kaplaması doğal bir durumdur. CHP'nin resmî doktrinine en son katılan ilke olan devletçilik, sonunda, altı ilke arasından en önemlisine dönüştü. Bu ilke, hükümetin ve Parti'nin otoritesindeki artışa ideolojik temel teşkil etti.

Bir ideoloji olarak devletçilik, bir ölçüde dünya ekonomik krizine bağlı olarak 1930'lu yıllarda ortaya çıktı. Devletçilik, Mustafa Kemal'in 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde veya başka benzer toplantılarda ifade ettiği liberal fikirlerden keskin bir ayrılışı yansıtıyordu. Hükümete ekonomi üzerinde olağanüstü bir manevra kabiliyeti kazandıran bu ilke, CHP'ye, kültürel reform politikasını pekiştirmesi için güçlü bir araç sundu. Bu yeni devletçilik politikasının sözcüsü olan Genel Sekreter Recep Peker, 1935 yılındaki CHP Kurultayı'nın açılışında ideolojik bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında devlet başkanını övdü ve Parti'nin otoritesinin daha da güçlendirilmesini önerdi. Bir sene sonra, Parti ile Devlet'i birleştirme çabaları başladı. Valiler, CHP'nin illerdeki şubelerinin başkanları, Parti'nin genel sekreteri (Peker) ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin içişleri bakanı yapıldı. Böylece 1923'ten beri genel sekreterlik görevini sürdüren Peker, 1931-36 döneminde CHP'de egemen oldu. Bununla birlikte, Peker, genel sekreterin otoritesini genel başkanın (yani bizzat Mustafa Kemal'in) aleyhine daha da arttırma çabaları nedeniyle 1936'da görevinden hızla uzaklaştırıldı.

Recep Peker, CHP'nin ideolojik açıdan gelenekçilik karşıtı ve materyalist bir karakter kazanmasından büyük ölçüde sorumluydu. Peker, aynı zamanda Parti'nin otoriteryanizmini haklı çıkarmak için bu ideolojiyle uyumlu bir felsefe de üretmişti. Sayıları ve nüfuzları oldukça yüksek olan yandaşları, Peker'in bu felsefesini içtenlikle kabul edip halka tanıttılar. Peker, görüşlerini, dokuz bölümlük bir konferans dizisinde açıkladı. Bu konferans kitap hâline getirilerek bir dönem üniversitelerde zorunlu kaynak olarak okutulmuştur.[55]

İlk dört konferansta Peker, genel olarak reform kavramından ve özel olarak Türk reformlarından bahsediyordu. Peker, Türk reformlarını benzersiz olarak tanımlıyor ve bu nedenle bunların uygulanması için özel önlemler alınması gerektiğini savunuyordu: "Yeni reformların sayısı ve bunların pekiştirilmesinde karşılaşılan güçlük seviyesi, bu reformlarla yıkılması amaçlanan şeylerin [alışkanlıkların ve geleneklerin] toplumda ne denli kök saldığına ve ne kadar eski olduğuna göre değişmektedir." Peker'in belirttiği üzere reformların gerçekleştirilebilmesi için güç kullanımına başvurulması, Türkiye'de, dünyanın herhangi bir yerinde olduğundan çok daha gerekliydi. Zira Türkiye'de geleneklerin ve eski alışkanlıkların kökleri oldukça derinlere uzanıyordu.[56]

Peker'in dokuz konferansı arasından sonraki dördü (yani 5-8 numaralı konferanslar), siyasal partileri konu ediyordu. Siyasal parti, hükümet politikalarının (Peker'in deyimiyle "kamu hizmetleri"nin) özü ve yöntemi konusunda birbirine güven duyan insanlardan oluşan bir birlikti. Parti üyeleri, bu birliği, düşüncelerini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanırlardı. Ortak düşüncelere sahip kişiler, inançları temelinde bir siyasal parti kurarak, sahip oldukları fikirleri somutlaştıran bir sözleşme yapmış olurlardı. Bu sözleşme ya da parti programı, yalnızca bir düşüncenin veya tartışmanın sonucunda ortaya çıkan bir belge olarak görülmemeliydi. Sözleşme-program, toplumda baskın olan politik, sosyal ve ekonomik koşulların somut bir yansımasıydı. Bu nedenle, pratik ihtiyaçlara cevap vermeyi hedeflemeliydi.

Peker, parti yaşamındaki en önemli öğenin parti lideri olduğunu anlatıyordu. Partinin temel düşünceleri, iradesi, yaratıcı gücü ve onuru parti liderinin kişiliğinde somutlaşırdı. Bu lider, ardından gelenleri ve tüm ülkeyi aydınlatır, onlara coşku verir ve rehberlik ederdi.[57] Bu cömert ve yüce şef,

devletin de başkanıydı. Peker'in tanımına bakılırsa parti lideri, cumhurbaşkanından çok padişahı andırıyordu. Gerçekten de Peker, Türkiye'de var olan parti yapısını tasvir etmiyordu. Bundan ziyade, sonunda Türkiye'nin lideri olma ve İtalyan faşizminin ve Sovyet komünizminin karışımı olan bir rejim kurma hayalini gerçekleştirdiği takdirde hayata geçirmeyi planladığı yapıdan bahsediyordu.[58]

Peker'in 1930'ların ortalarında Parti'nin (daima Mustafa Kemal'in bir adım gerisinde kalsa da) asıl lideri olarak ortaya çıkması, bir ölçüde Genel Başkan'ın 1930 başlarından itibaren bozulmaya başlayan sağlık durumunun bir sonucuydu. Neredeyse yüzyılın başından itibaren askerî ve siyasal alanda etkin olan Mustafa Kemal'in daima sağlık kurallarına uygun bir yaşam sürdürdüğünü söylemek zordur. 1934'e gelindiğinde artık Parti'nin ve hükümetin günlük işlerinin çoğunu yönetimdeki diğer kişilerin denetimine bırakmıştı. Onun yakınındaki bir kişi olan Peker, henüz 1933'te Genel Başkan'ın hayatını sonlandıracak olan hastalığın belirtilerini fark etmişti. Bunun üzerine harekete geçen Peker, Parti'deki konumunu, üstü ve rakibi olan İsmet İnönü'yü saf dışı bırakacak şekilde sağlamlaştırmak istedi. 1936'da Mustafa Kemal tarafından Parti'deki görevinden uzaklaştırıldığı için bu tutkusunu gerçekleştirememiş olmasına karşın Peker, CHP'ye üyeliğini sürdürdü. Nihayet 1946'da başbakan olarak siyaset sahnesine geri döndü.

Peker'in önemli konumuna son verilmesinin ardından CHP'deki ılımlılar, tekrar öne çıktılar. Gerçek durum konusunda kendisine iletilen uyarıları dikkate alan Mustafa Kemal, Parti'nin ve rejimin otoriter aşırılıklarını bizzat düzeltmeye karar verdi. Belli bir yumuşama dönemine girilmişti. Mustafa Kemal, 1937'de, eski bir komutan olan İnönü'nün yerine iktisatçı Celal Bayar'ı getirdi. İnönü, siyaseten bir bakıma liberal düşünceli olmasına rağmen, bürokratik bir hükümet anlayışı güdüyordu (ve gerçekten de böyle bir yönetim modelinin yükselmesini sağlamıştı). Ayrıca İnönü, başbakan olarak uygulamaya koyduğu verimsiz devletçi ekonomi politikalarının sembolüydü. Bayar'ın, özel girişimden yana olduğu biliniyordu. Mustafa Kemal bazı hatalar yapmış olabilir; ancak hiç kimse onu Türkiye'de bir diktatörlük rejimi kurmaya çalışmış olmakla suçlayamaz. Tam aksine, gerekli kurumsal temellerin atılması için bir süre güçlü bir yönetimin kaçınılmaz olduğuna inansa da, Mustafa Kemal'in

amacı politik ve toplumsal anlamda çoğulcu ve demokratik bir sistem kurmaktı.[59]

Mustafa Kemal 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yumdu. CHP, siyaset konusunda Mustafa Kemal kadar yetenekli olmayan ve intikam duyguları güderek otoriteryan politikaları yeniden canlandıran liderlere kaldı. Atatürk'ün ölümünden yaklaşık bir ay sonra toplanan Kurultay'ın temel amacı yeni Parti liderini seçmekti: Yeni lider, İnönü oldu. İnönü, hem liderliğine meydan okunmasını hem de Parti içinde veya ülke çapında huzursuzluğu engellemek amacıyla Değişmez Genel Başkan adını aldı. Kısa süre sonra da kendisine *Milli Şef* unvanı verildi.

İnönü, ideolojik konularda Parti'nin altı ilkesine derinden bağlı kaldı. Laiklik politikasının din karşıtlığına varacak kadar yoğunlaştırılması (bazı camilerin kapatılarak depo olarak kullanılması), dil devrimi ve bunun gibi bazı aşırı ve halka ters düşen önlemlere destek verdi. Ancak İnönü, rejimin liberalleştirilmesini veya en azından politik baskının azaltılmasını sağlayan bir dizi önlemin hazırlanması için de adımlar attı. 29 Mayıs 1939 tarihli Beşinci CHP Kurultayı'nda, liberalleşme ruhu açıkça hissediliyordu. Bu kurultayda valiler, illerdeki CHP teşkilatlarının başkanı konumlarını kaybettiler.[60] 1939'da TBMM'de iktidara sadık bir muhalefet işlevi görmesi için Müstakil Grup oluşturuldu. Aynı sene İnönü, bir konuşmasında, yakın gelecekte halkın iradesini daha özgür bir şekilde ortaya koyabilmesini umduğunu açıkladı. Bu ifade, seçim sisteminin daha da liberalleştirilmesi ve TBMM'nin gerçekten halkın denetimine girmesi için bir umut olduğu anlamına geliyordu.[61] (Fakat bu umudun gerçekleşmesi için altı yıl beklemek gerekti). İnönü, oldukça derin bir devlet sorumluluğu anlayışına sahipti.

Zor geçen savaş yılları boyunca CHP'nin önemli bir etkinliği olmadı. Bu arada 1943'te Olağan Parti Kurultayı düzenlendi.[62] Ağır vergiler altında ezilen köylülerin yoksulluğu, bürokrasinin yozlaşması ve hükümetin zayıflığı, sorunları patlama noktasına getirmişti. 1940'ta, hükümete ekonomi ve yurttaşların hak ve özgürlükleri üzerinde aşırı yetkiler tanıyan Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılması durumu iyice kötüleştirmişti. Ayrıca ülkenin büyük bölümünde uygulanan Olağanüstü Hâl Kanunu, 20 Aralık 1940'tan 1 Haziran 1945'e dek yürürlükte kaldı. Bu dönem boyunca Parti ve hükümet üyeleri arasında sürekli yer değiştirenler oldu; sıklıkla

görev değişimleri yapıldı. Bir askerî doktor olan Refik Saydam, 1939'dan 1942'deki ölümüne dek başbakanlık yaptı. Onun ölümü üzerine, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, başbakan oldu. Beş gün sonra 13 Temmuz 1942'de İnönü, Saraçoğlu'nu CHP genel başkan yardımcılığına atadı. Bir ay sonra ise Recep Peker bir kez daha içişleri bakanlığına getirildi. Böylece, 1936'da Parti ve hükümet işlerinin dışında bırakılmış olan Peker, eski itibarını geri kazanmış oldu. Bu dönemde, bir yazar olan CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal da İnönü tarafından keşfedildi. Böylece 1940'lı yılların başlarında, hükümet üyelerinin seçilmesi ve işlerin yürütülmesi, 1924 Anayasası'nda yer alan kuralların ve parlamenter demokratik sürecin tamamen dışına çıktı. Bu durumun nedeni, büyük ölçüde, Parti'de ve hükümette herhangi bir denetim mekanizmasının bulunmamasıydı.

1945 itibariyle, CHP yönetiminin artık dibe vurduğu ve eski tek parti sisteminin sonsuza dek sürdürülemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. İnönü, hükümete karşı biriken hoşnutsuzlukların bir anda yüzeye fışkırmasını engelleyecek bir emniyet vanası yaratmak ve İkinci Dünya Savaşı'nda galip gelen demokrasilerin eleştirilerine bir yanıt vermek istiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin siyasal sistemini liberalleştirmek ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin vermek zorunda kaldı. İnönü, 1945'te Türkiye'nin siyaseten temelden değişeceği yeni bir döneme girdiğini duyurdu. 1945'ten 1950'ye uzanan sonraki beş yıl içinde ise, CHP genel başkanı ve Türkiye Devleti'nin cumhurbaşkanı olarak, bugün hâlâ yürürlükte olan çoğulcu ve çok partili sisteme geçiş sürecinde Türkiye'ye yön verdi. Bu, İnönü ile CHP'nin en kalıcı başarısı ve Türk halkına verdikleri en yararlı hizmet oldu.

Sonuç

Bu bölümde, 1945'e dek CHP tarihinin örgütsel ve ideolojik bir çözümlemesini sundum. Bu analizde, Parti'nin başarısını klasik parlamenter demokrasi çerçevesinde değerlendirdim. Bu tür bir çözümleme, doğal olarak, CHP'nin Türkiye'de -esnek olmasa dahi- sorumluluk sahibi bir politik sistemin kurulmasındaki katkılarının anlaşılmasını engellemektedir. Türkiye'ye Osmanlı geçmişinden miras kalan siyasi gelenekler ve uygulamalar, bazı birçok noktada cumhuriyet rejimiyle uyuşurken, diğer

birçok noktada da onunla çelişmektedir. Fakat geçmişten miras alınmış olan en çarpıcı eksiklik, halkın yönetsel karar alma mekanizmalarına katılması geleneğinden ve bu katılımın sağlanması için gerek duyulan sistemden yoksun olunmasıydı. Kurulu düzen hakkında bağımsız düşünceler geliştirme ve bunları ifade etme konusunda ise, neredeyse hiçbir kişisel istek gözlemlenmiyordu.

Cumhuriyet rejiminin anahtar niteliğinde olduğu hâlde tanımsız kalmış hedeflerinden biri de, yurttaş katılımına dayalı yeni bir medeni düzenin kurulmasıydı. Yurttaş katılımı, gerçek modernleşmenin önkoşulu olarak görülüyordu. Hiç şüphesiz, Türkiye, yeni cumhuriyetçi ulus-devlete bağlılığı sağlamak ve Türk kimlik bilincini yaratmak için yeni örgütlere, değerlere ve özlemlere ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla, eğer CHP'nin erken tarihi çözümlenirken bu döneme özgü özel koşullar da dikkate alınırsa, Parti'nin Türkiye'nin siyasal tarihi içindeki rolü daha dengeli bir şekilde değerlendirilmiş olacaktır.

Kurtuluş Savaşı sırasında yayınlanan belgelerin de gösterdiği gibi, Türkiye'de halk kitleleri arasında ulusal ve kültürel alanda değişimin ve maddi kalkınmanın gerçekleştirilmesi yönünde yaygın bir talep mevcuttu. Toplumdaki seçkinler, bu kitlelerin değişim isteğini, kendi sosyal konumlarına, eğitim düzeylerine, seçkinci zihniyetlerine ve geleceğe ilişkin romantik bakış açılarına göre yorumladılar. Bundan ortaya çıkan modernleşme anlayışı, bazı genç CHP liderlerinin düşüncelerine yansıyarak özellikle 1931 sonrasında Parti'nin politikalarında vücut buldu. Fakat ne denli talihsiz olurlarsa olsunlar, bu politikalar muhalefetin yoğun bir düşünce üretimi içine girmesini ve fikir mücadelesi yürütmesini teşvik ederek, entelektüel açıdan halkın ufkunun genişlemesine katkıda bulundular.

Bütün bunların sonucunda, toplumun örgütlenmesi ve geleceği üzerine yeni bir entelektüel etkinlik geleneği ortaya çıktı. Bu, kesin ve kalıcı bir kazanım olarak not edilebilir. CHP'nin bu gelişmeyi ne amaçlamış ne de öngörmüş olduğu düşünülürse, belki de Parti'nin bu hususta hiçbir olumlu yorumu hak etmediği düşünülebilir. Yine de Parti, yeni Cumhuriyet'e yararlı olması beklentisiyle açıkça eyleme geçtiği durumlar konusunda övgüyü hak etmektedir. Söz konusu durumlar şunlardır:

Birincisi, eski Osmanlı politik sisteminde kadrolar görevdeki veya emekli askerler arasından seçiliyordu. Hatta Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarının büyük bir kısmı da subaydı. Dolayısıyla, sivil bir politik parti kurma ve nihayet hükümeti bu sivil kadroya emanet etme kararı, gerçekten devimci bir karardır ve genç Cumhuriyet açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

İkincisi, Parti, demokratik toplum ideallerini içeren bir anayasa yapmıştır. 1924 Anayasası'nın büyük ölçüde sembolik olduğu söylenebilir. CHP yönetimi, kendi hazırladığı anayasaya sıklıkla bizzat karşı gelmiştir. Buna karşın bu belge, yalnızca varlığıyla bile rejimi birçok konuda dizginlemiştir. Anayasa, katılımcılığı giderek artan seçmen kitlesi tarafından, Hükümet'in ve Parti'nin yönetimdeki başarılarını değerlendirmede kullanılacak kıstasları belirlemiştir. Ayrıca Anayasa, nihayet muhalefetin CHP'nin uygulamalarına meydan okumakta ve demokratik politik düzene geçilmesini talep etmekte kullandığı yasal bir platform oluşturmuştur. Uygulamalarında bir derecede keyfilik gözlenmesine ve uygun gördüğünde anayasa hükümlerini görmezden gelme eğiliminde olmasına rağmen CHP, çoğunlukla Anayasa'ya uygun olarak hareket etmiştir. Anayasa'ya göre, Parti politikasını uygulayan yürütme organı, TBMM'ye karşı sorumluydu. TBMM ise, seçilmiş üyeleri tarafından denetleniyordu. Dolayısıyla, politika konusunda Parti içinde yürütülen tartışmalar, pratik hükümet politikalarına dairdi. Sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlar tartışılırken asıl amaç, bunların somut politik kararlarla çözüme kavuşturulmasıydı. Bu politik kararlar, Anayasa'nın getirdiği sistematik yöntemler doğrultusunda uygulansa da, bazı durumlarda, öngörülen prosedür tamamlanmıyordu.

Üçüncüsü, CHP, kitleleri harekete geçiren ve onlara politik eğitim veren bir kurumdu. Gerçekten de, politik örgütlenme teknikleri konusunda bilgiye ve saha deneyimine sahip olan CHP, hem Türkiye'nin gelecekteki siyasetçilerinin eğitildiği bir okul hem de bir politik örgütlenme modeli oldu. Başarılı muhalefet liderleri, CHP'nin eski önde gelen üyeleri arasından çıktılar ve siyasi eğitimlerini CHP kadrolarında geçirdikleri dönemde aldılar. Bu liderler arasında 1950-60 döneminde cumhurbaşkanı olarak görev yapan Celal Bayar ve 1946'da kurularak 1950 seçimlerinde galip gelen Demokrat Parti'nin diğer üç kurucusu da vardı. Özellikle Halkevleri, halkla ilişkiler, grup çalışması, sosyal örgütlenme ve sosyal,

eğitsel ve kültürel çeşitli grup etkinlikleri gibi geçmişte hiç bilinmeyen çeşitli konularda önemli bir eğitim yuvasıydı. Geleceğin siyasi liderlerinin birçoğu politika tekniklerine ilişkin temel eğitimlerini Halkevlerinde aldı. Üstelik bu, otoriteryan bir eğitim de değildi. Parti merkezindeki boğucu resmiyetin aksine taşra teşkilatında ve Halkevleri ile Halkodalarında yapılan toplantılar, görece rahat ve demokratik bir ortamda yapılırdı. 1945 sonrasındaki çok partili dönemde, Türkiye'deki siyasetçiler, tek partili sistemde korunan politikacılardan beklenebilecek olandan çok daha sofistike bir tutum sergilediler. CHP'nin Türk politik sistemini ne kapalı bir sistem hâline getirdiği ne de bu yönde bir çaba sarf ettiği, kesin bir gerçektir. Açıkça komünizmi veya İslami düzeni destekleyenler hariç, çok sayıda politik seçenek vardı. Yukarıda sözünü ettiğim Recep Peker'in konferanslarından oluşan ve tek parti sisteminin erdemlerini ve gerekliliğini savunan ders kitabı bile, dünyadaki ekonomik ve politik sistemler ile tarihsel olgular hakkında geniş bilgi sunuyordu. Kitabın sunumu yüzeyseldi ve içinde incelenen konular, Peker'in tezini kanıtlayacak şekilde çarpıtılmıştı. Buna rağmen bu kitap, binlerce öğrenciye politika hakkında yararlı bilgiler sağlıyordu. CHP, seçmenin politikaya ilişkin daha çok bilgi edinmesini teşvik ediyordu.

Dördüncüsü, CHP'nin kuruluşunu ilân eden konuşmasında, Mustafa Kemal, Parti'nin halkın yaşam seviyesini yükseltmek için gereken değişiklikleri gerçekleştirme amacı taşıdığını halka duyurdu. Bu şekilde halkı CHP'nin etkinlikleriyle ilgilenmeye teşvik etmek istemişti. Daha sonra, yapılması önerilen değişiklikleri halkın katıldığı toplantılarda açıklayarak toplantıya katılanların bu değişiklikleri onaylayıp onaylamadıklarını sordu. Fakat en önemli ekonomik ve politik konular, bu şekilde halkın önüne getirilmedi. Daha ziyade, erkekler için Batılı tarzda şapkanın getirilmesi veya Türkçe yazıda Arap alfabesinin yerine Latin harflerinin benimsenmesi gibi, Batılılaşmaya yönelik kültürel değişimlerde halk desteğine başvuruldu. Doğrudan demokrasi yolunda atılan bu adımlar, ilk bakışta yüzeysel ve önemsiz görünebilir. Fakat bunlar, yurttaşlara yönetime katıldıkları duygusunu vermiş ve yaptıkları seçimlerle siyasetin gidişatını etkileyebileceklerini göstermiştir. Bu sayede, Türkiye halkı çok partili döneme girildiğinde, politik tercihin ne anlama geldiğini kavrayabilmiştir.

Özetle, CHP'nin tek parti dönemindeki iktidarı boyunca Türkiye için kalıcı başarılara imza attığı söylenebilir. Politikaları çoğu zaman yanlış yönlendirilse de, CHP'nin uygulamaları yalnızca kendi çıkarlarına hizmet etmeyi hedeflemiyordu. CHP, demokratik bir toplumun yaratılması için gerekli araçları sağlayan bir anayasa hazırladı. Anayasa maddelerinin uygulanmasını engellemeye çalışmış olmasına karşın, CHP, sonraki kuşaklara, eski Osmanlı sisteminden çok farklı, işlevsel bir yönetim tarzını miras bıraktı. Parti, çok sayıda insanı kendine çekti ve onları eğiterek siyasetçiler yetiştirdi. CHP, yurttaşları (mevcut seçeneklere kısıtlamalar getirmiş olsa da) politik seçimler yaparak yönetime dâhil olabileceklerine inanmaya teşvik etti. Sonuç olarak, daha sonraki çok partili sistemin sağlam bir temele oturmasını sağlayan CHP, birtakım başarısızlıklarına rağmen övgüyü hak etmiştir.

3. BÖLÜM / TÜRK SOLU

Türkiye'de yeni bir toplumsal ve siyasal sistem kurmayı amaçlayan modern ve laik bir sol hareketin doğması için, öncelikle otorite ve toplumsal örgütlenme ile ilgili geleneksel kavramların yıkılması gerekliydi. Solun iktidar anlayışı materyalist bir güç kavramı üzerine kurulur ve toplumsal örgütlenmeye ekonomik bir açıklama getirmeye çalışır. Bu ekonomik açıklama, yönetimi ve iktidarı manevi yönden ele alan geleneksel anlayış ile bağdaşmaz. Bunun doğal bir sonucu olarak, gelenekçiliğin zayıflaması ve sol düşüncenin ortaya çıkması Osmanlı İmparatorluğu'nda ancak yavaş bir şekilde başlamış ve Cumhuriyet Türkiye'sinde giderek hızlanmıştır. Yönetim alanındaki reformlar, yalnızca genel anlamda modernleşme için değil, sol hareket için de elverişli bir ortam hazırlamıştır.

Cemiyetlerin, siyasi partilerin, vb. ilk örnekleri, geleneksel hanedanın gücünün milliyetçilik ve laiklik akımlarının etkisiyle temelden sarsıldığı Jön Türkler döneminde (1908-18) kuruldu. Bu süreç aslında çok daha öncesinde, Tanzimat (1839)'ın ardından meydana gelen sosyal değişimler sonucunda ve özellikle de 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra başlamıştı. Başta Ali Suavi, Ziya Paşa ve Namık Kemal olmak üzere Genç Osmanlılar (1865-76)'ın savundukları görüşler, bir toplumsal protesto hareketine dönüşebilirdi fakat bastırıldı. 1877'de II. Abdülhamit, Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak dağıtınca kutsal sayılan geleneksel kurumların hâkim olduğu

yönetime geri dönüldü. Genç Osmanlıların görüşleri ise, yön değiştirerek bir anayasal parlamenter rejim talebine dönüştü. Bundan sonra toplumsal fikirler, önceden siyasi düşünceler ile pek ilişkisi olmayan edebiyatta da yer almaya başladı. 1880 ila 1908 yılları arasında ülke dışına sürülen reform yanlısı aydınlar, Batılı siyasi fikirleri benimserken bunların ekonomik veya sosyal açıdan Osmanlı'ya uygunluğuna pek dikkat etmediler.[63] Jön Türk felsefesindeki toplumsal eksiklikten de anlaşıldığı gibi, Jön Türkler, İmparatorluğun gerçeklerine yabancıydılar. Modern toplumsal fikirler, geleneksel toplumsal örgütlenme felsefesi ve kurumları karşısında oldukça yetersiz kalıyordu.

Buna bağlı olarak, bu geleneksel politik kurumlarda köklü bir değişiklik yapılması, modern toplumsal düşüncenin ve bunun bir parçası olan solcu fikirlerin yükselmesinin birincil şartı olarak belirdi. Mustafa Kemal 1922'de Saltanat'ı ve 1924'te Hilafet'i kaldırdı. Böylece, bu iki kurumu destekleyen ve Jön Türklerin laik-milliyetçi politikaları ile hâlihazırda zayıflamış olan kültürel ve eğitimsel temeller yıkıldı. Sonuçta, Cumhuriyet rejiminin kurulması (1923) ve sağlamlaştırılması için zemin hazırlanmış ve laik solun yükselişine mani olan engeller ortadan kaldırılmış oldu. Bir ulus-devlet inşa etmek için millî birliğin sağlanmasının şart olduğuna inanan Cumhuriyetçi iktidar, bu amaçla geleneksel yönetim ve otorite kavramlarından mümkün mertebe faydalandı. Fakat bu kavramların sonsuza dek korunması mümkün değildi. Zira değişip çeşitlenen sosyal yapı, geçmiş siyasi fikirlere ters düşmeye başlamıştı. Mevcut siyasal sistemin felsefesi ile sosyal ve ekonomik durum arasındaki bağdaşmazlık ve bu meseleye tatmin edici bir çözüm getirilememesi, Cumhuriyet Dönemi'nde ciddi gerilimlere neden oldu. Yeni ortaya çıkan toplumsal fikirler, ihmal edildikçe veya yanlış anlaşıldıkça, taşıdıkları yaşamsal önemi idrak edemeyen yönetime karşı siyasal bir düşmanlığa dönüştüler. Sovyetler Birliği ile yakınlaşma dönemlerinde veya demokratik süreçleri başlatmak için yapılan girişimlerin ardından, örneğin 1930'da ve 1946 sonrasında, kısacası her fırsatta, sol akımlar aniden ortaya çıktı.

Sol akımların biçimleri, liberalleşmenin ve sosyal gelişmelerin derecesine göre değişiyordu. 1930'da liberalleşme dönemi öylesine kısa sürdü ki, kendilerini gösterecek yeterli fırsat bulamayan sol akımlar, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne karşı halkın düzenlediği gösteriler ile

karıştırıldı. 1946 sonrasında bu kez daha açık bir şekilde ortaya çıktılar; fakat kısa süre sonra, iktidarın baskıları sonucunda gizlenmek zorunda kaldılar.

Türkiye'de solculuğun ikinci kaynağı, modernleşmenin yol açtığı sosyal ve kültürel değişikliklerde aranmalıdır. Bu yeni şartlara sosyal ve psikolojik açıdan alışılması için karmaşık bir süreç gerekiyordu. Bu yeni modern yaşam biçiminde, solculuk, kendini kurtuluş vadeden bir inanç olarak tanıtma fırsatı buldu. Gerçekten de, modernleşme, bireye yaşamda aradığı güveni ve anlamı sunan geleneksel, toplumsal ve kültürel yapının temelini yavaş yavaş çürüttü. Bu tür bir değişimin, normalde, temel dinsel, kültürel ve felsefi yapısını korumayı başaran bir toplumun değer sistemini tamamen yıkması mümkün değildir. Fakat Türkiye'de özellikle 1930 sonrasında yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşüm, mevcut değerlere ciddi ölçüde zarar vermişti. Yönetimin açık bir şekilde fikir alışverişinde bulunulmasına ve tartışılmasına karşı olması, vaziyeti iyice kötüleşiyordu. Eğer kendilerine açık münazara özgürlüğü tanınsaydı, aydınların değişimi açıklayıp gerekçelendirmeleri ve bu şekilde kendilerini yeni sosyal ve siyasal örgütlenme biçimlerine fikren alıştırmaları mümkün olabilirdi. Esas görevleri bir düşünceler sistemi geliştirmek ve toplumun, değişen yaşam biçimlerine uyum sağlamasını kolaylaştırmak olan aydınlar, bu özgürlüğün yokluğunda, üstlerine düşeni yerine getiremiyorlardı.

Gerçekten de bu değer çatışmasının ilk kurbanı aydın oldu. Halkın geri kalanı, geleneksel aile ilişkileri ve toplumsal bağlar içinde dış etkilerden korunduğu için nispeten güvendeydi. [64] Oysa Batılı görüş ve değerleri benimseyen aydın, daha en baştan içsel bir çatışmaya maruz kalıyordu. "İyi", "doğru ve "adil" kavramları hakkındaki görüşleri ile yakın çevresinin fikirleri arasında ciddi farklar vardı. En duyarlı ve ciddi aydın tipi, "doğru" ve "adil" kavramları için Batı'dan görüp benimsediği standartları kabul etmek istemeyen halka çok sert tepki veriyordu. Aydının gelenekçi düzenden duyduğu memnuniyetsizliği iyice artıran bir tür laik hümanizm ile beslenen bu standartlar, aydını, kendi toplumu içinde düşünsel yönden yalıtılmaya itti. O da, modernleşmeye karşı çıkan "günahkârlar" olarak gördüğü kişilerin ve toplumun büyük bir kısmının haksız olduğunu kanıtlamak ve kendi görüşünü desteklemek için büyük bir şevkle fikir ve sav aramaya girişti.

Batı edebiyatı, Türkiye'deki aydına kolay bir kaçış yolu sunuyordu: Fikirlerini paylaştığı ve hayat tarzlarına özendiği insanlar arasında yaşama şansı bulduğu ideal bir dünya.[65] Daha sonra aydın, edebiyattan toplumsal doktrine geçiş yaptı ve nihayet bu toplumsal hayalini gerçekleştirmede kullanabileceği siyasi bir araç aramaya başladı. Türkiye'de solculuğun yükselişi, edebiyat ile yakından ilişkiliydi. Ülkenin önde gelen solcularının çoğu Batı edebiyatı konusunda derinlemesine uzmanlaşmış kişilerdi ve yazınsal çalışmalar, sıklıkla, siyasi fikirlerin iletilmesinde ve uygulanacak politik eylem metotlarının önerilmesinde kullanıldı. Polis, şüpheli solcuların siyasi eğilimlerini anlamak için bu kişilerin kütüphanelerini tarıyordu. Ignazio Silone'nin, John Steinbeck'in ve çoğu Rus yazarın kitapları, genelde, "suçlayıcı delil" olarak kabul ediliyordu.

Dolayısıyla aydınları sola iten, ekonomik çıkar çatışmasından doğan bir ihtilaftan ziyade, Batı'ya ait değerlerin gelenekçi sistemi işgal etmesiydi. Ne var ki sonraki dönemde bu yeni siyasi rejimin gerekçelendirilmesinde ekonomik tezler de ileri sürüldü. Bu durum, iktidardaki seçkinlerin özgürlüklere karşı çıkmasıyla ve giderek yok olan toplumsal değerlerin yerine yeni koşullara uygun olarak yeni değerlerin getirilememesiyle birleşerek, solcu fikirlerin yayılmasını kolaylaştırdı.

Türkiye'deki gizli komünist partinin (şimdi devlet tiyatrosu oyuncusu olan) eski bir üyesi, nasıl Marksist olduğunu çok açık bir şekilde anlatmaktadır: Şehirde en alt tabakadan bir ailede büyümüştü. Bu insanlar yoksulluk, cehalet ve kişisel çatışmalardan kaynaklanan kan davaları ile örülü bir ortamda yaşıyorlardı. Üst sınıf ise, ezilenlerin akıbeti ile hiçbir şekilde ilgilenmiyordu. Bir gün, komünistler ile ilişkisi olan bir arkadaşı, kendisine Stefan Zweig'in *Mercy* adlı kitabını verdi ve yazarın bir hümanist olduğunu söyledi. Daha sonra Nazım Hikmet'in şiirlerinin ve diğer solcu Türk yazarların eserlerinin de eklenmesiyle genişleyen bu okuma listesinde, nadiren de olsa sosyalist yazılar da yer alıyordu. Bu kişi, en sonunda "doğru" sosyal düzenin kurulmasına engel olan düşmanlar olarak gördüğü "burjuvalardan" nefret etmeye başladı ve 1946 yılında kendini yer altı sol örgütlenmesinin içinde buldu.[66] Yazdığı kitapta bu konuyu şöyle anlatıyordu: "İhtiyaç duyduğum ilgi, kazanç ve anlayışı bir nebze olsun bulabilmiş olsaydım komünist partiye katılır mıydım diye soruyorum kendime. Kendime düşen sorumluluğu tespit etmek için soruyorum bu

soruyu. İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte değerleri yok edilmiş ve temelleri sarsılmış olan bir toplumun çocuğuyum ben. Gereksiz açıklamalara girmeyeceğim ama kendime düşen sorumluluğu kabul ediyorum. Fakat o dönemde iktidarda olanlar da kendi sorumluluklarını kabul etmeliler. İnandığı değerler toplumunkilerden farklı olduğu için bir kişiyi suçlamak ve hatta onu toplumdan dışlamak çok kolay bir şeydir. Lakin bunu yapmak, ülkemizde ve dünyada yaşanan sorunları hafife almak olur. Hiç şüphe duymadan söyleyebilirim ki, benim ait olduğum ve Cumhuriyet ile beraber doğmuş olan nesil, bir ihanetin kurbanı oldu. Benim neslim, her şeyin siyaseten değerlendirilişine tanık oldu. Siyasetçiler tarihi yazdılar ve onu kendi istedikleri biçimde okumamızı sağladılar. Demokrasiyi diledikleri gibi tanımladılar ve kitlelerin bunu bir hap gibi yutmasını istediler. Siyasetçiler, aydınların, yaratıcılığın veya kültürün değil, kaba kuvvetin gücünü yücelttiler ve o gücün kölesi olmamızı beklediler. Kitlelerden yükselen gürültüyü susturmak uğruna, kutsal değerleri kurban ettiler. Benim neslim hor görüldü ve ihmal edildi; aldatıldığını fark etmek zorundaydı. Ancak ondan sonra her şeyi reddedebilir ve yıkılan değerlerin yerine koymak için yenilerini bulma mücadelesine başlayabilirdi.”

Solcu fikirler, sıklıkla, modernleşmeden doğan ihtiyaçlara cevap vermek için kullanıldı. Geleneksel İslami düzen gibi bütünleşik bir sosyopolitik sistemin yerine ancak aynı derecede şümullü bir sistem getirilebilirdi. Bir sistemin yerine bu şekilde bir diğerinin getirilmesi, entelektüel düzeyde mümkündü. Bunun ön koşulu ise, toplumsal yapı içindeki diğer sosyal ve siyasi gelişmelerin aydınların politik ideallerini engellememesi veya yeniden şekillendirmemesiydi. Türkiye’deki sosyal dönüşüm, bir yandan radikal solun gelişmesi için uygun koşullar sunarken diğer yandan da sola muhalif olan yeni çıkarlar ve yönelimler yarattı. Bu bağlamda, Türkiye’de solculuk, özellikle 1940 sonrasında seçkin aydınların, yeni ortaya çıkan girişimci orta sınıfa karşı sahip oldukları yüksek konumu korumak için giriştikleri karmaşık çabaların bir parçası oldu. Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde modernleşmenin birincil amacı devlet kurumlarında reform yapmaktı. Bu reformu müteakip idarenin genişlemesi, daha büyük bir bürokrasiyi gerekli kıldı. Bu bürokrasinin resmî görevi devlet otoritesini uygulamak, gayri resmî işlevi ise modernleşme hareketini

fikrî yönden yönetmekti. Bu gayri resmî işlevin içeriği, bürokrasiyi oluşturan aydınların devlet ile kurdukları işbirliğine ve devlete ne kadar bağlı olduklarına göre değişiyordu.

Öte yandan, girişimci gruplar, iktidardaki bürokrasinin emrindeydiler. Bunların esas işlevi, bürokratik düzeni ekonomik yönden desteklemekti. Fakat ulusal ekonomideki paylarının, güçlerinin ve işlevlerinin giderek artması sonucunda, siyasi gücün potansiyel talipleri olarak belirdiler. Nihayet, 1945-46'da çok partili sisteme geçilmesinin ardından, siyasette rol almaya başladılar ve 1950 yılında Demokrat Parti (DP) öncülüğünde iktidara geldiler. Akabinde, aydınların önemli bir kısmının yükselen burjuvazinin saflarına geçmesiyle birlikte, on dokuzuncu yüzyıldan beri ülkeyi yöneten bürokratların gücünde kayda değer bir düşüş yaşandı. Üstelik ekonomik ve siyasi güce sahip yeni toplumsal grupların ortaya çıkması, üst sınıfların (yani Cumhuriyet Devrimi'nde başı çeken eski Osmanlı ailelerinin ve 1915-22 arasında Gayrimüslim orta sınıfın güç kaybetmesinin ardından yaşanan ekonomik kargaşada zenginleşen grupların) benimsediği değerleri ve standartları reddetti ve zayıflattı. Ekonomik etkenler, solcu ideolojinin somut bir biçim kazanmasında ve çeşitli toplumsal gruplarla ilişki kurmasında çok önemli bir rol oynadı.

Çalkantılı bir dönem olan Kurtuluş Savaşı (1919-23) yıllarında, bir dizi solcu grup ortaya çıktı. Bunlar arasından yalnızca Spartaküsçü Marksist harekete destek veren ve Almanya'da eğitim görmüş bir genç olan Şefik Hüsnü (Değmer) sonraki dönemde siyasi sahnede aktif rol almayı sürdürdü. 1923 seçimlerine İslamcı eğilimli sosyalistler katılmadı; laik ve ılımlı solcular ise iktidar partisi olan CHP içinde eritilmiştiler. 1925 yılında kabul edilen Takrir-i Sükun Kanunu, tüm radikal hareketlerin tasfiye edilmesinde kullanıldı.

1931 yılında ekonomide devletçilik ilkesinin resmen benimsenmesi ve SSCB ile dostluk antlaşmasının yenilenmesi, sosyal meselelerin daha özgürce tartışılabilmesine olanak tanıdı. Yaşanmakta olan toplumsal dönüşümün, yalnızca aydınları yatıştırmak için değil aynı zamanda onların düşüncelerini etkilemek için de bir açıklamaya ve gerekçelendirmeye ihtiyaç duyduğu aşikârdı. *Kadro* dergisi (1932-34) muhtemelen radikal solun genişlemesini engellemek amacıyla, solun ve sağın önerdiği radikal kavramların karışımından ulusal bir ideoloji elde etmeye çalıştı. Fakat

Marksist politik edebiyat,[67] birkaç çeviri haricinde, pek önem taşımayan az sayıda risale, broşür ve süreli yayından ibaretti. Yer altında yürütülen siyasi faaliyetler de aynı şekilde sınırlı kalıyordu.

1925 sonrasında solcu hareket içindeki gerçekten önem taşıyan etkinlikler, edebiyat alanında aranmalıdır. Orhan Selim takma adını da kullanan Nazım Hikmet Ran (1902-63), Sabahaddin Ali (1907-48) ve bu iki büyük isim kadar tanınmayan daha birçok yazar, alt sınıfların kötü koşullarını gerçekçi bir üslupla resmederek edebiyatı siyasi amaçlarla kullandılar. Nazım Hikmet, 1958 yılında verdiği bir röportajda şöyle söylüyordu: “Bir yazarın siyasi yönden tarafsız davranması mümkün değildir. Tarih boyunca kendi devrinin sorunları karşısında tamamen tarafsız ve hareketsiz kalmış tek bir büyük yazar bile bulmak zordur. Yazarların, özellikle de komünist olanların, gerçek hayatta bilgi kaynağı olarak kullanılabilecek bir edebiyat yaratmaları gerektiğini düşünüyorum. Halkım ve diğer halklar için yazdığım şiirlerde, romanlarda ve oyunlarda bu özelliğin bulunmasını istiyorum.”[68]

En büyük çağdaş Türk roman yazarlarından biri olan Orhan Kemal, hapishanede Nazım Hikmet ile geçirdiği dönemde bu görüşleri nasıl benimsediğini anlatmaktadır.[69] Kişisel dostlukların ve aile bağlarının bir yazarın politik ve ideolojik yönelimini belirleyen önemli etkenler olduğu, Orhan Kemal’in yazılarından açıkça anlaşılmaktadır. Onun eserlerinde, Türk toplumunun en alt tabakasına dair ilgi çekici bilgilere de rastlanmaktadır. Nazım Hikmet’in çeşitli sosyal insan türlerini tasvir ettiği *Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı meşhur eserinde yer alan şiirler, yazarın hapishanede tanıştığı kişilerle ilgili gözlemlerine ve bu kişilerle yaptığı sohbetlere dayanmaktadır. Nazım Hikmet’in arkadaşları arasından diğer bir tanınmış romancı olan Kemal Tahir, 1962 yılında Nazım Hikmet ile işbirliği yaptığı için çarptırıldığı hapis cezasını çekerken, romanlarındaki kahramanların çoğunun hapishanede tanıştığı kişiler olduğunu anlatmıştır. *Kadro* hareketinin lideri olan Şevket Süreyya da, hatıralarında anlattığına göre, benzer şekilde hapishanede tanıştığı kişiler sayesinde Türkiye’deki yaşamın gerçeklerinin farkına varmıştı. Bunların hepsi, erken dönem sosyalist yazarların Anadolu’daki yaşam hakkında bildiklerinin sınırlı olduğuna işaret etmektedir. Akla şöyle bir soru gelmektedir: Yazarların hapishanede tanıştıkları, adi suçlardan hüküm giymiş bu mahkûmlar

Türkiye’nin toplumsal sorunlarını gerçeğe uygun şekilde yansıtabiliyorlar mıydı?

1939-45 arasındaki savaş yıllarında hâkim olan koşullar, sol akımın gelişmesini destekledi. Zira lüks içinde yaşayan varsıl grupların belirmesi, sosyal adaletsizliğin ve cehaletin daha da derinleşmesine neden oldu. Ankara Üniversitesi’nde bir grup sosyolog, Türkiye’nin içine girdiği sosyal değişimi sistemli ve bilimsel bir şekilde incelemeye başladı. Bu çalışmadan elde edilen bulgular *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* adlı iki dergide yayınlanıyordu. Aynı ekip, kırsal kesimde kurulan eğitim kurumları olan Köy Enstitüleri’nin geliştirilmesinde de aktif rol oynadı.

Bu hazırlık döneminin meyvesi, 1945-46’da yaşanan siyasi liberalleşme sürecinde patlak veren sol faaliyetler oldu.[70] Birçok gazete ve dergide çeşitli sosyalist fikirlere yer verilirken, Cemiyetler Kanunu’nda yapılan 1946 tarihli değişiklik de sol grupların örgütlenmesini mümkün kıldı. O dönemde kurulan ve kendini sosyalist olarak tanımlayan yaklaşık altı parti arasından yalnızca ikisinin faaliyetleri siyasi arenada netice doğurdu: Esat Adil Müstecaplıoğlu’nun kurduğu liberal sol çizgideki Türkiye Sosyalist Partisi ve Şefik Hüsnü Değmer’in kurduğu Marksist bir parti olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası. 1946 yılında kurulan yaklaşık yüz işçi sendikası arasından en az bir düzinesinde sol görüş hâkimdi. Nihayet bu iki parti, bunların yayınlarının büyük bir kısmı ve tüm sendikalar 1946’nın Aralık ayında kapatıldı; liderleri ise yıkıcı faaliyetler yürütmekle suçlandı.

Sol, bir kez daha yasadışı ilan edilmiş ve radikallikle bir tutulmuş oldu. Oysaki solcu denen kişilerin büyük bir kısmının tek yaptığı, gelişme ve ilerleme sağlanması için resmî mercilerin ileri sürdükleri basmakalıp fikirlerden farklı düşünceler sunmaktı. Aralarında fark gözetilmeksizin tümünün cezalandırılması, komünistler ile sosyalistlerin birbirinden ayrılmasını imkânsız kıldı ve tüm solculara komünist gözüyle bakılmasına neden oldu. Bununla birlikte, 1946’da solcuların dış politikaya öncelik vererek bir bakıma partilerinin sonunu hazırladıkları söylenebilir. Stalin’in ülkenin kuzeyinde toprak ve Boğazlar’da askerî üs elde etmek için Türkiye’ye baskı yaptığı bir dönemde solcuların Sovyet yanlısı bir tutum benimsemeleri, kendilerine düşmanlık duyulmasına neden olmuştur.

Menderes hükümeti tarafından hızla tasfiye edildi.[71] İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde sol faaliyetleri başlatanlar, büyük kısmı üst

sınıflardan gelen kentli aydınlardı. Bu hareketler, solculuğun ana merkezi sayılan üniversitede okuyan çok sayıda öğrenciyi kendine çektiyse de işçi sınıfının desteğini almakta başarısız oldu. Zira her ne kadar Marksist sloganlar atsalar da, belli bir sosyal sınıftan ziyade muhafazakârlığı ve gelenekçiliği eleştiriyorlardı. Aslında "burjuvazi" ile kastedilen, banker veya kapitalistten ziyade, muhafazakâr, dindar küçük esnaf ve kendi işini yöneten -dolayısıyla yaşamını kendi emeğiyle kazanan- serbest girişimciydi.

1940'lı yıllarda Türkiye'de sol görüşü savunan kişilerin sayısı büyük ihtimalle bini geçmiyordu. Toplumdan soyutlanmış olan bu kişiler, olayların akışını etkilemekten acizlerdi. Fakat aynı dönemde, Batı'da eğitim gören yeni bir aydın kuşağı yetişiyordu. Bunların bazıları, hâlihazırda sosyalizmi veya komünizmi benimsemiş, Paris'te bir araya gelmiş ve Türkiye'deki Marksist gruplarla iletişim merkezi işlevi gören Terakkiperver Jön Türkler olarak örgütlenmişti. Fakat Batı'da eğitim gören sosyalist görüşlü öğrencilerin çoğu, solcu ideolojiye alenen destek vermek yerine ülkeye dönünce daha uygun bir fırsat bulmak için beklemeyi tercih etti.

DP'nin liberal ekonomi politikası çerçevesinde her türlü girişimcilik faaliyetini desteklemeye başlaması, beklenen fırsatın geldiğini işaret ediyordu.[72] 1950'de sanayide çalışan orta sınıf (aileleri ile beraber), muhtemelen, toplam nüfusun yaklaşık %5'ini oluşturuyordu. 1965'e gelindiğinde bu oran %20'ye yükseldi ve bu grup, hükümet üzerinde büyük bir nüfuz elde etti. Ücretli çalışanların sayısı ise 1950'de 400.000 iken 1965'te iki milyona yaklaştı. Aynı zamanda tarımsal yöntemlerin gelişmesi ve uygulanan kapsamlı yol yapım projesi, toplumsal hareketliliği artırarak toplumsal bilinçlenmeye katkıda bulundu. Kitlelerin siyasi bilinç kazanması, çeşitli meslekler edinmeleriyle orantılı olarak sürekli devam etti. Tüm bu faaliyetlerin asıl amacı, ekonomik faydaydı. İşçi sınıfı arasında, bu amaç tabii ki maddi durumun iyileşmesi ve esenliğin artması olarak ifade ediliyordu.

Hükümet tarafından acilen başlatılan ve aşağıdan gelen bu büyüme süreci, ülkenin sosyal örgütlenmesini ve bu örgütlenme içindeki güç ilişkilerini kökten değiştirdi. Hâlihazırda enflasyonla boğuşan bürokrasi, politik ve sosyal gücünü, toprak yönetimi ve ticaret ile uğraşan gruplardan ve bunların ortaklarından oluşan yeni ekonomik seçkinlere devretti. Ayrıca geçmişte

bürokrasi içinde büyük ölçüde temsil edilen aydınlar arasından, şimdi de meslek sahipleri çıkıyordu. Bunlar, ya girişimcilerle işbirliği yapan mühendisler ve teknisyenler ya da özel ticari şirketlerde yüksek ücretle çalışan kişilerdi. Eğitime ve devletin ideallerine bağlılığa dayanan eski toplumsal değerler, özünde ekonomik güç üzerine kurulan yeni düzende baltalandı. Toplumsal ve bireysel yönden bu, şümullü bir devrimdi. Maddi ve manevi açıdan, geleneksel yönetici grupların tüm kesimlerine zarar verdi: Sivil bürokrasi, ordu ve bunlara bağlı diğer tüm kurumlar bundan etkilendi. Toplumsal değişim gerçekleşirken herhangi bir entelektüel gerekçelendirme veya sistemleştirme yapılmadı. Zira geçmişte her türlü eleştirel sosyal görüş sosyalizm veya komünizm korkusuyla yargısız infaz edildiği için, ihtiyaç duyulan türde bir sosyal düşünce okulu gelişmemişti.

Aydın, bu değişimlere verdiği tepkiyi edebiyat alanında bir kez daha ortaya koydu. 1950 sonrasında yazılan "sosyal içerikli" hikâye ve romanlardan oluşan çok sayıda eser, sonunda yeni bir solculuğa temel teşkil eden düşünce akımlarını yansıtıyordu. Mahmut Makal, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Fakir Baykurt, Kemal Bilbaşar, Atilla İlhan ve Necati Cumalı gibi isimlerin de aralarında bulunduğu bu yazarların birçoğu köylerden veya kentli aydınların en yoksul kesimlerinden gelen kimselerdi.[73] Türkiye'de yaşanan toplumsal sorunların bilinmeyen boyutlarını, fakirliği, sıkıntıyı ve adaletsizliği okurlarına anlatmak istiyorlardı. Zaman içinde bu yazının türü günlük basında da yer almaya başladı. Muhabirler Anadolu'nun en uzak köşelerini gezdiler; elde ettikleri bulgular, yazarların anlattıklarını destekliyordu. Günlük gazete dağıtımında büyük bir artış yaşandı (bu gazetelerin birçoğunda toplumsal romanlar günlük bölümlerle dizi hâlinde yayınlanıyordu): Bu sayı 1950 yılında yarım milyon iken 1956'da bir milyona ve 1960'ta bir buçuk milyona ulaştı ve nihayet 1965'te iki milyonu aştı. Bu artış, yazılı eserlerin bir hayli önem kazandığını gözler önüne sermektedir. Zamanla bazı sol görüşlü edebiyatçılar da yazılı basında yer almaya başlayınca, bu alan 1960 Darbesi'nden sonra sosyalizmin en güçlü kalelerinden biri oldu.

Bunun yanı sıra, toplumsal düşünce tartışmalarına büyük yer veren birçok süreli yayın da mevcuttu. Bunların büyük kısmı Köy Enstitüsü mezunları tarafından çıkarılıyordu. 1954 sonrasında Ankara'da iki ayda bir yayınlanmaya başlayan *Forum* dergisi, Türkiye'nin sorunlarını sistemli bir

şekilde inceleyen muhtemelen en iyi dergiydi. Solcuların makalelerine sıklıkla yer vermesine rağmen genel tutumu, ılımlı ve orta yolcu idi. Solcu propagandaya alet olma tehlikesini bertaraf ederek toplumsal sorunların tartışıldığı bir zemin yaratmak, hassas bir meseleydi.

Bu akım, DP'nin ekonomik politikalarından doğrudan yararlanmayan bürokrasinin ve aydınların da destek ve onayını kazandı. Bu ikisi, Türkiye'de sosyal adaletin eksik olduğu fikrinden yola çıkarak, diğer toplumsal gruplarla işbirliği içine girdiler. Yoksul çiftçileri ve işçileri kendi saflarına katmayı ve hep beraber yeni, adil ve müreffeh bir yönetim kurmayı umsalar da, bu çevrelerden bekledikleri ilgiyi göremediler.

Bürokrasinin ve aydınların geniş ölçüde sola kayması, 1954 sonrasında kademeli olarak gerçekleşti. 1954 yılı, DP'nin seçimlerde büyük bir başarı kazandığı ve uyguladığı (esasen plansız ve enflasyonist ekonomi politikalarına dayanan) kalkınma planını hızlandırma kararı aldığı seneydi. Özel sermayenin birikimi arttı ve enflasyon yükselirken maaşlar nispeten sabit kaldı. Oluşan memnuniyetsizlik atmosferinde yeni bir sol akımın temelleri atıldı. Bu akım, önceki dönemlerde görülen solcu hareketlerin aksine, Marksizm ile doğrudan bağlantılı değildi. Ayrıca bu yeni solculuk, yabancı ideolojilerin bir taklidi değildi; ülkede hâkim olan iç koşullara bir tepki olarak gelişmişti. Yeni sol, Cumhuriyet'in içeriden geliştirilmesi ve modernleştirilmesi için tasarlanmış olan ekonomik ve sosyal politikalarla şekillendi. Atatürkçülük, modernleşmenin siyasi çerçevesini çizse de toplumsal ve ekonomik yönünü ihmal etmişti. Neticede, ortaya çıkan sosyal akımlar, Atatürkçülüğün yerine getirmediği toplumsal sözlerden yola çıkarak meşruluk kazanmaya çalıştılar. Bunu yaparken halkçılık, devletçilik ve inkılâpçılık ilkelerini geniş bir şekilde yorumladılar.

Sosyal fikirler, ilk olarak 1950'li yılların başlarında dinci tepkilere karşı laik reformları savunmak amacıyla kurulan Devrim Ocakları ile örgütlü bir şekilde -fakat ürkekçe- yayılmaya başladı.[74] Çoğunlukla üniversite öğrencilerini kendine çeken Ocaklar, CHP yanlısı kuruluşlardı. Ekseriyetle Atatürkçülük savunusu biçiminde olan tartışmalar, 1954 sonrasında çağdaş toplumsal ve ekonomik sorunların müzakeresine dönüştü. Bununla birlikte, genç aydınların büyük bir kısmı CHP'nin gençlik kollarında eğitildi. Partinin 1954 yılında toplanan on birinci kurultayında aydınların toplumsal

taleplerine cevap veriyor gibi görünen bir program kabul edildi. Bu programın 36. maddesine göre:

“Muhafaza edilmesi gereken ve ulusal varlığın temelini oluşturan en önemli kaynak, vatandaşın emeğidir. Vatandaşa zihinsel ve kişisel kapasitesine uygun bir işte çalışma fırsatı tanımak için gerekli düzenlemeleri yapmak, işsizlere iş sağlamak ve işverenin haklarını çiğnemeksizin işçiyi sömürüden korumak, devletin görevidir. Partimiz, tüm vatandaşların iş güvenliğini dokunulmaz bir hak olarak tanımaktadır…”[75]

CHP, 1957 yılındaki on dördüncü kurultayında, gençlik kollarının faaliyetlerini genişletmeye karar verdi. Zira yeni sosyal fikirlere en iyi cevap veren kurumların bunlar olduğu anlaşılıyordu. 1960 Darbesi’nden önce öğrencilerin katıldığı gösterilerde yer alan gençlik kolları, DP’nin muhalefeti susturma çabalarına karşı direnişi örgütlemede öncü rol oynadı. Bunların 1960 yılının Nisan-Mayıs aylarında yürüttükleri yeraltı faaliyetlerine ilham veren devrimci ruh, günümüzde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. 1960 Darbesi’ne dek, CHP gençlik kollarının ülke genelinde toplam 295 şubesi vardı; bu sayı 1961’de 530’a yani yaklaşık 25.000 enerjik genç üyeye ulaşmıştı. İnönü’nün desteğiyle, CHP kendini sosyal ve ekonomik problemlerin ve bilhassa sosyal adaletsizliklerin çözülmesine adadı. Plansız ekonomik kalkınmanın ücretli kesimin yaşam standartlarının düşmesine neden olduğu ve küçük gruplar zenginleşirken kent nüfusunun büyük bir kısmının fakirleştiği savunuluyordu. 1957 seçimlerinde, CHP oylarını %15 oranında yükselterek 1954’te 31 olan milletvekili sayısını 178’e çıkardı. Bu sonuçlar, tasarladığı sosyal programı uygulaması ve solcu üyelerini ön plana çıkarması konusunda partiyi yüreklendirdi. CHP Araştırma Bürosu, çeşitli toplumsal sorunlar hakkında araştırmalar yayınlamaya başladı.[76] Nihayet 1958-59’dan itibaren bazı parti liderleri, kalkınma ve esenliğe giden en kısa yol olarak sosyalizmi açıkça savunmaya başladılar. Böylece yeni bir solculuğun ortaya çıkması için ihtiyaç duyulan psikolojik ve örgütsel zemin hazırlanmış oldu. Bu yeni solculuk yükselişe geçmek için artık yalnızca bir fırsata ihtiyaç duyuyordu: Bu fırsat 1960 yılındaki askerî darbe ile yakalandı.

Askerî müdahalenin ardındaki toplumsal nedenleri anlamak için, bunun örgütsel yapısına, politikalarına ve özellikle de toplumsal meselelere karşı takındığı tutuma bakmak gerekir. Darbeyi gerçekleştiren -çoğu henüz otuzlu

yaşlarında olan- genç subaylar, kendilerini destekleyen yeni aydınlarla aynı ortamda ve aynı özlemlerle yetişmişlerdi. Askerî hükümet, DP döneminde zenginleşen gruplara ayrıcalık tanımadı; ekonomik kalkınmanın ve sosyal adaletin önemini vurguladı. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de dâhil olmak üzere, askerî hükümetin önde gelen üyeleri, sosyalizmin Türkiye için faydalı olabileceğini açıkça dile getirmekten kaçınmadılar. İşçiler üzerindeki polis denetimi kaldırıldı ve komünist propaganda hakkında açılmış olan ve görülmeye devam eden bazı davalar hızlı bir şekilde sonlandırıldı.[77]

27 Mayıs 1960'tan 15 Ekim 1961 tarihindeki seçimlere uzanan süreç, Türkiye'nin modern çağa tam anlamıyla ayak uydurmasını sağlayacak sosyal ve ekonomik bir politika bulmak için yoğun araştırmalar yapılan bir dönem olarak tanımlanabilir. Toplumda yeni günah keçileri yaratıldı ve bunlar Türkiye'nin geri kalmışlığının suçlusu olarak gösterildi. Gazete muhabirleri kırsal kesimde ağaların mülkiyetinde olan köyler bulmak için kolları sıvadı. Ağaların ve bunların işbirlikçisi olan dinsel önderlerin, köylülerin cahil kalmasını sağladıkları ve böylece onları sömürmeye devam ettikleri savunuluyordu. Vahşi kapitalistler, işçilere hak ettikleri maaşı ödememekle suçlanıyordu. DP iktidarı altında zenginliklerin adaletsiz bir şekilde belli kimselerin elinde toplandığına dair sayısız kanıt sunuluyordu.

Bu hastalıklı durumun devasının, sosyal bilince sahip seçkinlerin yönettiği bir rejim olduğu ileri sürülüyordu. Bir profesör durumu şöyle özetliyordu: "Devletin kaderini ellerinde tutanlar (ordu) tarafsız bir tutum benimsemiştir ve tek kaygıları, ülkenin esenliğidir. Bu, eşsiz bir fırsattır. Bu şansı kaçıracak mıyız?'[78] *Cumhuriyet* gazetesi tarafından açılan "darbeyle ilgili beklentiler" konulu makale yarışması sayesinde aydınların, toprak reformu, okuryazarlığın yaygınlaştırılması, tüm işçilerin maaşının yükseltilmesi, sömürüye son verilmesi, ekonomik kalkınma, vb. talepleri olduğu ve tüm bu iyileştirmelerin bir gecede yapılmasını bekledikleri anlaşıldı.[79] Bununla birlikte, CHP ve solcuların büyük bir kısmı, birkaç subaydan oluşan cuntanın tüm bu taleplerden kendine pay çıkarmasına ve güçlü bir yönetim kurmak için bunlardan istifade etmesine karşı çıktı. Her iki grup da toplumsal memnuniyetsizliklerden yararlanarak iktidara gelmeyi hedefliyordu.

Bu sırada, geçmişte DP'ye muhalifliklerıyle bilinen birçok örgüt, kadrolarına sosyalistleri eklemeye başladı. Ankara Devrim Ocağı'nın sosyalist öğretmen, gazeteci ve akademisyenlerden oluşan birçok üyesi oldu. Solcularla işbirliği yapmakla suçlanan Ocak adına konuşan bir sözcü, milliyetçi muhaliflere şöyle cevap veriyordu: "Evet, artık Ankara Devrim Ocağı'nda tek başıma değilim. Sosyal eğitim almış ve takım olarak çalışmayı bilen otuz kişilik bir ekiple görev yapıyoruz."[80] Benzer bir sosyalist yönelim, Türkiye Öğretmenler Birliği Millî Federasyonu'nun ilerleyen dönemdeki faaliyetlerinde ve sol partilere verdiği destekte de açıkça gözlemleniyordu.[81]

1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, artık solculuk veya sosyalizm olarak açıkça adlandırılmaya başlanan bu yeni akıma yeni bir boyut ve bilimsel bir açıklama getirdi. Hızlı kalkınmayı, sosyal adaleti, okuryazarlığı, vs. teşvik etmek için millî kaynaklardan akılcı bir şekilde yararlanılması amacıyla devletin kapsamlı bir planlama yapması gerektiği düşünülüyordu. Devlet planlaması fikri, sosyal düşünceye önemli miktarda siyasi içerik kattı. Olayların akışı bu fikirden doğrudan etkilendi.

1954-60 döneminde ve Darbe sırasında geliştirilen sosyal fikirler, nihayet 1961 Anayasası'nda somutluk kazandı. Türkiye'yi ulusal, laik ve sosyal bir devlet olarak tanımlayan bu anayasa, bireye geniş hak ve özgürlükler tanıyor ve devlet tarafından yürütülecek olan kapsamlı bir sosyal program öngörüyordu.[82] Böylece Anayasa, bir yandan sosyal reformlara hukuki zemin hazırlarken, bir yandan da bu amaçla siyasi faaliyetlerde bulunmak isteyen bireylerin güvenliğini sağladı. Anayasa'yı hazırlayan Kurucu Meclis, CHP'nin ve bazı sosyalistlerin hâkimiyetindeydi. Yaklaşan seçimlerde CHP'nin iktidara gelmesi ve devlet planlaması yoluyla bir sosyal program yürütmesi bekleniyordu. Fakat halk arasında, aydınları ve bürokrasiyi tekrar güçlendirecek olan her türlü yapıya karşı derin bir nefret mevcuttu. Girişimciler, işadamları ve toprak sahipleri, önerilen planlamanın sahip oldukları ekonomik gücü hedef aldığını fark etmişlerdi. Bu nedenle, meslek örgütlerini ve yayınlarını kullanarak, sola yönelimi engellemeye karar verdiler. Siyasi faaliyetlere getirilen yasak kaldırıldıktan sonra 1961'de kurulan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) girişimciler, işadamları ve toprak sahiplerinden oluşan grubun çıkarlarını temsil ediyordu.

15 Ekim 1961 tarihinde düzenlenen seçimlerde CHP, TBMM'de en çok koltuğu kazandıysa da mutlak çoğunluğa sahip olamadı.[83] Senato ise, AP'nin kontrolüne girdi. Ordunun da desteğini alan CHP, başlıca muhalifi olan AP ile bir koalisyon hükümeti kurdu ve İsmet İnönü'nü başbakanlığa geldi. Ömrü yaklaşık altı ay süren bu koalisyonun dağılmasının nedeni, dışarıdan bakıldığında, hapisteki DP'liler için af çıkarılması konusundaki anlaşmazlık olarak görülse de, esas sebep, ekonomi politikası (devlet ile özel teşebbüs arasındaki çekişme) konusunda keskin bir fikir ayrılığı yaşanmasıydı.[84] Akabinde yine İnönü'nün başbakanlığında küçük partilerle yapılan koalisyonla yeni bir hükümet kuruldu. Bu kabinenin 1962 yılının Haziran ayında kurulması, ancak CHP'nin -isteksiz bir şekilde de olsa- tasarladığı sosyal programdan taviz vermeyi ve özel teşebbüse de kamu kadar ağırlık vermeyi kabul etmesi sayesinde mümkün oldu. Özel teşebbüsün ateşli savunucularından biri olan YTP Genel Başkanı, Devlet Planlama Teşkilatı da dâhil olmak üzere ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcısı olarak atandı. Bu gelişmeler, Atatürkçülüğün sınıfsız toplum fikrini (Mustafa Kemal Atatürk, içinde sınıf çatışması bulunmayan toplumu kastediyordu) yazıldığı gibi yorumlayan aydınlar için yeni ve önemli bir süreç başlattı. Zenginler, toplumsal çatışmanın sorumlusu ve gelişimin düşmanı olmakla itham edildi.

1960 Darbesi sonrasında Türk sosyalizmi, yeni kurulan toplumsal düzen içinde birey ile toplum arasındaki ilişkileri düzenleme ve sosyal sorumluluk bilincini yaygınlaştırma çabası şeklini aldı. Bu sosyalizmin ideolojik kaynakları sosyalist Fabian okulunda, klasik Batı sosyalizminde ve hatta Devlet Planlama Teşkilatı'nın danışmanlığını üstlenen Alman iktisatçı Jan Tinbergen'in görüşleri dâhil olmak üzere Marksist düşüncede aranabilir. (Marksist düşünce, savaş sonrasında Batı Avrupa'da geliştirilen yeni ekonomik kalkınma ve planlama teorileri ışığında yeniden gözden geçirilmiştir). Yönetimde yer almayan aydınların tepkisi genellikle olumluydu. Ekonomik kalkınmanın ve sosyal refahın sağlanması için birincil koşul olarak devlet planlaması ileri sürülüyordu. Sosyalistler ile muhalifleri arasındaki ayrımın yaşandığı esas nokta, bu önermeydi. Sonuçta sosyalizmin devlete hangi özellikleri atadığını ve hangi işlevleri yüklediğini tanımlamak bir zorunluluk hâline geldi. Sosyalistlerin büyük bir kısmı, devletin temel işlevinin sosyal adaleti sağlamak olduğunu savundu. Devlet,

bu şekilde -felsefesine zarar veren çeşitli geleneksel güçlere rağmen- iktidardaki yeni aydın seçkinlerin nüfuzu altındaki bir modernleşme aracına dönüşebilecekti. İşçinin ve çiftçinin sosyalist devlette aktif bir rol almaları, ancak sonraları, halkın desteğini alma zorunluluğu doğduğunda gündeme geldi. Böylece *Yön* dergisinin ve Sosyalist Toplum adlı oluşumun fikirleri, ekonomik kalkınma üzerinden gerekçelendirilen yeni bir seçkinci iktidar doktrini olarak biçimlendi.

4. BÖLÜM / 1957 SEÇİMLERİ*

I

27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimler, Türkiye'de siyasi partilerin ve demokrasinin tarihi için önemli bir aşama teşkil etmektedir. Bu, ülkede çok partili sisteme geçilmesinin ardından düzenlenen dördüncü genel seçimdir. Türkiye'de siyaseti biçimlendiren ve demokrasinin geleceğine yön veren birçok konuyu incelemek için eşsiz bir fırsat sunmaktadır.

Türkiye'de çok partili sistem 1945-46'dan bu yana kesintisiz olarak işlemektedir. Aksayan yanlarına rağmen, Türkiye tarihindeki en uzun soluklu parlamentarizm deneyimidir. Aslında ilk deneme 1877-78'de başlatılmış ve yalnızca birkaç ay sürdürebilmiştir. Jön Türklerin 1908'de başlattıkları ikinci parlamentarizm denemesi ise, 1911'de İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidar döneminde sona ermiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından 1930'da başlatılan ve Fethi (Okyar) Bey'in başkanlık ettiği Serbest Fırka'nın kurulmasını sağlayan üçüncü deneme ise, birkaç ay sonra partinin feshedilmesiyle sona ermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ülkeyi 1945 yılına dek tek başına yönetmiştir.[85]

Parlamenter sisteme son geçiş denemesi, 1945 yılında bizzat CHP tarafından başlatıldı. Muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmesi yönündeki bu karar, alışılmadık bir girişimdi. Bu kararın alınmasında rol oynayan çeşitli etmenler olabilir. Bunların ilki, ülkenin geçirdiği siyasal, ekonomik ve sosyal dönüşümdür. Bu dönüşüm, II. Dünya Savaşı'nın sonunda, yeni bir siyasal örgütlenmeyi veya en azından bu alanda bir değişimi zorunlu kıldı.[86] (Türkiye, savaşta doğrudan yer almadı. 1944'te Mihver Devletleri ile ilişkilerini soğutan Türkiye, 23 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek için Mihver Devletleri'ne savaş ilan

etti. Orduyu savaşa her an hazır durumda tutabilmek pahasına, savaş yılları boyunca halkını ağır ekonomik sıkıntılara katlanmak zorunda bıraktı). Demokratikleşmeye götüren çok partili sistem kararının alınmasında rol oynayan ikinci neden, Birleşmiş Milletler Şartı'nda aranabilir. Şart'ın kabul edilmesi, hükümetin, siyasal sistemi demokratikleştirmek üzere söz verdiği ve ahlaki açıdan bu sözü tutmakla yükümlü olduğu şeklinde yorumlandı. Demokratikleşmenin Türkiye'yi Batılı müttefikleri arasında daha iyi bir konuma taşıyacağına da inanılıyordu. Türkiye'nin Batı'dan ve özellikle de ABD'den gelen askerî ve ekonomik yardıma giderek bağlanması, onu Batılı müttefiklerinin görüşlerine çok duyarlı bir hâle getirmişti. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, siyasal özgürlük sözü verdi. İktidar partisi CHP'nin Meclis grubu, 1945 yılında serbestleştirme için gerekli düzenlemeleri yaptı. Kısa süre sonra -üçü Parti'den ihraç, biri de istifa yoluyla- CHP'den ayrılan dört milletvekili, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP)'yi kurdu.[87] Eski başbakanlardan Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, yeni partinin program taslağını hazırlayarak gerekli formaliteleri tamamladılar. Böylece kendilerine özel bir saygınlık ve önderlik konumu kazandıran "kurucular" ismiyle anılır oldular. Hem halkın büyük desteği hem de hükümetin kayırıcı tavrı ile cesaretlenen DP, kısa sürede konumunu güçlendirdi. İnönü, 12 Temmuz 1947'deki beyannamesi ile Türkiye'de çok partili sistemin temellerinin atılmasını sağladı. Bu belge, hem DP'nin hem de diğer siyasal partilerin varlığını nihayet güvence altına almış oldu.[88] 1948'de, DP içinde parti liderlerinin baskıcı uygulamalarından yakınan bir grup muhalif, Parti'den ayrılarak Millet Partisi (MP)'ni kurdu. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkesi olan laikliği ortadan kaldırmayı amaçlayan kimselerin MP yönetimini ele geçirmesi üzerine Parti, 1953 yılında Hükümet tarafından kapatıldı. Ancak çok kısa bir süre sonra MP bu kez Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) adıyla tekrar kuruldu. Gücünü giderek artıran CMP, ülkenin üçüncü büyük partisi oldu. Daha küçük bir örgüt olan Köylü Partisi (KP)'ni de içine alarak en son Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını aldı.[89]

Çoğunluğu CHP'nin oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1950'de liberal bir Seçim Kanunu'nu kabul etti. Bu yasaya göre, seçimler baştan sona yargının gözetimi altında gerçekleştirilecekti. Oysaki eskiden seçimlerin denetimi, yürütme organı tarafından sağlanırdı. Bu yasanın

ardından 14 Mayıs 1950’de genel seçimler düzenlendi. Sonuçlar, CHP’ye karşı birikmiş olan 27 yıllık hoşnutsuzluğu yansıtıyordu. DP, kesin bir zafer kazandı.[90]

DP’nin ilk iktidar dönemi olan 1950-54 yıllarında kişilerin toplanma, basın, seyahat gibi çeşitli hak ve özgürlükleri genişletildi. CHP de 1946-50 döneminde bu alanlarda liberalleşme sağlamıştı. DP iktidarının en büyük başarısı, daha önce benzeri görülmemiş hızlı bir kalkınma sağlayan ekonomi politikası oldu. Bu politika, dışarıdan alınan cömert yardımlar ve krediler ile destekleniyordu. 1954 seçimlerine girerken DP’nin vurguladığı en büyük iki başarısı ekonomik refah ve özgürlük idi. Böylece DP seçimlerde ezici bir zafer kazandı. Fakat 1955’e gelindiğinde bu ekonomi politikası geri tepti. Sanayi sektöründeki yüksek yatırımlara rağmen üretim düşük düzeydeydi. Bunun sonucu olarak enflasyon arttı ve dolayısıyla hayat pahalılığı yaşanmaya başlandı. 1949-54 döneminde tarımda yoğun makineleşmenin bir sonucu olarak geçim kaynaklarını yitiren kiracı ve ortak çiftçiler, kente göç etmek zorunda kaldılar.

Bir yandan kentlere göç edenlere istihdam sağlamak amacıyla yüksek sanayileşme hızının korunması gerekiyordu. Öte yandan ise, sanayileşme giderlerinin karşılanabilmesi için tarımda makineleşmenin sürdürülmesi ve üretimin artırılması şarttı. Bu, tam bir kısırdöngü yarattı. Sermaye ve döviz yetersizliği nedeniyle yaşam standartları kötüleşti ve iktidara karşı bir memnuniyetsizlik havası oluştu. Basın, muhalefete giderek daha dostça yaklaşır olmuştu. Bunun yanı sıra iktidar partisinin birtakım üyelerinin karıştığı bazı yolsuzluk olayları da gündeme gelmişti. Bu uygun ortamı fırsat bilen muhalefet, Hükümet’in politikalarını giderek daha şiddetli bir şekilde eleştirmeye başladı. DP bu eleştirileri haksız ve yersiz bulduğunu belirtti. Ayrıca partinin her türlü çıkarından yukarıda ulusal bir görev olarak gördüğü ekonomik ve sosyal kalkınma için de son derece zararlı olduğunu açıkladı. DP, ispat hakkına da, muhalefetin kamu personelinin itibarına zarar vermede kullandığı bir araç olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Oysa ispat hakkı, kamu fonlarında yolsuzluk yapmakla suçlanan devlet memurlarına karşı gazetecilerin kanıt ileri sürme hakkından ibaretti. DP Hükümeti, muhalefetin “ülkenin parlak geleceğini sabote etme” planları yaptığına iyice ikna olmuştu. Bu nedenle hem basın ve toplanma özgürlüklerini kısıtlayan bir dizi yasa çıkardı hem de Parti’nin kendi içindeki eleştirel sesleri

susturdu. Nihayet DP içindeki liberal kanat Fevzi L. Karaosmanoğulları liderliğinde başkaldırdı. 1956 başlarında DP'den ayrılan bu grup, Türkiye'nin dördüncü büyük partisi olan Hürriyet Partisi (HP)'ni kurdu. HP, Kasım 1958'de CHP'yle birleşti.

Yukarıda değindiğimiz çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisi, 1954-57 döneminde yoğunlaştı. Hükümet, karşılaştığı her türlü güçlüğe rağmen politikasını yürütmeye çalışıyordu. Muhalefet ise kamuoyundaki değişimden cesaretlenerek eleştirilerini sertleştirdi. Nihayet DP liderleri akıntıya karşı kürek çektiklerini fark ettiler. Ekonomik kalkınma programının meyvelerini tam olarak vermesine daha birkaç yıl vardı. Buna rağmen DP liderleri önceden 1958 yazında yapılması planlanmış olan seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılması kararını aldılar.

TBMM, 11 Eylül 1957'de kendini dağıtma kararı aldı. Ancak dağılmadan önce Seçim Kanunu'nu değiştirmekten geri kalmadı. Bu, 1950 yılından beri Kanun'da yapılan üçüncü değişiklik oldu. Amaç, muhalefetin seçimlere iktidara karşı ortak bir listeyle girmesini ve hatta birleşerek yeni bir siyasal parti kurmasını engellemekti.[91] TBMM, bunun yanı sıra, tüm çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçlarını on yıl süreyle erteleyen bir yasa çıkardı. Köylülere bu tür maddi kazançlar sunulması ve ilk defa köylüye özel siyasal ve sosyal statü tanınması, DP'nin kırsal kesimde aldığı oyları artırmasını sağladı.[92] Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklik nedeniyle, muhalefetin geçici koalisyonu dağıldı ve her bir parti seçime yalnız katıldı.[93]

II

Seçim kampanyası ve seçim, Seçim Kurulları gözetiminde gerçekleşti. Bu kurulların başında, il ve ilçelerde görev yapan en yüksek dereceli hâkimler bulunuyordu. Her bir kurul, Ankara'da bulunan ve seçime ilişkin konularda en yüksek başvuru makamı olan Yüksek Seçim Kurulu'na karşı sorumluydu. Seçim sonucunda tek kamaralı bir organ olan TBMM'de yer alacak 610 milletvekili seçilecekti. 40.000 kişinin bir milletvekiliyle temsil edildiği TBMM, yasama, yürütme ve yargı alanlarında en üst ve kesin otoriteydi.[94]

Seçimde yarışan dört büyük siyasal parti, CHP, DP, MP ve HP idi. Küçük partiler önemsiz bir rol oynadı. Bunlardan yalnızca seçimleri boykot eden

KP bir bakıma etki yaratmış oldu. Seçimlerden kısa bir süre evvel Hikmet Kıvılcımlı başkanlığında kurulmuş olan Vatan Partisi (VP) seçimlere İstanbul'da ve İzmir'de katıldı. Bu partinin adaylarının büyük kısmı işçiler ve çeşitli meslek gruplarıydı. Ocak 1958'de Hükümet tarafından kapatılan VP'nin yirmi beş üyesi, komünist fikirler yaymaya çalıştıkları gerekçesiyle tutuklandı.[95] Tutuklanan parti üyelerinin çoğu daha evvel komünizm propagandası yapmak suçundan hapis cezasına çarptırılmıştı. 1960'ta VP üyeleri, mahkemede beraat ettiler. Seçim döneminde bir kadın partisi kurma yönünde de adımlar atıldı. Bu, büyük siyasal partilerin adaylarının yalnızca yüzde 10'unun kadınlardan oluşmasına karşı bir tepkiydi. Fakat bu girişim sonuçsuz kaldı.

CHP, seçime girerken, zafer kazanma şansının her zamankinden daha yüksek olduğuna inanıyordu. Ayrıca, 1954'ten beri saygınlığı büyük ölçüde artmış olan İsmet İnönü'nün emirlerini tam olarak yerine getirdiği takdirde, iktidara erişeceğine olan inancı tamdı.[96] Fakat CHP'lilerin İnönü'ye aşırı derecede bağlı oluşu, Parti'yi hareketsiz kıldı ve yerel örgütlenmesinin etkinliğini zayıflattı.[97] Ekonomik sorunları çözeceklerine ve nispi temsil sistemiyle 1958 yılının Mayıs ayından evvel yapılması beklenen yeni seçime katılacaklarına ilişkin olarak hazırladığı bir belgeyi adaylarına imzalatmak, CHP'nin yaptığı diğer bir hata oldu.[98] DP, bu belgeyi, CHP'nin kendi adaylarına karşı güvensizlik duyduğu iddiasını desteklemek için kullandı.

CHP'nin seçim kampanyasında Hükümet'in demokrasiyi güçlendirme konusundaki başarısızlığı güçlü bir şekilde vurgulanıyordu. Basın, dernekler ve seçim alanlarındaki özgürlüklere getirilen sınırlandırmalar da ağır bir şekilde eleştiriliyordu.[99] CHP, nispi temsil sisteminin getirileceğine (ki bu sistem, sınıf ayrımına yol açtığı gerekçesiyle CHP'nin iktidarda olduğu dönemde kaldırılmıştı), yürütmenin eylemlerinin yargı tarafından denetleneceğine ve yüksek bir yargı organı ile bir anayasa mahkemesinin kurulacağına söz veriyordu. CHP'nin seçim kampanyasında verdiği sözlere göre, üniversitelerin özerkliği, sendikal özgürlükler ve grev hakkı dâhil olmak üzere tüm temel hak ve özgürlükler tanınacak ve güçlendirilecekti.[100] Bunun yanı sıra ekonomik kalkınma, ülkenin gereksinimleriyle ve kaynaklarıyla uyumlu hâle getirilecek, enflasyon sona erecek, ithalat ve ihracat yeniden düzenlenecek, özel girişime ve kamuya eşit muamele

edilecek, çiftçinin borçlarını ödemesine yardım edilecek ve bir dizi sosyal önlem alınacaktı.[101]

MP seçim kampanyasına başladığında Parti'nin varsıl ve popüler lideri Osman Bölükbaşı hâlâ cezaevinde yargılanmayı bekliyordu. (Kırşehir'den milletvekili seçilmiş olan Bölükbaşı'nın Hükümet'e karşı saldırgan tutumu nedeniyle dokunulmazlığı kaldırılmıştı). MP, Hükümet'e karşı asıl muhalefeti kendisinin temsil ettiğini kanıtlamak için Bölükbaşı'nın "mazlum" durumunu vurguladı. MP gerçekten de, CHP ve DP liderlerine karşı takındığı tavırdan hiç ödün vermedi. Her iki partiyi de iktidar oldukları dönemde benzer antidemokratik tutumlar benimsemekle suçluyordu.

MP'nin seçim kampanyası zaman zaman propaganda suçlamalarıyla gölgelendi.[102] Bu kampanya, Hükümet'in siyasal ve ekonomik alanlarda izlediği politikaları acımasızca eleştiriyor ve liberal bir politika sayesinde tüm bu sorunlara çare olmayı vaad ediyordu. Bunun yanı sıra, görevlerinin herhangi bir döneminde suç işleyen kamu çalışanlarının cezalandırılmaları için geçmişe dönük sorumluluk fikrini savunuyordu.[103]

HP ise, seçime, kendi önem ve gücüne duyduğu abartılı inançla girdi. Tek parti rejimiyle hiçbir ilişkisi olmayan kişilerden oluşan tümüyle yeni bir aday listesi olduğunu ileri sürüyordu. Yeni ve eklektik bir ekonomi politikası tasarlayan KP, kendini Türkiye'nin sorunlarını çözme yetisine sahip tek parti olarak tanımlıyordu.[104] DP'den ayrılmış olan Fuat Köprülü, HP'ye büyük destek verdi. Köprülü eski partisinin liderlerini diktatör bir yönetim kurmakla suçluyordu. Köprülü, halkı, Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmeye ve savunmaya en uygun parti olarak gördüğü HP'ye oy vermeye davet etti.[105] Fakat seçim sonuçları HP için tam bir yıkım oldu; Parti yalnızca dört milletvekili çıkarabildi.

İktidar partisi DP, seçim kampanyasını güçlü ve etkili yerel örgütlenmesi üzerine kurdu. Kurulduğu günden bu yana DP'nin taşra örgütü, dinamizmi, esnekliği ve halkın duygu ve düşüncelerini oldukça iyi anlaması ile meşhurdu. Bu duygu ve düşünceleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek konusunda da çarpıcı bir başarıya sahipti. DP taşra örgütünün bu özel niteliği, taşradaki DP liderlerinden kaynaklanıyordu. Bu kişiler, pratik ve gerçekçi politikalar benimseyen özel bir grup oluşturuyorlardı. Bu liderler grubunda esas olarak küçük kentlerde yaşayan ve yerel koşulların

farkında olan toprak sahipleri, meslek sahipleri ve zanaatkârlar bulunuyordu. Taşradaki DP liderlerinin, sorunları - çıkarcılığa varacak derecede- faydacı ve gerçekçi bir yaklaşımla ele almaları DP'nin en önemli özelliklerinden biriydi. DP'nin Türk siyasal yaşamına aşıladığı bu özellik, uzun vadede yararlı sonuçlar doğurabilir. Asıl amacı verimlilik olan DP, parti politikalarıyla uyuşmaz veya edilgen görülen yaklaşık 124 milletvekilini aday listesinden çıkarmaktan çekinmedi. Çıkarılan adayların yerine yenileri getirildi; böylece partinin diğer üyelerine de kendilerini gösterme fırsatı sunuldu.

İktidar partisi, ekonomik kalkınmanın köylerde ekonomik ve sosyal anlamda devrim yaptığını ve yeni istihdam alanları yaratarak yaşam standartlarını yükselttiğini ileri sürüyordu. Bu iddiasını kanıtlama peşindeki DP, seçim arifesinde bir dizi açılış töreni düzenlemeye girişti: Fabrikalar, yollar, konut projeleri, vb. için halka büyük ölçüde duyurulan açılış merasimleri düzenlendi.[106] DP, kitleler için asıl önemli olanın ekonomik refah olduğunu savunuyordu. Yalnızca küçük bir grup aydının talep ettiği siyasal özgürlüğün yanında ekonomik refah çok daha değerliydi. Partizan muhalefete karşın DP "bu atom çağında ülke ekonomisinin ilkel koşullarda sürünmesine" izin vermemek konusunda kesinlikle kararlıydı. Bu nedenle seçmeni, olabildiğince az sayıda muhalefet üyesinin TBMM'ye girmesini sağlayarak iktidara gereken desteği vermeye çağırıyordu. Seçmen bu talebi duymazdan geldi ve seçim sonucunda TBMM'deki muhalefet üyelerinin sayısı öncekinin üç katına çıktı. Nispi temsil sistemine karşı çıkan DP, çoğunluk sisteminin Türkiye için en uygun sistem olduğunu savunuyordu. DP'ye göre hem ülkenin siyasal gerçekleri hem de Türk halkının karakteri, çoğunluk sistemini uygun kılıyordu: İngilizce konuşan uluslar gibi Türk halkı da yalnızca iki parti arasında seçim yapmaktan hoşlanıyordu.[107]

Öte yandan DP, mevcut siyasal partileri ve bunların muhalefet saflarında dahi olsa var olma haklarını tanıdığını açıkladı. Tarafsız bir seçim sistemi uygulanacağına ve eğer halkın DP'nin görevde kalmasını istemediği ortaya çıkarsa iktidarı bırakacağına söz verdi.[108]

III

Türkiye'de seçim kampanyaları parti liderleri tarafından açılır. Liderler kendi partilerinin ulusal meseleler hakkındaki görüşünü açıklayarak,

yürütecekleri kampanyanın rengini ortaya koyarlar. Asıl yoğun kampanya, aday listeleri oluşturulduktan sonra yani seçime iki ya da üç hafta kala başlar. Türkiye'de ön seçim ya da aday yoklaması uygulaması yoktur. Adayların belirlenmesi parti içinde gerçekleşir. Partiden partiye değişiklik gösterebilmekle birlikte, adayların yüzde otuzu partinin merkez örgütü tarafından atanır. Bu süreci denetimi altında tutan genel merkezin, taşra örgütünden gelen aday listelerini veto etme hakkı da vardır. Listelerin sonradan belirlenmesi, aday gösterilemediği için düş kırıklığına uğrayan üyelerin parti değiştirerek veya seçime bağımsız aday olarak katılarak üye oldukları partiyi zayıflatmalarını engellemektedir. Fakat aday listeleri bir defa kesinleşip kamuya duyurulduktan sonra, kampanyanın yürütülmesini adaylar üstlenir. Yereldeki seçmenin ihtiyaçlarına ve gereksinimlerine göre çeşitli meselelerle uğraşmak, adayların görevidir. Böylece somutluk ve anlam kazanan kampanya, ülkenin temel sorunlarını yansıtır hâle gelir.

1957 seçimlerinde de aynı süreçten geçildi: Önce adaylar belirlendi sonra gerçek müsabaka başladı. Tüm büyük partilerin listelerinde sıraladıkları adayların -birkaç önemsiz farklılık haricinde- bazı ortak özellikleri vardı: Tümü lise veya üniversite gibi benzer eğitim düzeylerine, ortalamanın üstü bir gelire ve benzer toplumsal arka plana sahipti. Adaylar arasında en büyük yüzdelik dilimi, başta avukatlar, doktorlar ve diğer meslek sahipleri olmak üzere kentli orta sınıf oluşturuyordu. CHP adaylarının 221'i avukat, 59'u doktor, 36'sı endüstri mühendisi, 58'i işadamı, 57'si çiftçi, 20'si sanayici, 30'u gazeteci, 18'i eğitimci, 12'si iktisatçı, 9'u ziraat mühendisi, 21'i idareci, 10'u bankacı ve 9'u işçiydi. HP aday listesinde 137 avukat, 71 profesör, 92 işadamı, 80 tarımcı ve ormancı, 43 doktor, 32 gazeteci, 8 emekli general, 15 işçi ve şoför bulunuyordu. TBMM'ye seçilen toplam 610 milletvekilinin ise, 172'si avukat, 84'ü işadamı ve tüccar, 75'i toprak sahibi, 62'si doktordu; geriye kalanlar diğer meslek gruplarından geliyorlardı.[109]

Bu seçimlerin kampanya dönemi boyunca çeşitli önemli meseleler tartışıldı. Bu meseleler arasından belki de en çok gündeme gelen, din ve laiklik konusuydu. CHP yönetimine yöneltilen en ağır eleştirilerden biri, 1930-45 döneminde laikliği dayatmış olmasıydı. Eleştirilere göre, bu dayatma öyle güçlü olmuştu ki ülke İslam'dan uzaklaşmış ve halkın ahlaki standartları düşmüştü. Türkiye'de siyasal partilerin laikliğe ve dinsel

özgürlüğe yaklaşımlarını genel olarak yönlendiren inanç şöyledir: Halk dindar olduğu için, laikliğin sınırlandırılarak dinsel özgürlüklerin daha da genişletileceğine dair sözler daima daha çok oy kazandırır.[110] Hiçbir siyasi parti Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın altı temel ilkesinden biri olan laikliği (ki diğerleri cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve inkılâpçılıktır) açıkça reddetmemiştir. Fakat kampanyanın hararetli ortamında seçmenle baş başa kalan adaylar, din konusunda aşırı sözler vermekten kendilerini alıkoyamıyorlardı.

DP, iktidarda olduğu yedi yıllık dönemde toplam 15.000 cami inşa ettirdiğini açıkladı. Din adamlarının yetiştirilmesi için daha iyi okullar yaptırma sözü veren DP, aynı zamanda İstanbul'u ikinci bir Kâbe'ye yani Müslümanlar için ikinci bir Hac merkezine dönüştürmeyi vaat ediyordu. "Her fabrika bacasının yanında bir cami minaresi yükseleceği" sözü verildi. Hatta bazı DP'li konuşmacılar, Kuran'dan Arapça bölümler okuyarak, halkı, dinsel özgürlüklerini korumak istiyorsa "dinsiz" CHP'ye oy vermemesi gerektiği yönünde uyardılar.[111]

Halka yönelik din propagandası, konuşmacının yaratıcılığına veya dinleyici kitlesinin eğitim seviyesine göre farklı şekillerde olabiliyordu. Aydınlardan gelen uyarılara rağmen, milletvekili adaylarının gösteriş amacıyla halkla birlikte camide namaz kıldıkları bile oluyordu. Halkın ince zekâsı, bu tür namazlara "seçim namazı" ismini uygun görmüştü.[112]

CHP, 1947-49 döneminde din alanında özgürleşmenin önünü ilk açanın kendisi olduğunu hatırlatarak savunmaya geçti. 1949 yılında başbakanlık yapan CHP'li Şemseddin Günaltay, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk din okullarını açanın CHP olduğuna dikkat çekti. Diğer konuşmacılar da CHP'den İslam'a ve dindarlığa dost bir parti olarak övgüyle bahsediyorlardı.[113]

Din propagandası hakkında en çarpıcı olan ise, seçim sonuçları üzerinde gözle görülür hiçbir etki yaratmamış olmasıdır. Konya ve ülkenin doğu bölgeleri gibi koyu dindar olduğu bilinen bazı bölgelerde, iktidar partisi dinsel özgürlükler konusunda aşırı sözler vermişti. Buna rağmen DP en büyük yenilgiyi Doğu'da aldı. DP, Başbakan'ın iki saatlik konuşmasının kırk dakikasını din konusunda verdiği sözlere ayırdığı Adana'da seçimi toplamda 33.000'i aşkın oy farkıyla kaybetti. Tutuculuğuyla ve Mevlevi tarikatının merkezi olmasıyla bilinen Konya'da DP, din propagandasını

yıllardır sürdürüyordu. Ancak muhalefetin oyları bölünmeseydi, DP bu ilde seçimleri kazanacağa benzemiyordu. DP'nin Konya'da kazandığı oy sayısı, 1954 seçimlerine kıyasla 26.000 azaldı ve muhalefet partilerinin toplam oylarının yaklaşık 35.000 gerisinde kaldı. Ülkenin başka pek çok bölgesinde de benzer sonuçlar alındı.[114]

Sonuçta, Türkiye'de ortalama seçmen, din propagandasına karşı geçmişe oranla daha az hassastı; oyunu verirken artık başka yaşamsal kaygılarla karar veriyordu. Dinsel konulara yaklaşım açısından siyasal partiler arasında görülen farklılıklar iyice azalmıştı. Böylece din propagandası da yavaş yavaş anlamını yitirmişti. Seçmen hangi parti yönetime gelirse gelsin din politikasının derinden değişmeyeceğini artık fark etmişti.

Asıl belirleyici mesele, ekonomik kalkınma ve bunun doğurduğu tüm sosyal ve politik sonuçlardı. Muhalefet, sanayileşmeden yanaydı. Ancak, sanayileşmenin yerel gereksinim ve olanaklara uyumlu hâle getirilmesi gerektiğini savunuyordu. İlerleyen yıllarda ülkeyi dışarıya bağımlı hâle getirme riski taşıyan dış yardıma karşı olan muhalefet, bunu yerine, planlamanın ve yerli sermayenin önemini vurguluyordu. Muhalefet, ekonomik kalkınmanın düşük gelir gruplarının yaşam standartlarını kötüleştirdiğini ve yalnızca zengin sosyal gruplara yarar sağladığını ileri sürüyordu. Orta sınıf yok edilmiş, zengin ile yoksul arasındaki uçurum derinleşmişti.[115] Tarımın durumuna ilişkin olarak ise, muhalefet, makineleşmenin olumsuz bir sonucu olarak, eskiden tarımla uğraşanların iş bulmak için göç ettikleri kentlerde çok kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmalarına dikkat çekiyordu. Bunun yanı sıra, büyük masraflarla ithal edilen traktörler yedek parça eksikliği nedeniyle çalışmaz durumdaydı.[116]

Bu suçlamalara karşılık veren iktidar partisi, benimsediği ekonomi politikasının, tarımı güçlendirme amacı taşıdığını ve sanayileşmenin tarımı tamamlayacak ve modernleştirecek şekilde gerçekleştirildiğini belirtti. DP'ye göre, dışarıdan alınan kredilere ve ithal mallara bağımlılık Türk ekonomisinin doğasında var olan bir özellikti. Bu sebeple, tarımın sanayileşmesi ve modernleşmesi ancak yabancı sermaye ile mümkün olabilirdi.[117]

Ne muhalefet ne de iktidar partilerinin, ekonomiye devlet müdahalesi hakkında söyleyecek kayda değer bir sözleri vardı. Tüm partiler, devlet müdahalesinin ancak bireysel girişimle yani özel sektörle rekabet etmeye

kalkışmamak veya onun özgürlüğünü sınırlamamak şartıyla gerçekleştirilebileceği konusunda anlaşıyorlardı.[118]

Muhalefet ve iktidar partileri, işçilerin yaşam standartları ile örgütlenme ve grev yapma özgürlükleri konusunda çatışıyorlardı. Eski tutuculuğunu bir kenara bırakan CHP, DP'nin işçilerin refahını yalnızca kendi partizan amaçlarına katkısı olduğu sürece önemsediğini savunuyordu. CHP'nin ileri sürdüğüne göre, DP, işçilerin politik konularda söz söyleyecek olgunlukta olduklarını kabul etmiyor ve bu nedenle onlara örgütlenme ve grev yapma hakkını tanımayı kabul etmiyordu. (Türkiye'de grev ve lokavt, yasadışıydı). DP'li konuşmacılar ise, işçilerin yaşam standartlarının Batı'daki işçilerinkine yaklaşmakta olduğunu anlatıyorlardı (1957 yılında Batı'da işçi maaşı ortalama günlük 6-7 TL civarındaydı). DP'nin tezine göre işçilerin eğitim düzeyleri düşük olduğu için grev hakkına sahip olsalar bile bunu doğru bir şekilde kullanamayacaklardı fakat gelecekte bir gün bu hak mutlaka tanınacaktı.[119]

Tüm partiler mevcut dış politikanın Batı yanlısı olduğu konusunda hemfikirdi. Dış politika alanındaki uyuşmazlıkların birkaç nokta ile sınırlı olmasının nedenlerinden biri, o dönemde Sovyet basınının, Türkiye'nin Suriye'ye saldırma "planları" konusundaki şiddetli hücumlarıydı. Sovyet basını, bu sözde planların arkasında Batılı müttefiklerin kışkırtmalarının yattığını iddia ediyordu. Dolayısıyla, dış politika söz konusu olunca tüm siyasal partiler, her zamanki gibi, aralarındaki anlaşmazlıkları unutup birlik oldular. Hükümet sözcüleri, dünyanın iki bloğa bölünmüş olduğu ve bu ikisinin arasında bazısı "dürüst" olan tarafsızların yer aldığı görüşünü dile getiriyordu. Bu görüşe göre, Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle tarafsız kalamazdı ve Batı'nın yanında yer almalıydı.[120] Bu karar doğrultusunda Türkiye, bağımsızlığını korumak ve pekiştirmek amacıyla NATO ve CENTO gibi bir dizi ittifaka katıldı. 1947'de Truman doktrinini kabul eden CHP'nin doğru bir adım attığı kabul ediliyordu.

Geçmişte benimsenen dış politikaya ilişkin bazı belli başlı noktalara ışık tutuldu. Başbakan Menderes'in İsmet İnönü'yü 1946 yılında Sovyetler ile ittifak yapmakla suçlaması üzerine cevap veren CHP, savaş yıllarında Celal Bayar'ın Sovyetler Birliği'ne karşı dostane bir politika izlediğini ileri sürdü. İnönü, Celal Bayar'ın Tevfik Rüştü Aras'ın önerileri doğrultusunda hareket ettiğini açıkladı. Atatürk döneminde Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü

Aras, Türk-Sovyet dostluğunun gelişmesini sağlamıştı.[121] İnönü, bunun yanı sıra, 1946 yılında Sovyetler Birliği'nin 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi üzerindeki her türlü değişiklik talebini reddedenin kendisi olduğunu ve hatta bu konuda, Amerikan Başkanı Roosevelt de dâhil olmak üzere, hiçbir Batılı devlet adamına kulak asmadığını belirtiyordu. Roosevelt 1943'te İnönü'ye Sovyetler ile bir anlaşmaya varmaya çalışmasını tavsiye etmişti. İnönü'nün bir basın toplantısında anlattığına göre Roosevelt 1943 yılında Kahire'de kendisine "Biz (Amerikalılar) üç bin mil uzaktayız. Ruslarla bir şekilde uzlaşın" demişti. 1946'da Moskova'da ABD Büyükelçisi olarak görev yapan Averell Harriman ise, İnönü'ye, Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları üzerindeki taleplerini ilk duyduğunda, bir ülkenin daha Demir Perde'nin arkasına kayacağını düşündüğünü söylemişti. Fakat Büyükelçi, Türkiye'nin Sovyet taleplerini reddettiğini öğrendiğinde, Sovyetler ile baş etmenin hâlâ mümkün olduğuna ikna olmuştu.[122]

Kampanya esnasında Kıbrıs sorunu kaçınılmaz bir tartışma konusu olarak gündeme geldi: Hükümet, yürüttüğü akıllıca politika sayesinde adanın Yunanistan'a bağlanmadığını savunuyordu. Hükümet ile muhalefet partileri arasında Kıbrıs'ın ikiye ayrılması veya en kötü ihtimalle hiçbir şekilde Yunanistan'a bırakılmaması konusunda tam bir görüş birliği vardı.[123] (1959'da İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan bir antlaşmayla Kıbrıs, Kıbrıslı Rumlar ile Türklerden oluşan bir hükümet tarafından yönetilen bağımsız bir devlet oldu).

Seçim kampanyasının sonuna yaklaşıldıkça konuşmalar, öfkeli suçlamalar ve karşı suçlamalar giderek daha partizan bir renge büründü; adayların kişiliklerine yönelik karalamalar arttı. Yine de bunların hiçbiri, "çamur atma" noktasına varmıyordu. Kampanya teknikleri, yerel gereksinimlere uyarlanmıştı. Güçlü hoparlörler, afişler, araçlar vb. tüm mevcut yollar kullanılıyordu.[124] Köy köy gezen adaylar, neredeyse her konuda söz veriyorlardı; bazen verilen sözler komik bir hâl alıyordu.[125] Büyük kasaba ve kentlerde, özellikle konuşmacı olarak önemli bir parti lideri geldiğinde, barışçıl mitingler düzenleniyordu. Dinleyiciler, partinin sadık üyelerinden oluşurdu. Fakat konuşmacı ünlü bir siyasetçiyse, muhalefet partilerinin yandaşları da -oy vermeyecek olsalar bile- konuşmacıyı yakından görmek için merakla alanda toplanırlardı.[126] Mitinglere katılan halk kitleleri, konuşmacıyı saygıyla dinler ve ona sorular yöneltirlerdi. Konuşmacı

partizanlığın dozunu kaçırır ve terbiye sınırlarını aşarsa veya bir milletvekili bir köye yalnızca seçim zamanı uğrarsa, dinleyici kitlesi, sözünü keserek konuşmacıyı soru yağmuruna tutmaktan kaçınmazdı. Dolayısıyla Türkiye'de seçim kampanyaları halkın belli başlı meseleler ve fikirler hakkında bilgilenmesi açısından eğitsel bir rol oynuyordu. Aynı zamanda halkı ekip çalışmasıyla işleyen örgütlerde bir araya getirerek toplumsal bir işlevi de yerine getiriyordu.

Seçim kampanyasının masraflarının büyük bir kısmı, adaylar tarafından karşılanıyordu. Her bir aday, başlangıçta belli bir miktar ödeme yapardı. Verilen rakamlara göre CHP seçim kampanyasına iki milyon TL harcarken HP ve MP birer milyon TL harcamışlardı. DP'nin seçim giderlerinin muhalefetinkinin bir hayli üstünde olduğu bilinmektedir. Öte yandan, seçimlere kayıt giderleri, oy pusulaları ve resmî ilanlar kamu fonlarından karşılanmıştır.

Kampanya, seçimlerden üç gün evvel 23 Ekim'de gece yarısı sona erdi. Muhalefetin hükümet tarafından kendisine baskı yapıldığına ve devlet radyosunu kendi amaçları için kullandığına ilişkin şikâyetlerine rağmen, sakin ve güvenli bir atmosfer hâkimdi.

IV

Çalışmamın bu kısmına dek, Türkiye'de 1957 seçimlerine katılan siyasal partilerin seçim öncesi faaliyetlerini ve kampanyalarını inceledim. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesine geçmeden evvel, bunlar üzerinde etkisi olan birtakım toplumsal grupları, ekonomik faktörleri ve halkın genel tutumunu incelemek gerekir.

Bu çalışma kapsamında Türkiye'nin iki bölüme ayrılarak incelenmesi uygundur: Buna göre, ilk kısım olan Doğu ve Güneydoğu bölümü ile ikinci kısım olan Batı bölümü arasındaki sınır, Adana-Ankara-Sinop çizgisinin 320-480 km doğusundan geçmektedir. Orta Anadolu haricinde Batı bölümünün toprakları daha verimlidir ve burada yer yer büyük çiftliklere rastlanmakla beraber, küçük ve bireysel toprak sahipliği yaygındır. Yerleşim daha yoğundur ve nüfus, ekonomik ve kültürel bakımdan görece ileri düzeydedir.

Doğu ve Güneydoğu bölümünde ise, arazi dağlık ve kıraçtır. Yazlar çok sıcak geçer. Genel olarak büyük toprak sahiplerine rastlanır. Başta Kürtler

olmak üzere kırsal kesimde yaşayan nüfus, bir şeyhin liderliğindeki aile grupları yani aşiretler içinde kenetlenmiştir. Bu bölge, kültürel ve ekonomik açıdan Batı bölümüne göre daha az gelişmiştir. Bunun nedeni, geçmişte feodal bir toprak dağılımına sahip olmasıdır. Cumhuriyet rejimi de feodal yapıları pek değiştirememiştir. Toprak ağaları ve dinsel liderler, yani şeyhler, Cumhuriyet rejiminin en büyük karşıtları arasındaydı. Bunların bölgedeki kışkırtmaları nedeniyle, 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı veya 1937'deki Kürt İsyanı gibi birçok isyan çıkmıştır.[127] Bu isyanların görünürdeki amacı, modernleşmeye ve laikliğe karşı çıkmak ve bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı. Diğer bir hedefleri de toprak ağalarının ve şeyhlerin yeni rejim tarafından tehdit edilen kişisel otoritelerini korumaktı.

Doğu'daki ve özellikle de Güneydoğu'daki şeyhler, yalnızca dinsel otoriteye sahip oldukları için değil, pek çok köylünün geçimini sağladığı toprakların sahibi oldukları için de aşiretleri yönetmeye devam ediyorlardı. Partilerin siyasal yaşamda yerlerini almalarının ardından şeyhler de politikayla giderek daha fazla ilgilenmeye başladılar. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde seçimden zaferle çıkmak isteyen partilerin, şeyhleri kendi taraflarına çektikleri herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Şeyhlerin topluca destekledikleri tek bir parti veya ortak bir politik görüşleri yoktu. Şeyhlerin politik tavırlarını belirleyen esas unsur, şu veya bu partinin onlara teklif ettiği kişisel kazanımdı. Şeyhlerin desteğini kazanmak için bir siyasal partinin toplumsal açıdan tutucu ve kültürel anlamda "güvenli" olması gerekirdi. Türkiye'deki başlıca siyasal partilerin hepi bu koşulları önemsiz farklılıklarla yerine getiriyordu. Ancak şeyhlerin gücünü hızla zayıflatan birtakım etmenler vardı. Özellikle çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte köylü dışarıdan gelen güçlü politik ve ekonomik etkilere maruz kalmaya başlamıştı. Bunun sonucunda köylü, daha iyi yaşamayı ve şeyhiyle daha bağımsız ve yeni türde bir ilişki kurmayı ister olmuştu. Yüzlerce saha araştırması raporu, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki çok sayıda köylünün, artık şeyhin emirlerine göre değil, kendi politik görüşlerine göre oy verdiğini ortaya koymuştur.[128] Şeyhlere karşı ilk meydan okuyanlar, şeyhin geçmişte topraklarına el koymak istediği küçük toprak sahipleri oldu. İkinci güçlü meydan okuma ise, modernleşme yanlısı büyük toprak sahiplerinden geldi. Büyük toprak sahiplerinin isteği, çiftliklerini makineleştirerek ve pazara yönelik üretim

yaparak geleneksel toprak ilişkilerine karşı çıkmaktı. Son olarak öğretmenler gibi modernleşme yanlısı aydınlar da şeyhlere karşı cephe aldılar. Bu grup, toplumsal ilişkilerin daha bireysel bir tabanda gerçekleşmesini istiyordu. Böylece Türkiye'de çok partili sistem, bir yanda tutuculuk ve gelenekçilik ile diğer yanda modernleşme ve demokrasi arasındaki şiddetli mücadeleye araç oldu.

Kampanya esnasında, kişilerin politik yönelimlerini, bağlı oldukları grup yönlendiriyordu. Bu durum, yurtdışından gelen göçmenler arasında da gözlemleniyordu. Türkiye'nin 25 milyonluk nüfusu içinde dışarıdan gelen göçmenlerin sayısı 5 milyona varıyordu. Bunların büyük çoğunluğu Türk etnik kökenine ve kültürüne sahipti. Bunların yanında bir de iç göç sonucunda yer değiştirmiş olan bir nüfus vardı; fakat bu gruptakilerin sayısı belirlenemiyordu.[129] Köken farklılıkları Türkiye'de ne kalıcı bir etki yaratmış ne de göçmen grupların toplum içinde özümlenmesini engellemişti. Gelgelelim 1957 seçimlerinde, ortak kökene dayalı grup bağlılıkları zaman zaman kötüye kullanıldı ve bazı adayların aldıkları oy sayısında etkili oldu. Fakat bir bütün olarak ele alınırsa, ortak kökenin ülke genelindeki seçim sonuçları üzerindeki etkisi çok sınırlı kaldı. Örneğin Eskişehir'de bazı milletvekili adayları yerli-yabancı ayrımını vurguladılar. Mersin'de Urfa'dan göç edenlerin yaşadığı üç mahalle, CHP yerel örgütünün başkanı kendilerinden biri olduğu için CHP'ye oy verdi; DP'li bir aday ise Arapça konuşan gruptan destek aldı. Adapazarı'nda nüfusun büyük çoğunluğunu göçmenler oluşturuyordu. DP bu ilde seçimi kolaylıkla kazandı zira göçmenler hükümetin kendilerine yönelik hizmetlerinden memnunlardı. Muş'ta ise, yerli halk, kendilerine bile yetmeyen toprakların göçmenlere verilmesinden şikâyetçiydi.[130]

1957 seçiminin sonuçlarını etkileyen ekonomik faktörlere bakılırsa, bu sonuçların ülkenin çeşitli bölgelerinin ekonomik kalkınmadan nasıl etkilendiğini yansıttığı söylenebilir. Ekonomik yardım alan ve bunu geniş bir kitlenin kullanımına sunabilen Batı bölgesi, hükümeti desteklemeye hazırdı. Doğu bölgesi ise kayda değer bir ekonomik yardım almamıştı veya ekonomik yapısı nedeniyle aldığı yardımı geniş bir kitleye dağıtamamıştı. Bu nedenle Doğu bölgesi muhalefete oy verdi.

Bu şekilde, Ankara'nın güneybatısında kalan ve devlet yardımından önemli ölçüde faydalanarak bunu çok sayıda toprak sahibine dağıtan kırsal

bölgeler, oyunu DP’ye verdi. Bireysel toprak mülkiyetinin egemen olması ve farklı tarım türlerinin yapılıyor olması sayesinde bu devlet yardımının dağıtılabilmesi mümkün olmuştu. CHP’nin Ankara’nın batısında seçimi kazanabildiği tek il Uşak oldu. Bunun en büyük nedeni ise, DP’nin taşra örgütündeki iç çekişmelerdi. CHP, Ankara ve doğusundaki illerde seçimi zaferle tamamladı. İlk bakışta, ülkenin bu bölgesinin az gelişmiş olduğu için CHP’nin reformlarına karşı olduğu düşünülebilir. Oysaki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğu Tunceli’de bile seçimi CHP kazandı. Bu noktada, 1937’de rejim karşıtı bir ayaklanmanın önüne geçebilmek için CHP’nin Tunceli’deki tüm köyleri zorla Batı’ya taşıdığını hatırlatmak gerekir.

Bu durumun açıklaması, Doğu illerinde makineleşmenin büyük çiftliklerde yoğunlaşmasında ve tarım işçilerini ve kiracılarını sürekli istihdam olanağından yoksun bırakmasında aranabilir. Bu nedenle ekonomik kalkınma Doğu’da Batı’dakinden çok daha az sayıda insana fayda sağlamıştı. Buna ek olarak Doğu’da üretilen et, peynir ve yağ gibi pek çok ürün, hızla büyüyen kentlerde tüketilince yerel pazarların ihtiyacını karşılamaya yetmedi.[131] Son olarak Doğu’da büyük bir Alevi nüfus yaşıyordu. Aleviler, ülkenin geri kalan bölgelerinde Sünnilerin saldırılarına maruz kalıyorlardı ve DP’nin söz verdiği dinsel özgürlüklerden çekiniyorlardı. Bu korkunun nedeni, bu özgürlüklerin Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi Sünnilerin Alevilere yönelik baskılarını artırabileceğiydi. Dolayısıyla Aleviler, laikliğin en güçlü savunucusu olan CHP’ye oy verdiler. CHP’nin Doğu’da kazandığı zaferin belki de en temel nedeni olmakla birlikte, bu gerçeğe gereğinden fazla anlam yüklemeye gerek yoktur.

Diğer toplumsal gruplara bakıldığında, sanayi işçilerinin genellikle DP’yi desteklediği görülmektedir. Yaşam pahalılığından ve DP’nin örgütlenme ve grev haklarını tanımamasından şikâyetçi olmalarına rağmen, sanayi işçilerinin büyük kısmı iktidar partisine oy verdi. Bunun açıklaması, DP iktidarının işçilere daha geniş haklar tanımış olmasında aranabilir. Ancak her şeyden önemlisi, DP Hükümeti sendikalardan gelen heyetlerle görüşerek sendikalarla iletişimini devamlı canlı tutmuştur. Böylece sendikalara güçlü ve statü sahibi olduklarını hissettirmiştir.

Kent ve kasabalardaki zanaatkâr, sanatçı ve esnaf, genellikle DP'yi destekledi. Fakat bu grupların oylarının bir kısmı da muhalefete, özellikle de MP'ye ve HP'ye gitti.[132] Türkiye'de orta sınıfın omurgasını oluşturan bu gruplar genel olarak tutucu ve dindardılar; ayrıca büyük ölçekli modernleşmeye karşıydılar. Ekonomik kalkınma ve gelişen ulaşım ağı, geniş bölgelerde nüfusun birkaç ticari merkezde yoğunlaşmasına neden olmuştu. Bu durum orta sınıfı da kötü etkilemiş ve orta sınıfın köylüler karşısındaki yüksek toplumsal statüsünü yerle bir etmişti. Her şeye rağmen orta sınıf, köy ile kent arasında yaşamsal öneme sahip bir köprü olmaya devam ediyordu; zira köylünün kentteki temas noktası hâlâ zanaatkâr ve özellikle de esnaftı. Kentteki bu kişiler köylüye peşin veya veresiye mal satardı. Birçok durumda, köylünün ürününü satın alan işletme, bunlar olurdu. Bu esnafların birçoğu, kendisine borcunu ödemeyen köylülerin topraklarını satın alarak toprak sahibi hâline gelmişti. Ancak kredi olanaklarının artması nedeniyle, benzeri durumlara daha az rastlanır oldu. Esnaf ile köylü arasında sosyal bir ilişki de vardı. Köylü, kendisinden daha "aydın" olduğuna inandığı esnafa danışır ve mevcut sorunlar hakkında yorumunu alırdı. Radyo ve gazetenin hızla yayılması sayesinde köylünün bilgi edinmek konusunda kent ve kasabadaki ilişkilerine duyduğu bağımlılığın azaldığı doğruydu. Fakat bu tür temaslar Türkiye'de kamuoyunun oluşmasında hâlâ önemli rol oynuyordu.

Aydınlar ve genç nesil, özellikle de üniversite öğrencileri, CHP'yi destekliyorlardı. Bunun başlıca nedeni, DP'nin Atatürk devrimlerinden ödün verdiğini düşünmeleriydi. DP'nin devlet işlerinde benimsediği pragmatik, kestirmeci yaklaşıma ve özgürlükleri kısıtlamasına da karşı çıkıyorlardı. CHP'nin ve HP'nin gençlik kolları, DP'yi verdiği demokratik sözleri tutmamakla, Atatürk'ün modern ilkelerinden sapmakla ve genç insanları gerçek anlamda bilimsel ve modern bir eğitimden yoksun bırakmakla suçlayan ortak bir açıklama yayınladılar. Atatürk Devrimlerini Koruma Teşkilatı adlı bir gençlik örgütü de tüm siyasal partileri oy kazanmak uğruna devrimlerden ödün vermekle suçlayan bir bildiri yayınladı.[133]

V

Seçimler 27 Ekim 1957 Pazar günü yapıldı. Daha evvel Seçim Kurulları tarafından duyurulan kurallar doğrultusunda seçim, sabah saat sekizde başladı. Her seçmen daha önce kaydını yaptırdığı seçim bölgesinde oy kullandı. Genellikle her köy bir seçim bölgesi teşkil ediyordu. Kasaba ve kentlerde ise birkaç sokaktan oluşan her bir mahalle bir seçim bölgesi olarak düzenlenmişti. Seçim sandığına gelemeyen seçmenin, postayla oy kullanması mümkün değildi. Seçmenlerin belli bir siyasi partinin yandaşı olduklarını gösteren işaretler taşımaları yasaktı. Sandığa gelen seçmen, kimliğini ibraz ederek -başlıca siyasi partilerin temsilcilerinden oluşan- seçim görevlilerine kendini tanıtmakla ve seçmen listesinde isminin karşısına imzasını atmakla yükümlüydü. Ardından seçmen, tek başına oy vereceği bölmeye geçiyor, seçim görevlisinden aldığı zarfın içine oy pusulasını yerleştiriyor ve bu zarfı sandığa atıyordu. Parti listelerinden birini oy pusulası olarak kullanabilir veya kendisi bir liste hazırlayabilirdi. Güvenlik güçlerinin ve ordu mensuplarının oy kullanması yasaktı. Seçim günü alkollü içecek satışı yapılamaz ve ateşli silah taşınamazdı. Oy kullanırken seçmenlere müdahale etmek veya seçim sonuçlarını değiştirmeye çalışmak cezaya tabiydi.

Oy verme işlemi normal koşullar altında gerçekleşti. Muhalefet, hükümetten gelen baskılar, kaybolan sandıklar ve seçmen listelerinde yapılan yolsuzluklar gibi bazı usulsüzlüklerden şikâyetçi oldu.[134] Yine de bu usulsüzlüklerin geniş ölçekli bir planın parçası olduğuna ya da ülke çapında seçim sonuçlarını önemli ölçüde değiştirdiğine dair kesin bir kanıt bulunamadı. Ancak, iktidar ile muhalefet partilerinin eşit güçte olduğu ve birkaç yüz oyun bile sonuçlar üzerinde önemli fark yarattığı illerde, bu tür yolsuzluk olayları seçim sonuçlarını belirlemiş olabilir.

Bu seçimlere katılım oranı ve seçim sonuçları, geçmiş seçimlerden çok farklıydı. İlk olarak, seçime katılım oranı düşmüştü. Toplam 12,1 milyon seçmenin yüzde yalnızca 77,15’ine tekabül eden 9,344 milyon kişi oy kullanmıştı. Bu katılım oranı 1954’teki yüzde 88,75’e ve 1950’deki yüzde 89,06’ya oranla sönük kalıyordu. Resmî sonuçlara göre DP’nin aldığı oy sayısı, muhalefet partilerinin toplam oy sayısından yaklaşık 380.000 eksikti.[135]

Kırk beş ilde kesin bir zafer kazanırken, üç ilde karma liste üzerinden kısmi bir başarıya ulaşan DP, toplam 424 milletvekili çıkardı. CHP, on sekiz

ilde kesin ve diğer üç ilde kısmi zafer kazanarak TBMM'ye 178 milletvekili ile girdi. MP, Kırşehir'de ve HP, Burdur'da dörder milletvekili çıkardı. (Boş kalan yedi milletvekilliği için daha sonra ara seçim yapılacaktı. Sonradan gerçekleşen ölümler nedeniyle, birçok koltuk daha boşaldı. Ayrıca bazı milletvekilleri parti değiştirdi).

Seçimlere katılımın ve seçim sonuçlarının incelenmesi, ilginç çıkarımlara varılmasını sağlamıştır. Seçimlere karışan hilenin etkisi bir yana, halkın seçime düşük katılım göstermesinin temel nedeni, pek çok yurttaşın seçim sonuçları ne olursa olsun mevcut durumun değişmeyeceğini öngörmüş olmasıdır.

Geçmişteki baskıcı yönetimiyle pek çok seçmeni küstürmüş olan CHP, ülkenin kalkınması ve gereksinimleri doğrultusunda yeni bir bakış açısı veya felsefe geliştirmekten uzaktı. Öte yandan ne MP ne de HP gerçek bir seçenek sunabiliyordu. MP, dar görüşlüydü ve sistemli bir programdan yoksundu; HP ise, örgütlenme, gayret ve gerçekçilik açısından zayıf kalıyordu. Bu tablo karşısında yılgınlığa kapılan seçmen, sandığa gitmedi.

Seçim sonuçları yakından incelendiğinde, DP'nin veya CHP'nin kazandığı çeşitli illerde sonucun yalnızca birkaç yüz veya birkaç bin oy farkla belirlendiği göze çarpmaktadır. Bu durum, seçimin, oyların hızla muhalefete kaydığı bir dönemde düzenlendiğini gösteriyor olabilir.

MP ve HP, muhalefet partisinin oylarını bölerek iktidar partisinin zaferine katkıda bulundular. DP, altmış sekiz il arasından yalnızca yirmi dördünde kesin üstünlük sağladı.[136] Toplam 250 milletvekili çıkaran DP'nin TBMM'de çoğunluğu sağlamak için elli altı milletvekiline daha ihtiyacı vardı. Yine de MP ile HP seçimlere katılmasaydı bunları destekleyenlerin oylarının CHP'ye gidip gitmeyeceği sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. MP'nin ortalama bir yandaşı uzun zamandır karşı olduğu iki partiye yani CHP'ye veya DP'ye büyük olasılıkla oy vermezdi. Bazı HP üyelerinin ise DP'ye oy vermiş olmaları dahi mümkündü.

CHP'nin aldığı oy sayısı, 1954 seçimleriyle karşılaştırıldığında 548.000'lik bir artış gösterdi. DP ise 1954 seçimlerine oranla oylarının 765.000'ini kaybetti. 1954 yılında beri seçmen sayısı 1.860.000'in üzerinde artış göstermişti. CHP'nin oylarındaki artış, büyük olasılıkla, CHP'yi Atatürk devrimleriyle özdeşleştiren genç seçmenlerden kaynaklanıyordu. DP ise, 1954 seçimleriyle karşılaştırıldığında ancak dört ilde oylarını

artırmayı başarmıştı: Bu iller Aydın, Hakkâri, Muş ve Sinop'tu. Bu artışlar değerlendirildiğinde Aydın'ın Başbakan'ın memleketi olduğu, Muş'ta CHP'nin bir milletvekili çıkardığı, Sinop'ta DP ile CHP arasındaki farkın 600 oydan ibaret olduğu ve Hakkâri ilinin yalnızca bir milletvekili çıkarabildiği görülmektedir.

HP, seçimlerde ağır ve moral bozucu bir yenilgi aldı. Seçimden evvel TBMM'de otuzdan fazla koltuğu olan HP, ancak dört milletvekili çıkarabildi. Toplamda aldığı yarım milyon oy, Parti'ye kayıtlı üye sayısının bile altındaydı. HP sözcüleri, bu yenilgiyi, DP iktidarına son vermek isteyen ve kısa süre sonra yeniden seçime gidileceğinin farkında olan HP'lilerin "en güçlü muhalefet partisi"ne oy vermeleriyle açıkladılar. Aslında bu yenilginin birkaç nedeni vardı. İlk olarak, HP kitlelerle iletişim kurmakta başarısız olmuştu. İkinci olarak, Parti, mevcut sorunlara somut politikalarla cevap vermek yerine karmaşık bir liberalizm görüşü benimsemişti. Üçüncü olarak, elli altı ilde örgütlenmek için yapılanmaya başlamış olmasına rağmen, HP seçmenlere ulaşmasını sağlayacak etkin ve gayretli bir teşkilatlanmaya sahip değildi. Son olarak, bazı HP üyelerinin DP'den ziyade CHP'den çekindikleri, zaten HP'lilerin büyük kısmının geçmişte DP üyesi olarak DP'ye oy verdikleri tezini de tümüyle göz ardı etmemek gerekir.[137]

MP'nin seçimlerdeki göreli başarısı, yürüttüğü etkin kampanyaya bağlanabilir. Bu başarısının diğer bir nedeni de, MP'nin ortaya koyduğu üçüncü ve yeni politika seçeneğini çürütecek güçlü bir partinin var olmamasıydı. Hem CHP'ye hem de DP'ye karşı tutarlı bir muhalefet sergilemesi de MP'nin yakaladığı başarıda kısmen etkili oldu. Buna rağmen, MP'nin ciddi bir iktidar adayı olacak kadar gelişip gelişemeyeceği tartışılmaktadır. Zira Parti'nin ideolojisi ve bölgeselciliği, geniş seçmen kitlelerini çekebilecek bütünsel bir karaktere sahip olmasını engellemektedir.

VI

Seçim sonuçları açıklanınca muhalefetten bir şikâyet dalgası yükseldi. CHP, iktidarı altmış ilde seçmen kütüklerinde yolsuzluk yapmakla, kendi yandaşlarına birden fazla oy kullandırmakla, muhalefete baskı yapmakla, oy "satın almak"la ve benzeri usulsüzlüklerle suçluyordu. Ancak Yüksek

Seçim Kurulu, seçim kurallarına aykırı bazı önemsiz olayların kesin sonucu etkilemediğini varsayıyordu. Bu varsayımdan hareketle, Yüksek Seçim Kurulu, seçimlerin geçersiz kılınması yönündeki tüm başvuruları, seçimin geçersiz kılınması yönünde çok ciddi kanıtlar olan iller de dâhil olmak üzere, geri çevirdi.

Sonuçların açıklanmasının ardından birçok ilde CHP'liler ile DP'liler arasında bir dizi kavga yaşandı. Mersin'de ve DP'nin çok küçük bir oy farkıyla on milletvekili çıkardığı Gaziantep'te ciddileşen olaylarda birkaç kişi öldü. Kastamonu, Kayseri, Çanakkale, Samsun ve Giresun illerindeki kargaşalar üzerine Hükümet, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında olağanüstü toplanmak zorunda kaldı. Bu toplantıda yeni şiddet eylemlerinin engellenmesi amacıyla silahlı kuvvetlerin kullanımı dâhil bir dizi sert önlem alındı. Seçimlerden birkaç gün sonra TBMM'nin toplandığı Ankara bile ordunun korumasına alınmıştı. Oysa Ankara'da CHP kazanmıştı ve durum görece sakindi. Muhalefet, bu kargaşaları, yurttaşların, verdikleri oyları açıkça çarpıtarak seçime hile karıştıran iktidara verilen doğal bir tepki olarak değerlendiriyordu.[138] DP ise kargaşaların seçimlerde aldığı yenilgi nedeniyle öfkelenen muhalefet ve özellikle de CHP tarafından kışkırtılıp başlatıldığını iddia ediyordu. Gerçekte, her bir şiddet olayının bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Zira bu kargaşaların büyük kısmı, partiler arası kavgayla şiddetlenen yerel çekişmelerden ve aylardır süren gerginlikten kaynaklanıyordu.[139] Yerel ve geçici nedenlerine ve özelliklerine rağmen bu karışıklıklar, seçimlere müdahale edildiğinde veya seçim sonuçlarının halkın oyunu yansıtmadığından bir şekilde şüphe duyulduğunda, kitlelerin şiddet eylemlerine başvurmaktan kaçınmadıklarını işaret eden çarpıcı bir kanıttır. Seçimlerden sonraki dönemde siyaset sahnesinde gerginlik egemen oldu. Bunun temel nedeni, muhalefet partilerinin oyları toplamının altında oy almasına rağmen DP'nin TBMM'de çok fazla koltuğa sahip olmasıydı. CHP, DP'nin "halkın çoğunluğunun onayını almadığı hâlde ülkeyi yönettiğini" söylemekten çekinmiyordu. Aslında, çoğunluk sisteminin uygulandığı bir demokraside, halkın verdiği oylar ile kazanılan koltuk sayısı arasında uyuşmazlık olması doğaldı. Hükümet, CHP'nin suçlamalarını, meşruluğuna karşı bir meydan okuma olarak değerlendirdi ve muhalefetin "halkı isyana ve kargaşaya

kışkırtmasını” engellemek adına misilleme önlemleri alma tehditleri savurdu.

Tüm bunlardan çıkarılan asıl sonuç, muhalefetin birkaç partiye bölünmesinin, DP’nin iktidarını sürdürmesine yardımcı olduğuydu. Bu nedenle seçimden sonra muhalefet partileri birleşme gayretine girdiler. HP, CHP ile birleşti ve bu birleşmeye Güç Birliği adı verildi. MP küçük bir oluşum olan KP’yi içine aldı. MP’nin ilerleyen dönemde CHP ile birleşmesi veya en azından bir koalisyon kurması beklenebilir. MP lideri Osman Bölükbaşı’nın birleşme konusunda İnönü ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. MP’nin 1959 ilkbaharında düzenlenen ulusal kongresinde, ülkenin toplumsal gereksinimlerinin karşılanması ve komünizmin engellenmesi amacıyla Parti’ye sosyalist bir kimlik kazandırılması yönünde bir öneri sunuldu. Bu teklif geri çevrildi ve önerinin sahibi Alaeddin Tiritoğlu Parti’den istifa etti. CHP’nin eski müfettişlerinden ve 1945 Toprak Reformu’nun güçlü savunucularından biri olan Tiritoğlu, 1960 yılında sosyalist bir parti kurdu. 1960 yılının Ocak ayında KP liderleri, birleşme yasasına aykırı davranmakla suçladıkları MP’den ayrılsalar da eski partilerini yeniden kurma girişiminde bulunmadılar.

DP, muhalefetin faaliyetlerine karşılık vermek için Vatan Cephesi adını verdiği oluşuma üye toplama kampanyası başlattı ve tüm muhalefet yandaşlarını bu Cephe’ye katılmaya davet etti. Cephe, kendini, iddialı ekonomik kalkınma programını yerine getirmesi için DP’ye destek olmayı amaçlayan vatansever bir hareket olarak tanımlıyordu. Devlet radyosu ve Parti’nin gazeteleri aracılığıyla Cephe’nin başarısı kitlelere duyurulur ve reklamı yapılırken, muhalefet de bu hareketi karalamak için elinden geldiğince uğraşıyordu. Bir süre sonra, DP’nin eski örgütü ile Vatan Cephesi arasında sürtüşmeler başlayınca, bu yeni örgüt için açılan kampanya hızını yitirdi. Bu arada DP’nin kırsal kesimin desteğini hâlâ kendi yanında tuttuğunu ve Parti’ye yeni üyeler kazandırma çalışmalarına devam ettiğini belirtmek gerekir. DP’nin yol yapımı, sulama altyapısı, istihdam, tahıl fiyatlarının düzenlenmesi gibi somut meselelerle uğraşma becerisi, Parti’ye önemli ölçüde yandaş sağlamaktadır. Parti’nin -siyasi açıdan en yaşamsal konuma sahip olan- küçük kentlerdeki taşra örgütlenmesi, yerel gereksinimlere ve koşullara uygun stratejiler üretebilmesine izin verecek dinamizme ve esnekliğe sahiptir. 1958’den

itibaren yürürlüğe konan ekonomik istikrar programı, DP'nin popülerliğini korumasına yardımcı olmaktadır. Toplamda 359 milyon dolara ulaşan yeni krediler, 1957-58 döneminde en kötü dönemini atlatan ekonominin istikrara kavuşturulmasında kullanılmaktadır. Bu istikrar politikası önemli bir başarı kazanmış durumdadır. Ancak DP, kentli kesimi, aydınları ve özellikle de basını kendi yanına çekemedi. Basın, eleştiri ve gerçeği araştırma özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar nedeniyle iktidarı yoğun olarak eleştiriyordu. DP'nin tutucu kesime olan bağımlılığı ve geniş çaplı eğitim ve kültür projelerine olan kayıtsızlığı giderek arttı. Bu durum, aydınları, kurucusu Atatürk tarafından başlatılan modernleşme hareketini sürdüreceği umuduyla, CHP'ye yöneltti. Liderlik etme ve kamuoyu oluşturma becerisine sahip iki güç olan basın ve aydınlar, muhalefet saflarında yer almaktadırlar. Aydınlar, ülkeyi başlangıçta Cumhuriyet tarafından belirlenmiş olan ve daha sonraki dönemde demokrasi ve diğer özgürlükler ile genişleyen sosyal ve kültürel hedeflere taşıyacak bir yönetim istemektedirler. Oysa bunun yerine çıkar uğruna bu ilkelerden vazgeçmeye hazır bir ödün politikasıyla karşı karşıyadırlar. Milli üretim yerine dış yardıma duyulan bağımlılık, ülkenin egemenliğine ve yaşamına son verme riski taşımaktadır. Batı yanlılığı, muhalefetin dış politika programının en önemli dayanak noktası olmaya devam etmektedir. Ancak muhalefet, Batı yanlısı politika uygulanırken ulusal çıkarlara karşılıklı saygının ve ülkenin ulusal itibarının da göz önünde bulundurulmasını talep etmektedir.

İktidar partisinin güce bağımlılığı arttıkça, eleştiriye ve yasama denetimlerine karşı hoşnutsuzluğu da eşit şekilde yükseldi. DP, bu suçlamalara cevap vermek yerine basına daha ağır yasaklar getirerek ve muhalefeti küçük düşürmek ve kendi başarılarının reklamını yapmak için devlet radyosunu kullanarak eleştirileri susturmaya çalıştı. Bunun da ötesinde, kamu hizmetlerinin görülmesinde tarafsızlığın bir ölçüde yitilmiş olması nedeniyle, toplumda bir korku ve güvensizlik ortamı oluşmuştu. Bu nedenle öyle kasvetli bir tablo çiziliyordu ki, ülke problemleri iyice çarpıtılıyor ve DP'nin başarıları gölgede kalıyordu. CHP hükümete yönelik saldırılarını yoğunlaştırdı ve birçok defa küçük olayları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmadı. Bunun üzerine DP, miting düzenleme ve TBMM'de yapılan tüm konuşmaları kamuya açıklama hakları dâhil olmak üzere pek çok politik hak ve özgürlüğe ağır kısıtlamalar

getirdi. İnönü'nün bizzat saldırıya uğraması gibi bazı olaylar, DP ile CHP arasındaki ilişkileri iyice gerdi ve iki tarafı iki ayrı aşırı uca itti. Hükümetin, İnönü'nün Kayseri ziyaretini engellemek yönündeki başarısızlıkla sonuçlanan girişimi ve orduyu ilk defa kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanmak istemesi bir dizi olayın patlak vermesine yol açtı. Hükümet, muhalefeti halkı itaatsizliğe ve şiddet olaylarına kışkırtmakla suçluyordu. Nihayet muhalefetin etkinliklerini soruşturması için DP'lilerden oluşan ve çok geniş yetkilerle donatılan bir komisyon kurdu. CHP, bunu muhalefeti ortadan kaldırmanın ilk adımı olarak değerlendirdi ve bir dizi öğrenci ayaklanması patlak verdi. Üç ay süreyle sıkıyönetim ilân edildi ve çok sayıda öğrenci tutuklandı. Aslında bir soruşturma komisyonu kurma konusu, DP içinde uzun zamandır tartışılıyordu ve kurma kararının bu dönemde verilmesinin nedeni, seçimlerin yaklaşmasıydı. DP, muhalefetin baltalama taktikleri uyguladığını kanıtlamak ve böylece onu kamuoyunun gözünde küçük düşürmek istiyordu. Bazı CHP'lilere göre DP'nin niyeti, muhalefet seçimleri kazandığı takdirde bu kanıtları muhalefetin iktidara gelmesini engelleyecek bir mazeret olarak ileri sürmekti. Öğrenci ayaklanmaları ve ordunun siyasi ereklere araç edilmesini protesto etmek amacıyla birçok subayın istifası ise, DP'yi halkın tahammülünün sınırlarını zorladığı konusunda uyaran kesin işaretlerdi.

Aşırı partizanlığa ve yaşanan talihsiz olaylara rağmen, son yirmi yıl boyunca kurulan çok partili sistem ve seçim mekanizması gibi demokratik kazanımların korunduğunu vurgulamak gerekir. Türk halkının demokratik özlemleri karşısında aksini diretebilecek lider yoktur. Türkiye tarihinde ilk defa bugün ülkede güçlü ve görece örgütlü bir kamuoyu oluşmuş bulunmaktadır. Bu kamuoyunun talebi özgürlük ve demokrasi gibi siyasal ideallere saygı gösterilmesi ve bunların yaşama geçirilmesidir. Hükümetlerin ve siyasi liderlerin, geleneksel olarak, ülkeyi kamuoyuna kulak asmaksızın yönetme eğilimleri vardır. Bu nedenle yeni oluşan bu güce yani kamuoyuna uyum sağlamakta zorlanabilirler; fakat eninde sonunda onun baskısı karşısında boyun eğmektedirler. CHP'yi 1950 yılında demokratik seçimlerin yapılmasını kabul etmeye ikna eden, kamuoyunun gücü olmuştur. Bu güç, DP'yi de pek çok kez tutumunu değiştirmeye zorlamıştır. Örneğin, çok kısa bir süre evvel Başbakan, karışıklıklar ve ayaklanmalar son bulduğunda halkın hükümet değişimi isteyip istemediğini

ortaya çıkarmak için yeni seçimlerin yapılacağını açıkladı. Böylece eğer halk yine DP'ye oy verirse, ayaklanmaların küçük gruplar tarafından başlatıldığı da ispatlanmış olacak.

Artık iyice yaklaşmış olan bu seçimin sonucu hakkında şimdilik yalnızca tahmin yürütülebilir. Oysaki seçimlere yapılacak herhangi bir müdahale durumunda, ülkeyi temelinden sarsacak tehlikeli tepkilerin yağacağı kesindir. Aydınların, cemaat liderlerinin ve diğer toplumsal grupların, zor kullanarak iktidarda kalan bir hükümete veya iktidara gelmek için usulsüzlüğe başvuran bir partiye uzun süre hoşgörü göstermeleri mümkün değildir. Bu, hem iktidar hem de muhalefet partilerini ıslah eden yaşamsal bir faktördür. Zira iktidar ve muhalefet partilerini destekleyen geniş gruplar, kabul edilmiş yöntemlerin dışına çıkarak iktidara ve güce kavuşmaya çalışanları şiddetle bastırmaya hazırdır.

Sonuç olarak bugün Türkiye'de partiler arasındaki mücadele, demokrasi ve özgürlük adına verilen bir mücadele görünümündedir. Bu mücadele, dava uğruna kendini feda etmenin ve şehitliğin yüceltildiği ateşli bir uğraşı hâline gelmiştir. Oysa mücadele sürerken ülkenin gerçek meseleleri ve mücadelenin ardında yatan asıl sebepler örtülü kalmaktadır. Bu sebeplerin kaynağı, son on beş yılda yaşanmış olan ekonomik ve politik gelişmelerdir. Bu gelişmeler, ilerleyen Türk toplumunun modern ve karmaşık ihtiyaçlarına uygun bir sosyal örgütlenmenin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu gereksinim, akıl gücünün ve uzun vadeli planlar yapma yetisine sahip bireyin önemini gündeme getirmektedir. Var olan birtakım önemsiz sosyalist partilerin yanında yeni bir sosyalist partinin kurulması (ki sosyalizm Türkiye'de en ileri liberal demokrasi olarak algılanmaktadır) Türkiye siyasetinde yeni bir sosyoentelektüel yönelime ihtiyaç duyulduğunu işaret etmektedir. Bunlar, Türkiye'nin hiç bahsedilmeyen ihtiyaçlarıdır ve ülkede siyasetin yönünü bunlar belirleyecektir.

VII

Yukarıdaki tartışmalardan birkaç genel sonuç çıkarmak mümkündür:

(a) Türk toplumu köklü bir sosyal, ekonomik ve kültürel değişimden geçmektedir. Bu süreç, geniş kitleleri etkilemekte ve onları siyasetin içinde aktif bir yer almaya itmektedir. Siyaset artık birkaç seçilmiş kişinin uğraşı olmaktan çıkmıştır. Cumhuriyet rejiminin ilk otuz yıllık döneminin aksine,

artık siyaset tüm halkın değişim ve daha iyi bir yaşam için kullanabileceği bir araç olmuştur. Önümüzdeki yıllarda Türk toplumunda öncesi görülmemiş bir sosyal dinamizm ve uyanış yaşanacaktır.

(b) Şu anda halkı harekete geçiren konular ve fikirler, toplumsal ve ekonomik alana ilişkindir. Temelde siyasi bir nitelik taşıyan özgün Türk devrimi, sosyal ve ekonomik bir evrim geçirmiştir. Bunun sonucunda, bugün, modern demokrasi anlayışına uygun yeni bir yönelim ve felsefe gerektiren bir noktaya varılmıştır. Doğal olarak, 1947-54 döneminde verilen bazı ödünlerin ve yapılan düzenlemelerin ardından, Cumhuriyet'in getirdiği kültürel reformların bugün genel olarak benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir partinin seçimlerde kesin zafere ulaşabilmesi için, bu reformlar üzerine kurulan bir propaganda tek başına yeterli olmayacaktır. Hatta laiklik ve dinsel özgürlük tartışmaları bile siyaset üzerinde 1946-50 döneminde sahip olduğu dinamik etkiyi büyük ölçüde kaybetmiştir. Türk devrim tarihinin başlangıcı olan Batılılaşma veya modernleşme meselesi ise, Türkiye'de yaşamın temelini oluşturmaya hâlâ devam etmektedir. Bununla birlikte, bu mesele eskiden taşıdığı dar kültürel ve politik anlamın artık dışına taşmış ve sosyoekonomik bir boyut kazanmıştır. Bunlar, Türkiye'nin Batı'ya olan benzerliğini artırırken, bir yandan da, Türkiye'yi kendine özgü yapısal ve ekonomik koşullarından kaynaklanan bir dizi yeni sorunla karşı karşıya bırakmaktadırlar. Son olarak, Türkiye'de kamuoyunun oluşmasında en temel faktör, gerçek sorunlardır. Bu nedenle kişisel saygınlık veya ailevi kökenler önemini giderek yitirmektedir. Yakın gelecekte bir seçimin sonuçlarını belirleyen temel etmen adayların soyadları değil, memleketi ilgilendiren gerçek meseleler olacaktır. Bu eğilim 1957 seçimlerinde de net bir şekilde gözlemlenmiştir.

(c) Siyasal demokrasinin kendisini pekiştirilecek ve yaşatacak olan ekonomik ve sosyal önlemlerle tamamlanması gerekmektedir. Günümüzde Türkiye yeni bir toplumsal ve siyasal demokrasiye oldukça ihtiyaç duymaktadır. Fakat siyasal partiler bu gereksinimi karşılamak için fikirler ve çözümler geliştirecek ideolojik bakış açısından yoksun görünmektedirler. Sorunlara dar ve tutucu bir bakış açısıyla yaklaşan siyasal partiler, en iyi durumda, on dokuzuncu yüzyılda Batı'ya damgasını vuran siyasal liberalizmin sloganlarını savurmaktadırlar. Bu ideolojik yetersizlik, yeni bir

siyasal parti arayışını doğurmaktadır. Üstelik siyasal partilerin çoğu, Türkiye’deki yaşamdan ve gerçeklerden yola çıkan bir felsefe ve program oluşturmak yerine, yabancı modelleri taklit etmeye çalışmaktadır.

(d) Türkiye’de çok partili yaşam, yetersizliklerine rağmen ülkeye kök salmayı başarmıştır. Çok parti sistemi, yeni alışkanlık ve görüşler yaratmış, halkı politika hakkında eğitmiştir. Halk, bu sistem sayesinde, sorunları değerlendiren ve bu konuda harekete geçen bir konuma gelmiştir. Seçim sonuçları, hükümete karşı duyulan memnuniyetsizliği yansıtmakla birlikte, halkın, hükümeti denetleyecek güçlü bir muhalefete duyulan ihtiyacın farkında olduğu şeklinde de okunabilir. Tarafsız bir seçim sisteminin sağlanması ve seçim sonuçlarına hile karışmasının engellenmesi konusundaki talepleri, Türkiye halkının siyasal olgunluğunun diğer bir kanıtıdır.

(e) Türkiye’nin siyasal rejimi, kuvvetler birliğine dayanmaktadır. 1921-24 döneminde kurulan ve bugüne dek sürdürülen kuvvetler birliği ilkesi, başlangıçta, olağanüstü durumlarla baş etmeye ve devrimlerin gerçekleştirilmesine imkân sağlıyordu. Bu hedeflerin her ikisi de bir ölçüde gerçekleştirildiği için, artık rejimi aşırı derecede güçlendirilmiş olan yürütmenin denetiminden çıkarma zamanı gelmiştir. Anayasada tanınan bireysel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanılabilmesi için güvence verilmesi de artık şart olmuştur.

(f) Son olarak, Türkiye, çağımızın en önemli sosyal laboratuarı olduğunu ve içinde yaşamsal önemde bir deneyin gerçekleştiğini bir kez daha kanıtlamıştır. Bu deney, farklı kültürlere, tarihe, ekonomik ve sosyal yapılara sahip ülkelerde Batı’nın siyasal sistem ve kavramlar bütününün yerleştirilip yerleştirilemeyeceği sorusuna cevap verebilir.

5. BÖLÜM / TÜRKİYE’DE ORDU VE SİYASET 1960-1964: BİR DARBENİN ANALİZİ

Ortadoğu siyasi tarihinde ordunun rolü çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Bazı bölge ülkelerinde ordunun iktidara gelişi, kimi araştırmacılar tarafından on yıllar süren aldatıcı demokrasi ve parlamentarizm denemelerinin ardından geleneksel ve tarihi nitelikli otoriter yönetim usullerine geri dönüş olarak görülmüştür. Araştırmacıların bir kısmı modern siyasal yapıların oluşumu, toplumun hareketlilik kazanması, toplumsal ve

kültürel reformlar sayesinde geniş kitlelerin siyasi hayata dâhil edilmesi, iktisadi kalkınma ve kitle örgütlenmeleri gibi alanlarda ordunun oynadığı rolün üzerinde durmuşlardır. Diğer bir kısmı ise temel fiziksel güç araçlarını elinde tutmasından ötürü, Ortadoğu'da orduyu yozlaşmış ve liyakatsiz sivil yönetimlerle mücadele edebilecek ve toplumu yeni bir kalkınma seyrine sokabilecek örgütlenmiş tek grup olarak gördükleri için "yeni orta sınıf" olarak tanımlamışlardır.[140]

Ordunun Türk modernleşmesindeki ve özellikle 1960 darbesindeki rolü çok fazla araştırılmış konulardandır.[141] Bu çalışma, ikincil kaynaklara dayanmakla birlikte, darbeci subaylarla yapılan röportajlar ve askerlerin yazılarındaki görüşlere de yer vermektedir. Çalışmanın öncelikli amacı, modernleşme ve kültürel değişim tarihi çerçevesinde 1960 darbesini ve ordunun toplumsal-siyasi yapı içindeki genel durumunu ortaya koymaktır. Bu sebeple, gerek 1960 darbesinde yer almış subaylar gerekse de darbenin kendisi, gelişmelerin yeni bir kavramsal ve tarihi bakış açısından incelenebilmesini sağlayacak dört görüş ışığında ele alınacaktır.

İlk görüş, ordunun Türkiye siyasi ve toplumsal tarihindeki konumu hakkındadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Cumhuriyet'in en azından ilk dönemlerinde, toplumsal ve siyasi örgütlemenin bina olunduğu esas dayanak ordu olmuştur. Bunun neticesi olarak, toplumsal ve siyasi düzende ordunun sahip olduğu seçkin konuma dair bir değişimin tüm toplumda derin akis bulması kaçınılmaz bir sonuçtur.

İlk görüşün tabii neticesi olarak burada ikinci ana görüş, subayların zihinlerindeki kendileriyle ilgili imaja, diğer bir deyişle ordunun toplumdaki rolü ve konumuyla ilgili "kendi" algılarına ilişkindir. Kendileri hakkındaki bu imajın, subayların siyasi eylemleri planlamalarında ve meşrulaştırmalarında normatif bir işlevi olduğu kabul edilir. "İmaj" bireyin bir nesnede ve/veya durumda algıladığı gerçek ya da hayali vasıflar ile kendisine ve milletine atfettiği vasıfların tümü olarak tanımlanır. İmajlar ilk olarak aileden ve toplumdan alınan normlar ve stereotiplere göre şekillenir.[142] İkinci olarak kitaplar, kitle iletişim araçları, okul eğitimi, tartışmalara ve son olarak da kişisel bilgi ve tecrübeye göre şekil alır. Dördüncüyü de ekleyecek olursak imaj, sosyal veya mesleki bir grupla ve bu gruba ait etik anlayışla kendini özdeşleştirmeyle ortaya çıkar. Bu, özellikle Türkiye örneğinde belirleyicidir. Darbeci subayların kendilerini

ordunun tarihten gelen gelenek ve değerleriyle; sosyal ve siyasi görenekleriyle özdeşleştirmeleri, bunun yanında millete ve devlete karşı sorumluluklar, toplumsal hiyerarşi, reformlar ve modernleşme hakkındaki fikirleri, siyasi tavırlarını ve eylemlerini temelden etkilemiştir.

1960 darbesini analiz etmede yer verilecek üçüncü fikir Türk siyasi elitinin değişimi ve hareketliliği üzerinedir. 1945-46 sonrası çok partili sisteminin ve ekonomik kalkınmanın toplumsal hareketliliği yoğunlaştırdığı ve elite dahil olma kriterlerini değiştirdiği düşünülür. Tarım üreticisi, girişimci ve profesyonel diğer gruplardan gelen, siyasi parti kanallarını kullanarak ve ekonomik güce dayanarak doğan yeni elit, yalnızca elitler arası hiyerarşiyi değil, siyasi değerler sistemini de değiştirmiştir. Diğer bir deyişle, sivil elit grupların ortaya çıkışı ve ordu mensuplarını da dahil olduğu devletçi, bürokratik elitlerle çarpışmaları, sadece 1960 darbesinin tetikleyicilerinden olmasıyla değil, ayrıca yeni bir siyasi yapı getirmiş olmasıyla da Türkiye tarihinin önemli bir mihenk taşıdır.

Dördüncü fikir darbenin sonuçları hakkındadır. Siyasi fenomenlerin yapısal ve işlevsel yorumundan yola çıkarak, darbe sonrası oluşan anayasal düzenin ve parlamenter demokrasinin, elit grupların karar verme süreçlerinde kendi çıkarlarına en uygun uzlaşma sistemini tercih etmek adına bazı ödünlerde bulunmaları sonucu mükün olduğunu düşünüyorum. Başka bir ifadeyle, yeni toplumsal, ekonomik hedefler ile daha geniş katılım sunan yeni parlamenter sistem, ordunun da içinde bulunduğu toplumsal grupların siyasi uzlaşma kanalına dönüştü. Bu süreçte, elitler nisbi kuvvetlerinin ve toplumdaki yerlerinin farkına vararak kendilerine farklı bir açıdan bakmaya başladılar. Bu sebeple, 1960 darbesinin geniş çaplı bir analizi Türkiye’nin geçtiğimiz on yıldaki ve gelecek yıllardaki siyasi dönüşümünü açıklamakta anlamlı olabilir.

Tarihsel olarak, ordu, Türkiye’deki en eski toplumsal kurumdur, aslında modernleşme öncesinden kalan tek kurumdur. Özünü ve geleneklerini Orta Asya Türk mirasından, İslam’dan, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi deneyimlerinden alır. Erkan-ı Erbaa olarak tabir edilen dört temel direğin yani ordu, ulema, tüccar ve köylünün içinde en başta gelendir: Esasında, Osmanlı toplumu iki temel gruba ayrılmıştı: yönetici elit olan bürokrasi ve ordudan oluşan askeri ve dini ne olursa olsun tüm köylüleri kapsayan reaya.[143] Ancak unutulmamalı ki 19. yüzyılda reaya

terimi yalnızca Hıristiyan tebaayı ifade ediyordu. Bu düzen, devlet olarak tanımlanıyordu ve tebaaya da İslam'ın bekasının devletin bekası için gerekli olduğu fikri aşılanmıştı. Devletin temel görevlerinden biri, var olan düzeni korumak ve yönetme zanaatıyla refah üretmekti. Yeniçeri teşkilatı bu yapıyı sürdürmekte hayati bir role sahipti. Devşirme olarak bilinen, devlet hizmeti için "toplanan" Yeniçeriler, tahtın ve tüm bürokratik yapının kaidesi olan kalabalık Kapıkulu teşkilatının parçasıdır. Yeniçeri teşkilatı, oldukça heterojen bir etnik ve toplumsal yapıyı yönetmede ve yerel grupları kontrol etmede merkezi otoritenin temsilcisi olmuştur. Bu sebeple, devşirme bir ölçüde baskıcı merkezi otoritenin temsilcisidir; fakat dini ve etnik açılardan pek güvenilir değildir. Devşirmelerin İslam'a sonradan tabii olmuş olmaları, Osmanlı devletini kuran eski Gazi geleneğiyle bir bağlarının olmayışı, 16. yüzyıl sonunda Müslümanlar arasından da yeniçeri alınmaya başladığında dahi dini ve toplumsal bağlıklıkları konusunda kuşkuları ortadan kaldırmadı. İslamlaştırma ve akabinde devlette yüksek mevkilere atamalar 19. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Nihayetinde Yeniçeri kurumu, ulema ile çok sıkı bir bağ kurarak sarayın gücüne karşı bir kalkan ve geleneksel yaşam tarzlarının ve toplumsal düzenin koruyucusu oldu. Bunun bir sonucu olarak Yeniçeriler, askeri görevlerine kayıtsız kalarak önemli toplumsal ve siyasi roller oynamaya giriştiler. Hatta, 18. yüzyılın sonunda Yeniçeri ocağı, bir şehirdeki tüm Müslüman erkeklerin üyesi olduğu bir çeşit sosyal kulübe dönüştü.[144] Buna rağmen, daha sonra bahsedileceği üzere, devşirme kökenlilerin, aslında toplumun değerlerine gerçek bir bağlılık hissetmeden yüksek mevkiler işgal etmeye devam ettikleri kuşkusu baki kaldı.

Askerlerini öncelikli olarak Türk etnik kimliğine haiz kişilerden seçen modern bir ordu, 18. yüzyıl sonunda, esasen 19. yüzyıl başında oluşturuldu.[145] Bu ordu, merkezileşen hükümete güç katmak, Osmanlı toprağını korumak ve nihayetinde ayanların gücünü bitirmek amacıyla kullanıldı. Modern ordu, 1826'da Yeniçerileri yok etti, batı teknik ve fikirlerini alarak ve özel mesleki nitelikler kazanarak kendisini sivil bürokrasiden farklılaştırdı. Yüksek mevkiler halen Osmanlı elitine yani hanedana bağlı bürokrasiye aitti. Yeni bir temel felsefi ya da toplumsal çerçeveden yoksun 19. yüzyıl Osmanlı yöneticileri yeniliğe sadece yöneten gruplar arasındaki ahengi sağlamaya yetecek ölçüde izin verip daha çok geleneksel değerlere dayandılar. Kitlelerin değer sistemlerine ve

bağlılıklarına, özellikle de orduyu ilgilendirenlere karışamadılar. Din, cihad ve şehitlik halk arasında önemli bir değerler silsilesi üretmişti. Bu değerler korunduğu ölçüde askeri başarı sağlanıp, devletin bekasını garanti altına alınıyordu. 1855'te zorunlu askerliğin getirilmesi ile sadakat ve devlet vazifesi konularında fiili bir problem ortaya çıktı: Hristiyan tebaanın devlete sadakatini güvenceye alacak gerekli duygusal altyapının yokluğu yüzünden askerlik görevi Müslüman ve özellikle de Türk olanlarla sınırlandırıldı.[146] Osmanlı yöneticileri, sadakati sağlayabilmek için esas olarak İslam değerlerine ve mistik Gazi anlayışına dayanmak zorunda kaldı. Üstelik bu, dünyada değişen güç dengeleri ve İmparatorluk içindeki toplumsal gelişmelerden ötürü gayet anakronistik bir durumdu. Namık Kemal (1840-88) gibi modernleşme taraftarı aydınlar yeni bir vatan kavramı, devlete sadakate ilişkin semboller ve imajlar geliştirmeye çabaladılar ve bunu Gazi geleneğinden gelen fikirlerle temellendirdiler. Namık Kemal'in ilgisi kitlelerden çok aydınlara yönelmişti. Çünkü Namık Kemal'in milliyetçi-ideolojik yorumuna göre aydınlar, kahramanlık ve fedakârlık gibi Osmanlı siyasi kültürel geleneğinin karakteristiği olan özelliklerden uzaklaşmış gibi duruyorlardı. Benim konumla yakından ilgisi olan oyunu Vatan Yahut Silistre, 19. ve 20. yüzyıl Türk ve Osmanlı subayları tarafından halkın ideolojik olarak yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.[147] Bu ideolojik aşılama, psikolojik ve kültürel kökleri geleneksel değerlere uzansa da modern devlete sadakati ve adanmışlığı amaçlıyordu. Gelenekleri ve geçmişin değerlerini sürdüren ordu, aynı zamanda modernleşme peşindeydi ve siyasi hayatta yeni bir seviyeye ulaşmak yolunda en uygun kurum görünümü veriyordu. Ordu bir taraftan fiziksel olarak yeterlilik gösteriyordu, siyasi sistemi yeniden düzenleyebilmek için gereken teşkilat ve fikirlere sahipti; diğer taraftan da halkın anladığı şekliyle siyasi kültürü ve devletin güç sembollerini temsil ediyordu.

Ordunun simgelediği fikirlerin devletin en yüksek erdemleri olması, devletin de toplumla ve onun kültürel-dinsel kimliğiyle eşdeğer kabul edilmesi önemli birleştirici roller oynadı. Elit ve halk arasındaki bağlar eninde sonunda gelenekçi içeriğini kaybedecekdiyse de tüm bu kültürel faktörler ordunun elit konumunu daha da güçlendirdi. Her halükarda geriye dönük bakıldığında, hem Jön Türklerin yükselme sürecinde (1908-18) hem

de Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlete bağlılık ve özellikle de ordu ve askerlik göreviyle ilgili kavramların halk nezdinde pek fazla değişmediği görülür.[148] Bu nedenle, Cumhuriyet reformları nispeten sakin bir şekilde uygulamaya kondu; çünkü 1923'ten sonra Cumhurbaşkanı olan Atatürk, Gazi ünvanına sahip ve takdir edilen bir ordu komutanı olarak halkı önderle kenetleyen eski bağların garantörüydü. 1920'lerde Genelkurmay Başkanı'nın hükümet azası olduğu ve sınır bölgelerindeki komutanların aynı zamanda vali oldukları dönem dışında, Cumhuriyet döneminde muvazzaf ordu mensuplarının devlet yönetiminde görev almadıkları vakıadır. 1909 yılı gibi erken bir dönemden itibaren ordunun siyasete müdahalesine prensip olarak karşı olan Atatürk, bu ilkeyi 1924'te kanunlaştırdı ve o zamandan 1960 yılına kadar subayların siyasete müdahelesi engellendi.[149] En üst düzey idareciler asker kökenli olmakla birlikte sivil görevler icra etmeye başladıklarında üniformalarından feragat etmişlerdir. 1920-48 arasındaki tüm kabinelerde subay kökenli bakanlar bulundu. 1950-60 arasındaki kabinelerin büyük kısmı sivillerden oluşuyordu; ama asıl mesele, ordunun yönetime doğrudan katılımı değil, genel anlamda rejimle ve devletle ilişkisiydi. Bu anlamda değişimden ziyade devamlılık söz konusudur. Ordunun siyasal değişim ve reformlarla olan kesintisiz bağı, devlet yapısındaki tarihi konumunun ve onun üzerine bina olunan geleneksel idare düzeninin sonucudur.

1945-46 döneminde başlayan çok parti denemeleri elitler ve halk arasında yeni bir ilişki doğurdu. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ve muhalefetteki Demokrat Parti arasındaki bir mücadele gibi görünen bu deneme, özünde, özellikle ilk yıllarda halk kitlelerinin iktidardaki gruplara karşı hareketlenmesiydi. Sahip olunan mal mülk veya okuma yazma bilgisine bakılmaksızın doğudan oy kullanabilme, 1950'de geçilen gizli oy-açık sayıma dayalı seçim sistemi ve tüm ülkede siyasi örgüt ağının yerel liderler aracılığıyla ocak ve bucaklara nüfuz etmesi katılımı en ücra noktalara kadar taşıdı ve tam bir siyasi örgütlenmeye olanak sağladı.[150]

CHP hükümeti, en temel görevi olan "iyi bir yaşam" sağlamak konusunda başarısız olmakla ve diktatörlükle eleştirildi; çünkü ordunun laik ve rasyonel otoritesinin kökleri geleneksel inanç sistemine dayanmıyordu.[151] Sonuç olarak muhalefet partilerinin bireysel özgürlükler ve siyasi haklarla ilgili talepleri, halk kitleleri tarafından ahlaki meşruiyetini kaybetmiş bir

siyasi güce karşı çıkma çağrısı olarak algılandı. Ancak, muhalefetin geleneksel otorite ve güç kavramlarının karmaşıklığına dayanan istekleri, pratikte demokrasi ve siyasi liberalizm talepleri şekliyle ortaya çıktı. Demokratlar, halka cazip bir şekilde ve gelenekçi bir ruhla bürokrasiyi “halkı ezen değişmez iktidar grubu” olmakla eleştirdi; böylece kendi liderlerini İslam’ın eski kahramanlarına benzer gerçek kurtarıcılar olarak göstermeye çalışıyorlardı. Ancak halkta ani duygusal tepkiler yaratan büyülü bir kelimeye dönüşen hürriyet, yalnızca “Allahsız yöneticilerin baskısından” kurtuluşu değil -meşruiyeti olmayan her türlü yönetimin bir diktatörlük olduğu anlayışıyla- iktisadi ve toplumsal eşitsizliği de ifade ediyordu; çünkü elitler gerçekten de ülkenin kısıtlı kaynaklarını tekellerine almışlardı.

Demokrat Parti’nin 1950’deki seçim başarısı ve iktidara gelişi herkes için sürpriz olmuştu; ama sürpriz olan Demokrat Parti’nin seçimi kazanması değil, CHP’nin seçim sonucuna razı olmasıydı. Zafer, kırsalda yayımlanan kimi broşür ve kitaplarda “halkın gerçekleştirdiği Beyaz Devrim” olarak yüceltilerek siyasi bir mucize olarak gösteriliyordu.[152] 1946-54 arasında halkı muhafazakar toprak sahipleri ve eski ulema aileleri yönlendiriyordu. Daha sonra gelişmiş karayolu ağı, yüksek tirajlı gazeteler, yaygın radyo kullanımı ve artan iktisadi faaliyetler ile yoğunlaşan iletişim, toplumsal hareketliliği hızlandırıp halk taleplerinin özünü değiştirdi. Profesyonel meslek ve küçük ölçekli iş sahipleri ve her türlü girişimci iktisadi güç ve toplumsal statü edindi. Daha fazla iktisadi kalkınma ve toplumsal adalet talebi sadece alt sınıf şehirli gruplardan ve aydınlardan değil, nihayet gerçek bir iktisadi ve siyasi özgürlük umudu gören köylülerden de geliyordu.[153]

Bu nedenlerle pragmatik eğilimleri ve eski elite karşı geçmişten gelen bir rahatsızlığı olan yeni bir toplumsal grup iktidara geldi. Bu grup, ordunun ve bürokrasinin toplumdaki saygınlığını azaltırken aynı zamandada onları kendi amaçları için kullanmak adına hiçbir fırsatı kaçırmadı. Dini özgürlük, bireyin temel bir hakkı olarak addedildi.[154] Öte yandan, 1953 sonrası enflasyon, maaşla çalışan grupların hayat standartlarını düşürmüş ve zenginleşen ve Türkiye’nin kaderini belirleyen taşralı kaba siyasi liderlere karşı kıskançlık ve hoşnutsuzluk beslemelerine neden olmuştur.

1945-60 arasındaki çok parti tecrübesi orduyu tabiatıyla etkiledi. Subaylar başta gelmekte olan parlamenter rejimin, ordunun uzun süredir var olan

terfiler, düşük maaşlar ve uygunsuz kışlalar gibi iç sorunlarına bir çözüm sağlayacağını ummuşlardı.[155] Diğer tüm toplumsal gruplar gibi onlar da toplumsal ve iktisadi problemlerin çözümünün tek başına siyasi değişimle mümkün olabileceğini düşünüyordu. 1946 seçimlerinde yapılan usulsuzlüklerden sonra CHP'nin iktidarı vermeyeceğinden korkan bazı subaylar, gelecek seçimlerde hile yapılmasını önlemek amacıyla 1948 yılında gizli bir örgüt kurdu. Bu örgütün liderleri arasında Fahri Belen, Albay Şeref Konuralp, Albay Seyfi Kurtbek, Binbaşı Cemal Yıldırım ve İstanbul ile Ankara'dan başka subaylar bulunuyordu. Bu subaylardan bir kısmı şahsen Demokrat Parti'lilere ordu desteği konusunda teminat verdi. Bu teminat, Demokratların bazı yaşlı generallerin bir hükümet değişikliğini önlemek istemesinden kaynaklanan kaygılarını bitirdi ve dolaylı yoldan da CHP'ye ordunun tamamının desteğine sahip olmadıkları mesajını verdi. Buna karşın, en az dört general 1950 senesinde dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye giderek yanında olduklarını ve iktidarda kalmak istemesi durumunda destek vereceklerini söylediler.[156] İnönü bu teklifi reddetti ve Demokratlar 1950'de iktidara geldi; ancak ordunun alacağı tavırla ilgili kaygıları vardı. Demokratlar, kendilerini sahne arkasından destekleyen gizli örgütün liderlerinden Fahri Belen ve Seyfi Kurtbek'e bakanlık verdi; örgüt ise kısa bir süre sonra çözülmeye başladı. Askerler, Meclis'te ve yüksek idari görevlerdeki çoğunluklarını büyük ölçüde yitirdi. 1950 yılındaki zaferin ardından Demokratların ordunun desteğini almak amacıyla kimi komutanlara verdikleri ayrıcalıklar ve mevkiler, ordunun tamamında bir rahatlama yaratmadı. Kamu duyurularında Demokratlar ve taraftarları, orduya sınırsız saygı sözü verdi. Kendilerinin de bir zamanlar asker olduklarını belirterek ordunun milli gelenekte en büyük gurur kaynağı olduğunu söylediler; ancak şahsi ortamlarında Türkiye'deki durağanlığın sebebinin toplumu yaratıcılık, girişimcilik ve normal hayattan uzaklaştıran militarist zihniyet olduğunu söylemekten çekinmiyorlardı.[157] Bu davranışın arkasında Demokrat Parti'nin bir kurum olarak 1919-22 arasındaki Kurtuluş Savaşı'nda ya da Cumhuriyet'in kuruluşunda CHP gibi doğrudan yer almış olmamasından gelen bir korku vardı ve Demokratlar devletçi gruplarla yaşayacağı bir hesaplaşmada ordudan destek bekleyemezdi. Bu korkunun ne kadar yerinde olduğu, 1950-60 arasındaki olaylarla görüldü.[158]

Demokratlar, 1954 seçimlerine kadar bir ölçüde temkinli ve tarafsız hareket ettiler. 1954'te aldıkları büyük halk desteği, süratli iktisadi kalkınmanın ve çiftçiye verilecek maddi yardımların bu geniş desteği sürdürebilmek için en iyi yol olduğunu düşündürdü. Böylelikle ordu da dahil olmak üzere hiçbir grubun iktidarı ele geçirmeye cesaret edemeyeceğine kanaat ettiler. Bu esnada, Truman doktrini kapsamında 1947'de alınan yardım ve 1952'de NATO'ya üye olunması silahların, eğitim ve örgütlenmenin ciddi ölçüde modernleşmesine ve ordunun daha demokratik ilişkiler kurmasına sebep oldu. Hava kuvvetleri, zırhlı birlikler, mühendisler, ağır topçu sınıfı ve donanmanın bazı bölümleri gibi ordunun teknik sınıfları büyük itibar kazandı. Bunlar ordunun batıyla daha çok ilişkisi olan uzmanlık alanı sınıflarıydı. Hatta bu subaylardan bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Almanya'da eğitim gömüş ve içlerinden otomobil ve diğer tüketim malları satın alabilecek kadar birikim yapmayı başararak ordunun geri kalanına göre ayrıcalıklı bir grup oluşturmuştu. Bu nedenle, 1946-60 döneminde, teknik kapasite anlamında ordudaki modernleşme oranı, sivil kesimdekine kıyasla çok yüksek görünüyordu. Bu sırada, çok önemli NATO meselelerinin de dahil olduğu hayati savunma konularıyla 1848 sonrası İslam'a ihtida etmiş Polonyalı bir siyasi mültecinin soyundan gelen Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ilgileniyordu. Zorlu bilgiç tarzı nedeniyle ordudan çok dost edinemedi. Bir ölçüde özerk olan ve ordunun bakış açısını temsil eden Genelkurmay Başkanlığı yani Erkan-ı Harbiye, Savunma Bakanlığı'na bağlandı.[159] 1950 öncesi CHP'nin getirmiş olduğu bir teamüle göre savunma bakanı genellikle sivil oluyordu. Demokratları destekleyerek hükümet içinde yer alabilmiş subayların da etkisi kalmamıştı. Fahri Belen gibi çok saygın kimseler dahi arka plana itildiler. Bu arada, 1960 yılında fiyatlar 1950-53 döneminine kıyasla on bir kat fazlaydı; maaşlar ise ancak iki kat artmıştı; bu durum askerleri de zor durumda bırakmış ve Türkiye'nin meselelerine karşı kendilerinde sorumluluk hissetmelerine neden olmuştu. Öte yanda, yeni zengin siyasetçiler, toprak sahipleri ve girişimciler zenginliğe, lükse ve maddiyata odaklanmışlardı. Hâlbuki bunlar orduda vaaz edilen münzevi idealizmiyle taban tabana çelişiyordu. Eskinin önem verilen değerleri yeni zenginleşen iktidar gruplarının materyalizmi altında kalmış, ordunun toplumdaki statüsü darbe almıştı.

Darbeden sonra görüştüğüm subayların pek çoğu ev sahiplerinden şikayetçiydi. 1950'lerde bedelini karşılayamaz diye askerlere kiralık ev dahi gösterilmek istenmiyor, bir gözleriyle bahşişi süzen garsonlar daha zengin müşterilerle ilgilenmeyi tercih ediyor, dükkan sahipleri fakirleşmiş bu zümreye pahalı malzeme göstermekten kaçınıyor ve bir zamanlar subayları damat olarak görmekten pek memnuniyet duyan anneler bile kızlarını "üniformaları parlak fakat cepleri boş" bu adamlarla evlenmemeleri için tembihliyordu. Kalabalık ailelerini geçindirmekte zorlanan subaylar, otobüs şoförlüğü gibi ek işler yaptı. Bazıları bir zamanlar çok itibarlı olan fakat gözden iyice düşmeye başlamış askerlik mesleğinden istifa etti. Emekli subaylara maaş zammı yapılmasını ve ikramiye verilmesi önerisini desteklemek amacıyla 1960 yılında Savunma Bakanlığı'nın yayımladığı bir bildiri, ordunun ekonomik anlamda içinde olduğu kötü durumu güzel bir şekilde tasvir etmektedir:

> Geçmişe saygı, geleceğe güvenle bakmanın ve millet olarak hayatta kalabilmenin koşullarından biridir. Yakın tarihimiz başka hiçbir milletin sahip olmadığı saygıdeğer bir hazinedir. Tarihimiz içinde ordu… bizim kutsal varlığımızın simgesidir. Cumhurbaşkanı Menderes'in şu sözü yakın zaman önce gururla ifade olunmuştu: Her şehirden bir milyoner çıkacak. Bu arada aylık 250 TL (25 Dolar) maaşı olan yetmiş beş yaşında emekli generaller geçinebilmek için tercüme yapmak, emekli albaylar çay ve ekmekle beslenmek zorunda kaldı. Son olarak maaşımızın yarısına yakınını kiraya verir olduk. Kesinlikle yeni nesiller ve vatan müdafaası için iyi örnek değiliz.[160]

Bu yakışıksız durumların tümü, ordunun saygınlığını azaltmaya yönelik, aynı zamanda da materyalist genel bir eğilimin parçasıydı ve zamanında darbenin önde gelen isimlerinden ve daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi başkanı olan Alparslan Türkeş'e göre "askerliğin ayıplanan yoksul bir meslek addedildiği…ve subayların savaş zengini olarak görüldükleri savaş yıllarında başlamıştı."[161] Ordunun morali zaten çok bozuktu. Orduya göre Demokratlar halk kitlelerine güç ve kendini aşırı önemli görme hisleriyle birlikte egoist materyalizm anlayışlarını yayarak halkın ahlaki temellerini sarsmış ve durumu daha da kötü hale getirmişti. Bir subay şunları söylüyordu: "Demokratlar işe ordunun güvenilirliğini sarsmakla başladı." "Orduyu sevmediler ve ordunun milletin bir parçası olduğunu

anlayamadılar. Toplantılarında orduya hakaret ettiler, kimi münferit olayları genel gibi göstererek ordunun özsaygısına zarar verdiler.”[162] Bazıları da Demokratların iktidara gelir gelmez orduyu ve subaylarını “değersiz ve hakir” görmeye başladıklarını söylüyordu. “Tarihimizin en asil mirası üniformayı bir utanç unsuruna dönüştürdüler,” diye aktarmıştı bir subay ve sonunda “aramızdan biri çok sevdiği üniformasını çıkarıp sivil kıyafetler giyindi”. Buna ek olarak, Demokratlar “ordunun milli kültürdeki önemin azaltmak için her yola başvurdu. Asker olmanın bir insanı gerçek adam ettiğine dair eski inanışı yok ettiler.”[163] Demokratların iktidarları için güç aldıkları polis güçleri dahi subaylara saygı göstermemeye, rahatsızlık vermeye ve onları tutuklamaya başlamıştı.[164] Darbeci subaylardan biri, durumun psikolojik etkilerini bana şöyle açıklamıştı:

> Darbenin gerçek sebeplerini idrak edebilmek için ordunun hususi psikolojisini anlamak zorundasınız. Biz askerler, güçlü bir onur hissi, ahlak anlayışımıza ve üstünlüğümüze mutlak bir inançla yetiştiriliriz. Siz siviller için, bir general üst düzey bir subaydır; bizler için ise değerlerimizin simgesi, bir çeşit yarı tanrı, tüm genç subayların ulaşmak istediği ideal konumdur. Genç subaylar bir generalin kapıyı açıp sivil bir bakan karşısında eğildiğini görürlerse bu değerler sistemine ne olur?[165]

Darbe esnasında Harp Okulu komutanı bir binbaşı, darbeyi subayların milli mirası korumadaki kararlılıkları sonucu olarak açıklıyordu:

> Demokratlar okullardan miliyetçi-idealist inancı ve terbiyeyi uzaklaştırmaya çalıştı… Milli duyguları ve ahlak, onur ve izzet kavramlarını yok etmeye çalıştı. Bir yanda yokluk içinde bir yaşama, hemen yanında akıl almaz bir para hırsı, eğlence, lüks ve sefahatin olduğu diğer bir yaşantıya neden oldular. Materyalizm her şeyin efendisi oldu. Ahlaki düşünce ve hisler yok oldu. Düşürülen hükümet bu milleti böyle materyalist bir morfinle uyutmaya çalıştı. Tüm bu yöntemler ülkeyi içeriden yok etmek isteyen bir düşman tarafından kullanılır. Demokrat Parti hükümetinin sadece bu alanda yaptıkları işler, vatana ihanetle suçlanmaya ve ölüm cezasına çarptırılmaya yeter.[166]

Bu şartlar içinde ordunun isyankar tutumu, doğal ve tahmin edildiği üzereydi. Demokratların büyük bir seçim zaferi kazanması ve ekonomi alanında daha önceki “liberal” politikalarını şimdi daha büyük çapta devam

ettirmekte kararlı olduklarının anlaşılmasından sonra, 1954 yılının Kasım ayında ordu içindeki ilk gizli örgütün çekirdeği kuruldu. Örgütün kurucuları arasında 1960 darbesini sonuca ulaştıracak subaylar da vardı: O dönemde yüzbaşı olan Orhan Kabibay ve Dündar Seyhan, Sadi Kocaş ve sonradan general olacak Binbaşı Faruk Güventürk gibi. 1956'da örgüt Binbaşı Sezai Okan, Osman Köksal, Orhan Erkanlı, Talat Aydemir ve Adnan Çelikbaş gibi isimleri de bünyesine katarak daha kararlı bir şekle büründü; Alparslan Türkeş ve Sami Küçük ise örgüte 1958-59 yıllarında katıldı.[167] İlk örgüt, İstanbul'da Harp Akademisi'nde, ikincisi Ankara'da kuruldu ve birlikte çalışmaya başladılar. İlk örgütün kurucularından bir subayın bana örgütün ismini İade-i İtibar Cemiyeti koymak niyetinin olduğunu söylemesi oldukça manidardır. Ona kendisini bir darbe örgütü kurmaya götüren ilk ve en temel sebebi sorduğumda şöyle cevapladı:

> Ordunun itibarı azalıyordu. Para, her şeymiş gibi bir durum vardı. Subayların toplumda bir statüsü kalmamıştı. Subayların her türlü ek işte çalışma zorunda oluşu ve sivil kıyafetler giyip bundan gurur duymaları ağırıma gidiyordu. Bir seferinde arkadaşımla izin günümde İzmir'de bir restorandaydık. İçerisi varlıklı siyasetçiler ve işadamlarıyla doluydu. Çalışanların bütün hürmet ve ilgisi onlara yönelmiş, kimse bizimle ilgilenmiyordu. Arkadaşıma döndüm ve bunun böyle devam edemeyeceğini söyledim. Yozlaşma ve materyalizm iliklerimize işlemişti. Mesele paraya muhtaç olmamız değildi. Subaylar zaten her zaman düşük maaş alıyordu. Ancak geçmişte bir onurumuz, saygınlığımız vardı, kaybettiğimiz bunlardı. Arkadaşıma neyi beklediğimizi sordum, o da kafasını manidarca salladı. Sonra fark ettim ki ordudaki arkadaşlarımın çoğu benimle aynı hisleri paylaşıyormuş. O noktadan sonra iş planı yapmak, örgütlenmek ve doğru zamanı bekleyerek harekete geçmekti. Demokratlar zaten darbe için gerekli ortamı hazırlamıştı.

Bu gizli örgütün tarihi üzerine ayrıntılı bir çalışma, subayların örgütlenme yetenekleri, hükümet hakkında topladıkları özel bilgiler, bürokrasinin ve meslektaşlarının psikolojisi ve subaylar arasındaki bağlılığa ilişkin ilginç malzemeler karşımıza çıkarır. Örgüt, tamamen ordu mensuplarından oluşuyordu ve darbe planını reddeden İnönü gibi bazı siyasetçilerle fikirlerini öğrenmek amacıyla yapılan gizli görüşmeler haricinde hiçbir

siville doğrudan ilişki kurmadı.[168] Diğer taraftan, ordu kendi içerisinde darbe sonrası izlenecek politikalar konusunda veya ortak bir ideoloji üzerinde hiçbir zaman anlaşamadı. Darbe sonrası askeri yönetimin ne kadar süreceğiyle ilgili bir iki girişim ciddi anlaşmazlıklarla sonuçlandı. Türkeş'in başını çektiği küçük bir grup, uzun süre iktidarda kalmaktan yanaydı; çoğunluk ise üç ay gibi bir sürede parlamenter rejime geri dönülmesini istiyordu. Üzerinde anlaşmaya varılan tek konu, sivil yönetime geçiş sürecini idare etmesi için Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kurulmasıydı. Anlaşmazlıkların arkasında kişilik çatışmaları ve gericilikten sosyal radikalizme kadar değişen ideolojik farklılıklar yatıyordu ve bunların tümü darbeden sonra açığa çıktı.[169]

MBK'yı kuran otuz sekiz subayın geçmişleri darbe sonrasında ortaya çıktı. Rütbeleri şu şekildeydi: Beş general, yedi albay, beş yarbay, on üç binbaşı ve sekiz yüzbaşı.[170] İlk gizli oluşumun örgütlenmesinde ve darbenin gerçekleştirilmesinde, generallerin rolü gerçekte çok azdı; ancak varlıkları hayati derecede önemliydi. Askeri hiyerarşi geleneklerine yürekten bağlı çok sayıda subay, en üstte generallerin olduğu bir "emir komuta zinciri" görmek istiyordu. Gerçekten de düşük rütbeli subaylar, aylarca, kurdukları örgüte liderlik edebilecek bir general aradı. En sonunda, 1960-66 arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olacak Cemal Gürsel seçildi. Kara Kuvvetleri Komutanı olarak darbeci subayların Savunma Bakanlığı'nda kritik mevkilere atanmasını sağlayarak oldukça faydalı oldu. Bazı generaller, örgüte darbeden sonra katıldı ve hemen yüksek mevkilere getirildi.[171] Darbe esnasında askeri birlikler, yalnızca binbaşılar ve albaylar tarafından yönetildi (Tuğgeneral Sıtkı Ulay'ın komuta ettiği Harp Okulu öğrencileri istisnaydı), bu yüzden Ankara'daki bazı askeri birlikler darbeye katılma kararı almış oldukları halde, uygun komuta zincirlerinden emir almadıkları için pasif kaldılar.

MBK üyelerinin çoğunluğu otuz beş-kırk altı yaşları arasındaydı.[172] Yani bu subayların mesleki kariyerlerinin ilk yılları ve zorlu acemilik dönemleri çok parti dönemi yaşantısının hakim olduğu ve eski yönetici elitin güç kaybettiği döneme denk gelmiştir. Subayların çoğunluğu alt-orta sınıftan gelmekteydi. Yirmi kadarının ailesi devlet memuruydu; üçü ekabir Osmanlı ailelerinden gelmekteydi; üç köylü çocuğu vardı ve köy kökenli olduğunu belirten beş subay ise köy yaşantısı ve değerleriyle alakasız, köye sonradan

yerleşmiş memur ve aydın çocuklarıydı. Geri kalanlar küçük iş sahibi ailelerden geliyordu. Dört subay yurtdışında doğmuştu (biri Kıbrıs'ta, üçü Batı Trakya'da) ve bunlardan ikisi- milliyetçi Alparslan Türkeş ve sosyal demokrat Sami Küçük- Komitedeki fikri tartışmalarda çok etkili oldu. En az on beş MBK üyesi, genelde daha kötüye doğru iş ve yer değiştiren ailelerin çocuklarıydı. Sekiz subay İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde doğmuştu. Gerisi şehir merkezi dahi olmayan küçük kasabalarda dünyaya gelmişti. Bu bölgesel arkaplanın belki de en önemli tarafı, bu subayların ilk gençlik yıllarını ve ilköğretim çağlarını kültürel ve ekonomik açıdan varlıklı muhafazakar ailelerin hakim olduğu küçük yerlerde geçmiş olmasıdır.

Yine de bütün olarak baktığımızda öyle görünüyor ki subayların davranışlarında toplumsal geçmişlerinden çok eğitimleri etkiliydi. Okuma alışkanlıkları, büyük büyük adam biyografilerini ve romantik tarzlarda yazılmış toplumsal içerikli romanları tercih ettiklerini gösteriyor. Daha önce milliyetçi duygular için bir kaynak olarak bahsettiğimiz Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* isimli eseri tercih edilen kitaplardandı. Ama onları asıl etkileyen, ilk baskısı 1928'de, sonraki sekiz baskısı 1930-60 arasında yapılmış Finlandiya hakkında bir kitaptı.[173] Grigory Spiridonovich Petrov'un yazdığı *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*, çok etkileyeci bir usluba sahipti. Eser, kahramanı yüceltme noktasında Thomas Carlyle ve Leo Tolstoy'u örnek alıyor; insanların yalnız savaş için değil barış zamanı işleri için de eğitildiği bir kardeşlik yeri, bir "halk okulu" olan romantik bir ordu imgesi tasvir ediliyordu.

Vatan Yahut Silistre'yi ve benzeri edebi eserleri okumaları, subayların sonunda halkçı ve milliyetçi ideoloji ile bütünleşecek olan yerli değer ve fikirlerden esinlenmelerine sebep oldu.[174] Bu durum tesadüften ibaret değildir. Türk siyasi düşüncesi ve aydınlarının yaklaşımı ve değer sistemi, büyük ölçüde Batı'dan gelenler dahil dış etkilenmelerin ülkenin şartları ve kültürel değerleri içinde eritilmesi ve yerel toplum ve hayat anlayışları içine oturtulmasıyla şekillenmiştir.[175] Bir çeşit henüz tanımlanmamış ideal varlık anlayışı olan "İyi yaşam" için duyulan özlem ve geçmişten miras alınan simgeler, birçok bireyin zihninde derinlere kazınmıştı.

Yaklaşık otuz sekiz subayın tümü, bir ya da iki yabancı dili okuyabiliyor ya da konuşabiliyordu (birkaçı Batı gazetelerine aboneydi) ve en az otuz altısı turist olarak veya görev amaçlı yurt dışında bulunmuştu. Dış etkilere

maruz kalmaları, subaylarda Türkiye’nin iktisadi geri kalmışlığına dair bir farklındalık yarattı ve yurt dışında ülkelerini daha iyi bir şekilde, modern ve demokratik bir cumhuriyet olarak gösterme isteği doğurdu. Subaylar bireysel olarak zafer, fedakarlık, onur, itibar ve vatana, aileye, göreve ve arkadaşlara sadakat gibi ahlaki erdem ve idealere değer veriyordu. Bunları kendine hakim olma, soğuk kanlılık ve görevin kutsallığını koruma kararlılığıyla dengeliyorlardı.[176]

MBK’nın otuz iki üyesi, silahlı kuvvetlerin eliti olan kurmay subaylardı. Esasında darbe örgütünü tasarlanıp yönetenler onlardı. Kurmaylık, paşa olmak için gerekli bir nitelikti; Harbiye eğitimi, başarılı saha hizmeti ve Harp Akademisi derslerinde başarılı olmayı içeren zorlu bir yarıştan sonra mümkündü. Sivil görevlilere göre daha eğitimli olan kurmay subaylar, teknoloji ve organizasyon konularında yetkindi ve yüksek planlama yetenekleri, ahlaki ve entelektüel nitelikleriyle orduda ve toplumda lider konumunu hak ediyorlardı. Gerçekten de bu asrın modernleşme mücadeleleri, büyük ölçüde meşhur Erkan-ı Harp tarafından yani kurmay subaylar tarafından verilmişti. [177]

MBK’nın önemli bir mensubuna askerler olarak iç çatışmaları olan, sıkı disipline alışkın olmayan bir toplumu yönetebilecek mesleki beceriye sahip olup olmadıklarını sordum. Ona göre esas sorun, reformaları kavrayabilecek, plan yapabilecek ve bu planları uygulayacak sivil teknisyen ve ekonomistleri yönetebilecek ideal liderlerin yetiştirilmesiydi. [178]

Subayların liderlik iddiaları, doğrudan devlete olan bağlarından geliyordu. Onların bakış açısına göre devlet, Türk toplumunun özünü temsil etmekte, tüm erdemlerin ve ahlaki normların kaynağı ve bütün toplumu modern dünya standartlarına taşıyacak olan araçtı.[179]

Subaylar orduyu Cumhuriyetin temeli ve kendilerini Atatürk devrimlerinin ve devletin koruyucusu olarak görüyordu. Gerçekten de eski İç Hizmet Kanunu’nun 34. maddesi orduya, devleti savunma görevini veriyordu. MBK mensuplarından biri, bu görüşü şöyle dile getirmişti:

> Eğer ülkede yönetim, önderlik yapmazsa; anayasa mahkemesi, senato yoksa Cumhuriyet’i kim koruyacak? Tabii ki ordu. Cumhuriyet’in kurucuları orduyu devletin yegane garantörü olarak düşünmüşler ve bu fikri İç Hizmet Kanunu’nun 34. maddesinde ifade etmişlerdir. Bu anlamda darbe yalnızca meşru değil, yasaldır.[180]

12 Haziran 1960 tarihli Geçici Anayasa'da yer verilen 34. madde ile vatandaşları birbiriyle çatıştırarak Türk vatanını ve milli varlığını tehlikeye atan devrik hükümete karşı gerçekleştirilmiş darbe, kutsal bir görev olarak meşrulaştırılıyordu.[181] Bu madde, aslen 19. yüzyıl sonunda Osmanlı ordusunun Alman subaylar tarafından eğitildiği dönemde Prusya ordusu iç hizmet kanunundan alınmıştır.[182]

Ordunun devlet fikri ve otorite algısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlerin kazandığı zaferlerinin hatıralarıyla beslenen milliyetçilikle ilişkiliydi.[183] Tüm bunlar günün toplumsal ve siyasi olaylarının yorumunda ideolojik bir temel teşkil ediyordu.[184] Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün başarıları Türklere atfedelirken çöküş ve geri kalmışlık devletin kontrölünü ele geçiren, her türlü değişen şarta uyum sağlayarak varlıklarını devam ettiren, pragmatist devşirmelere mal ediliyordu. 1948'de gizli bir askeri örgütün lideri olan ve kısa bir dönem Demokrat Parti hükümetinde bakanlık yapan Fahri Belen'in kitabından yapacağımız uzunca bir alıntıda dönemin siyaseti, tarih ile ilişkilendiriliyor. Belen, 1958-59 dönemindeki şiddetli parti mücadelelerine binaen şunları söylüyor:

> Ülke bu şekilde partilerden, gruplaşmalardan ve partizanca tutumlardan kendini kurtaramaz. Bu partizan zihniyet, devleti üç yüz yıl boyunca yönetmiş, küçük bir azınlığın bıraktığı adetlerin sonucudur. Bu Kapıkullarının yok edilmesinden sonra yerlerine arkadaşları ve çeteleri geçti.[185] Ne Meşrutiyet ne de Cumhuriyet bunları tümüyle eritebildi. Kul tayfası, tıpkı asalak böcekler gibi reformlarımızın en güzel yanlarını ele geçirdi. Başta, Kurtuluş Savaşı'nın ve devrimlerin pasif izleyecileri konumundaydılar, daha sonra yöneticelerin etrafında dolanmaya başladılar. Bunlar Osmanlı hanedanının tortuları. Bunların kökeni devşirmelere, hatta bambaşka yerlere uzanır. Bunlar, Türk'ün ancak baskıyla yönetilebileceği fikrini yayıp mutlakiyetçiliği destekledi... Kendi mutlulukları için vatanın refahını hiçe sayıp en ufak çaba harcamadın zenginleştiler… Bunları devşirme türü olarak tanımladık… Bu devleti kurup İslam'ı yayan Türkler, Avrupa savaş meydanlarından topladıkları Hristiyan çocuklar olan devşirmelerin bir gün yönetimi elle geçirip dinsiz, gayrimeşru ve isyankar diyerek Anadolu'nun altını üstüne getireceklerini düşenebilirler miydi…[186] Bizim reform hareketlerimiz, halka veya bilim adamlarına değil güce dayalıydı.

> Padişahlar ve devlet adamları ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar dönemlerinin düşünce akımlarının ve de halkın gerçek temsilcileri değillerdi... Milli hareketler gibi görünseler de Meşrutiyet ve Cumhuriyet, yukarıdan dayatılmış olma durumundan tam olarak kurtulamadılar. Halkın değişime hazır olmaması bu yukarıdan dayatmanın sebeplerindendi; ama en büyük hata yarım yüzyılda halkın değişime hazırlanamamış olmasıydı.[187]

Bu toplumsal tarih tezi, yanlış da olsa egemen grubu "sömürücü sınıf" ya da "hain" olarak tanımlamalarına bakılmaksızın sosyalistleri, ırkçıları ve milliyetçileri cezp etmek için yeterince geniş ve kafa karıştırıcıydı.[188] Bundan ötürü ordu, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden halkçılığı, halkın gerçek evlatlarına, kitleleri egemen grupların baskısından kurtarmaları ve devlet örgütünü çoğunluğun milli karakterine göre tekrar şekillendirmeleri için yapılan bir çağrı olarak yeniden yorumladı.[189] Halkçılık, yeni toplumsal ve ekonomik boyutlar kazanarak sosyal adalet talepleri şeklinde ifade olundu. Subayların taşra görevlerinde köylülerin müthiş yoksulluğuna ve şehirde yeni zengin grupların lüks ve kendini beğenmişliğine şahit olmaları, onların sosyal adalet konusundaki görüşlerini derinden etkiledi.[190]

Subayların İslam ve laiklik hakkındaki düşünceleri üzerinde durmadan ideolojik geçmişlerini incelemek mümkün değildir. Tümü, Atatürk'ün laik devrimlerini savunuyor ve 1960 darbesini laiklik ilkesinin devam ettirilmesi olarak tanımlıyordu. Dinin siyasette kullanılmasına karşıydılar. Gericiliği ve hurafeleri yasakladılar. Devletin milli karakterine zarar vermeye ya da Panislamizmi desteklemeye yönelik her türlü eyleme karşı sert tavır aldılar.[191] Buna rağmen geçmişteki bazı laiklik taraftarları gibi laiklik ve İslam meselesini Türk modernleşmesinin esas problemi olarak görmüyorlardı. Bazı subayların bana ifade ettiği şekliyle din ikincil önemde bir konuydu; çünkü sık yaşanmayan bazı münferit olaylar dışında geleneksel İslam'ı yeniden canlandırmaya yönelik büyük çapta bir girişim yoktu. Yaşlı bazı subaylar ise siyasetten ayrı olmak koşuluyla dini bireysel yaşamın temel bir öğesi ve "Anadolu köylüsünün dindar yapısı" için bir gereklilik olarak görüyorlardı.[192] Bu tutumun arkasında çabukluk ve pratiklik mülahazaları olabilir. Askere alınan köylü çocukları, geleneksel otorite anlayışıyla büyüdüklerinden askerlik görevini dini bir gereklilik

olarak düşünüyorlardı. Erlerin sadakat ve disiplini, aydınları etkisi altına almış olabilecek salt milliyetçi ideolojiden çok, bu inançtan güç alıyordu.[193] Hatta Harp Okulu öğrencileri arasında Said-i Nursi takipçileri olduğu anlaşılmıştı. Hem böyle etkilenmeleri önlemek hem de bu önemli kuruma darbeci subayları yerleştirmek amacıyla Harp Okulu müfredatına Atatürkçülük üzerine özel dersler eklendi.[194]

Subayların dine yönelik tutumu, tarih anlayışlarında da etkilenmişti. Birçoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nda ordunun kazandığı zaferlerin İslam inancıyla yakından bağlantılı olduğunun ve bu inancın ışığında şekil bulmuş ordu ruhunun Cumhuriyet'e de intikal ettiğinin farkındaydı. Dindar ve muhafazakar bir Mareşal olan Fevzi Çakmak, 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanı'ydı ve ordunun geçmişten gelen ruhunu ve geleneklerini korumak adına elinden geleni yaptı. Koyu bir laiklik taraftarı ve Atatürk'ün yakın arkadaşı olan Falih Rıfkı Atay, Mareşal Fevzi Çakmak'ı şöyle anlatıyordu: "Ülkesini, uğruna her an canını vermeye hazır olacak denli seven bir Osmanlı askeri… Fikir ve inançlarıyla Padişaha ve Halifeye bağlı bir muhafazakardı… Devrimlerin hiçbirini desteklemedi. Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olana kadar eski alfabeyi kullandı." Falih Rıfkı, Çakmak'ın Diyanet İşleri Başkanı ile olan arkadaşlığına işaret ederek şöyle devam ediyor: "Biri caminin başındaydı, öteki ordunun… Yeni rejim, onu gereğinden fazla genelkurmay başkanı olarak tuttu. İlerici subay ve generaller, ordunun onun eski fikirlere olarak bağlılığından dolayı yeterince ileri gidemediğinden sürekli şikâyetçiydi."[195]

Buraya kadar analizini sunduğumuz darbeci subayların geçmişleri, ordunun siyasi tutumlarını açıklamakta faydalıdır; ancak darbenin fitilini ateşlemek için gerekli özel siyasi atmosfer ayrı bir husustur. Aslında 1959-60 arasında hükümetin bizzat yarattığı çok elverişli atmosfer olmasaydı darbe muhtemelen hiç gerçekleşmeyecekti. Gerçekleşse dahi başarılı olma şansı çok düşük olacaktı.

1959-60 yıllarında Demokratların baskıcı bir sıkıyönetim yasası çıkarmaları, muhalefeti soruşturmak için tahkikat komisyonu kurmaları ve basın ve toplantı özgürlüğünü kısıtlayan uygulamaları, kentli kamuoyunun partiye karşı tavır almasına sebep oldu. Muhalefetin koalisyonuna karşı Demokratlar tarafından kurulan Vatan Cephesi, aynı zamanda DP'nin yorumuyla "demokrasiyi korumak" amacını taşıyordu. Vatan Cephesi'nin

bir grup başkanı bana orduya saygı duyulacağına dair verilen sözlere rağmen esas amacın CHP'nin ve liderleri İnönü'nün güçlenmek için orduyu kullanmalarını önlemek olduğunu söylemişti.

Demokratların İnönü'nün bazı şehirlere giderek CHP'nin yaptığı mitinglerde halka seslenmesini önlemek amacıyla orduyu kullanma girişimleri geri tepti. Subay ve askerler, silah bırakarak ordunun çoğunun sevgi ve bağlılık duyduğu eski bir asker olan İnönü'yü saygıyla karşıladılar. Son olarak 1960 senesi Nisan ayında üniversite öğrencilerine karşı polisin şiddet kullanması ve ordunun silah kullanma ya da öğrencileri gözaltına alma konusunda isteksiz olması, hükümetin otoritesini daha da sarstı. Nihayetinde ordu, aydınlar ve basının başını çektiği, zinde kuvvetler olarak anılan gayri resmi koalisyon ortaya çıktı.

Darbe, 27 Mayıs 1960 tarihinde İstanbul ve Ankara'da üç saate gerçekleştirildi. Doğudaki üçüncü ordunun komutanı Ragıp Gümüşpala gibi bir vakit tereddüt ettikten sonra darbeyi kabul eden bazı generaller olsa da Silahlı Kuvvetler'in ülkenin geri kalanındaki güçleri bu oldu bittiye hemen dahil oldu.

Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi darbeden iki hafta sonra kuruldu ve darbeci gizli örgütün en önemli isimlerinin de aralarında olduğu otuz sekiz subaydan müteşekkildi. 1960 yılında yurt dışı görevine atanmış iki albay, Talat Aydemir ve Dündar Seyhan MBK'de yoktu. Gizli örgüte hiç katılmamış ya da önemsiz konumlarda yer almış birçok subay, Silahlı Kuvetler'in tüm kısımlarının temsil edilmesi amacıyla MBK'ye alındı.[196] Fakat Kara Kuvvetleri otuz iki, Hava Kuvvetleri üç, Deniz Kuvvetleri iki ve Jandarma bir koltuğa sahip olduğundan eşit bir temsil yoktu.

MBK baştan itibaren kendisini bütün Silahlı Kuvvetler'le özdeşleştirmek istedi; ama başarılı olmadı. Varlığı resmen tanınmış bir kurum olmasa da Silahlı Kuvvetler Birliği, Türkiye'nin siyasi kaderini şekillendirmede MBK'den muhtemelen daha etkili oldu. Silahlı Kuvvetler Birliği, ilk olarak düşük rütbeli subaylar tarafından ordunun görüşlerini anlatmak amacıyla kuruldu; sonradan genişleyerek en yüksek rütbeli subayları da bünyesine kattı. Genelkurmay Başkanı da dahil bazı generaller, kontrölü ele geçirerek birliği açık bir kurum haline getirdiler; ama 1961 seçimlerinin iptali başta olmak üzere siyasi hedeflerin gerçekleştirilmesini önlediler. Birlik, Silahlı

Kuvvetleri birleştirmek, mesleki disiplini yeniden tesis etmek, MBK'ni "doğru yola getirerek" orduyu kendi amaçları için kullanmalarını önlemek ve orduyu kendi oyunlarına dahil etme niyetindeki siyasetçilere karşı durmak istiyordu. Bu son nokta, özellikle CHP'ne yöneltilmiş bir eleştiriydi ve Talat Aydemir davası sırasında ortaya çıkmıştı. Genç subaylar, İnönü'nün partiye destek vermeleri için generalleri ikna ettiğini düşünüyorlardı. Bazıları ise CHP'lilerin kendi parti ideolojilerini aşılamak suretiyle orduyu eski Demokrat Parti'lilerin 1961'de kurduğu Adalet Partisi'ne karşı kullandığı fikrindeydi. Sonuçta generallerin kontrolü ele geçirmesi, yeni askeri darbe umutlarını sona erdirdi ve birliği devamlı olarak subayların ekonomik durumunu iyileştirmek için çalışan bir baskı grubuna dönüştürdü.

Ordunun iktidarı ele geçirdikten sonraki siyaseti, kendi geleneksel ve mesleki geçmişleri ile yekpare ve elitçi toplum ve yönetim anlayışlarına göre şekil buldu. Fakat ordunun anlayışı, hayata ve otoriteye bakışları oldukça farklılaşmış çıkar grupları şeklinde gruplara ve alt gruplara bölünmüş bir toplumun ihtiyaçları doğrultusunda giderek değişti. Ordudan yapılan ilk bildiride darbenin "herhangi bir gruba karşı" değil demokrasi ve milli birliğe zarar veren parti çatışmaları ve zihniyete karşı olduğu söylendi. Buna rağmen gelişmelerin açıkça gösterdiği gibi darbe gerçekte belirli bazı gruplara karşı yapılmıştı. Bunların başında Demokratlarla ilişki kurarak toplumsal ve ekonomik faydalar elde eden gruplar geliyordu. Kısmen darbe karşıtı hareketleri önlemek amacıyla, kısmen intikam peşindeki CHP'lilerin tahrikleriyle darbeden kısa süre sonra ordu tüm milletvekilleri dahil Demokratların önde gelenlerini tutukladı. Doğu Anadolu'da 240 kadar toprak sahibinin tutuklanarak Sivas'ta tutulmaları ve yeni zenginlerin hangi yollarla servetlerini biriktirdiklerini araştırmak için kurulan soruşturma komiteleri, darbenin toplumsal amaçları olmadığı fikrini çürüttü. Ordunun kızgınlığı bir ölçüde geçip yerini daha çok milliyetçi fikir ve hislere bıraktıktan sonra bu tedbirlerin çoğuna son verildi. Bazı raporlara göre aralarından sadece birkaçının kayda değer miktarda toprağa sahip olduğu anlaşılan ve zorunla göçe tabi tutulmuş Kürt kökenli elli beşi dışında, toprak sahipleri serbest bırakıldı.

Bu arada Cemal Gürsel, bir basın toplantısında ülkenin yeni bir toplumsal görünüme ihtiyacı olduğunu ve sosyalizmin tamamen zararlı olarak

anlaşılmaması gerektiğini açıkladı. Tarım ve gayrimenkulde ağır vergiler ile 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşu, bu toplumsal düşüncelerin ürünüydü. Çok ağır gelen vergi oranları daha sonra düşürüldü. Devlet Planlama Teşkilatı'nı yüksek idari yetkileri olan bir kuruma dönüştürme çabaları başarısız oldu. İşlevi hükümete ekonomi alanında danışmanlık yapmakla sınırlı kaldı.[197] Bunun yanında, toprak reformu yasası çıkarma girişimleri olumlu sonuçlanmadı. Sendikalara belirli bir örgütlenme özgürlüğü verildi ve üzerlerindeki polis denetimi kaldırıldı; ancak hiçbir önemli karar alma organında yer alamadılar. Örneğin 270 üyeli Kurucu Meclis'te sadece altı sendika temsilcisi vardı.[198] Bu toplumsal önlemler, aslında bir kısmı reformların gerçekleştirilmesinde gönüllü olarak orduya "yol gösterme" işini üstlenmiş sivil aydınların oluşturduğu küçük grupların önerisiydi. Uzun vadeli planları olmayan askerler, aydınlardan gelen her öneriyi değerlendiriyordu; ama onları iktidarın bir parçası yapmadılar.

Mesleki kaygılarla hareket eden MBK, ordunun birliğini bozacak bazı adımlar attı. Çoğu Kurtuluş Savaşı'na katılmış generallerin ordunun üst mevkiini işgal etmesi, düşük rütbeli subayların terfilerini geciktiriyordu. Bundan dolayı 235 general ve daha düşük rütbeli yedi bin subay "orduyu gençleştirmek" için emekli edildi. Ordunun içinde gerçekleşen bu reformun çok sayıda eski askerin siyasi partilere katılmasını mümkün kılmasıyla politika derinden etkilendi.[199] Emekli subaylar, en güçlü baskı gruplarından biri olan EMİNSU yani Emekli İnkilap Subayları Derneği'ni kurdu. Bu subayların çoğu, emekli olmalarına rağmen samimi arkadaşlarına ve akrabalarına sivil bakış açısını benimseterek onlar üzerinden orduda bir dereceye kadar etkili olmaya devam etti. Görevde iken aldıkları maaşın yüzde yetmiş beşi kadar emekli maaşı ve iki yıllık gelirlerine denk gelen bir emekli ikramiyesi aldılar. Muvazzaf subaylar ise yüksek miktarda konut kredisi, denkleri olan sivil memurlara göre iki kat maaş ve isteklerine göre bir emir eri ya da ayda 200 TL alıyordu. Bu konularda bir süre sonra değişiklik yapıldı. Yasaklı DP'nin taraftarları, devrik hükümeti materyalizmle suçlayan ama kendi yaşam standartlarını yükselten ordunun durumundaki tezatlığı dile getirdiler.

Çok sayıda emekli subay, öfkeleri dinsin ve "Türk toplumunun ahlaki ve idealist erdemlerini temsil etsinler" diye MBK tarafından güvenlik kurumları dahil yönetimde değişik görevlere getirildi. Bu atamalar, bazı

cunta üyelerinin yönetimdeki kritik yerlere güvenilir insanları getirerek mutlak bir güç elde fikrinin parçasıydı. Bu uygulama MBK tarafından şöyle açıklanıyordu:

> "Memleketin kurtuluşu ve ilerlemesi devlet yönetimini ve kamu kurumlarını partizan, ahlaksız, tembel kişilerin elinden kurtarmaktan geçiyor. Hayatları şeref ve saygınlıkla geçmiş emekli general ve subayları atamak suretiyle bu kurumları güçlendirmeye karar verdik. Devlet kurumlarına yeni bir ruh, yeni bir inanç gelecek ve böylelikle 27 Mayıs hareketinin hedefleri kısa sürede gerçekleşecektir. Bu uygulama kesinlikle başka mesleklere karşı olmayacak… Türk milletinin emekli general ve subaylarının hizmetlerine ihtiyacı var… Yönetim reformu hem halkımızın arzusu hem de hareketimizin gereğidir. Devletin geleceği sadece iyi bir yönetimle garanti altına alınabilir. İyi bir yönetim ancak iyi yetişmiş, ahlaklı ve idealist devlet görevlileri ile mümkündür."[200]

Askeri yönetim 1960 yılında Türk Kültür Dernekleri'ni kurdu. Görünürdeki amaç kapatılan 1951'de Demokratların kapattığı Halkevleri'nin işlevini yerine getirmekti; fakat esas amaç bu derneklerin gelecekte kurulacak bir partinin çekirdeğini oluşturmalarıydı.[201] Derneklerde Halkevleri'nden farklı olarak halkçı ve demokrat bir yaklaşımdan çok, milleti ortak bir kültür ve ideal etrafında birleştirme amacıyla devletin üstünlüğünü ve milliyetçiliği ön plana çıkaran bir tutum vardı. Benzer şekilde 1940'larda köylerde okuma yazmayı arttırmak amacıyla kurulmuş olan ve Demokratların öğretmen evlerine dönüştürdüğü Köy Enstitüleri'ni yeniden canlandırma planları kabul görmedi. Bunun yerine yedek subaylar görevlerini köylerde öğretmenlik yaparak icra ettiler.[202] Daha sonra Eğitim Bakanlığı'nın yerine geçmesi düşünülen Ülkü ve Kültür Birliği önerisi gündeme geldi. Ülkede ve yurt dışında yaşayan Türklere ülkü ve birlik hislerini telkin edecek özerk bir kurum olarak düşünülmüştü.[203]

Ordu, başından itibaren siyasi partilere güvenmedi. Darbeden hemen sonra siyasi faaliyet yasaklanmış ve mahkeme kararıyla Demokrat Parti kapatılmıştı. Sivillerin de desteklediği Türkeş'in grubu Türkiye'nin siyasi yıkıma götürülmesinde DP'nin olduğu kadar CHP'nin de sorumlu olduğunu söylüyordu. Hâlbuki CHP'liler demokrasi mücadelesi vermişti. CHP de

dahil olmak üzere tüm siyasi partilerin ocak ve bucak teşkilatları kapatıldı. Teşkilatların kırsal nüfus için birer nifak ve çatışma yuvası olduğu iddiasıyla bu hareket meşrulaştırılmaya çalışıldı; aydınlar bu fikri şiddetle destekledi.[204] İnönü ve diğer bazı siyasetçiler, kapatılan teşkilatların çok önemli eğitici roller üstlendiklerini ve yapıcı kurumlar olduklarını ve faydalarının zararlarından çok olduğunu savundular.[205] Bu argümanlar, orduyu ve aydınları ikna edemedi; iki grup da halkın kendi kendini yönetemeyeceğini ve "aydınların" yol göstermesine muhtaç olduğu fikrine yaslandı. Parti teşkilatları yeniden kurulmamıştı ve 1970'te parti kararları, il ve ilçelerdeki çoğu profesyonel meslek sahibi kesim tarafından alınıyordu. Böylece ordu, istemeden yeni orta sınıfın siyasi gücünü pekiştirmesine yardımcı oluyordu.

MBK'de ordunun üst kesiminin desteklediği bir grup, ordunun yardımıyla CHP'nin kazanacağını düşünerek mümkün olan en kısa zamanda seçim yapılmasını önerdi. Bu noktada gelecek sivil iktidarın, ordunun uygulamalarını devam ettirmesi, "orta sınıf" egemenliğine dayalı sosyal ve laik bir rejimi kurması düşünülüyordu. Buradaki orta sınıf kavramı, bürokrasi ve aydınların yönetimde yer aldığı; girişimciler ve iş grupları tarafından aşağıdan ekonomik olarak hayat bulan 1930'larda hakim olan rejim fikriyle örtüşüyordu. Felsefi olarak devletçiliği benimseyecek bu yapıda siviller alt bir konumda, ordu ise tepe bir konumda olacak ve iç ve dış ekonomik bağımsızlık yoluyla ilerleme gerçekleştirilecekti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen buna benzer bir plan başarısız olmuştu. Çünkü yol gösterici konumda olan bürokratik orta sınıf, yükselen "devletçi kapitalistler"den darbe almış ve 1950'lerde Batı'yı ve kapitalist sistemi esas alan yeni girişimciler ve toprak sahipleri tarafından daha da yıpratılmıştı.[206] CHP'de bir grubun sempatisini kazanan bu görüş, sosyalist düşünceden aldığı bazı sloganlarla partinin temel toplumsal felsefesi haline geldi.

1960 yılında ordunun en önemli sorunu, toplumsal yeniden örgütlenme planını uygulayacak ve cuntanın aldığı tedbirleri devam ettirecek bir grup konusuydu. Milliyetçi ve sosyalistlerden oluşan cunta içindeki ufak bir grup, felsefi olarak anlaşamasalar da yeni siyasi teşkilatlanmada güçlü bir ordunun önemi noktasında uzlaşıyordu. Daha büyük diğer bir grup ise CHP'ye ve felsefesine güveniyor ve partinin gelecek seçimi kazanacağına

inancıyla askeri rejimin sürmesine karşı çıkıyordu. Kaçınılmaz olarak MBK iki gruba bölündü. Bir grup sivil rejime dönüşü savunurken diğer grup en kısa zamanda sivil yönetime dönüş sözüne rağmen yönetimde kalmakta ısrar ediyordu. İki grup da birbirini ikna edemeyeceğine kani oldu. Nihayetinde cuntanın iktidarı kendi belirleyecekleri şartlarda sivillere bırakmasını savunan komutan ve subaylarca desteklenen Cemal Gürsel, iktidarda kalmak isteyen sertlik yanlısı Ondörtler'i 13 Kasım 1960'ta yurt dışı görevlerine atadı. Aslında askeri yönetimin devam etmesini isteyenlerin toplamı yirmi civarıydı ve bu da otuz sekiz üyeli cuntanın çoğunluğu demekti. Sonunda Kurucu Meclis toplandı ve 1961 Temmuz ayında yapılan referandumda Anayasa kabul edilerek 1961 Ekim ayında seçimler yapıldı. Fakat ordunun dikkate almadığı bazı güçlerin etkisiyle seçimler hiç beklenmedik bir şekilde sonuçlandı. CHP içinden Türkiye'nin problemlerinin farkında olan bir grup, "hürriyet içinde kalkınma" sloganıyla demokrasi ve toplumsal reform fikirlerini birleştirmeye çalıştı. Adalet Partisi ise yöneticileri başlangıçta taşralı mufazakarların elinde olmasına rağmen, uzlaşma yoluyla toplumsal reform fikrini benimsemeye başladı. Subaylar büyük partilerin modernleşme ve reform hakkında yeni bir yorumla derin bir ideolojik dönüşüm geçirdiği gerçeğini göz ardı ettiler. Orduya göre iktisadi reform ve gerçek demokrasi ancak yukarıdan empoze edilerek elde edilebilirdi. Bu süreç, Atatürkçülüğe geri dönüş ve onu yeniden formüle etmekti. Bu görüş, Türkiye'deki parti demokrasisiyle ve siyasetin topluma yayılma seviyesiyle ile uygun düşmüyordu.

1962 seçimlerinin sonuçları, bu varsayımları destekler görünüyordu. Adalet Partisi 77, Yeni Türkiye Partisi 9, CHP yalnızca 44 senatörlük kazandı. Geri kalan 55 koltuk diğer partiler, Cumhurbaşkanı'nın atadığı 15 senatör ve hayat boyu senatörler yani cunta üyeleri arasında paylaşıldı. Yasama yetkisine sahip Meclis'te 450 koltuk 168'i AP'nin, 29'u Yeni Türkiye Partisi'nin, 187'si CHP'nin ve geri kalanlar diğer partilerin olacak şekilde dağıldı.[207] Hem Meclis hem de Senato'da ordunun desteklediği CHP azınlıkta, darbe karşıtı ya da DP sempatizanı olduğu düşünülen gruplar çoğunluktaydı. Bu durumun sonucunda, 21 Ekim 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği üyesi bir grup subay, bazı akademisyenlerle birlikte Silahlı Kuvvetler adına Meclis toplanmadan müdahale ederek "devrimi milletin gerçek ve liyakat sahibi temsilcilerine" vermeye, siyasi partileri kapatmaya,

MBK'ni feshetmeye ve "seçimleri" iptal etmeye karar verdi.[208] Ankara'daki başka bir grup subay da plana dahil oldu. Bu planın ordunun güvencesi altında yapılan serbest ve dürüst seçimlerin ve ordunun halkın kararına saygılı olacağının açıklanmasından hemen sonrasında yapılması dikkat çekicidir. Bu plan, anayasaya karşı düşünülmüş çirkin bir girişimdir ve büyük ölçüde dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın karşı çıkmasıyla uygulanamamıştır. Sunay, yeni bir darbenin karışıklık yaratacağını, ordu karşıtı hareketlere izin verilmeyeceğini, darbe sonrası alınan tedbirlerin devam ettirilmesini ve Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün koalisyon hükümetine başbakan olmasını savundu. Sonunda İnönü önderliğinde sivil hükümet kuruldu ve MBK üyeleri hayat boyu senatör oldu. Bu şekilde ordu hiyerarşisine uygun planlanan 21 Ekim 1961 tarihli darbe girişimi başarısız oldu; ancak genç subayların memnuniyetsizliği giderilemedi. Bu subaylar daha sonra sadece askeri istihbaratın deşifre edebildiği gizli örgüler kurdular ve liderleri harekete geçmeden emekli edildi.

Sivil yönetime dönüş, bir kez daha darbenin doğurduğu çatışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Kapatılan DP'lilerin desteklediği Adalet Partisi ve kısmen de Yeni Türkiye Partisi kısa süre sonra dolaylı yollardan darbeyi suçlamaya, MBK üyeliğinden senatör olanları eleştirmeye ve DP liderleri için af talep etmeye başladı. 1960 öncesi Türk siyasetinde hakim olan grupların yasama gücünü tekrar ele geçirerek ordunun kısa süren yönetimde gerçekleştirmeye çalıştığı şeyleri yavaş yavaş yok etmeye başladıkları görülüyordu. Bazı eski MBK üyeleri bu gelişmeleri ideoloji yaratmak, parti örgütlemek ve belirli bir toplumsal grupla özdeşleşmek konularındaki başarısızlığa yoruyordu. Sosyalist bir subay geriye dönük değerlendirmelerde bulunurken şöyle demişti:

> Darbenin toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla başarılı olması için eski siyasi ve toplumsal düzenin temellerinden yıkılması gerekliydi. Toplumsal ve ekonomik düzeni iyileştirmek ve toplumsal güçleri yeni dengeye getirmek lazımdı. Geçmişin toplumsal ve ekonomik düzeni devam ettikçe siyasi düzeni de devam eder. Yeni toplumsal güçler örgütlenmezse ve en azından bazı yapısal değişiklikler gerçekleştirilmezse… bunun sonucu eski DP'lilerden gelecek bir karşı devrim olur.[209]

Gerçekte toplumun büyük çoğunluğu için durum farklıydı. Darbeyi halkın görüş ve tepkilerini dikkate almayan yönetici elit gerçekleştirmişti; çünkü halkın geçmişte olduğu gibi durumu kabulleneceği sanılıyordu. Adnan Menderes hükümetinin devrilmesine karşı halk tepkisi olmadığı doğruydu. Bunun sebebi, Demokratların darbe öncesi diktatoryal politikalarının yarattığı rahatsızlıktı. Fakat 1961 yılı ortalarında, elitlerin hakim olduğu bir rejime karşı çıkan her partinin şekli ne olursa olsun destekleneceğine dair halktan tepkiler gelmeye başladı. Köylü kesimi, gücünün farkına vararak kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye hazır bir toplumsal grup şeklini aldı. Anayasa referandumunda, 6.348.191 evet oyuna karşılık 3.934.370 gibi yüksek sayıda hayır oyu verilmesi bu durumu çok açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Referandum, Eylül ayında görülen DP'li vekil ve yöneticilerin davalarının sonuçlanmasından birkaç ay önce gerçekleşti. Menderes ve bakanları Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan asıldı.

Adalet Partisi etrafında toplanan muhalefet, eski yönetici çevrelerden özellikle de CHP'den gelen diktatörlük tehlikesine işaret ederek bu partiyi ordunun eline koz vermekle suçladı. Muhalefet liderleri, milli egemenliğin yasama organına ait olduğunu ve seçimle gelmiş vekillerin aldığı kararların her şeyden üstün olması gerektiğini savundu. Bazıları ordunun siyasette sivillerin hakimiyetine karşı olduğunu bundan dolayı da halkın güvenini kaybettiğini ve ordunun geleneksel saygınlığının zedelendiğini söyleyecek kadar ileri gittiler. Meclis'in orduyu iktidar düşkünü olmakla suçlayan ve halkı ordunun herhangi bir hareketine karşı sonuna kadar direnmeye teşvik eden bir vekilin dokunulmazlığının kaldırılması teklifini reddetmesiyle konu daha çetrefilli bir hal aldı.[210]

Bazı subayların bu gelişmelerden duyduğu rahatsızlık, Talat Aydemir'in lideri olduğu 22 Şubat 1962 tarihli başarısız darbe girişimiyle sonuçlandı. Girişim Hava Kuvvetleri'nin desteğiyle hükümet tarafından bastırıldı. Tertipçiler, Meclis'ten gelen itirazlara rağmen affedildi. Daha sonra "Onbirler" olarak anılan Hava Kuvvetleri subayları darbe planlarını gerçekleştirmeden emekli edildi.[211] Bu arada Talat Aydemir, tüm darbeci hizipleri birleştirmek istedi; ancak her grup liderliği istediğinden ötürü başarılı olamadı. Mevcut bilgilerimiz bize Aydemir'in, Türkeş'ten aldığı bazı muğlak reform planları ve milliyetçi fikirlerden yola çıkarak formule

etmek istediği Yeni Kemalizm düşüncesi bir yana, esas itibariyle iktidar peşinde olduğunu gösteriyor. Ordunun çoğunluğunun hükümeti desteklemesi nedeniyle Aydemir'in 21 Mayıs 1963 tarihli ikinci darbe girişimi de başarısız oldu. Aydemir ve yardımcısı yargılandı ve idam edildi. Aydemir'in eski MBK üyesi en az dört senatörle, birkaç CHP'li milletvekiliyle ve hatta bazı aydınlarla ilişkisi olması dikkat çekicidir.[212] Ancak Aydemir'in darbe girişimleri Adalet Parti içindeki radikalleri ordunun tamamına karşı tavır almanın yeni darbe ve askeri yönetimlere neden olacağı konusunda yeterince ikna etmemişti. DP'lilerin affedilmesi için kampanya başlattılar. Sonunda Cevdet Sunay 12 Kasım 1964 tarihinde Cumhurbaşkanı'na, Başbakan'a, parti liderlerine ve Meclis Başkanı'na bir mektup yazdı. Ordunun anayasaya bağlılığını ifade ederek şunları belirtti:

Basındaki kampanya orduyu hedef almakta ve tabiatıyla ülke savunması gibi kutsal bir vazifeye kendilerini adamış ve sükuneti tercih eden subay ve komutanları üzmektedir… Bazı siyasi parti üyeleri hükümete, orduya ve rakiplerine karşı masum vatandaşları kırşkırtmaya çalışmakta ve özellikle ordu komutanlarını hedef almaktadır. Bu şekilde silahlı bir hareketi kışkırtmaktalar. Yaptıkları açıklamalar komutanlarla asları arasındaki uyumu bozmaya ve ülkede bozgunculuk çıkarmaya yöneliktir...[213]

Mektup etkisini gösterdi. 1964 yılı Kasım ayı sonunda toplanan Adalet Partisi kongresinde devrik DP'lilere af ve iade-i itibar talep eden radikaller yok sayıldı ve partinin ılımlı kanadını temsil eden Süleyman Demirel üçte ikilik bir çoğunlukla genel başkan seçildi.

Darbenin yarattığı dalgalanmanın sona ermesiyle 1964 yılı sonundan başlayarak Adalet Partisi ile ordunun ilişkileri kayda değer derecede düzeldi. Cemal Gürsel'in bir inme sonucu 1966 yılında ölümünün ardından Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sivil yönetimi sağlamlaştırdı ve ordu ile AP arasında “doğru” ilişkiler kurulmasına yardım etti. Böylece güç bir merhale atlatılmış ve parlamenter demokrasinin Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik problemlerini çözebileceğini göstermek için bir şans daha doğmuş oldu.

1960 darbesi, geleneksel iktidar elitinin yeni toplumsal grupların meydan okumasına karşı bir tepkisiydi. Fakat eski düzenin yeniden tesis edilmesiyle değil, tüm önemli gruplar arasında sağlanan toplumsal ve siyasi denge üzerine bina edilmiş yeni, modern, anayasal bir rejimle sonuçlandı.

Dolayısıyla katılımcı demokratik bir toplumun hukuki ve siyasi temelleri belki de hiç amaçlamadan atılmış oldu. Meclis ve Senato'dan oluşan yasama sistemi ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, yeni bir anayasa ve yargı mensuplarının dokunulmazlığı kabul edildi ve en azından resmi olarak iktidar sivil bir hükümete devredildi. Darbe başarılı bir şekilde ulus devlet çizgisi içinde tutuldu ve tüm önemli toplumsal grupların temsil edildiği çoğulcu sosyo-politik bir düzene yönlendirildi.

1954-55 döneminde ordu içindeki ilk darbeci örgütlenmeler, bir çeşit kendini savunma tedbiri ve ordunun toplumsal statüsünün aldığı yaraya karşı bir tepkiydi; ordunun devlet içindeki güçlü geleneksel konumunu yeniden tesis etme isteğinin örtülü bir şekilde ifadesiydi. Darbeciler, Silahlı Kuvvetler'in iktidara toplumun geniş bir kesimini temsil eden bir oluşum adına değil, sadece ordu adına el koyduklarını duyurdu. Ordunun iktidarı doğrudan kendi adına ele geçirmesi ve hükmetmesi Türk tarihinde ilk kez karşılın bir olaydı. Ordu, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet tarihi boyunca iktidarın arkasında olmuştu; padişahları ve bakanları değiştirmiş; ama yönetici otoriteye resmi bağlılığını sürdürmüştü. Gerçek sebepleri içinde bulunulan fiili şartlardan kaynaklansa da geçmişteki askeri darbeler, İslam'ın ve İmparatorluğun iktidar ve otorite gelenekleriyle meşrulaştırılıyordu. Atatürk, ancak iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra saltanata yüz çevirmişti. Gene de egemenliğin tek kaynağı olarak milleti ve Meclis'i işaret etmiş ve milletin hanedandan bunu nasıl aldığını göstermek için uzun izahlara girişmiştir.

Toplumsal ve siyasi geleneklerin kalıcı etkilerine rağmen 1960 darbesi geçmişle tam bir kopuştu. Darbenin modern siyasi ve toplumsal fikirler ışığında meşru kılınma çabası bunun bir göstergesidir. Böylesi bir kopuş, iktidar mücadelesi veren grupların yeni toplumsal, ekonomik amaçları ve siyasi görünümleri nedeniyle kaçınılmazdı. Toplumsal farklılaşma, yeni bir toplumsal kimlik ve ekonomik çıkar anlayışı yaratmıştı.

Darbe aynı zamanda elitist felsefeyi zayıflattı ve aydınlar arasında zihniyet ve meslek değişiminden kaynaklanan ideolojik farkları ortayı çıkardı. Yirmi yıl önce aydınların çoğu iş konusunda devlete bağımlıydı; şimdi ise çoğunluğu serbest meslek sahibi ya da iyi kazanan özel sektör çalışanı oldu ve bakışlarını ve çıkarlarını işleri belirler oldu. Aydınlar artık bağımsız bir toplumsal sınıf değildi. İşçi, işadamı, köylü ve çeşitli başka

meslek gruplarıyla özdeşleşmiş meslek gruplarına ve alt gruplara bölünmüşlerdi. Bunun sonucunda darbe sonrasında birçok aydın geçmişte olduğu gibi devletin değil, mensubu olduğu grubun sesini duyurmaya başladı. Yine de teorik olarak aydınlar, kendilerini modernleşme ve ilerlemeye -bu kavramlar dahil olunan grubun bakış açısıyla yeniden yorumlanmış olsa dahi- adamış bağımsız bir grup olarak görüyordu. Askerler, kamuoyunun tartıştığı bir grup haline geldi ve geleneksel saygınlıklarının onları eleştirilemez yapmadığını veya onlara diğerlerinden daha yüksek konumlar garanti etmediğini acı bir şekilde anladılar. Askerlere ekonomik faydalar sağlayan kanun ve tedbirler, subayların sıradan vatandaşlar gibi kendi refahlarını düşündüklerini gösterdi. Eski elit grupların büyüsü -doğrusu siyasi karizmaları- sonsuza dek yok oldu. İnsanı kendi siyasi kaderini seçmeye muktedir rasyonel bir varlık olarak gören bir inanç ve değer anlayışı ortaya çıktı. Darbeci bir subay şöyle yazmıştı:

Bugün tüm kurumların -ordu, üniversite, basın- manevi gücü 27 Mayıs öncesine göre çok zayıflamıştır. İki yıl süren kısır darbeci eylemler halkın gözünde bu kurumların saygınlığını bitirdi. Saygınlığı azalan aydınlar… kendilerini halktan ayrı bağımsız bir sınıf gördüler, milleti yönetme fırsatını kullandıkları için toplumsal ayrıcalıklar elde ettiler. Bu ayrıcalıklar kendilerine verilmemiş olsaydı toplumun asla modernliğe ulaşamayacağına dair mutlak bir inançları vardı. Türkiye’nin kurtuluşu bir aydınlar oligarşinin kurulmasıyla olacakmış gibi… Platon’dan beri halka dayatılan bir fikirdir bu.[214]

27 Mayıs askeri darbesi, toplumsal grupları gelenekçilikten kurtardı. Belki de istemeden eski iktidar ve otorite kavramlarının çoğunu sildi. İktidardaki geleneksel elitlerin toplumsal olarak farklılaşmış bir ulus devlette felsefi değişim olmaksızın ve bazı toplumsal grupların amaçlarıyla özdeşleşmeksizin siyasi üstünlüklerini devam ettiremeyeceklerini gösterdi. Maddi refahın sağlanmasında ekonomik etkinliğin önemi, toplumsal ilerleme, denge ve istikrar gibi konulara yoğunlaşmayı sağladı.[215] Siyasi modernleşme fikri daha geniş bir anlam kazandı. Tüm bunlar, resmi bir planı takip ederek değil, büyük ölçüde toplumsal gruplar arası karşılıklı baskılar ve etkileşim sonucu gerçekleşti. Ordu toplumdan yükselen baskı ve talepler karşısında boyun eğdi. Bu ordu için çok net bir kârdı. Fakat mutlaka belirtilmelidir ki ordunun sivil, demokratik bir düzeni kabul etmesi,

ordu içinden gelen bir düşünce sonucu değil, siyasi önderlik konusunda sivil kesimin iddiasını ortaya koyuşundaki büyük başarıdan dolayıdır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan, gerçek bir sivil toplumun tesisine giden asırlık süreç nihai aşamasına girmiş oldu.

1 1876 Anayasası'nı inceleyen Batı dillerinde hazırlanmış tek büyük çalışma için, bkz. Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore, 1963.

2 Bu tartışmaların ayrıntılı kayıtları Jön Türk hükümeti döneminde çıkan bir yangında yok olmuştur. Bu yangından kurtarılan bazı tartışmaların tutanakları ise yayınlanmıştır. Bkz. Hakkı Tarık Us, *Meclisi Mebusan 1293-1877 Zabıt Ceridesi*, 2 cilt., İstanbul, 1940, 1954. Bu tartışmalar üzerine bir inceleme için, bkz. Kemal H. Karpat, "The Ottoman Parliament of 1877 and Its Social Significance", *Proceedings of the International Association of South-East European Studies*, Sofya, 1963, s. 247-55.

3 Bkz. Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago, 1966, s. 65; Roger Owen, *The Middle East in the World Economy*, Londra, 1981, s. 189 ve sonrası.

4 Gizli teşkilatın arka planı hakkında detaylı bilgi için, bkz. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1959.

5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 188.

6 Feroz Ahmad, *The Young Turks, The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford, 1969, s. 57-64. Ayrıca bkz. E.E. Ramsaur, *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, 1957.

7 Bugün, 1909 yılındaki sözde gerici karşı-devrimin II. Abdülhamit tarafından gerçekleştirilmediği artık bilinmektedir. Aslında toplumsal bir hareket olan 1909 karşı-devrimi, Cumhuriyet döneminde dinsel yobazlık olarak anılarak sömürülmüştür. Bunun nedeni, devrimi başlatan gösterilerin örgütlenmesinde İttihadı Muhammed Fırkası'nın ve bu fırkanın lideri Derviş Vahdeti'nin önemli bir rol oynamış olmasıdır. Oysaki bu hareketin ardındaki asıl güç, başkentte üslenmiş olan askerlerdi. Bu konuda çok sayıda eser vardır fakat bunların büyük kısmı konuyu tek yanlı ve taraflı bir şekilde ele almaktadır. Bkz. İsmail H. Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul, 1961.

8 Tunaya, s. 189.

9 Ercüment Kuran, "The Impact of Nationalism on the Turkish Elite in the Nineteenth Century", W.R. Polk ve R.L. Chambers (der.), *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago, 1968, s. 109-119.

10 François Georgeon, *Aux Origines du Nationalisme Turc, Yusuf Akçura, 1876-1935*, Institut d'Etudes Anatoliennes, Paris, 1980.

11 Gökalp hakkındaki çeşitli eserlerden biri için, bkz. Niyazi Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilization, Selected Essays on Ziya Gökalp*, Londra, 1959. Türk milliyetçiliğinin doğuşu hakkında bkz. David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism*, Londra, 1977.

12 S.J. Shaw ve E. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt II (Cambridge, 1977).

13 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1949.

14 İttihat ve Terakki'nin en önemli sözcülerinden ve savunucularından biri de, Parti'nin gazetesi *Tanin*'in editörü olan tanınmış yazar ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957) idi. Yalçın, 1914-18 döneminde Başkan Yardımcılığı ve Meclis-i Mebusan başkanlığı yaptı. Yalçın'ın hatıraları için bkz. "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri*, Sayı 71 ve sonrası, Şubat 1935. Daha tarafsız bir görüş için bkz. Y.H. Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, XXIII/90 (1959), s. 267-285. Genel ve yüzeysel olmakla beraber oldukça kapsamlı bir anlatım için,

bkz. Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul, 1948 ve Mustafa Ragıp, İ*ttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul, 1934.

15 Türk Kurtuluş Savaşı'nda hâkim olan ruhun ve bu savaşa katılan toplumsal grupların ideolojilerinin anlaşılmasında, yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kongreleri çok önemli bir yere sahiptir. Bu yerel teşkilatların ortaya çıkışı hakkında çeşitli kentlerde yayınlanmış olan bazı kitap ve risaleler mevcuttur. Fakat benim bildiğim kadarıyla şimdiye dek bu teşkilatların sosyal yapılarını ve ideolojik içeriklerini bir arada inceleyen tek bir araştırma dahi yayınlanmamıştır. Bkz. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1973. Ayrıca bkz. Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1974. Çeşitli yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tarihsel gelişimleri için bkz. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946; A.A. Tütenk, *Milli Mücadelede Denizli*, İzmir, 1944; Kenan Özer, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, Balıkesir, 1964; Sami Önal, *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara, 1968; Kasım Ener, *Çukurovanın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1963; Hacım Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, Türk Tarih Derneği Yayınları, Ankara, 1967. Bu kaynak, direniş hareketinin iki taşra kentinde nasıl başladığını anlatan bir dizi belge içermesi açısından önemlidir. Son on yıl içinde, ulusal kurtuluş mücadelesinde çeşitli radikal eğilimler bulmak için büyük çaba gösterilmiştir. Örneğin bkz. Doğu Ergil, *Social History of the Turkish National Struggle,1919-22*, Lahore, Pakistan, t.y. Aslında, 1919-22 döneminde yaşanan olaylara gerçekte var olmayan öğelerin eklenmesi, Türkiye'yi 1970-80 döneminde sarmış olan aşırı ideolojik ruh hâlini yansıtmaktadır. Ayrıca bkz. Kurt Steinhaus, *Soziologie der Turkishen Revolution*, Frankfurt, 1969.

16 Ethem, Bandırmalı bir toprak sahibinin oğluydu ve diğer iki erkek kardeşi gibi, padişahın milliyetçilere karşı kışkırttığı isyanların bastırılmasına yardımcı olmuştu. Sonradan, hem kişisel nedenlerden dolayı ve hem de Mustafa Kemal'i destekleyen grup içindeki baskıcı eğilimler nedeniyle Mustafa Kemal ile anlaşmazlığa düştü. Ethem'in hatıratı, kendi görüşlerine ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç safhalarına dair değerli bilgiler içermektedir: *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, İstanbul, 1962.

17 Bkz. Zuhdil Güven, *Anzavur İsyanı*, İstanbul, 1948; Hacim Muhittin, s. 32-33; ayrıca bkz. n. 15.

18 Savaşın bu evresine dair zengin bir kaynakça mevcuttur. Bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, 2 cilt, Ankara, 1955-56; Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi*, 5 cilt, Ankara, 1968-71. Bu çalışma, 1919-23 dönemini ayrıntılı bir şekilde işlemektedir ve her cilt, incelenen dönemi bildiren ayrı bir alt başlık teşkil etmektedir. Ulusal Kurtuluş Savaşı üzerine bir diğer temel yapıt, Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın Harp Tarihi Dairesi tarafından *Türk İstiklal Harbi* adıyla 6 cilt olarak yayınlanmıştır (Ankara, 1962-68).

19 Misak-ı Milli ya da Ulusal Sözleşme metni Bıyıklıoğlu'nun yapıtında bulunabilir. Sivas Kongresi hakkında bkz. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1969. Atatürk'ün hayatını ve başarılarını ele alan çok sayıda yapıtta, önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bkz. Lord Kinross, *Atatürk: The Birth of a Nation*, New York, 1965; Ş.S. Aydemir, *Tek Adam*, 3 cilt, İstanbul, 1969; *Atatürk* [UNESCO yayını], Paris, 1963; Johannes Glasnek, *Ataturk und Die Moderne Turkei*, Berlin, 1971. Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *The Immortal Atatürk, A Psycho-biography*, Chicago, 1984.

20 Shaw, Cilt II, s. 348.

21 1921 Anayasası'nın metni için bkz. Kemal Arıburnu, *Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, Ankara, 1957, s. 11-12 (7 Şubat 1921). Ayrıca bkz. Şeref Gözübüyük ve S. Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1947.

22 1921 Anayasası'nın ilk taslağının 3. maddesinde şöyle deniyordu: "Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve 'Türkiye Büyük Millet Meclisi' adını taşır." TBMM'nin kabul ettiği metnin son hâlinde ise "halk" kelimesi yerine "devlet" terimi kullanılıyordu. Arıburnu, s. 28.

23 Arıburnu, s. 13.
24 A.g.e.
25 A.g.e.
26 Bu iki grubun özelliklerine ilişkin daha detaylı bilgi Tunaya'da bulunabilir, s. 333-340.
27 Çeşitli Türk komünist partilerinin faaliyetleri de dâhil olmak üzere radikal ve ılımlı sol hareketler hakkında bir çalışma için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara, 1967; George S. Harris, *Origins of Communism in Turkey*, Stanford, California, 1967.
28 Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics*, Princeton, 1959, s. 40.
29 Yeni rejimin başlıca yayın organı olan *Hakimiyet-i Milliye*'de, bu çok önemli gelişmelerin bazıları hakkında güvenilir bilgi verilmiştir.
30 Mustafa Kemal'in bu konuda yaptığı konuşmalar çok açıktır. Cumhurbaşkanlığını kabul ederken, "Ulusumuz yeni ismiyle niteliklerini ve yeteneklerini uygar dünyaya daha iyi gösterme olanağını bulacaktır" demiştir. Türkiye Cumhuriyeti başaracağı işlerle "dünyada yüksek bir mevki" işgal ettiğini gösterecektir. Bazı diğer konuşmalarında ise şöyle demiştir: "Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin gerçek eğilimleri doğrultusunda hakiki yönetim biçimi olan Cumhuriyet'i kabul etmiştir." *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Kurumu yayını, Ankara, 1945, s. 313-314.
31 *Atatürk'ün Başlıca Nutukları 1920-1938*, Herbert Melzig (der.), İstanbul, 1942, s. 84-85. Atatürk bu konuşmasında, bunu ilerleme olarak nitelemektedir.
32 Bu konuda, burada sayılamayacak çok kaynak mevcuttur. Bkz. Karpat, *Turkey's Politics*, s. 44, n. 37. Ayrıca bkz. Gotthard Jäschke, "Der Islam in der neue Turkei", *Die Welt des Islams*, Cilt I, 1951. Ayrıca A. J. Toynbee, *Survey of International Affairs 1925*, Londra, 1927.
33 Bkz. yukarıdaki 31 nolu not.
34 Bkz. yukarıdaki 32 nolu not.
35 Sonraki yıllarda üzerinde yapılan değişikliklerle birlikte 1924 Anayasası'nın İngilizce metni için bkz. Donald Everett Webster, *The Turkey of Atatürk: Social Process in the Turkish Reformation,* Philadelphia, 1939, s. 297-306.
36 Kongre'de ele alınmış olan konuların yoruma ve spekülasyona çok açık olmasından dolayı Kongre ciddi tartışmalara sahne olmuştur. Bkz. Gündüz Ökçün, *İzmir Kongresi*, Ankara, 1972.
37 Önemli konuşmalar için bkz. Melzig, s. 67-70.
38 Serbest Fırka'nın tarihi için, bkz. Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*, Leiden, 1973.
39 CHP programının İngilizceye tercümesi için bkz. Webster, s. 307-318.
40 1935 yılında kabul edilen Parti programının 5. maddesinin, f paragrafında açıkça belirtildiğine göre Parti "Devlet yönetimine ilişkin önlemler alırken ilerici ve evrimci ilkelerle bağlı değildi… ulusumuzun büyük özveriyle gerçekleştirdiği devrimin getirdiği ilkelere bağlıydı ve o zamandan beri daha da geliştirilen bu ilkeleri savunmakla yükümlüydü." Webster, s. 309.
41 Ne yazık ki bu konuda Batı dillerinde yazılmış olan tek önemli yapıtta durum oldukça taraflı bir şekilde yorumlanmaktadır. Bkz. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964.
42 İslam'ın en yüksek makamı olan Halife'nin milliyetçilere karşı Avrupalı müttefiklerle işbirliği yapması, saygınlığına ve dolaylı olarak da İslam'a ağır bir darbe indirdi. Birinci Dünya Savaşı esnasında Jön Türklerin, Almanya'yı desteklemelerine ve savaşın esasen Avrupalı güçler arasında sürmesine rağmen, Padişah-Halife'den Cihat çağrısı yapmasını istediklerini unutmamak gerekir. Padişah ile Ankara'daki milliyetçiler arasındaki ilişkiler konusunda bkz. Dankwart A. Rustow, "Politics and Islam in Turkey, 1920-1955", *Islam and the West*, Richard N. Frye (der.), Hague, 1957, s. 69-107.

43 1919-23 döneminin tarihi için bkz. Mustafa Goloğlu, *Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Üçüncü Meşrutiyet, Cumhuriyete Doğru* ve *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1968-72. Ayrıca bkz. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, İstanbul, Burçak, 1970 ve *Anadolu İhtilali*, İstanbul, Burçak, 1965.
44 *Nutuk*, İstanbul, t.y., s. 595-579, b.a.
45 A.g.e., b.a.
46 Tam metin için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İstanbul, Doğan Kardeş, 1952, s. 580-582.
47 *Söylev ve Demeçler*, Cilt 2, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959, s. 121.
48 A.g.e., s. 52-53.
49 İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul, Burçak, 1969, s. 52-57.
50 Tanınmış bir eğitimci ve SF'nin İstanbul şubesinin başkanı olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu şöyle yazmıştı: "Bizim taptığımız Mustafa Kemal, CHP Genel Başkanı Mustafa Kemal değildir. Biz, Türk ulusunun yaşama isteğini kişiliğinde somutlaştırmış ve ulusun ebedi önderi olan Mustafa Kemal'e taparız." Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*'nde yeniden yayınlanmış, Cilt 1, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 81.
51 Bkz. "Atatürk'ün mektubu", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.
52 Halkevleri hakkında bkz. Kemal H. Karpat, "The People's Houses in Turkey: establishment and growth", *Middle East Journal*, 17 (1963), s. 55-56. 1944'e dek toplam 407 Halkevi ve 1945'e dek toplam 2.338 Halkodası kuruldu.
53 Halkçılık ilkesinin Kurtuluş Savaşı boyunca taşıdığı anlam hakkında uzun bir tartışma için bkz. Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt, 1981. Halkçılığın kültürel boyutunu bir ölçüde göz ardı etmesine rağmen bu kitap, ele aldığı dönemdeki CHP hakkında mükemmel bir kaynakça sunmaktadır.
54 Tüzüklerin yeniden baskısı için bkz. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt, 1981, s. 351-353.
55 İnkılap Tarihi, Ankara, Ulus Basımevi, 1935. Bu kaynaklar tüm Türk üniversitelerinde hâlâ zorunludur. Bugün bu derslerin okutulma amacı, Cumhuriyet'e sadakat ve bağlılık yaratmaktır. Yeni yayınlanan ders kitaplarında, inkılâplara ve Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılık konularına ağırlık verilmektedir. Peker'in konferansları, İnkılap Dersleri başlığı altında, Marksist eğilimli bir yayınevi olan İletişim tarafından 1984'te İstanbul'da tekrar yayınlanmıştır. Sol eğilimli bir akademik dergi olan *Toplum ve Bilim* de bu konferansları 1983'te yayınlamıştır. Ayrıca bkz. *CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
56 *İnkılap Dersleri*, İletişim (der.), s. 18-19.
57 A.g.e., s. 63-64.
58 Peker'in CHP içinde ve dışında çok sayıda yandaşı vardı. 1945 sonrasında muhalefet partilerinin yükselişini ve siyasal sistemin liberalleşmesini bir tehdit olarak değerlendiren grubun baskıları sonucunda, 1946 yılında başbakanlığa geldi. Peker, bazı sol partileri, sendikaları ve gazeteleri kapattı; çok sayıda kişiyi tutuklattı. İnönü, bütün politik kabiliyetlerini ve Parti içindeki ve dışındaki nüfuzunu kullanarak 1947 yılının Temmuz ayında Peker'i CHP'den uzaklaştırmayı başardı. Böylece, çok partili sisteme geçilmesinin önünde bir engel kalmadı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton, Princeton University Press, 1959.
59 Mustafa Kemal üzerine yapılmış olan araştırmalar hakkında ayrıntılı bilgi için Kemal H. Karpat'ın bu konudaki kaynaklardan bazıları üzerine yorumları için bkz. "The personality of Atatürk", *American Historical Review*, 9 (1985), s. 893-899.
60 Kurultay Bildirisi, yalnızca Parti'nin iç meselelerine değil, hükümet politikalarına da değiniyordu. İlgili bölüm, "Parti Programının Hükümet Tarafından Uygulanan Bölümleri Hakkında Rapor" başlığını taşıyordu. Bkz. *5.CHP Büyük Kurultayı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

61 Resmî istatistiklere göre, 1936 yılında Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Elazığ gibi on bir Doğu ilinde henüz örgütlenmemiş olmasına rağmen CHP'nin toplam 1.237.504 üyesi vardı. Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, Yurt, 1986, s. 403. Bu kitabın söz konusu döneme dair sunduğu kaynakça oldukça iyidir.

62 Kurultay, parti içi demokrasi talep eden İnönü'nün konuşmasıyla açıldı. Aynı zamanda CHP genel başkan yardımcısı olan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Kurultay'da nüfuzunu önemli ölçüde kullandı. Dar görüşlü, sağcı ve devletçi bir siyasetçi olan Saraçoğlu, azınlıkların durumunu olumsuz etkileyen bazı acımasız önlemlerin alınmasını sağladı. Hükümetin faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (CHP Genel Sekreterliği'nin Cumhuriyet'in 19. yıldönümü vesilesiyle yayınladığı) *Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1943.

63 Karş. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara, 1964; Kemal H. Karpat. *Turkey's Politics*, Princeton, 1959, Bölüm 1-3.

64 Batı Avrupa'da çalışan 150.000'den fazla Türk'ten oluşan işçi grubunun beliren yeni koşulları doğal karşıladığı anlaşılmaktadır. Zira bu grubun değerleri çoktan şekillenmişti ve entelektüel açıdan hazırlıksız olması, dış etkilere karşı bağışıklık kazanmasını sağladı. Bkz. Nermin Abadan, *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, Ankara, 1964, s. 191 ve sonrası.

65 Batı'ya kaçan bir solcu şöyle yazmaktadır: "Avrupa'da özgürüm. Bana ve dostlarıma, maddi ve manevi açıdan işkence etmiş ve bizi mahkûm etmiş olan halkıma karşı hissettiğim şey nefret değil, yalnızca acıma duygusu. Bu halk, en ilerici vatandaşlarını bir kenara itti. Bu halk, bugün onların kanları ve gözyaşları sayesinde hayattadır. Çok şey gördük ve dostlarımız çok acı çekti. Suçumuz neydi? Hiçbir şey, inanın bana, hiçbir şey. Tek suçumuz fikirlerimizdi; onların kafasına uymayan ve şüphelenmelerine neden olan fikirlerimiz." *Akşam*, 13 Ağustos 1960.

66 Aclan Sayılgan, *İnkar Fırtınası*, Ankara, 1962, s. 15-27. Yazar partiye 1945 yılında katılmış ve yer altı örgütü üyelerinin çoğu ile beraber 1952 yılında tutuklanmıştır.

67 Bkz. Kerim Sadi (Nevzat Gürken), *Felsefenin Sefaleti*, İstanbul, 1934; *Bir Şakirdin Hataları*, İstanbul, 1934; ve *İnsaniyet* adlı koleksiyonda yer alan diğer eserler. Ayrıca bkz. *Projektör* dergisi. *Kadro* hakkında, bkz. *Türkiye'de Kapitalizm*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, Cilt I, İstanbul, 1965, s. 154 ve sonrası.

68 Nazım Hikmet, *Anthologie Poétique*, Paris, 1964, s. 357-8.

69 Orhan Kemal, *Nazım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl*, İstanbul, 1965.

70 1946 yılının Ocak ayında kurulan DP'yi destekleyenler arasında toplumsal gelişim isteyen ve sosyalist fikirleri olan çok sayıda solcu aydın vardı. Bunların bir kısmı bu partiyle tamamen özdeşleşti ve solculuğu benimsediği dönemde propaganda ve örgütsel yeteneklerini kullandı.

71 Menderes'in ilk icraatlarından biri, komünist faaliyetleri yasaklayan yasal düzenlemeleri sertleştirmek oldu. Solcuların yargılandığı mahkemeleri yasal açıdan ele alan bir inceleme için, bkz. Remzi Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara, 1961, s. 445 ve sonrası.

72 Alec P. Alexander, "Industrial Entrepreneurship in Turkey", *Economic Development and Cultural Change*, Temmuz 1960; Arif Payaslıoğlu, *Türkiye'de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler*, Ankara, 1961. *İktisadi Gelişimin Toplumsal Etkileri üzerine kapsamlı bir sempozyum düzenlenmiştir* (İstanbul, 1963).

73 Karş. Kemal H. Karpat, "Social Themes in Contemporary Turkish Literature", *Middle East Journal*, Kış-Güz 1960.

74 1963 yılında Ocakların on ilde toplam on dört şubesi ve 2.000 üyesi vardı. *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1963.

75 CHP Programı (Ankara, 1954). Karşılaştırmalı tablo için, bkz. Kemal H. Karpat, "Turkish Elections of 1957", *Western Political Quarterly*, Haziran 1961.

76 1961'e gelindiğinde CHP Araştırma Bürosu, en önemli sosyal meseleleri kapsayan ve büro üyelerinin acilen halledilmesi gereken toplumsal sorunlar hakkındaki görüşlerine yer veren 24

araştırma yayınlamıştı.

77 Örneğin bkz. *Akşam*, 10 Ağustos 1960, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1960. 1958 yılında Dulles'in Ankara ziyareti esnasında ABD Büyükelçiliği yakınlarına bomba yerleştirmek suçuyla tutuklanan 13 kişiye karşı açılmış olan dava düştü.

78 *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1960.

79 *a.e.*, 7 Ağustos 1960. (Bu makaleler yaklaşık üç ay boyunca aralıklı olarak yayınlandı). Devrimden sonra solcuların bir dergi bastıkları fakat bunun hiçbir zaman neşredilmediği bilinmektedir. Bu dergide Marksizm, Leninizm ve Stalinizm ile ilgili makaleler vardı. Polis tarafından yasaklanan dergiyi çıkaranlar mahkemeye verildi.

80 *Yeni İstanbul*'da yayınlanan mektup, 3 Şubat 1963. Ocak, bunun yanı sıra, komünizm ile savaşmayı da amaçlıyordu. Başkan Tarık Zafer Tunaya, şu açıklamasında herhalde içeri sızan bu sol akımdan bahsediyordu: "Atatürkçü olmadıkları hâlde gizli emellerini gerçekleştirmek için Atatürkçülüğü kullanan gruplara karşı sonuna kadar savaşmaya kararlıyız". *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1963.

81 Bkz. İnönü'ye gönderilen mektup, *Yön*, 25 Temmuz 1962.

82 *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Ankara 1961, ayrıca bkz. *Middle East Journal*, Kış 1962.

83 TBMM'deki koltuklar, yüzdesel olarak şöyle dağılmıştı: CHP %36,7; AP %34,8; YTP %13,7; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi %14.

84 Bkz. İnönü'nün istifa mektubu, *Yeni Sabah*, 1 Haziran 1962.

85 Türkiye'nin siyasal rejiminin evrimi, çok partili sisteme geçiş ve bu süreci etkileyen çeşitli koşullar, bu makalenin yazarı tarafından başka eserlerde ele alınmıştır. Bkz. Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics, the Transition to a Multi-party System,* Princeton University Press, 1959. Siyasal partilerin tarihi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952. Ayrıca bkz. Cevat Naki Akkerman, *Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar,* Ankara, 1950. Türkiye'de 1942-1951 arasındaki gelişmelerin bir kronolojisi için bkz. Gotthard Jäschke, *Die Türkei in den Jahren 1942-51*, Wiesbaden, 1955.

86 Bkz. Bernard Lewis, "Recent Developments in Turkey", *International Affairs* (Temmuz 1951), s. 323.

87 İstanbullu ve zengin bir sanayici olan Nuri Demirağ, 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuştu. Bu gelişme, iktidarın muhalefeti kabullenmeye gerçekten hazır olduğuna işaret ediyordu.

88 Beyannamenin metni için bkz. *Ulus*, 12 Temmuz 1947, ayrıca *Ayın Tarihi*, Temmuz 1947, s. 15 ve sonrası, Karpat, a.g.e., s. 191-193.

89 Bazıları Köylü Partisi (KP)'ni büyük bir siyasal parti olarak değerlendirmektedir. Üyeleri, nüfuzu ve fikirleri açısında bu partiyi en büyük dört parti arasında saymak mümkün değildir. Gözle görülür tek başarısı 1955 belediye seçimlerinde 11.807 koltuğun 262'sini kazanmaktır. Bunun tek nedeni ise, dönemin ana muhalefet partisi olan CHP'nin seçimleri boykot etmiş olmasıdır. 1954 seçimlerinde 39.473 oy toplayan KP, 1957'deki seçimlere katılmamış ve bir yıl sonra Millet Partisi ile birleşmiştir.

90 Oyların bir karşılaştırması için bkz. EK I.

91 Seçim yasası, seçimlere iki ay veya daha az bir süre kala partisinden istifa edenlerin aday olmasını da engelliyordu. Bu maddenin asıl hedefi, DP kurucularından olan ve yasanın kabulünden birkaç gün evvel istifa eden Fuat Köprülü'ydü. Bkz. *New York Times*, 12 Eylül 1957.

92 Kırşehirli bir köylü, köylülerin ortak duygularını samimi bir şekilde şöyle ifade ediyordu: "Bize refah ve hürriyet getirenin gökte yeri var." Köylülere göre hürriyet, öncelikle jandarma baskısından ve tütününü devlete teslim etme mecburiyetinden kurtulmak demekti. Bir başka köylü, ortak duyguları daha açık bir şekilde anlatıyordu: "Hükümet bize tohumluk buğday veriyor, jandarma bizi artık dövmüyor." *Cumhuriyet*, 26 ve 29 Eylül 1957.

93 MP'li Fuat Arna'nın anlattığına göre, muhalefet partilerinin liderleri arasında gerçekten de bir anlaşma imzalanmıştı. Buna göre seçimlerde muhalefetin kazanacağı toplam koltuk sayısının yüzde 47,5'i CHP'ye, 27,7'si Hürriyet Partisi'ne, 24,8'i ise MP'ye verilecekti. Arna'ya göre İnönü'nün Seçim Kanunu'na açıkça karşı çıkmak istememesi nedeniyle bu anlaşma uygulanamadı. Bkz. Arna'nın konuşması, *Zafer*, 22 Ekim 1957.

94 Bkz. *Seçim Neticeleri*, Ankara, 1959, CHP Araştırma Bürosu yayını. Ayrıca bkz. Orhan Aldıkaçtı, "Les Elections Législatives Turques au 27 Octobre 1957", *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, No. 8 (1958), s. 128-37.

95 *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1957; *Zafer*, 26 Ocak 1958.

96 1954 seçimleri sırasında İnönü bazı yerlerde saldırıya uğramıştı; hatta Mersin'de bir duvarın üstünden atlayarak kaçmak zorunda kalmıştı. Oysa 1957'de gittiği illerde büyük ve coşkulu kalabalıklar tarafından karşılandı. O yıldan sonra halkın önüne her çıkışında yoğun ilgiyle karşılaştı.

97 CHP Parti Konseyi, yetkilerini, İstanbul adaylarını belirleyen İnönü'ye devretmişti. Daha sonra birçoğu değiştirilen İstanbul adayları, DP'nin Adnan Menderes ve Celal Bayar gibi adaylarıyla karşılaştırıldığında oldukça "zayıf" kalıyordu. DP, muhalefet partilerinin toplam oylarından 26.000 fazla oy toplayarak İstanbul'u aldı. CHP'nin İstanbul yenilgisi, Parti'nin seçim kampanyasında çeşitli meslek gruplarının özel gereksinim ve çıkarlarına cevap verememiş olmasından kaynaklanmış olabilir. *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1957.

98 Belgenin tam metni için bkz *Ulus*, 8 Ekim 1957.

99 CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesi, Parti'nin millî görevinin CHP tarafından kurulan demokrasiyi kurtarmak olduğunu yazıyordu. *Ulus*, 17 Ekim 1957. CHP yanlısı *Sabah* gazetesi ise, iri puntolarla şöyle yazıyordu: "Atatürk'ün İsmet İnönü'ye ilişkin emri şudur: Zorlukla karşılaşıldığında İsmet Paşa'ya başvurun çünkü o tüm sorunları anlar ve çözer." *Sabah*, 16 Ekim 1957. *Vatan* gazetesinin yayıncısı ve 1946-1955 döneminde DP'nin sadık bir yandaşı olan Ahmet E. Yalman, artık DP'ye sırt çevirmişti. Yalman'a göre yaklaşmakta olan seçimler özgürlük ve modernleşme uğrunda, en az 1915 Gelibolu Savaşı ve 1919-1922 Kurtuluş Mücadelesi kadar önemli bir ulusal savaşımdı. *Vatan*, 16 Ekim 1957. Yalman, 1960'ta Hükümet'i eleştirmekten hapse mahkûm edildi.

100 *Ulus*, 10 ve 22 Ekim 1957. CHP'liler, Hükümet'i, azınlıkların ve bazı etnik grupların mallarının talan edilip yağmalanmasına ve ülkenin dıştaki itibarının zarar görmesine neden olan 6-7 Eylül (1955) olayları nedeniyle de eleştiriyorlardı. *Ulus*, 22 Ekim 1957.

101 Seçim Programı için bkz. *Ulus, Cumhuriyet*, 11 Ekim 1957.

102 *Zafer*, 9 Ekim 1957.

103 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1957.

104 Parti lideri Fevzi Karaosmanoğlu, 1948 yılında gelenekselcilikten uzaklaşan ve daha sonra da parti yönetimiyle anlaşmazlığa düşen milletvekillerini ihraç eden Demokratik Disiplin Komitesi'nin başkanıydı. Parti'nin gazetesi *Yeni Gün*, bu gerçeği göz ardı ederek, HP propagandası yapmaya devam ediyordu.

105 *Cumhuriyet*, 29 Eylül ve 23 Ekim 1957. DP yanlısı *Zafer* gazetesi, Fuat Köprülü'nün DP'den istifası ve Hükümet'i eleştirmesi konusunda öfkeliydi: "Zaten Köprülü'nün demokrasimizdeki yeri neydi? Bir şekilde DP kurucularının arasına girmeyi becerdi. Onlar da kendisini Parti'de ve Hükümet'te gereksiz bir yük olarak taşımak zorunda kaldılar. Hükümet'ten ayrıldığının farkına varan olmadı. Parti'den istifası bir kayıp olarak dahi nitelendirilemez." *Zafer*, 8 Ekim 1957.

106 Bu projelerin bazıları şunlardır: Niğde Çimento Fabrikası, Nevşehir Dokuma Fabrikası, Mudanya Jüt Fabrikası ve Ankara Konut Projesi. Üç ayda toplam otuz adet yeni sanayi tesisi açıldı. *Zafer*, 12 Ağustos 1957.

107 DP'nin seçim kampanyası için bkz. *Zafer*, 14, 19, 20 ve 21 Ekim 1957.

108 Muhalefet, biraz da çarpıtarak, kuruculardan biri olan Refik Koraltan'ın DP'nin muhalefete hiçbir şekilde zafer kazanma şansı tanımayı düşünmediğini öne sürdü. *Ulus*, Ekim 17, 1957.

109 Bkz. *Ulus*, 6 Ekim 1957; *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1957; *News from Turkey*, 19 Mart 1958.

110 Türkiye'de İslam ve Politika konusunda bkz. Gotthard Jäschke, "Der Islam in der Neuen Türkei", *Die Welt des Islams*, Cilt I (1951), s. 1-174 ve Cilt II (1953), s. 278-87. Ayrıca bkz. Dankwart A. Rustow, "Politics and Islam in Turkey 1920-1955", *Islam and the West*, Richard N. Frye (der.), Hague, 1957, s. 69-107. Kaynakça için bkz. Karpat, a.g.e., s. 44-45, 271-92.

111 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1957. *Zafer*, 23 Ekim 1957 (Menderes'in Adana ve Konya konuşmaları).

112 Din, çeşitli şekillerde siyasete alet edildi. Hükümet'i destekleyen bazı din adamları, Hz. Muhammed'in rüyada Başbakan'a göründüğüne ve devletin mührünü verdiğine dair bir söylenti yaydılar. Buna göre Hz. Muhammed, Menderes'i ülkenin yöneticisi olarak seçmişti. Soyadı Kanunu'nu eleştiren diğer din adamları ise, CHP'lilerin Allah yerine Tanrı sözcüğünü kullanarak bu kutsal isme saygısızlık ettiklerini ileri sürdüler. Bazıları da bir kısım bakanları masonlukla suçladı. Kahire'deki El Ahzer Üniversitesi mezunu ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın danışma kurulu üyesi olan Mustafa Runyun, memleketi Konya'dan adaydı. Camide vaaz adı altında iki saatlik bir seçim konuşması yaparak yasaları çiğnedi. *Zafer*, 19 Ekim 1957 (Koraltan'ın Kocaeli konuşması); *Cumhuriyet*, 8, 9, 10, 19, 21 ve 30 Ekim 1957; *Ulus*, 10 ve 17 Ekim 1957; *Dünya*, 5 Ekim 1957.

113 Dönemin Parti Genel Sekreteri Kasım Gülek, Adana'da yaptığı konuşmada CHP'nin "Türkiye'de kilise çanlarının çalmasına son verdiğini ve ülkeyi bütünüyle İslam'a yöneltiğini" açıkladı. *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1957. CHP lideri İnönü, öfkeli dinsizlik suçlamalarına hedef oluyordu. Bu nedenle danışmanları, konuşmalarında Allah kelimesini olabildiğince sık kullanmasını önerdiler. O da konuşmalarını "Allah yardımcımız olsun" sözleriyle bitirmeyi kabul etti. *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1957. İnönü'nün damadı ve haftalık *Akis* dergisinin yayıncısı Metin Toker, İnönü'nün evinde her gün Kuran okunduğuna değinmeyi önerdi. Partinin diğer üyeleri de İnönü'nün günlük yaşamına ilişkin ayrıntılardan, örneğin, her yolculuk öncesinde annesinin elini öpüp hayır duasını aldığından söz ederek geleneklere önem veren bir kişi olduğunu kanıtlamaya çalıştılar. *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1957.

114 Elazığ'da güçlü bir dinsel lider olan Şeyh Kazım DP'yi destekliyordu. Geçmişte ezanın Arapça yerine anadilde okunmasını savunan bir makale yayınlamış olan CHP adayının ise hiç şansı yoktu. (Ezan 1950'ye dek Türkçe okundu. Tutucuların baskıları sonucunda, 1950 DP döneminden itibaren tekrar Arapça okunmaya başlandı). Bu mesele, CHP'nin din karşıtı olduğunu kanıtlamak için seçim kampanyası boyunca sürekli gündeme getirildi. Yine de CHP, Elazığ'ı 2.300 oy farkla aldı. DP'nin bu kentte kaybettiği 15.000 oyun büyük kısmı ise HP'ye gitmişti. *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1957; *Zafer*, 8 Şubat 1958 (Yaşar Kemal'in anlattıkları).

115 Bkz. İnönü ve Günaltay'ın Bursa, Samsun, İzmir ve Balıkesir konuşmaları. *Ulus*, 15, 17, 20 ve 22 Ekim 1957; *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1957. Başbakan, her kentin her ilçesinde on beş milyonerin bulunduğunu ve 1948'de bir milyar TL'nin altında olan bankalardaki mevduat toplamının altı milyar TL'ye yükseldiğini iddia ediyordu. Buna karşılık, orta sınıfın yok edildiği tezi ortaya atıldı. Başbakan ise ulusal gelirdeki artışa dikkat çekmeyi sürdürdü. DP'nin zenginlerin partisi olduğu iddialarını kesinlikle reddetti ve zenginlerin CHP'de toplandığı iddiasını savunmaya ısrarla devam etti. *Cumhuriyet*, 23 Ekim; *Zafer*, 20, 21 ve 22 Ekim 1957. (Menderes'in Elazığ, İstanbul ve İzmir konuşmaları) Açıklığa kavuşturulması gereken iki nokta vardır: İlk olarak, gücünü yönetimdeki konumundan değil de zenginliğinden alan yeni bir orta sınıf hızla gelişmekteydi. İkinci olarak ise, yaptığım kişisel araştırmalar, CHP içinde çok sayıda varlıklı insan bulunduğunu göstermiştir.

116 Hükümetin bu eleştiriye verdiği cevap ise, 1956'da Türkiye'de bulunan 41.865 traktörün 37.441'inin kullanılmakta olduğu ve geriye kalanların ya tamire ya da yedek parçaya ihtiyaç duyduğu oldu. *Zafer*, 20 Ekim 1957 (Tarım Bakanı'nın açıklamasından).

117 *Zafer*, 10 Ekim 1957 (Bayar'ın Konya konuşması); 21 Ekim 1957 (Ağaoğlu'nun İstanbul konuşması). Celal Bayar'ın verdiği resmî rakamlara göre Yabancı Sermaye Yasası'nın kabulünden itibaren Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarı toplamda 220 milyon TL'yi aşmıştı. Buna 291 milyon TL düzeyindeki yerli sermaye eşlik ediyordu. (Resmî kur, 1,00$ = 9,00 TL). *Zafer*, 10 Ekim 1957.

118 Ekonomiye devlet müdahalesi meselesi, DP'nin liberal devletçilik politikasını ortaya attığı 1946-1950 döneminde tartışılmıştı. Türkiye'de devletçilik hakkında bkz. Max V. Thornburg, G. Spry ve G. Soule, *Turkey: An Economic Appraisal* , New York, Allen - Unwin, 1949. Ayrıca bkz. Celal Ö. Sarç, "Economic Policy of the New Turkey", *The Middle East Journal* , Ekim 1948, s. 430-46. Ayrıca bkz. *Türkiye İktisat Mecmuası*, Eylül-Aralık 1947; Karpat, a.g.e., s. 84-93, 293-307.

119 *Ulus*, 22 Ekim 1957, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1957, 5 Kasım 1957. Türkiye'de sendikacılık hakkında bkz. Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık, İ*stanbul, 1955; Karpat, a.g.e., s. 108-11, 308-23. DP'nin sendikacılık hakkında daha evvelki görüşleri için bkz. *Kudret*, 30 Eylül ve 29 Kasım 1947; *Vatan, Cumhuriyet*, 17, 18 ve 19 Ağustos 1947. Daha sonraki görüşleri için bkz. *Forum*, 15 Mart 1957, s. 8.

120 Seçimlerin yaklaşık üç ay ardından CHP Meclis grubu, Hükümet'in dış politikada uyguladığı gizliliği eleştiren bir açıklama yayınladı. Bu beyannamede Hükümet, komşu ülkelerle ve ittifak hâlinde bulunulan ortaklarla gereksiz anlaşmazlıklar yaratmakla suçlanıyordu. Açıklama metni için bkz. *Ulus*, 2 Şubat 1958. Daha sonra İnönü, ABD'yi Türkiye'nin haklarına ve Türk milletinin duygularına saygılı olması yönünde uyaran bir açıklamada bulundu. *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1960.

121 İnönü'ye göre, 1944'te Türkiye'nin Londra'daki Büyükelçisi olan Tevfik Rüştü Aras, Hükümet'e aktardığı mesajlarda, Sovyetler Birliği'nin, komşu ülkelerde dostane ilişkiler yürütebileceği hükümetlerin işbaşında bulunmasına önem verdiğini bildirmişti. Sovyetler Birliği'nin bu görüşünü İngilizlere iletilmeden önce haber alan Aras, İngiliz Büyükelçisi'nden önce davranarak bilgiyi Hükümetine iletmişti. İnönü, Aras'ın bu davranışını Sovyet görüşüne dolaylı bir destek olarak yorumluyordu. Aras ise, İnönü'nün bu suçlamalarını yanıtlayarak, tek amacının Hükümetini dış dünyadaki gelişmelerden haberdar etmek olduğunu belirtti. Aras'ın mektubu için bkz. *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1957. Aras'ın Sovyetler Birliği'yle işbirliği yapılması konusundaki ısrarlı görüşleri için bkz. *New York Times*, 27 Haziran 1944; ayrıca *Tan*, 28 Haziran 1944. Aras'ın anılarında, görüşleri hakkında daha kapsamlı bilgi bulunabilir. Ayrıca bkz. *Görüşlerim*, İstanbul, 1945. Ayrıca bkz. İnönü'nün İstanbul'da düzenlediği basın toplantısı. *Ulus*, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1957.

122 Türkiye'nin bu dönedeki dış politikası hakkında bkz. İnönü'nün basın toplantısı, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1957. Ayrıca bkz. Cemil Bilsel "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", *American Journal of International Law* (Ekim 1947), s. 727 ve sonrası. Necmeddin Sadak, "Turkey Faces the Soviets", *Foreign Affairs* (Nisan 1949), s. 449-61. Ayrıca bkz. *Nazi-Soviet Relations*, Washington, D.C., U.S. Dept. of State, 1949, s. 233, 245-47.

123 Kıbrıs konusunda Türkiye'den görüşler için bkz. *Turkey and Cyprus*, Londra, Türkiye Büyükelçiliği, 1956. Ayrıca bkz. *Turkish Views on Cyprus*, New York, Turkish Information Office, 1956. Hukuksal görüşler için bkz. Savaş Loizides, *The Cyprus Question and the Law of the United Nations*, Nicosia, 1954. Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs Sorunu hakkındaki tartışmalar için bkz. *Department of State Bulletin*, 14 Şubat 1956, s. 261.

124 Siyasal partilerin bazı afişlerinden örnekler: *CHP*: "Partizan yönetime son"; "Öğretmen var, okul yok"; "Muhalefeti koruyacağız"; "İlaç yok"; "Altı ok, Atatürk'ün CHP'ye emanetidir"; "İşçinin ücreti ancak bir süpürgeye yetiyor! İşte iktidar, işçisine böyle bakıyor". *HP*: "Basın özgürlüğünü yok edenler bedelini sandıkta ödeyecekler"; "Köylere oy için değil halk için gideceğiz"; "Gerçeklerden kaçıp despotizme sığınan DP'lilere halkın tokadı inecek". *MP*: Celal Bayar, 1948'de yaptığı bir konuşmada, halka verdiği sözleri tutmayan iktidarı devirmenin milli bir görev olduğundan bahsetmişti. Bu konuşmadan alıntı yapan MP'nin sloganı ise şöyleydi: "Vatandaş, milli

görevini yerine getir!” *DP*: “Demokraside istediğinizi seçebildiğinize göre DP’yi seçin”; “Her köye yol, su, elektrik”. Menderes’in Mudanya’da karşılanışından bir pankart: “Menderes, sen Mudanya’yı kurtardın, seninle gurur duyuyoruz”. DP yanlısı gazetelerde iri puntolarla İnönü’yü hedef alan başlıklar yer alıyordu: “Allah bizi onun öfkesinden ve kininden korusun” veya “Milleti perişan etti”; “İnönü zehirli dedikodular yayıyor”. *Zafer*, 17, 29 ve 20 Ekim 1957; *Yeni Sabah*, 19 Ekim 1957.

125 Adaylardan biri, kendisine oy veren herkese kendi ayağındakiler gibi parlak çizmeler vermeyi vaat ediyordu. Diğer bir aday, kampanyanın “büyüsüne” kendini iyice kaptırmıştı: “Köylüsünün” sağlıklı olmasını istediği için, dolaştığı tüm köylerde ahaliye sıtma aşısı yaptırdı. *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1957.

126 Dinleyenleri en çok etkileyen konuşmacılardan biri de, akıcı ve büyüleyici konuşmasıyla pek çok kararsız seçmeni DP’ye oy vermeye ikna eden Adnan Menderes’ti. Menderes’in konuşmaları, Bayar’ın ağırbaşlı ve gerçeklerden örneklere yer veren konuşmalarını tamamlayarak daha etkili olmalarını da sağlıyordu. İnönü’nün kısa, özlü, düzgün ama coşkusuz konuşmaları ise daha çok aydın kesime hitap ediyordu.

127 Şeyhlerin Cumhuriyet rejimiyle mücadelesi hakkında birinci elden bilgi için bkz. Vali Cemal Bardakçı’nın anıları: *Bizde Siyasi Partiler, İ*stanbul, 1946. Ayrıca bkz. Naşit Hakkı Bey, *Derebeyi ve Dersim*, Ankara, 1932. Bazı aşiretler ve liderleri şunlardır: Mardin’de ve Maraş’ta Ademi ve Mahmudi grupları ile güçlü Kadıoğulları (önce CHP’yi sonra DP’yi desteklemişti). Maraş’ta ayrıca Kureysan ve Tunceli’de (çoğunluğu Kürtlerden oluşan) Orelli grupları. Hakkâri’de, Bingöl’de ve Muş’ta Şeyh Kazım Ağa, Şeyh Selim Seven ve Hatay’da Çilli ailesi etkindir. Muş’ta bir köylü seçimi şöyle tanımlıyordu: “Şeyhin kâğıdını sandığa atma zamanı…” Çeşitli saha araştırmaları için bkz. *Cumhuriyet, Vatan*, 23 Eylül ile 16 Ekim 1957 arasında. Aile ve gruplar burada sayılanlarla sınırlı değildir. Bkz. *International Social Science Journal*, XI, 4 (1959), s. 525-31.

128 Köylüler arasında yaygın olan görüşün geçirdiği değişim hakkında bkz. Howard A. Reed. “A New Force at Work in Democratic Turkey”, *Middle East Journal*, VII (1953), 33-44; Karpat, a.g.e., s. 342-45. Ayrıca bkz. “Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Villages”, *Social Research* (İlkbahar, 1960), s. 83-104. Raporlar için bkz. *Cumhuriyet, Vatan, Dünya, Ulus*, 16 Eylül’den 23 Ekim’e 1957, *çeşitli bölümlerde*.

129 Türkiye’deki göç hareketleri için bkz. *Türkiye Yıllığı 1953*, Ankara, 1953, s. 82; ayrıca bkz. *Toprak-İskân Çalışmaları*, Ankara, Toprak-İskân Genel Müdürlüğü, 1955, s. 57. Ayrıca bkz. Stephan P. Ladas, *The Exchange of Minorities*, New York, Macmillan, 1932, s. 335-584. Ayrıca bkz. Hue L. Kostanick, “Turkish Resettlement of Minorities from Bulgaria 1950-1953”, *Middle East Journal* (Kış, 1955), s. 41 ve sonrası; Karpat, a.g.e., s. 94-97.

130 *Cumhuriyet*, 29 Eylül ve 13 Ekim 1957 ve 8 Şubat 1958.

131 Aracılar, kentlerde fahiş fiyatlara satmak üzere, Doğu’da üretilen ürünleri satın alıyordu. Üretici, ürünlerini daha yüksek fiyatlara satmış olsa da, enflasyon ve ithal ürünlerin pahalılığı nedeniyle, gerçek bir kazanç sağlayamıyordu. Köylülerin aracılarla ilgili şikâyetleri için bkz. *Cumhuriyet*, 10 ve 11 Ekim 1957.

132 Örneğin DP’nin Konya’daki bölgesel kongresine ayakkabı imalatçıları egemendi. Buradaki toplam 386 delegenin 211’i ayakkabı imalatçısıydı. Konya’daki toplam 1.500 ayakkabı imalatçısının 1.000’i DP’nin yerel parti örgütlerinde çeşitli yönetsel görevlerde bulunuyordu. Konya Ayakkabı İmalatçıları Derneği’nin başkanı olan Hacı Süleyman, Türkiye’de yaşamın temelinin ahlak ve din olması gerektiğine inanıyordu. *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1957; 13 Ekim 1957.

133 *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1957; *Zafer*, 2 Kasım 1957; *Ulus*, 5 Kasım 1957.

134 Seçim günü İstanbul, İzmir, Giresun, Gaziantep, Konya, Artvin, Trabzon, Ağrı ve Antalya’dan gelen şikâyetlere göre, DP yanlıları kolaylıkla oy kullanabilirken muhalefet yanlısı olduğu bilinen bazı yurttaşların listelere kaydedilmesi reddedilmişti. (Seçim Kanunu’na göre, belirli koşulların

yerine getirilmesi hâlinde, listelere seçim gününde de kayıt yapılabiliyordu). Ayrıca bazı yerlerde oy sayımı gizli yapılmış ve muhalefet partilerinin temsilcilerinin sayıma katılmalarına izin verilmemişti. *Forum*, 1 Kasım 1957, s. 4.

135 Hükümet tarafından açıklananlar da dâhil olmak üzere, seçim sonuçları hakkındaki kaynaklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu makalede kullanılan kaynak için bkz. *Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1959. Bu yayın, CHP Araştırma Bürosu tarafından yayınlanmıştır ve güvenilir derecede nesnel ve kapsamlıdır. Diğer kaynaklar için bkz. Karpat, a.g.e., s. 241; *Forum*, 1 Kasım 1957; Jäschke, *Die Türkei 1942-1951*, s. 121; İ*statistik Yıll*ığı, Ankara, 1953, s. 177.

136 Bu illerden bazıları şunlardı: İstanbul, Balıkesir, Ağrı, Antalya, Aydın, Bitlis, Bolu, Bursa, Manisa, Muğla, Rize, Sakarya, Tekirdağ, Zonguldak.

137 *Forum*, 1 Kasım 1957, s. 5; *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1957. HP, CHP'ye katılınca, bazı üyeleri DP'ye geri döndü.

138 *Ulus*, *Cumhuriyet*, 30 Ekim, 1-4 Kasım 1957; *Zafer*, 30 Ekim 1957 (Menderes'in açıklaması).

139 Çeşitli siyasal partilerin liderleri arasındaki ilişkilerde "tükürdüğünü yalamama" meselesi önemli bir rol oynar. Bu, yenilgiyi kabul etmemek demektir. İktidarda ya da muhalefette olsun her lider kendi görüşünün halkın çoğunluluğun görüşlerini yansıttığına kendini inandırır. Böylece kendini, çoğunluğun yanında yer alarak doğru tarafta olduğuna dair psikolojik bir güvenceye sahip hisseder. Politikacılar arasında, bir görüşün azınlığa ait olsa dahi doğru olabileceği tezi pek kabul görmemektedir. Bu yaklaşımın İcma'nın modern politikaya taşınmış bir versiyonu olduğu açıktır. İcma, herhangi bir inanç konusu üzerinde toplumsal uzlaşma sağlamaya çalışmak demektir. Müslüman topluluklarda bu kavram, tüm toplumsal konuları kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

140* Çevirmen: Onur Güneş Ayas. Orijinali için bkz. "The Military and Politics in Turkey, 1960-64. A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", The American Historical Review, LXXV:6. Washington, D.C.: American Historical Association, 1970.

Türkiye'deki genel gelişmelerle ilgili görüşler şu makalemde bulunabilir, bkz. "Recent Political Developments in Turkey and Their Social Background,", *International Affairs*, XXXVIII (1962), 304-23. Türkiye ve Ortadoğu'da ordu ile ilgili olarak, bkz. J.C. Hurewitz, *Middle East Politics: The Military Dimension* (New York, 1969); John C. Campbell, "The Role of the Military in the Middle East: Past Patterns and New Directions," in *The Military in the Middle East*, ed. Sydney N. Fisher (Columbus, 1963), 106-07; Morroe Berger, "Les régimes militaires du Moyen Orient," *Orient*, XV (1960), 21-68, and Manfred Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa* (Princeton, 1965), Chap. IV. Ayrıca, bkz. P.J. Vatikiotis, *The Egyptian Army in Politics* (Bloomington, 1961); and Majid Khadduri, "The Role of the Military in Middle East Politics," *American Political Science Review*, XLVIII (1953), 511-24. İlgili diğer çalışmalar için, bkz. Lucian W. Pye, "Armies in the Process of Political Modernization," *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*, ed. John J. Johnson (Princeton, 1962), 75; William Gutteridge, *Armed Forces in New States* (London, 1962): ve Morris Janowitz. *The Military in the Political Development of New States* (Chicago, 1964).

141 Dankwart A. Rustow, "The Army and Founding of the Turkish Republic," *World Politics*, XI (1959), 513-52; Daniel Lerner and Richard D. Robinson, "Swords and Ploughshares," *World Politics*, XIII (1960), 19-44; Frederick W. Frey, "Arms and the Man in Turkish Politics," *Land Reborn*, XI (1960), 3-14; Walter F. Weiker, *The Turkish Revolution, 1960-1961, Aspects of Military Politics* (Washington, 1963); Ergun Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics* (Cambridge, Mass., 1966); George S. Harris, "The Role of the Military in Turkish Politics," *Middle East Journal*, XIX (1965), 54-66, 169-76. Türkçe kaynaklar daha sonra belirtilecektir.

142 İmaj sorunsalı için, bkz. William A. Scott, "Psychological and Social Correlates of International Images," içinde *International Behavior*, ed. Herbert C. Kelman (New York, 1965), 72; ve Ole R.

Osti, "The Belief System and National Images: A Case Study," *Journal of Conflict Resolution*, VI (1962), 244. Ayrıca, bkz. Andrew M. Scott, *The Functioning of the International Political System* (New York, 1967).

143 A.K.S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia* (London, 1953), xviii-xli; E.I.J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam* (Cambridge, 1962); *Law in the Middle East*, ed. Majid Khadduri ve Herbert J. Liebensny (Washington, 1955), 3-27; Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society," içinde *Political Modernization in Japan and Turkey*, ed. Robert Ward and D.A. Rustow (Princeton, 1964), 42-45. Jalaluddin Dawanni'nin yazdığı *Ahlaq-ı Jelali* isimli eser, sosyal mirası yeniden değerlendiren ve II. Sultan Beyazıt'ın (1481-1512) takdirini kazanmış bir çalışmadır. Osmanlı hukukçusu Abdul Rahman Çelebi, yazarın yanında yedi sene çalışmıştı. Erken Osmanlı Gazi ideolojisi için, bkz. Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire* (London, 1938), 7-14.

144 H.A.R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (London, 1951), I, pt. I, 26-38.

145 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London, 1961), 7-14; Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton, 1963), ve içindeki bibliyografya. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton, 1962), 185.

146 Lewis bu önemli konuda Cevdet Paşa'ya referans vermektedir. Bkz., *Emergence of Modern Turkey*, 332.

147 Türk akademisyen Mehmet Kaplan, bu oyun ve özellikle oyunun felsefesini anlatan bir şiir için şöyle yazmıştır: "Bu şiir, edebiyat sınırını aşmış ve gelecek nesillere vatan sevgisi aşılayacak ender eserlerdendir… Bu şiir, toplumsal mistisizm ve toplumsal şiir anlayışının ilk ve en güçlü örneklerinden biridir. Modern Türk Edebiyatı'nda yazılmış olan tüm toplumsal şiirlerin temelidir." *Şiir Tahlilleri* (İstanbul, 1958), 33. Tanınmış bir başka İslamcı, Mizancı olarak bilinen Mehmet Murat, bu oyunun Türklerin tarih ve geleneklerle şekillenmiş kültürel özelliklerini dile getiren yagane çalışma olduğunu söylemiştir. *Mizan*, 19 Ocak 1888. 19. yüzyıl edebiyatında kurulan siyasal terminoloji ile 1912'de İttihat ve Terakki'nin verimsiz ve diktatoryal politikalarına karşı kurulan terorist askeri örgüt Halaskar Zabitan'ın bildirisi arasında ifade ve tonlama açısından vurucu bir benzerlik vardır. "Vatan bizden kendimizi feda etmemizi bekliyor… Osmanlı subayları, bizi yetiştiren ve yaşatan şerefli milletimizi yok olmaktan ve istibdattan kurtarmalıdır." Tam metin için bkz. Tarık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler* (İstanbul, 1952), 353. Namık Kemal'in oyunu *Vatan* halk gösterilerine sebep oldu. İzleyenler, Osmanlıların sonunda kimliklerini ve amaçlarını bulduğu haykırarak yazarı minnetle alkışladı. Namık Kemal huzursuzluğa yol açtığı gerekçesiyle sürgüne gönderildi; ancak oyun çok okunmaya devam etti. Namık Kemal'i saygın ve milli bir şair konumuna getiren asıl eseri bu oyundur. Siyasi kişilikleri cazip kılan semboller için bkz. Clifford Geertz, "Ideology as a Cultural System," in *Ideology and Discontent*, ed. David Apter (New York, 1964), 58.

148 1908 Devrimi öncesi Selanik'te Jön Türkler ve subayların yakın ilişki kurduğu masonlara muhafazakarlar tarafından ağır eleştiriler geliyordu. Muhafazakarlar, masonların humanist ve antimilitarist fikirlerinin ordunun savaşma şevkini zedeleyeceğinden korkuyor gibi görünüyordu. Daha sonra Cumhuriyet döneminde, masonlar kapitalizmi yayan kozmopolitler olarak tasvir edilerek milliyetçilik ve devletçilik adına mahkum edildi. Aslında geleneksel düşüncede liderlik kavramı, zorla empoze edilmiş mutlak itaati gerektirmiyor, ortak hedefleri gerçekleştirmek için gerekli eylemlere gönüllü katılımı ifade ediyordu. Sıradan bir askerle subayı arasında bugüne dek gelen bir dayanışma ruhu vardu. Elçilik görevlerine atanmış bazı generallerin kimisi Anadolu'da bir köyde yaşayan sıradan bir çavuş olan emirlerindeki eski askerle mektuplaştıklarına dair birkaç vaka biliyorum. Böyle patrimontal ilişkiler azalmıştır durumdadır.

149 1920 ile 1960 arasında Türk siyasetinin ordu müdahalesinden görece kurtulmuş olması yeni devletin doğası, elitist felsefesi ve hükümetteki "sivilleşmiş" askerlerin etkisiyle alakalıdır. Bu

dönemin yönetici kesimiyle ilgili en iyi çalışma: Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* (Cambridge, Mass., 1965). Ayrıca benim 1930'lardaki elitist felsefe ve ideolojik gelişmelerle ilgili çalışmam için bkz. "Die Geschichte der ideologischen Strömungen seit der Begründung der Türkischen Republik: Der Populismus und seine Vertreter," *Bustan*, I-II (1962), 17-26.

150 Bkz. Benim çalışmam, *Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System* (Princeton, 1959).

151 Köylüler mulafetteki Demokrat Parti lideri olarak konuşan Celal Bayar'a "yaşa paşam" diye bağırarak tezahurat yapıyordu. Bayar'ın hiçbir askeri geçmişi yoktu. Köylüler, ancak bir paşanın hükümete muhalafet edebileceğine inandıklarını söylediler. Hükümeti eleştirdiğine göre Bayar'ın bir paşa olduğu sonucuna varmışlardı.

152 Kitaplardan bazıları kırsaldaki güçlü yerel ailelerin görüşlerini bize sunar. Bkz. Cavit Ersen, *Beyaz İhtilal* (Adana, 1953). Demokrat Parti'nin 1950 seçim zaferini yücelttiği düşünülen bu ve benzeri kitaplar, 1960'ta toplatıldı. Bkz. Acer Tuncer, *Beyaz İhtilalin Üç Büyük Lideri, Bayar, Menderes, Koraltan* (İzmir, 1959).

153 Köylülerin eğitimi ile ilgili bir münakaşada katılımcılardan birinin Atatürk'e şunları söylediği güvenilir kaynaklarca aktarılır: "Paşam, onlara eğitim vermeyin, aydınlanır aydınlanmaz yapacakları ilk iş bizim canımıza kast etmek olur." Atatürk ise şöyle dedi: "Nerede o günler!" Burada köylülerin bağımsızlıklarını savunacak ve liderlerini sorgulayacak düzeye gelmesinden mutlu olacağını söylemiş oluyor.

154 İstanbul Üniversitesi'nde anayasa hukuku profesörlüğü yapmış ve 1961 cumhurbaşkanlığı seçimi Adalet Partisi adayı olmuş merhum Ali Fuad Başgil, kişisel hak ve özgürlükler kapsamında inanç özgürlüğünü savunmuştur. Başgil'e göre insanın en temel ihtiyacı, aklını bilgiyle aydınlatmak ve "ahlaki bir eğitimden sonra iradesini aklın emrine vererek vicdanın gösterdiği ideale ulaşmaya çalışmaktır." Devletin görevi "insani bir örgüt ve çevre olarak …bireye seçtiği hayatı yaşamacı için uygun ortamı sağlamaktır. Devletin bir koyun ağılı gibi beslenme, korunma ve cinsellik nevinden maddi ve hayvani ihtiyaçları gidermek için düzenlenmiş bir kurum olduğu kesindir." "*Yeni Sabah*, Temmuz 18, 1960. Başgil'in makaleleri için bkz. *İlmin Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul, 1960). Başgil'in gözünden darbe için bkz. *La Revolution Militaire de 1960 en Turquie* (Geneva, 1963).

155 En iyi kışlalar, 1913-18 arası Osmanlı'nın terk ettiği Balkan topraklarında bulunuyordu ve bu nedenle birçok birlik camilerde barınıyordu.

156 *Milliyet*, 27 Mayıs, 1962; Abdi İpekçi and Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İç Yüzü* (İstanbul, 1965), 15; Harris, "Role of the Military," 65.

157 6-7 eylül olayları konusunda başarısız oldukları gerekçesiyle Menderes'in bazı generalleri yakışıksız şekilde eleştirmesi, ordunun DP'ye karşı daha karşıt tavır almasına neden oldu. Bir rivayete göre Menderes, gerekirse yedek subayaların orduyu idare edebileceğini söylemişti. Bu böylesi bir ordu için hakaretti.

158 CHP'nin temelinde Kurtuluş Savaşı'nda (1919-22) hayati rol oynamış *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* vardı.

159 Fahri Belen, *Demokrasiden Diktatörlüğe* (İstanbul, 1960), 35-37.Ayrıca bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü* (İstanbul, 1960), 90-97.

160 *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1960.

161 Bkz. Alparslan Türkeş'in anıları, *Yeni İstanbul*, 15 Şubat 1962. Türkeş, savaş yıllarında ortaya çıkmış yeni bir girişimci sınıfın DP'yi iktidara getirdiğini yazar. Türkeş, tüm parti sistemini, CHP'lileri ve özellikle İnönü'yü eleştirdi. Bu karşı çıkışı onu, Adalet Partisi içindeki küçük ve sesi çok çıkan ırkçı ve aşırı milliyetçi grup nezdinde bir süre için çok popüler yaptı; çünkü milliyetçi düşünceleri onlara oldukça cazip gelmişti. Türkeş sonunda Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşecek olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin başına geçti.

162 Muzaffer Özdağ, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1960. *Cumhuriyet* darbeci subaylarla bir röportaj dizisi yayınladı.
163 Rifat Baykal, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1960; Orhan Erkanlı, *Cumhuriyet*, 20, 24 Temmuz 1960. Ayrıca bkz. *Milliyet*, 28 Mayıs 1962.
164 Polisin gözaltındaki bazı subaylara kötü muamelesinden ciddi rahatsızlık duyan Harp Okulu öğrencileri, 1960 Mayıs ayında hükümet karşıtı bir gösteri yaptı. Öğrenciler, "bir ders vermek için" bazı polisleri alıkoymak istedi. Polisler darbe sonrasında bir süre silahsızlandırıldı.
165 Başka bir subay Turan Yavsin, ordunun subay maaşlarını arttırmasını eleştirenlere cevaben şöyle bir açıklama yapmıştı: "En yüksek seviyede eğitim almış subaylar bugün muhtaç durumda. Yaşadığı toplumda kendini yüksek bir konumda görmeyen bir subaydan düşman karşısında da farklı olması beklenemez." *Cumhuriyet*, Aug. 8, 1960.
166 Avni Elevli, *Hürriyet İçin* (Ankara, 1960), 155. Prof. Cahit Tanyol ise darbeyi "gerçek bir ahlaki devrim, para ve statü düşkünlüğüne karşı bir hareket, çok özlediğimiz ve kaybettiğimizi sandığımız değerlerimizi bize geri getirdi" diyerek memnuniyetle karşılıyordu. Tanyol, *Seçkin Devrim*, ed. Yalçın Günel (Ankara, 1960), 32.
167 Gizli örgütün tarihi üzerine yayımlanmış bir seri yazı için bkz. *Milliyet*, 7 Mayıs-13 Temmuz, 1962, ayrıca bkz. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İç Yüzü*. Ayrıca bkz. *Öncü*, 19 Şubat-22 Nisan, 1962; *Yeni İstanbul*, 15-17 Şubat, 1962; *Zafer Milletindir*, 1 Aralık, 1961; ve *Büyük Zafer*, 19 Ocak-1 Mart, 1962.
168 Darbeciler örgütün başına geçmesi için İnönü'ye gitti; ama o kesin bir şekilde reddetti. Başka bir seferinde örgüt üyelerinden biri paniğe kapılarak önemli liderlerin isimlerini hükümete bildirdi; fakat ordu müfettişlerinin yardımı ve suçlanan subaylar arasındaki bağlılık nedeniyle örgütü açığa çıkarmayı başaramadı.
169 Cuntadaki mevcut fikir akımları için bkz. *Milliyet*, 17 Haziran - 13 Temmuz 1962; *Le Monde*, 30 Ocak 1962; F.W. Fernau, "Courants sociaux dans la deuxième république turque," *Orient*, XXIII (1962), 17-42; ve *a.g.e*, "Le retour des 'quatorze' en Turquie," *Orient*, XXV (1963), 17-24.
170 Subayların biyografileri için bkz. *Cumhuriyet*, 15 Temmuz - 11 Ağustos 1960. Ayrıca basit bir resmi liste için bkz. *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1960; Özbudun, *The Role of the Military*, 19; Weiker, *The Turkish Revolution*; and the *New York Times*, 13 Haziran 1961.
171 Görüştüğüm subaylar, generallere dayanmaktan memnun değildi; fakat diğer subaylardan destek alabilmek için generallerin tavsiyelerine uymak zorundaydılar. Kişisel ortamlarında bazı generallerin darbeye katılma aşamasında yaşadıkları tereddütü ve sonunda ne şekilde katıldıklarını oldukça alaylı bir uslupla anlatıyorlardu. Darbenin arkaplanı hakkında aydınlatıcı bilgiler veren, bazı MBK üyelerinin yakın arkadaşı Müşerref Hekimoğlu'nun anıları için bkz. *Öncü*, 6 Mart-22 Nisan, 1962.
172 Yaş dağılımı şu şekildeydi: 62-65 arası 2; 52-53 arası 3 (hepsi general); 40-46 arası 12; 35-39 arası 15; 31-34 arası 5 ve de bir kişi 27. Bkz. *Cumhuriyet*, 16 Haziran, 1960; *Büyük Kurtuluş* (İstanbul, 1960), 99; ve Özbudun, *The Role of the Military*, 29.
173 Bkz. Ali Haydar Taner, *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* (İstanbul, 1960), 39-56. Yazar Grigory Spiridonovich Petrov (1868-1925), Rusya'da teoloji eğitimi almıştı. Hem rahip (sonradan inancını terk etmişti) hem de kitleleri liberal ve demokratik bir eğitim yoluyla aydınlatmayı amaçlayan bir öğretmendi. Tolstoy'un ateşli bir takipçisi ve siyasi bir aktivistti (ikinci Duma üyesiydi). *Ruskaya Slovo* [Rusya'nın Sesi] adlı eseri çok okunanlar arasındaydı. Devrim sırasında Türkiye'ye kaçtı, daha sonra Yugoslavya'ya yerleşti ve orada profesör oldu. Burada bahsi geçen kitabın elyazması, başka el yazısı işleriyle birlikte Bulgaristan'a gönderildi. Dimitri Bojkov tarafından Bulgarca'ya çevrildi ve 1925 yılında bir eğitim-kültür grubu tarafından yayımlandı. Bildiğimiz kadarıyla Bulgarca çeviri yedi baskı yaptı. Taner, bu kitabı Bulgarca tercümesi üzerinden Türkçe'ye çevirdi; ancak din, ruhban sınıfı ve kitlelerin arasındaki ilişkilerin tartışıldığı beş bölüme yer vermedi.

Türkçe çevirisi sürekli yeni baskılar yaptı ve Savunma ve Milli Eğitim Bakanlıklarının öğretmenlere ve subaylara şiddetle tesviye ettiği bir eser oldu. Kitap Türkiye'de demokratik bir millet modelini sunduğu düşüncesiyle el üstünde tutuldu; kalkınma için doğru yöntemleri sunuyor, özgürlüğü savunuyor, aydınlar ve kitleler arasında sağlıklı ilişkiler kuruyor ve millete yararlı, yapıcı yollar gösteriyordu. Gerçek vatanseverliğe ve aydınların kitlelerin ilerlemesine ve refahına adanmışlığına bir örnek sunuyordu. Arapça tercümesi, Türkçe tercüme üzerinden Aziz Sami tarafından yapıldı ve *Fi Bilad iz Zanbakat* ismiyle Bağdat'ta yayımlandı. Son ve eksiksiz Türkçe tercüme için bkz. Türker Acaroğlu, *Ak Zambaklar Ülkesinde* (İstanbul, 1968).

174 *Cumhuriyet*, 2-24 Temmuz, 1960, darbeci subaylara esin kaynağı olan eserler şu şekilde sayılmaktadır: Reşat Nuri'nin romanı *Çalıkuşu* (İstanbul, 1928); Yaşar Kemal'in romanı *İnce Memed* (İstanbul, 1958); Atatürk'ün söylevleri, Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ü ve Lincoln'ün biyografisi ve söylevleri zikredilen eserlerdendir.

175 Kökü yerli kültürde olan çeşitli deyim, imaj, düşünce ve tutumlarlara gönderme yapıyorum. Bu öğeler, her kelime ve her deyim, değerler sistemiyle ilişkileri bağlamında detaylı olarak incelenmeden analiz edilemezler. Ilımlı bir siyasetçinin gündemdeki bir mesele üzerine yaptığı ciddi bir konuşmasını "Bizler Viyana kapılarında savaşmış bir milletin evlatlarıyız" diyerek bitirmesi alışıldık bir durum değildir. Namık Kemal'in tarih anlayışından miras kalan popülşer olmuş bir başka romantik ifade şöyledir: "Devasa kaleleri, güçlü orduları ve meşhur alimleriyle Bizans İmparatorluğu, Bursa civarında küçük bir kasabada devlet kuran bir avuç Türk aşiretinin elinde yıkıldı." *Cumhuriyet*, 18 Mayıs, 1963.

176 Hayat boyu senatör olacak bir MBK üyesi, hükümetten ABD'de gösterilen Lawrence of Arabia filmindeki Türk subaylarını olumsuz gösteren sahnelerin kaldırılması için harekete geçmesini taplep etti; *Milliyet*, 23 Ocak, 1963.

177 1960'ta MBK'nın planladığı reformları tartışan bir yazar, "kurmay subayların planlama yeteneklerinin sivil işlerde, beş yıllık kalkınma planlarında ve haklın yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik girişimlerde işe yaradığını" söylüyordu; *Forum*, 1 Kasım, 1960, s. 14. Kadrosuz subaylar ve kurmay olmayan subaylar üzerine karşılaştırmalı bir çalışma, ordu içindeki gerginlik kaynaklarına ışık tutmaktadır. Rütbelerini yükseltme şansı olmayan kadrosuz subayların ordu içinde en hoşnutsuz ve darbe eğilimli grup olduğu söylenmektedir. 1970 yılında bazı kadrosuz subay eşleri, bir yasağı delerek kadrosuz subayların düşük ücret almasına yönelik bir personel yasa tasarısını çeşitli şehirlerde yürüyüşlerle protesto etti. Söylenenlere göre generaller, bu görülmedik disiplinsizlikten o kadar rahatsız oldular ki tüm ülkede çok katı bir disiplin sağlamaya giriştiler.

178 On 26 Ağustos 1960 tarihinde on bakan görüş ayrılıkları ve yukarıdan gelen emilere uymamaktan dolayı gerekli prosedürler işletilmeden görevden alındı. *Ulus*, 28-30 Mayıs, 1960. Orhan Erkanlı asker-sivil ikircikliliğiyle ilgili şu yorumları yapıyordu: "Hükümet, MBK'nın izinden gitmedi ve gidemezdi. İstenen etkinliği göstermedi ve gösteremezdi; sahip olduğu gücü kullanmadı ve kullanamazdı. Düzenleme temelden yanlıştı, bozuk bir şekilde kurulmuştu, öyle işledi ve kaçınılmaz olarak hastalıklı sonuçlar üretti." *Milliyet*, 26 Mart, 1963.

179 Yaşayan generallerin en yaşlılarından Pertev Demirhan, kısa bir Harp Okulu tarihçesine yazdığı giriş yazıdında şöyle diyordu: "Türk milletinin gerçek gücü, birlik olmasının yanında, inanç, erdem ve ahlak gibi manevi değlerden gelir." Muharrem Giray, *Şanlı Harbiyenin Tarihi* (İstanbul, 1961), 2.

180 Özdağ'dan alıntı, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz, 1960. Başka bir MBK üyesi Mehmet Karan aynı düşünceyi şöyle ifade etmiştir: "Atatürk devrimlerine ihanet edenler Demokratlarla aynı kaderi paylaşacak. Ordu ve gençlik her zaman Demokles'in kılıcı gibi böyle sefil insanların başının üstünde sallanacak." *Cumhuriyet*, 5 Ağustos, 1960. 211 sayılı, 4 Ocak 1961 tarihli kanunun 35. maddesi, ordunun görevini şöyle tanımlar: "Türk vatanını ve Anayasasının tanımladığı şekliyle Cumhuriyet'i korumak ve kollamak." 39. maddede asker şöyle tanımlanır: "Cumhuriyete bağlı,

vatan sevgisi ve yüksek ahlak sahibi, üstlerine itaatli, görevine bağlı, cesur, atak, gerektiğinde canını veren, arkadaşlarıyla uyumlu, yardımlaşmayı seven, disiplinli, yasaklara uyan, sağlığına özen gösteren ve sır tutabilen biri."

181 34. madde, 24 Haziran, 1960 tarihinde parlamenter rejime dönüş yemini eden MBK üyeleri tarafından tekrarlanmıştır. Metin için bkz. *Ulus*, 25 Haziran, 1960.

182 Bir subay şunu demişti: "Kurmay subaylar genellikle, subayın…devleti korumakla görevli olduğu şeklindeki Alman ordu felsefesinin etkisi altındadır." *Milliyet*, 29 Mayıs, 1962.

183 1963'te hükümete verilen bir raporda "Sivil Koalisyon Hükümeti'nin tkaip ettiği tuhaf politika, Kemalizm ve irtica kılıfında faşizmin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Bunlar devlet otoritesini ve milli birliği tehdit etmiştir." *Cumhuriyet*, 22 Nisan, 1963. Sonuç, Kürt milliyetçilerine ve solculara yapılan baskı olmuştur. *New York Times*, 20 Ağustos, 1963.

184 Orhan Erkanlı hatıralarında darbe gecesi Davut Paşa Kışlası'na bir tank birliğinin konutasını almaya giderken şanlı geçmişi hatırladığını yazar: "Bu kışla, Fatih'in kumandanlarından Davut Paşa tarafından yaptırılmıştı. Bu yapı, beş asır boyunca tarihimizin şanlı hatıralarının olduğu kutsal bir hazine vazifesi gördü. Rumeli seferlerinde ordunun son duraklama noktası Davut Paşa Kışlası'ydı. Harp meclisi orada kurulurdu… Viyana kuşatmasına giden ordu son geceyi orada geçirdi." *Milliyet*, 4 Temmuz, 1962.

185 Devşirme ile Yeniçeriler ve İslam'a sonradan geçenler kastediliyor. Bahse geçtiği üzere, bu gruplar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yer almamış olmakla suçlanıyordu. Gibb ve Bowen "Kul" ya da "Devşirme" kavramlarını Padişahın köleleri anlamında kullanır: "Çoğu Müslüman olmuştu; zorla değil ancak iyi yerlere gelebilmenin yolu bundan geçtiği için olmuşlardı." Gibb ve Bowen *Islamic Society and the West*, 44. Gerçekte, "köle" kelimesi yanıltıcıdır. Çünkü devşirmeler, Müslüman olarak doğmuş özgür insanlardan daha saygın bir konumdaydılar. Devşirmelerden oluşan merkezi ordunun Anadolu'daki büyük isyanları basıtmada çok etkili olduğuna dair yaygın görüş için bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Dağ Padişahları* (İstanbul, 1962).

186 Belen burada 1596-1603 döneminde Anadolu'daki Celali isyanlarını kastediyor. Toplumsal ve dini nitelikteki bu isyanlar, Sünni İslam'a karşı olduğu düşünülerek ağır bir şekilde bastırıldı. Ordudaki Hıristiyan çocukları hakkında şunları söylüyor: "Devşirmeler medeni insanların çocuklarıydı; ama köle olarak yeriştirildiler. Bilimin disiplininden değil, itaat ve biat disiplininden geliyorlardı." *Demokrasimiz Nereye Gidiyor* (İstanbul, 1959), 87.

187 *Age.* 6-9 *passim.*

188 Sosyalist bir yazar olan Kemal Tahir, çoğu romanını bu teze dayandırmıştır. Makalesi için bkz. "Anadolu Türkçülüğü Açısından Atatürkçülük" *Yön*, 7 Kasım 1962, s. 17. Ayrıca bkz. Cahit Tanyol, "İki Kadro" , *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1963.

189 Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, devletçilik ve inkilapçılık 1937 Anayasası'ndaki diğer ilkelerdi. 1961 Anayasası'nın ikinci maddesinde devlet, milli, laik, demokratik ve sosyal olarak tanımlanmıştı.

190 Bir subay şöyle demişti "Çankırı'nın fakir köylerini gezme fırsatım oldu. Buradaki insanların çoğunun hiç ayakkabısı olmamıştı. Gaziantep'in köylerini bir bir dolaştım. Yerin dibinde üst üste yaşayan insanlarla kaldım." *Cumhuriyet*, 26 Temmuz, 1960. Benzer açıklamlar için bkz. *Cumhuriyet*, 25 Temmuz, 1 ve 13 Ağustos, 1960. Bu sosyal görüşlerin arkaplanı için makaleme bkz. "The Turkish Elections of 1957," *Western Political Quarterly*, XIV (1961), 436-59.

191 Ziya Gökalp'i tekraren Alparslan Türkeş şunları demişti: "Türk camiinde Kur'an Türkçe okunur, Arapça değil." *Cumhuriyet*, 17 Temmuz, 1960. Başka bir subay, din adamlarına pozitif bilimlerin de yer aldığı bir müfredat sunulmasını -ki sonradan gerçekleşti- böylece "Batı'daki gibi laboratuarlarda çalışan din adamları" yetiştirilerek camilerde modernlik propagandası yapılmasını önermişti. *Cumhuriyet*, 24 Temmuz, 1960; *Milliyet*, 26 Mart, 1963.

192 Sıtkı Ulay, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1960. Ayrıca bkz. F.W. Fernau, “Le néo-kémalisme du comité d’Union nationale,” *Orient*, XVI (1960), 51-68.
193 Aldığım bilgilere göre, 1960 sonrasında bazı askerler, acemilere temel eğitimin yanında din dersleri de verilmesi konusunu tartışmıştı. Bazı yaşlı subaylar, askere alımda mevcut yeminin yanında bir de dini yemin uygulaması getirilmesini dahi önerdi. Dine yönelik böyle tutumlar başka yerlerde de karşımıza çıkar. Darbede öldürülen Teğmen Ali İhsan Kalmaz’ın günlüğüne son kaydettiği şeyler şunlardı: “İşler yolunda giderse yarın 27 Mayıs 1960 günü mubarek Cuma namazı huzur ve imanla kılınacak.” *Milliyet*, 13 Temmuz, 1962.
194 Bu Nurculuk iddiası başta reddedilmiş; fakat daha sonra Harp Okulu komutanı tarafından kabul edilmiştir. *Milliyet*, 27 Haziran, 2Temmuz, 1962; *Öncü*, Mart 15, 1962.
195 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* (İstanbul [n.d.]), I, 105-10. Mareşalin siyasi kariyeri için şu çalışmama bkz. *Turkey’s Politics*, 169-70, 283-85.
196 Talat Aydemir ve Osman Deniz’in görüşleri için bkz. içinde Cankaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilal* (İstanbul, 1964), 208, 265-67, 282-89.
197 Devlet Planlama Teşkilatı, başlangıçta darbecilerin yerleştirdiği küçük bir aydın grubunun yönetimindeydi. Bu ekip, Teşkilatı yasama organının üstünde bir yere konumlandırarak kendi pozisyonlarını sağlamlaştırmaya çalıştı. Bu girişimleri başarısız olunca sosyalist bir dernek kurdular. Sonunda Devlet Planlama Teşkilatı siyasi girişimler yerine, toplumsal ve iktisadi hedeflere ağırlık verilmesiyle bir derece halk desteği elde etti.
198 Anayasa’ya genel bir bakış için bkz. İsmet Giritli, “Some Aspects of the New Turkish Constitution,” *Middle East Journal*, XVI (1962), 1-17.
199 Siyasete giren üst düzey subaylar arasında senatör olan Albay Adil Türkoğlu zikredilebilir. Gizli örgüt liderlerinden Faruk Güventürk’ü 1957’de hükümete sunulan bir istihbarat üzerine tutukladığı söylenir. Samsun’dan senatör seçilen Yusuf Demirdağ’ın 1960 darbesi öncesi askeri öğrenci protestolarını engellemeye çalıştığı söylenir. Darbeden sonra Genelkurmay Başkanı olan Ragıp Gümüşpala, emekli olduktan sonra Adalet Partisi’nin genel başkanı olmuştur.
200 *Ulus*, 12 Ağustos 1960. Esasında Kasım 1960’a kadar, 2,200 subay genelde güvenlik ve sivil savunma olmak üzere çeşitli işlere yerleştirilmişti. 1961’den sonra emekli olan askerlerin genelde sivil bürokratlara ayrılan görevlere atanmaları tepki çekmişti. Atanalınan pozisyonlar için bkz. *Ulus*, 27 Kasım 1960; *Milliyet*, 23 Mart 1963.
201 Halkevleri, 1963’te eski isimlerini geri aldı. Bkz. Şu çalışmam: “The People’s Houses in Turkey,” *Middle East Journal*, XVII (1963), 55-67.
202 Askeri yönetimin okuma yazmayı arttırma çabaları, mesleki formasyonu olmayan “öğretmenler”, yetersiz okul binaları ve eğitim malzemeleri nedeniyle iyi niyetlerle yola çıkılmasına rağmen sonuçsuz kaldı; ama kentli aydınların kırasaldaki hayat şartlarıyla tanışmasına yardımcı oldu.
203 Psikoloji profesörü ve eğitimde elitist bir sistemin önde gelen savunucularından Mümtaz Turhan’ın, milli eğitim bakanı olarak düşünüldüğü söylenmişti.
204 Bkz. 8 sayılı, 4 Temmuz 1960 tarihli kanun.
205 *Cumhuriyet*, 8, 9 Temmuz 1960; *Sır*, I Ekim 1960.
206 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1960; *Söz*, 11 Ağustos 1960; Tekin Alp, *Kemalizm* (İstanbul, 1936), 260 ff.; *Forum*, 1 Kasım 1960, s.13.
207 *TBMM Albümü* (Ankara, 1964), 170, 190. Her partinin sahip olduğu koltuk sayısı, takip eden senelerde değişti.
208 İsen, *Geliyorum Diyen Ihtilal*, 18-20. Ayrıca bkz. İnönü’nün damadı ve güvendiği yardımcısı Metin Toker’in *Milliyet*’te, 1969 Şubat ayı boyunca yayımlanan yorumları.
209 *Öncü*, 22 Nisan 1962. Müşerref Hekimoğlu’nun anılarından, bir darbecinin, muhtemelen Orhan Erkanlı’nın aynen aktarılan mektubu. Ayrıca bkz. benim “Society, Economics, and Politics in Contemporary Turkey,” *World Politics*, XVII (1964), 50-74.

210 Bu AP milletvekili Reşat Özarda'ydı. Bu milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılmasıyla ilgili görüşmeler sırasında, 1960'ta emekli edilen bazı subayların Özarda'nın yanında yer alması, ordu içindeki fikir uyuşmazlığını gösteriyordu. Olayın hemen ardınan İnönü, durumun tehlikeli bir hal aldığı şeklinde bir açıklama yaptı; ama siyasetçiler bunun İnönü'nün başka bir oyunu olduğunu iddia etti. Fakat Talat Aydemir'in beş gün sonra ortaya çıkan komplosu onu haklı çıkardı. (Bkz. *Ulus*, 15-23 Mayıs 1963.) Şimdiki yapılacak alıntılar, sivil ve asker arasındaki tehlikeli çatlak ile ilgili fikirlerimi desteklemektedir. Recai İskenderoğlu, Yeni Türkiye Partisi Diyarbakır milletvekili şunları yazmıştı: "Kısa süren askeri yönetim, zorunlu olarak iktisadi problemler doğurdu ve bazı siyasi çevreler bu gerilimi kötüye kullanarak vatandaşlar ile üniformalı evlatları arasında düşmanlık yarattı ve birbirlerinin niyetleri konusunda yanlış düşünmelerine neden oldu." Saldırgan tutumları olan bazı siyasi çevreleri kınayan İskenderoğlu şöyle devam ediyor: "Bu yüzden halk arasında ordunun siyasetten çekilmediğini düşücesi var." "Bugünkü Siyasi Ortamda Türk Politikacısı", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1963; ayrıca bkz. Afyon'dan bağımsız seçilen D.H. Baki'nin yorumları: "Son Krizin Nedenleri", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1963.

211 1961-63 arasında ordu içinde iktidar için çekişen gruplar şunlardı: (a) "Ondörtler" Alparslan Türkeş önderliğindeki milliyetçiler ve Orhan Kabibay önderliğindeki sosyalistler olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. (b) "Şubatçılar" Aydemir'in birinci grubu. (c) "Onbirler" olarak bildiğimiz çoğunluğunu 1960'ta emekli edilen subayların oluşturduğu grup.

212 Aydemir darbesinin en iyi anlatısı: İsen, *Geliyorum Diyen İhtilal.* Ayrıca bkz. Ankara sıkıyönetim komutanlığının Anadolu Ajansı'nda duyurulan bildirisi: *Anadolu Ajansı*, 24 Temmuz 1963; *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1963; Özbudun, *The Role of the Military*, 34-37.

213 F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler* (İstanbul, 1965), 124-25 içinde geçmektedir.

214 *Öncü*, 22 Nisan 1960, and 20 Nisan 1962.

215 Maliye bakanı Şefik İnan, 1962 yılında "İktisadi meseleler Türkiye'nin asıl ve hayati sorunları oldu… Başka mevzuları önplana çıkarmak ve bunlarla halkın aklını bulandırmak temel iktisadi ve finansal sorunların çözümünü zora sokar." Şeklinde bir açıklama yaptı. *Bayram*, 16 Mart 1962.

6. BÖLÜM / 1950-1970 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ SİYASAL GELİŞMELER

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler Türkiye'nin siyaset ve toplum yaşamında bir dönüm noktasıydı. Bu seçimler sonucunda İsmet İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), iktidar partisinden muhalefet partisine dönüştü. Demokrat Parti (DP) iktidara geldi ve 1950-1960 yılları arasında Celal Bayar cumhurbaşkanlığı, Adnan Menderes ise başbakanlık yaptı. 1950 seçimi yönetici seçiminde yeni bir süreç başlattı; toplumsal seferberliği ve halkın geniş katılımını teşvik etti. Bu unutulmaz siyasal olayın üzerinden yirmi yıl geçti. Türkiye'de önce Avrupa parlamentarizminin klasik mekanizmalarını sonra ise sosyal demokrasiyi benimsemek için büyük çabalar sarf edildi. Bugün, bu çabaların başarıya ulaşıp ulaşmadığı sorusu gündeme gelmektedir. 1960-61 arasında ki askerî müdahale hariç tutulursa, bu soruya olumlu cevap verilebilir. 1961 yılında birtakım aydın ve bürokratik gruplar tek parti hükümetiyle yönetilen güçlü rejime geri dönülmesini talep ediyorlardı. Fakat ordu bu talepleri uygulamak yerine geniş tabanlı bir sosyal ve siyasal düzen kurdu. Yeni bir anayasa da hazırlandı.

Türkiye'nin parlamenter demokrasi denemesinde başarılı olmasının sırrı, siyasal rejiminin yalnızca komşu devletlerdeki değil diğer tüm Üçüncü Dünya ülkelerindeki sistemlerden keskin bir şekilde ayrılmasıdır. Kuşkusuz, çeşitli solcu ve sağcı gruplar mevcut rejime zaman zaman meydan okudular. Bu grupların mevcut siyasal rejime karşı çıkma nedenleri çeşitliydi: Bazıları rejimin modernleşmeyi geciktirdiğini ve sosyal adaleti sağlamakta başarısız olduğunu iddia ediyordu. Diğerleri ise, rejim tarafından teşvik edilen ekonomik kalkınmanın ve toplumsal değişimin, toplum düzenine ve temel değerlerine zarar verdiğini savunuyordu. Tüm eleştirilere rağmen rejim hayatta kalmayı başardı.

Bu makalenin amacı Türkiye siyasi yaşamı hakkında genellemeler yapmak değildir. Burada, 1950 ila 1970 yılları arasında içte ve dışta meydana gelmiş olan önemli gelişmelerden bazılarının genel ve gerçekçi bir incelemesi ortaya konacaktır. Bu gelişmelerin uygun bir çerçevede ele alınabilmesi için, Türkiye'nin mevcut parlamenter rejiminin ortaya

çıkışında kısmen de olsa katkısı olan birtakım tarihsel ve toplumsal etkenlere işaret etmek gerekir.

Bunların ilki, tarihsel etkendir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne yalnızca güçlü bir bürokratik örgütlenme miras kalmamıştır. Bunun yanı sıra çatışmaların okunması ve çözüme kavuşturulması için güçlü bir birikim ve deneyim de Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne mirası olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı bürokrasisi, hem Avrupa ile karşılaşmasından doğan hem de kendi yönetim ve toplumsal örgütlenme geleneklerinden gelen baskılara maruz kalmıştır. Osmanlı bürokrasisi, tüm zayıflığına rağmen, bu baskıların doğurduğu toplumsal ve etnik çatışmaları çözüme kavuşturmayı başarmıştır. Osmanlı'nın yönetim ve toplumsal örgütlenme geleneğinde devletin temel rolü, bir siyasal sistem çerçevesinde çeşitli güçler ve çıkarlar arasındaki dengeyi sağlamaktı. Bir yanda sosyal ve kültürel sistem, diğer yanda ise siyasal sistem vardı. Bu ikisi, uygulamada, kendine özgü gerekleri olan birbirinden farklı bütünler olarak görülüyordu. Osmanlı bürokrasisi, kişilerin kültürel tabiiyetlerini ayırt etmeksizin işlevsel ve teknik sorumluluklarını yerine getirmeyi başarıyordu. Teoride görece muğlâk olmakla beraber uygulamadaki bu başarısı, Osmanlı bürokrasisinin en mühim özelliklerinden biriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda sorunlarına kalıcı çözümler üretmekte başarısız olmasının başlıca sebebi, toplumsal ideolojik çözüm yollarını göz ardı etmesiydi. Eğer bunlardan faydalansaydı birbirinden ayrı düşen etnik, dinsel ve toplumsal gruplar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırabilir veya en aza indirgeyebilirdi. Böylece bu grupları bir araya getirmesi ve hepsini tek bir siyasal sistem altında birleştirmesi mümkün olabilirdi. (1839-76 döneminde Osmanlı milliyetçiliği esasen İslamcı bir yapıya sahipti. Türk milliyetçiliği ise, Osmanlı milliyetçiliği unsurlarını ilahi ve kutsal özelliklerinden arındırarak benimsemiştir. Bu kutsallıktan arındırma süreci -yanlış bir şekilde- laiklik olarak adlandırılmıştır. Halkın genelinin dışında kalan bir avuç aydın tarafından geliştirilen bu ideolojik çözümler, yalnızca bazı küçük gruplardan destek alabilmiştir).

Osmanlı bürokrasisi, ideolojik yetersizlikleri nedeniyle, üstesinden gelmek zorunda kaldığı siyasal ve dinsel çatışmaların ekonomik ve

toplumsal kökenlerini sezinlemekte başarısız oldu. Ancak bu çatışmalara çözüm aramaktan da geri kalmadı. Bu deneyim, bürokrasiye çatışmaların iç yüzünü anlama ve bunlara yönelik yeni yaklaşımlar geliştirme yetisi kazandırdı. Özellikle de halktan gelen baskılara nasıl karşılık verebileceğini öğrenmesi adına bu deneyim oldukça faydalı oldu.

Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi, selefi olan Osmanlı bürokrasisinden kendisine kalan politik mirastan her fırsatta başarıyla faydalandı. 1945-50 döneminde parlamenter demokrasinin kabul edilip hayata geçirilmesi, bu fırsatlar içinden en önemlisiydi. Parlamenter demokrasiye geçişin temel nedeni, yüce siyasi ilkelere duyulan bağlılık değildi. Bu geçiş, daha ziyade, giderek yükselen toplumsal, ekonomik ve kültürel hoşnutsuzluğu yatıştırmaya ve nihayet ortadan kaldırmaya yönelik pratik bir siyasi çözüm arayışı sonucunda ortaya çıkan hesaplanmış bir karardı. Profesör Bernard Lewis'in doğru bir şekilde tanımladığı gibi, parlamenter demokrasiye geçiş bir "emniyet vanası" olarak tasarlanmış ancak iyi işlediği anlaşılınca bütünüyle benimsenmişti. Dolayısıyla, nesnel bir şekilde belirlenmiş ve ulaşılabilir hedefler doğrultusunda iktidarı manipüle etme kabiliyetine sahip olmaları, Türk liderlerin en önemli özelliklerinden biridir. Bu kabiliyet, gerçekçilik ve pratiklik ister. Gerçekten de halk içinden çıkan liderler, bürokrasinin siyasal tecrübesine giderek daha fazla öykünür oldular. (Eğer "milli karakter" kavramının adı bu denli kötüye çıkmış olmasaydı, hem Orta Asya'daki kavimler döneminde hem de çağdaş ulus-devletler döneminde Türkleri diğer gruplardan ayırt eden özelliğin siyasi ve askerî yetenek olduğu söylenebilirdi). Daha 1876 gibi erken bir tarihte, Osmanlı yöneticileri temsilin çok önemli bir siyasi araç olduğunu fark etmişlerdi. Temsil fikri sayesinde sorunların açıkça anlaşılabileceğini ve ilgili taraflarla işbirliği yapılarak sorunların çözümüne dair birtakım ipuçları elde edilebileceğini düşünüyorlardı. Gerçekten de, 1876-78 döneminde yürürlükte olan parlamento ve Anayasa, akla uygun şekilde tasarlanmış siyasal araçlardı. Bunlar, toplumsal ve ekonomik taleplerin düzgün bir şekilde ifade edilmesi ve ihtilafların çözümlenmesi için hukuki ve resmî bir yol sağlıyorlardı. Çelişkili olan ise, Osmanlı'nın bu samimi parlamentarizm denemesine en ağır eleştirilerin Avrupalı güçlerden gelmesiydi. Avrupalı devletlere göre I. Meşrutiyet, en iyi ihtimalle, ıslahatları geciktirmek için düzenlenmiş kurnazca bir oyundu. En kötü ihtimalle ise, Batı'ya özgü bir

kurumun taklit edilmesi için girişilen beyhude bir çabaydı. Türkler beş yüzyılı aşkın bir süredir Avrupa topraklarında yaşadıkları hâlde, Avrupalı güçlerin gözünde hâlâ Asyalıydılar ve Batılı bir kurum olan parlamento, Asyalıların elinde başarısızlığa uğramaya mahkûmdu.[216]

Türkiye'de demokratik bir sistemin başarıyla kurulmuş ve korunmuş olmasını sağlayan ikinci önemli etken, büyük olasılıkla, yeni orta sınıfın doğuşudur. Ekonomiyle bağlantılı çeşitli meslek grupları, girişimciler ve hizmet sektörü arasında ortaya çıkan yeni orta sınıflar yoluyla, yeni siyasi bakış açıları da gelişmiştir. Toplumsal hareketliliğin ve sınıflaşmanın Cumhuriyet döneminde ve özellikle de 1931 sonrasında giderek yoğunlaştığı söylenebilir. Fakat en üst düzey siyasal kadrolarda, iktidardaki CHP ve bunun savunduğu modernist ilkeler ile şu veya bu şekilde ilişkisi olan aynı gruplar yer almaya devam etmiştir. CHP içindeki çatışmalar, sıklıkla, fikir ayrılığına düşen küçük grupların ayrılmasıyla sonuçlanmıştır (1946 yılında kurulan DP de bu gruplardan biridir). Bu nedenle Parti içindeki bu çatışmaların, Cumhuriyet'in temel ilkeleri üzerine anlaşmazlıklardan değil, daha ziyade, gruplar arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Cumhuriyetçiliğe ve bunun tüm gereklerine, resmî ve sıklıkla tepeden dayatılan bir bağlılık duyuluyordu. Böyle bir ortamda yeni lider kadrolar, orta sınıf değerlerini benimseyen tarımcı, meslek sahibi, girişimci ve işçi grupları arasından çıktı. Sonunda, 1945-46'da muhalefet partilerinin kurulmasıyla beraber, bu gruplardan çıkan liderler çeşitli partilerin yönetiminde yer almaya başladı veya baskı grupları oluşturmak üzere örgütlendiler. Gelgelelim bu lider kadrolar, bütün sistemin denetiminin kendilerine verilmesini talep edebilmek için gereken sayıya veya ideolojik tezlere sahip değillerdi. Mevcut siyasal sistem, kendilerine toplumda yüksek bir statü ve çeşitli ayrıcalıklar sağlıyordu. Dolayısıyla bu yeni gruplar, kendilerine çeşitli çıkarlar sunan mevcut siyasal sistemi her türlü meydan okumaya karşı korudular.

Ekonomik kalkınma, dengesiz gelir dağılımı ve 1946 sonrasında meydana gelen bazı kültürel ve toplumsal olaylar, bürokratik grupları ve aydınları iktidardaki konumlarından uzaklaştırdı. Aynı zamanda iktidar taleplerini gerekçelendirmeleri için onlara yeni argümanlar sundu. Bu argümanlara göre hızla modernleşmenin sağlanması ve bilimsel bakış açısına sahip eşitlikçi bir toplumun yaratılması gerekiyordu. Bürokrasinin ve aydınların

öne sürdükleri bu fikirler ve talepler, yeni orta sınıf için hem bir ilham kaynağı hem de bir meydan okuma niteliğindeydi. Zira yeni orta sınıf, bu fikir ve taleplerden yola çıkarak yalnızca toplumdaki konumunu daha gerçekçi bir şekilde değerlendirme fırsatı bulmakla kalmadı; rakiplerinin savunduğu bazı toplumsal düşünceleri de benimsedi ve uyguladı. 1946 ila 1959 arasındaki yıllar, yeni grupların ortaya çıkarak siyaset sahnesinde üstünlük sağladığı bir dönem olarak tanımlanabilir. 1959 ila 1965 arasındaki dönem ise, siyasi partilerin lider kadrolarında iç değişimin yaşandığı ve yeni bir esenlik felsefesinin benimsendiği süreç olarak ifade edilebilir.

Türkiye'de demokratik sistemin sürekliliğini sağlayan üçüncü etken, kendiliğinden ortaya çıkmış ve siyasal özgürlük sayesinde korunmuş olan entelektüel faaliyettir. En radikal aydınlar dahi, resmî temsil kurumlarına ve siyasi partilere karşı olmalarına rağmen, ifade ve tartışma özgürlüğünü modern varoluşun ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve bu nedenle onu korumak konusunda kararlı davranmıştırlar. Bu kararlı tutumu derinden besleyen entelektüel, toplumsal ve psikolojik tazelenme süreci, burada birkaç giriş cümlesiyle incelenemeyecek kadar karmaşık bir konudur. Bu konuyu hakkıyla incelemek için ilk önce, İslam dininin bir yanda devlet ve diğer yanda herhangi bir Türk insanı için önceden ne anlama geldiğini ve bugün neye dönüştüğünü doğru ve tarafsız bir şekilde değerlendirmek gerekir. Ayrıca Türkiye'deki laik reformların, Türk toplumunun özel yaşamlarındaki etkileriyle beraber, açık bir şekilde tartışılması da şarttır.

Şahsen, Türkiye'de İslam'ın yeniden düzenlenmesi konusunda ifade edilen görüşlerin çoğuna katılmıyorum. Bunun başlıca nedeni, dini yalnızca tarihsel bir gerçek, bir dogma, bir yaşam felsefesi veya teolojik bir bağlılık olarak görmememdir. Bence din, daha ziyade, toplumsal durumların manevi bir değerlendirmesidir. Bu değerlendirme, insanın psikolojik düzeyde kendisine, diğerlerine ve içinde yaşadığı topluma bakışını belirler. Burada bizi ilgilendiren de işte dinin bu boyutudur. Türkiye'deki dinsel reformlar, İslam'ı değiştirmediler çünkü niyetleri bu değildi. Bu reformlarla amaçlanan, yeni bir varoluş şekli için gereken temellerin atılmasıydı. Açıkça görüldüğü gibi dinsel reformlar, inanç ile mantık ve kişi ile toplum arasında bir dizi çatışmaya yol açtı.

Laik reformlar ve bunların yarattığı kriz, bireyleri, kurtuluşu başka bir dinde aramaya itmedi fakat tüm bireysel ve toplu varoluş şekillerini çeşitli düzeylerde yeniden gözden geçirmeye zorladı. Bu reformlar ve kriz, bireyi bir yandan eski Türk ve Müslüman kimliğine yabancılaştırırken diğer yandan da kendisine yeni bir kimlik tanımlaması için hummalı bir arayışa sürükledi. Böylece, geçmişte yalnızca Türk ve Müslüman olarak tanımlanan kimliğe yeni bir boyut eklendi: Evrensel toplumun bir üyesi olmak. Tüm bunlar, Türklerin iç dünyalarında çatışma ve gerilimler yarattı. Bununla birlikte, Türklerin sakin ve ağırbaşlı bir simaya sahip olmaları nedeniyle bu gerilimin dışarıdan fark edilmesi neredeyse imkânsızdı. Demokratik düzende erişilen özgürlükler, bu iç gerilimlere canlılık ve dinamiklik kazandırdı. Bu iç çatışmalar, özgürlüğün ve insanlığın özü olan dizginlenemeyen ifade isteğiyle dile getirildi. Voltaire'in de bahsettiği gibi, ruhun sağlığı düşünce ve yazma özgürlüğünden gelir. İşte bu özgürlük ortamında, ne iç krizler ve çatışmalar ne de bireylerin tarihsel kimliklerine duydukları bağlılık ile modernleşmek için duydukları bulanık arzu arasındaki çarpışma, yıkıcı bir etki yaratmadı. Aksine, yaratıcı bir şekilde ifade edilebileceği kanallar buldu. Yüzeyde, laiklik, reformculuk, Batılılaşma, milliyetçilik ve din dâhil olmak üzere her bir ilke, gelenek ve kural eleştiriye ve meydan okumaya maruz kalıyordu. Fakat derinlerde bir yerde, kendisi ve dünya hakkında yepyeni bir bakış açısına sahip olan yeni bir Türk oluşuyordu. Yarattığı tek şey bu yeni tip Türk insanı olduğu varsayılsa bile, demokrasinin, uğruna harcanan çabalara değdiği kabul edilmelidir.

Demokrat Parti Yönetimi

Yukarıda ele aldığım dönüşümü başlatan olayların izi, oldukça eskiye yani Cumhuriyet'in ilk günlerine veya muhalefet partilerinin resmen kurulduğu 1945-46 yıllarına dek sürülebilir. Fakat bu dönüşümün etkilerinin tam anlamıyla hissedilmesi için, 1950-60 dönemindeki DP iktidarını beklemek gerekti. 1950 seçimlerinde DP, hiçbir güçlükle karşılaşmadan iktidara gelmeyi başardı. 1938-50 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan İsmet İnönü'ye sadık kalan dört komutan, eğer iktidarda kalmak isterse kendisine destek vermekten kaçınmayacaklarını açıklamışlardı. Bu teklifi reddeden İnönü, büyük ihtimalle Fahri Belen ve Seyfi Kurtbek gibi daha düşük rütbeli subayların tek partili sistemden hoşnut olmadıklarının ve kurdukları

gizli örgüt aracılığıyla Celal Bayar'ı desteklemeye ant içtiklerinin farkındaydı.

DP iktidarı, demokrasinin pekiştirilmesi için gerek duyulan anayasa değişikliklerinin ve kurumsal yeniliklerinin yapılacağına dair sözler vererek işe başladı. DP'liler, Atatürk reformlarını koruyacaklarına ve geçmiş anlaşmazlıkların yeniden gündeme gelmesini engelleyeceklerine söz veriyorlardı. Hâlbuki kısa süre sonra verdikleri sözleri bir kenara bırakarak CHP politikalarını eleştirmeye başladılar. Zira bu eleştiriler, en azından başlangıçta, halkın sempatisini kazanıyor gibi görünüyordu. Bir süre sonra DP, elinde tuttuğu gücü fazlasıyla önemsemeye başladı. Bunun sonucunda DP, CHP'yi tek partili 1923-50 döneminde elde ettiği ayrıcalıklardan yoksun bırakmak için kendi gücünü pekiştirmeye çalıştı. Halkevlerinin bulunduğu ve hâlâ CHP'nin mülkü olan taşınmazlara (Halkevlerinin kültür derneği olarak yeniden düzenlenmesine yönelik bir teklif sunulmasına rağmen) Hazine adına el kondu.[217] Bunların bir kısmı, 1949'da tekrar kurulan eski milliyetçi teşkilatlar olan Türk Ocaklarına devredildi. Halkevlerinin resmen yıkılması, reform yanlıları tarafından, Atatürk reformlarına bir saldırı olarak değerlendirildi. Bununla birlikte, Halkevlerinin, Cumhuriyet'in milliyetçi ve laik ilkelerini kentli aydınlar arasında yaygınlaştırmak olarak tanımlanan temel amaçlarını çoktan tamamladıkları da bir gerçekti. Ezanın Arapça okunması izni ile başlayan dinsel özgürleşme (-ki aslında 1947'de CHP iktidarı döneminde başlamıştı) İslam eğitimi verilmesi ve modern din görevlilerinin yetiştirilmesi amacı taşıyan diğer önlemlerle devam etti.[218] Tüm bu gelişmelere, taşrada dinsel etkinliklerin ve tarikatların hızlı bir şekilde artması da eklendi. Taşrada, kimi zaman Atatürk heykellerine saldırılmasına kadar varan gerici nitelikte olaylar yaşandı.[219] Dinsel uyanış, başlangıçta bir ölçüde şiddetli olmakla beraber, 1954 yılında hız kaybetmeye başladı. Bu uyanış, Türkiye Devleti'nin temel cumhuriyetçi ve modern karakteri üzerinde kalıcı bir zarara yol açmadı. 1954 sonrasında, birtakım gerici fikirler ara sıra gündeme getirilmeye ve kaygı vermeye devam etti. Ancak, artık İslam tartışmalarında, İslam ile laik siyasi rejim arasında patlak vermesi muhtemel çelişkiler konu edilmiyordu. İslam tartışmalarının en önemli konusu, demokratik düzende ibadet özgürlüğü ve bireylerin hayatında dinin yeri ve önemi olmuştu. Dinin, parti politikalarında -giderek azalsa da- hâlâ

bir yeri olduğu kesindi. Bunda CHP'nin de payı vardı. Zira CHP'nin yerel örgütleri, nadiren de olsa, halktan gelen dinsel özgürlük taleplerine en az DP örgütleri kadar duyarlı davranıyorlardı.

DP iktidarı döneminde tartışılan asıl önemli meseleler, DP'nin ekonomi politikası hakkındaydı. 1947'de ABD'den askerî yardım almaya başlayan Türkiye'ye, 1948 yılında Marshall Planı'na dâhil edilince ekonomik yardım da akmaya başladı.[220] Türkiye'ye başlangıçta verilen 100 milyon dolarlık yardım, 1950'de 233 milyon dolara yükseldi. Yardım miktarındaki bu yükselişin başlıca nedeni, Türkiye'nin Kore'de Birleşmiş Milletler birliklerine katılmış olmasıydı. Kore'ye gönderilen yaklaşık 5.000 askerden oluşan Türk birliği, ağır kayıplar vermesine karşın, savaş alanında parlak bir başarı gösterdi. Türk birliklerinin bu başarısına karşılık olarak hem ABD'den hem de Avrupalı devletlerden gelen yardım, 1968'de toplam yaklaşık beş milyar dolara ulaştı. Bu rakamın üçte biri ekonomik yardım, geri kalan kısmı ise askerî yardımdı. ABD, Sovyetler Birliği'nin güney komşusu olan Türkiye'nin, bulunduğu coğrafyada bir demokrasi ve serbest girişimcilik modeli olmasını istiyordu. Bu açıdan, Türkiye'de yaşanan iktidar değişimi de ABD'nin iyice cömertleşerek yardımlarını artırmasına neden oldu.

Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesi, ülkenin Batılı siyasi ve ekonomik felsefeyle ve politikalarla daha da özdeşleşmesiyle sonuçlandı. Türkiye NATO'ya girerek dış saldırılara karşı resmen koruma altına alınmış oldu.[221] DP Hükümeti'nin tüm ilgi ve çabasını iç politika meselelerine yöneltebilmesi, kısmen de olsa, NATO'nun dış tehditlere karşı sağladığı koruma garantisi sayesinde mümkün oldu. DP'nin 1950 sonrasında yaklaşık iki yıl boyunca uyguladığı liberal ekonomi politikası, giderek bir devletçilik politikasına dönüştü. Ancak bu devletçiliğin, 1931-45 döneminde yürürlükte olan devletçilik politikasının aksine, farklı ekonomik ve politik hedefleri vardı. Zira devlet, girişimci orta sınıfların kalkınmasında önemli bir rol üstlendi. Oysaki dışarıdan bakıldığında Menderes'in en büyük hedefi, ne pahasına veya ne şekilde olursa olsun ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesiymiş gibi görünüyordu. Devlet, bir yandan çimento, şeker, enerji ve inşaat sektörlerine yüksek miktarda yatırım yaptı; diğer yandan da özel girişimi teşvik etmeye çalıştı. Bu amaçla, çiftçiye cömert krediler

dağıtıldı. Bunun yanı sıra yabancı sermayeye vergi muafiyetleri ve ayrıcalıklı koşullar sunuldu.

1950 yılında toplam yatırım, 1 milyon lira seviyesindeydi, yani gayri safi milli hâsılanın yüzde 9,63'ünü oluşturuyordu. Bu rakam, 1953'te 2.087 milyon liraya yani yüzde 12,41'e ve 1960'ta 7.779 milyon liraya yani yüzde 15,89'a yükseldi. 1950'de 28.491 milyon lira olan gayri safi milli hâsıla, 1966'da 49.941 milyona ve 1967'de 49.213 milyona ulaştı. Kişi başına düşen gelir ise 1950'deki 1.181 liradan 1961'de 1.469 liraya çıktı.[222] (ABD dolarının döviz kuru, 2,80 liradan 1958 yılında 9 liraya yükseldi). Fakat fiyat indeksi, 1950 yılında 100 iken 1960'ta 263'e ulaştı. Öte yandan nüfus arttı ve 1927'deki 13.648.270'ten 1945'te 18.790.174'e, 1960'ta 27.754.820'ye ve nihayet 1965'te 31.391.207'ye yükseldi.[223]

Bu arada kır nüfusunda bir azalma yaşanıyordu: 1950'de toplam nüfus içerisindeki payı yüzde 78,3 olan kır nüfusu, 1960'a gelindiğinde yalnızca yüzde 71,2 oranında bir paya sahipti. Tarımın milli gelir içindeki payının durumu da benzer oldu ve 1961'de yüzde 42'ye geriledi. Sanayinin milli gelir içindeki yeri ise genişleyerek yüzde 16'dan 23'e tırmandı. Buna rağmen senelik dış ticaret açığı bir hayli büyüdü: 1950'de 22 milyon dolar civarında olan açık, 1961'e gelindiğinde 162,8 milyon dolara ulaşmıştı. Son dönemlerde yapılan çalışmalara göre Türkiye'nin reel milli gelirindeki artış, 1950-53 dönemindeki yaklaşık yüzde 6'lık yükselişin ardından yavaşlamıştır. 1961 yılına dek yıllık yaklaşık yüzde 3 civarında seyreden reel milli gelir artışı, 1961'den sonra tekrar artmaya başladı. Devlet, fiyat sübvansiyonları ile oldukça büyük kredi ve makine imkânlarıyla çiftçiyi destekledi. Gerçekte yalnızca çok küçük bir grup bunlardan yararlanabildi.[224] Buna rağmen, kırsal bölgedeki ekonomik faaliyetler çeşitli şekillerde teşvik edilebildi. Mükemmel tasarlanmış bir yol yapım projesi sayesinde bölgeler arasındaki iletişimin geliştirilmesi ve su projeleri gibi çeşitli çalışmalar, kırsal bölgelerdeki ekonomik kalkınmayı canlandırdı. Denetimlerin kalkması ve politik faaliyetlerin yoğunlaşması da köylü üzerinde etkili oldu ve ekonomik kalkınmayı hızlandırdı. Türk köylüsü kendi değerinin farkına vardıkça eski yaşama alışkanlıklarını ve düşüncelerini değiştirmeye başladı. Köylü, yaşam koşullarını iyileştirecek fırsatlar talep ederken artık bunu yönetenlerin bir lütfu olarak görmüyordu. Daha iyi yaşam koşulları talep etme hakkı, köylünün doğuştan sahip olduğu

bir haktı.[225] Kırsal kesimden çok sayıda aile, daha iyi bir gelir beklentisiyle kentlere göç etti. Bu göçler, geniş çaplı toplumsal ve siyasal sorunlar doğurdu.

Görece elverişli şartlarda başlayan ekonomik kalkınma, bir ölçüde esenlik sağlamıştı. Bu durum, 1954 genel seçimlerine de yansıdı. DP'nin kazandığı 504 koltuğa karşı CHP 31 ve MP yalnızca 5 milletvekili çıkarabildi.[226] Seçimlerde kazandığı zafer DP'yi ekonomik kalkınmayı iyice hızlandırmak için enflasyonist politikalar uygulamak konusunda yüreklendirdi. Giderek büyüyen bütçe açığı, enflasyon ve Türk Lirası'nın değer kaybetmesi gibi olumsuzluklar 1953 yılında iyice açığa çıktı. Enflasyon, maaşlı çalışanların yaşam standartlarını bir hayli aşağı çekmişti. Fiyat mekanizması altüst olmuş ve piyasalar normal işlevlerini kaybetmişlerdi. İthal ürünlerin fiyatları da fırlamıştı. Tüm bunların bir sonucu olarak devlet denetiminden ve bürokratik formalitelerden hiçbir verim alınamaz olmuştu. Dolayısıyla ekonomi tıkandı ve kaynak dağılımında yaşanan bozukluk, ekonominin genel olarak kötüleşmesine neden oldu.

1950-59 yılları arasında Türkiye'de kentlerde ve yarı kırsal bölgelerde yaşayan en alt sınıflar arasında yeni bir sermaye grubu yükseldi. Bu küçük grubun yanı sıra, ekonomi konusunda görece yüzeysel bir liberal görüşe sahip olan girişimcilerden oluşan saldırgan bir grup daha ortaya çıktı. Bu grupların üyelerinin büyük bir kısmı iktidardaki DP ile ilişki kurarak Parti'nin yerel yönetim kurullarında başkan veya üye olarak yer aldılar. Aslında bu sınıflar, Türkiye'nin yeni orta sınıfını oluşturuyorlardı: Aileleriyle birlikte sayıldıklarında Türkiye'nin nüfusunun 1960'ta yaklaşık yüzde 10-15'ini ve 1970'te yaklaşık yüzde 25'ini teşkil ediyorlardı. Yüksek gelir ve toprak sahibi olan aileler ise, tek partili dönemde CHP'nin yanında yer alarak devletçi politikalardan faydalanmışlardı. Bunlar, yükselişe geçen yeni orta sınıfı yolsuzlukla, politik oportünizmle ve tabii ki irtica ile suçladılar. Bu üst sınıfın en genç üyelerinden ve bürokratların çocuklarından oluşan çekirdek grup, nihayet 1954 sonrasında DP'ye karşı örgütlü bir muhalefet yarattı.

Ekonomi politikası konusunda partiler arasında bir ihtilaf yaşanıyordu. DP Hükümeti, plansız ekonomi politikası nedeniyle eleştirilere maruz kalınca, basına ve muhalefete çeşitli kısıtlamalar getirerek tepki verdi.[227] Fevzi L. Karaosmanoğlu liderliğindeki bir grup DP milletvekilinin,

Parti’nin 1955’teki kongresi esnasında, Celal Bayar ile Adnan Menderes tarafından kurulmuş olan despot yönetime karşı çıkma girişimi işe yaramadı. DP’nin Meclis grubunda çıkan isyan da bir sonuç vermedi. Gücü hafifçe sarsılan Menderes, Parti’nin denetimini tekrar ele geçirdi ve muhaliflerini tasfiye etmeyi başardı. Bu esnada Parti’den ayrışanlar 1955’te Karaosmanoğlu’nun liderliğinde Hürriyet Partisi (HP)’ni kurdular. Gelgelelim halkçı bir felsefe geliştirmekte ve kırsal bölgelerde şubeler kurmakta başarısız olan HP, seçimlerde istediği desteği alamadı.

Politikacılar arasındaki çatışmalar, aslında, çok daha derin bir toplumsal huzursuzluğun belirtileriydi. 1955 yılının Eylül ayında İstanbul’da yaşanan kargaşa, bu huzursuzluğu gözler önüne serdi. Yunanistan’ın Kıbrıs üzerindeki emellerine tepki göstermeyi amaçlayan bir protesto olarak başlayan olaylar, kısa sürede yıkıcı etkiler yaratan bir toplumsal nefret gösterisine dönüştü. Çoğunlukla Rumlara ait olan yüzlerce dükkânın yanı sıra Türklere ait olan pahalı mal ve mülkler yağmalandı. Polis ise olayları izlemekle yetindi. Anlaşılan o ki DP Hükümeti, bu gösteriyi başlangıçta siyasi nedenlerle organize etmişti. Fakat Hükümet, uzun zamandır birikmeye devam eden toplumsal gerginliğin bu gösteriyi fırsat bilip fışkıracağını öngörememişti. Muhalefet, olaylar hakkında bir soruşturma yürütülmesini talep ettiyse de bir sonuç alamadı. Bununla birlikte, daha sonra 1961 yılında Yassıada’da görülen mahkemelerde, DP’liler bu yıkıcı ayaklanma hakkında ifade vermek zorunda kaldılar.

DP, CHP’nin destekçileri olan aydınlara, askerlere ve bürokrasiye güvenmediğini artık açık bir şekilde ortaya koymaya başlamıştı. Bu grupların iktidara ulaşmak için sistemi, örgütlenmeyi ve istihbaratı kullandıklarını belirtmekten de çekinmiyordu. İktidarın en başarılı muhalifi, basındı. Demokrasiyi ateşli bir şekilde savunmaya başlayan basın, politik bilgilerin yayılmasında önemli bir rol oynuyordu. Gazete sayısı 1959’de 131 iken 1960’ta 506’ya yükseldi. Toplam satış miktarı ise, 1945’teki 300.000’den 1960’ta 1,4 milyonun üstüne ulaştı.[228] 1936-50 yılları arasında basılan kitap sayısı yıllık ortalama 2.600 civarında seyrederken, 1960’ta 4.100’ü aştı.

1950 sonrası dönemde gerçekten çağdaş bir Türk edebiyatı kuruldu. Bu dönem, toplumsal gerginliklerle, politik tartışmalarla ve göreceli ifade özgürlüğüyle örülmüştü. Çoğunlukla günlük konuşma dilinde yazılan

Türkçe eserler, toplumsal bir karaktere sahipti. Alt sınıftan gelen aydınların görüşlerini yansıtan bu edebiyat eserlerinde, köylüler de dâhil olmak üzere diğer tüm grupların bitmeyen sorunları ve özlemleri dile getiriliyordu.[229] Bir yanda bu aydınlar halka gerçek demokrasinin faydalarını öğretmeye niyetliydiler. Diğer yanda ise, yeni yöneticiler tıpkı kendilerinden öncekiler gibi yurttaşların, emirlerine oy vermek için amade beklediklerini düşünmeye devam ettiler. İktidardakiler, devletin temsilcisi oldukları için, kendilerine itaat edilmesini bekleme hakkını kendilerinde görüyorlardı. Onların gözünde devlet, insanın elindeki her türlü güçten daha üstündü.

İktidardaki DP ile muhalefet partisi CHP arasındaki gerginlik, 1957 seçimlerinden sonra iyice tırmandı. CHP 1954'te TBMM'ye soktuğu 31 milletvekiline karşılık bu seçimlerde 178 milletvekili kazanmıştı. DP ise oy ve koltuk kaybetmişti: Gerçekten de DP'nin aldığı oy miktarı, muhalefet partilerinin aldıkları oyların toplamından düşüktü. Her ne kadar DP çoğunluk sistemi sayesinde seçimleri kazanmayı başarmış olsa da, halkın desteğini önemli ölçüde yitirmişti.[230] Aslında muhalefete oy kazandıran en önemli kaynak, Parti liderlerinin giderek yoğunlaşan diktatörce eğilimlerine karşı çıkarak DP'den ayrılan milletvekilleri olmuştu. Bu mebuslar, özgür ve demokratik bir sistemin kendi güçlerini ve güvenliklerini garanti altına aldığına inanan yeni orta sınıfı temsil ediyorlardı.

Nihayet, eski popülerliğini yeniden kazanmak isteyen ve kredi veren yabancı devletler tarafından da yönlendirilen Hükümet, ekonomiye istikrar ve denge kazandırmayı kabul etti. Bunu kabul etmeden evvel de yaklaşık 300 milyon dolarlık yeni bir yabancı kredi aldı. Fakat yakalanan ekonomik istikrar, politik çatışmaları dindirmek konusunda hiç etkili olmadı. Muhalefet, DP'nin aldığı yabancı kredinin Parti'ye yeni iktidar döneminde destek verme amacı taşıdığını düşünüyordu. Bu nedenle Batı'yı Türkiye'nin iç işlerine karışmakla suçlamaya başladı. Sonunda bu suçlamalar ideolojik bir boyut kazandı: Solcular, girişimcileri ve ticaretle uğraşan grupları Batı'nın ekonomik çıkarlarını savunmakla ve kapitalizmi yaymaya çalışmakla suçladılar. Bu sırada seçimlerde kazandığı başarıyla cesaretlenen CHP, HP'yi içine aldı.[231] Daha sonra CHP, muhalefetin bir cephede birleşmesini sağlamaya çalıştı. Buna cevaben DP yeni bir teşkilat kurdu. Vatan Cephesi adlı bu oluşumun amacı, Parti'ye yeni üyeler kazandırmaktı. İki parti arasındaki ilişkiler TBMM'de ve ülke genelinde fiziksel

çatışmaların yaşanmasına varacak kadar bozuldu. Özellikle CHP'nin yasağı delip kitlesel toplantılar düzenlemesi sonucunda, durum daha da kötüleşti. İki cephe arasındaki ihtilaf, DP'nin, askerler arasında saygı duyulan bir şahıs olan İnönü'nün Kayseri iline girmesini engellemek için orduyu kullanmaya çalışması nedeniyle doruk noktasına ulaştı. Bu girişim, politik bir hataydı zira askerin emre karşı gelmesi DP'nin otoritesi üzerinde yıkıcı bir etki yarattı. Askerin gösterdiği bu endişe verici itaatsizliğe rağmen yılmayan DP, 1960 yılının Nisan ayında bir Soruşturma (Tahkikat) Komisyonu kurdu. Komisyon, muhalefetin "kışkırtıcı" faaliyetlerini araştırarak onu orduyu siyasete alet etmekten men etmek ve böylece hukukun üstünlüğünü tekrar sağlamak için tam yetkiyle donatılmıştı.[232] Fakat bu Komisyon'un kurulmasının ardında yatan asıl amacın, muhalefeti ve basını susturmak olduğu anlaşılıyordu. Bu önlemlere karşı çıkan İnönü, "tüm şartlar tamam olduğunda ve vatandaş kendi haklarını savunacak başka herhangi bir kurum veya yol bulamıyorsa, ihtilal yapmak ulusun meşru bir hakkıdır" şeklinde bir açıklama yaptı. Türkiye'nin devrimci Cumhuriyet rejimini demokratik bir sisteme dönüştürmek için uzun zamandır savaş verdiğini vurgulayan İnönü, DP'yi, baskıcı bir rejim kurma gayretlerinin kaçınılmaz olarak bir ihtilale yol açacağı konusunda uyardı. İnönü'nün konuşması şöyle devam ediyordu: "Biz böyle bir ihtilale karışamayız. Böyle bir ihtilal, bizimle hiçbir ilişkisi olmayan kişiler tarafından yapılacaktır."[233] İnönü'nün konuşmaları yasaklanmış olsa da, gizli matbaalarda bir gecede çoğaltılan bu açıklamalar geniş kitlelere dağıtıldı. Solcu ve diğer radikal gruplar, ya polis denetimleri ya da muhalefetin kendileriyle işbirliği yapmak istememeleri nedeniyle saf dışı kalmışlardı. Bu gruplar, gizlice gelişen yeraltı hareketine katıldılar. Bu grupların sağladığı liderliğin ve özellikle de ideolojik yönlendirmenin etkileri, ihtilal sonrasında sürdürülen tartışmalarda açıkça görüldü.

Bu sırada, iktidarın öğrenci gösterilerini bastırma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı çünkü göstericilere ateş etmeyi reddeden ordu, göstericileri tutuklamayı da kabul etmedi. Üniversiteler kapatıldı ve sıkıyönetim ilan edildi. Harp Okulu öğrencileri Ankara'da sessiz bir yürüyüş düzenlediler. Ordunun göstericilerin tarafında olduğu açıkça anlaşılıyordu. Emekli Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Savunma Bakanı'nı bir dizi politik önlem alarak asayiş ve düzeni sağlaması gerektiği yönünde uyardı. Fakat

heyecanlı bir yapısı olan ve öfkelendiğinde büyük tepkiler vermesiyle tanınan Menderes, bu öneriyi dikkate almak yerine, yeni konuşmalarında her türlü muhalefetin başını ezeceklerine dair tehditler savurdu.[234] Büyük şehirlerde uygulanan katı sokağa çıkma yasağı kuralları, sıkıyönetim ve polis denetimleri, özellikle büyük şehirlerde iktidara karşı genel bir tepki ve cephe yarattı. İşte bu ortamda, şiddetli bir değişimin gerçekleşmesi artık yalnızca an meselesiydi.

Ordu Politikanın İçinde

27 Mayıs 1960 günü ordu birkaç saat içinde yönetime el koydu.[235] İhtilal örgütünün vurucu kuvveti, Ankara'daki Harp Okulu öğrencilerinden ve İstanbul'daki birkaç birlikten oluşuyordu. Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi (MBK), iktidarı ele geçirdi. Ordu, bir bildiri yayınlayarak müdahalenin belli bir şahsı veya zümreyi hedef almadığını, asıl amacın iç uzlaşmazlıkları engellemek olduğunu duyurdu. Yeni bir hükümet oluşturmak için kısa süre içinde seçimlerin düzenleneceğine söz veren ordu, Türkiye'nin dış politika taahhütlerine bağlı kalacağını açıkladı.

Ankara'ya davet edilen bir grup profesörden, gelecekte izlenmesi gereken politikalar hakkında danışmanlık vermeleri ve yeni Anayasa metnini hazırlamaları istendi. Bu profesörler, darbeyi gerekçelendirerek haklı gösteren bir bildiri yayınladılar:

"Bugün içinde bulunduğumuz durumu sıradan ve siyasi bir hükümet darbesi saymak mümkün değildir. Siyasal güç, sivil hakların koruyucusu ve devlet, hukuk, adalet, etik, halk yararı ve kamu hizmeti için bir sembol olma niteliğini yitirmiştir. Siyasal güç, kişisel nüfuz ve hırslarla sınıf ayrıcalıklarını temsil eden maddi bir kuvvet hâline gelmiştir. Devlet, kişisel nüfuz ve hırsların gerçekleştirilmesi için bir araç hâline gelmiştir ve böylece siyasal güç, devlet erkinin gerçek kaynağı ile arasındaki tüm kutsal bağları yitirmiştir. Devlet erki gerçekte orduda, mahkemelerde ve barolarda, görevlerine büyük bir şevkle bağlı olan devlet memurlarında ve üniversitelerde bulunmaktadır. İktidar, Atatürk reformlarına ve devletin temelinde yatan esasi kurumlara karşı düşman durumuna düşmüştür. Aynı durum meşruluk açısından da geçerlidir. İktidarın meşruluğu, hukuka dayalı bir yönetim kurabilme becerisine dayanmaktadır. Hâlbuki hükümet,

anayasaya aykırı kanunlar çıkarmış ve anayasayı ihlâl etmiştir. Hatta hiçbir kanunun izin vermediği çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Devletin ordusunun ve kurumlarının idareye el koymasında Milli Birlik Komitesi'nin gerçekleştirdiği faaliyetleri, yeniden meşru bir yönetimin kurulması için duyulan mecburi ihtiyacın bir sonucu olarak değerlendirmekteyiz. İçinde bulunduğumuz durumda toplumsal kurumlar adeta işlemez hâle getirilmiş, halk anarşiye sürüklenmiş ve toplumsal kurumları destekleyen her türlü etik ve ahlaki temelin yıkılması için bilinçli bir çaba sarf edilmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin faaliyetleri sayesinde bu durum düzelecektir.[236]

Profesörlerin yayınladıkları bu bildiri bir tür fetvayı andırıyordu. Eski düzende fetva, Şeyhülislam tarafından, hükümette yaşanan iktidar değişimleri gibi gelişmelere dinsel onay vermek için yayınlanırdı. Profesörlerin bildirisi, bir bakıma, Türkiye'de felsefeye ve zümrelere ilişkin yaşanan değişimi simgeliyordu. Üniversite, adeta yeni bir din hâlini alan bilim ve ilerlemenin simgesiydi (veya en azından öyle görülüyordu). Modernite, demokrasi, bilim ve ilerleme üzerine kurulu bu yeni "din"in en yüksek "din adamları" olan profesörler ise, eskiden kötü olarak kabul edilenin iyi olarak görülmesini sağlayabiliyorlardı. İhtilal hareketlerinin yasallaşması için de profesörlerin sözü yeterliydi. Şeyhülislama bağlı meşihat kurumunun yerine artık üniversite gelmişti. Ulemanın yerini ise aydınlar almıştı. Artık otoritenin kime verileceğine karar verilmesi ve iktidarın meşrulaştırılması işlevlerini üniversite ve aydınlar yerine getiriyordu. Fakat sonraki on yılda yaşanan gelişmeler, geçmişten gelen bu organları ve tutumları ortadan kaldırdı.

Profesörler, Darbe'yi haklı çıkarmak için devlet düzeninin -bir çıkar grubu olan- yeni orta sınıfın ellerinde bozulduğunu vurguladılar. Bu görüş, ordunun başlangıçta yaptığı açıklamayla ağır bir şekilde çelişiyordu. Zira ordu, darbenin herhangi bir toplumsal grubu hedef almadığını belirtmişti. İhtilal aslında olağanüstü derecede öneme sahip bir toplumsal değişim teşkil ediyordu. 1960 İhtilali geleneksel yönetici zümrelerin, sınıfsal çıkarların egemen olduğu farklı türde bir sivil düzenin yükselişine verdikleri doğal tepkiyi ifade ediyordu. DP'ye karşı muhalefetin ilk olarak 1953'te Mülkiye adıyla bilinen Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başlamış olması ve devrimin Harbiye (Harp Okulu) tarafından gerçekleştirilmiş olması sembolik bir önem taşıyordu. Bu ikisi, Türkiye'de modernleşmenin başladığı ilk

kurumlardı. Bu iki kurum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktidarla yönetici seçkinler arasında kanal işlevi görmüştü (ve aynı durum on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam etti). Halk tarafından seçilerek Türkiye tarihindeki ilk gerçek sivil idareyi kuran DP ise, eski ve yeni gruplar arasındaki dengeyi sağlamak konusunda başarısız olduğu için darbeyle iktidardan indirildi. Fakat artık modernistler, "eski" seçkinlere dönüştüler. Girişimci orta sınıflar ise, Türkiye'nin "yeni" seçkinleri oldular.

İhtilal teşkilatının arka planı, darbenin büyük ölçüde zümreler arası çatışmalar nedeniyle gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır.[237] 1954-55'te kurulan ilk gizli askerî örgüt, ordunun toplumsal ve ekonomik konumunu korumayı ve ticaretle uğraşan gruplar ile taşralı siyasetçilerin üstünlüğüne karşı çıkmayı amaçlıyordu. İhtilalciler, uzun zamandır harekete geçmek için uygun bir an kolluyorlardı. DP'nin 1960'ta aldığı baskıcı önlemler, zamanın nihayet geldiğini işaret ediyordu. Gizli teşkilatın kurulması ve ihtilalin gerçekleştirilmesi görevini binbaşılar ve albaylar gibi genç subaylar üstlenmişti. Daha sonraki dönemde liderliği ele alan generaller ise gizli örgütte sınırlı bir rol oynadılar. Gizli teşkilatın üyeleri, erken seçimlere gidilmesi konusunda kesinlik taşımayan bir anlaşmaya varmış olmaları dışında, ne ortak bir ideoloji ne de iktidarı ele geçirdikten sonra uygulayacakları politika üzerinde mutabakata varabilmişlerdi.

Askerî idare hızla işe koyuldu. 38 subaydan oluşan MBK, 1924 Anayasası'nı kaldırarak kendi hazırladığı Geçici Anayasa'yı 12 Haziran 1960'ta kabul etti. Bu Anayasa, MBK'yi yönetimde yasal olarak yetkili kıldı.[238] Komite, siyasi mahkûmları serbest bıraktı; basın ve toplanma özgürlüklerini tekrar tanıdı. Yürütme yetkisi Bakanlar Kurulu'na bırakıldı. Bu, çoğunlukla sivillerden oluşmasına rağmen MBK'nin talimatlarına göre hareket eden bir kuruldu. Asker, DP'li bakan ve milletvekillerini tutuklayarak her türlü siyasal faaliyetten men etti. DP ile ilişkisi olan toprak ağaları bir kampa götürüldü ve yakın geçmişte zenginleşen ailelerin servetlerinin kaynağını araştıracak heyetler kuruldu. Ticaret ve Sanayi Odalarının yönetim kurulları görevden alındı ve ticari grupların baskı organları dağıtıldı.

Cumhurbaşkanı ve MBK başkanı Cemal Gürsel'in Türkiye'nin toplumsal reformlara ihtiyaç duyduğunu ve "sosyalizmin" kalkınma için uygun bir araç olarak görülmesi gerektiğini açıklaması, ihtilalin toplumsal gayelerini

iyice ortaya çıkardı. Ordu aşama aşama uzun vadeli ekonomik ve toplumsal planlar önermeye başladı. Başlangıçta bazı aydınlar ve basın, parlamenter demokrasinin yavaş ilerleyen bir süreç olduğunu savundular. Onlara göre, siyasi partiler üzerine kurulan ve çeşitli çıkar gruplarının egemenliğinde olan parlamenter demokrasi, ne hızlı bir ilerlemeyi ne de toplumsal adaleti sağlayabilirdi.[239] Parlamenter rejime yönelik saldırılar, MBK içindeki iki grup tarafından destekleniyordu: Kurmay Albay Alparslan Türkeş liderliğindeki milliyetçiler ve Orhan Kabibay ile Orhan Erkanlı önderliğindeki sosyalist eğilimli grup. İnönü'nün CHP lehine yaptığı kesin açıklama, parlamenter rejime yönelik saldırıları durdurdu: Askerî yönetim geçiciydi ve seçim yoluyla parlamenter düzene dönülmesi kaçınılmaz bir süreçti. CHP ise, o sırada etkin olmamasına rağmen kısa süre içinde iktidara gelmeye uygun olan tek örgüttü.

MBK içinde, uzun ve güçlü bir askerî idarenin toplumsal reformlar gerçekleştirmesinden yana olan grup ile sivil demokratik düzene en kısa sürede dönülmesini isteyenler arasında bir mücadele yaşanıyordu. Bu ihtilaf, reformların ve güçlü iktidarın en ateşli on dört savunucusundan meydana gelen grubun 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilmesiyle sona erdi. Bu gruptakiler, denizaşırı görevlere tayin edildiler. Böylece sivil düzene geçişin yolu açıldıysa da toplumsal reformlara ilişkin sorun çözümsüz kaldı.

Ordu hâlihazırda bir dizi önlem almıştı: DP'nin yaptığı hataların ve toplumun modern ilerleme hızının düzeltilmesi amacıyla toplam 125 yasa çıkarılmıştı. Bu önlemler arasında en önemlileri şunlardı: Okuryazarlık programı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nın kurulması, Türk Kültür Dernekleri'nin kurulması (bu, 1963'e dek işlerliğini sürdüren Halkevlerinin yeni ismiydi), 147 üniversite profesörünün görevden alınmasıyla sonuçlanan üniversite reformu, 7.000 subayın emekliye ayrıldığı askerî yenilenme programı, devrik DP liderlerinin yargılanacağı Yüksek Mahkeme'nin revize edilmesi.[240]

Yukarıda sayılan önlemler, çok hızlı bir şekilde ve yeterince hazırlık yapılmaksızın kabul edildi. Bunlar bir yandan toplumsal reform için duyulan özlemi ifade ediyor ve diğer yandan da milliyetçi fikirleri yansıtıyorlardı. Bu yeni önlemlerin bazılarının ruhu ve uygulanma biçimi, yalnızca ordunun daima dile getirdiği demokrasiye bağlılık fikrine ters düşmekle kalmıyor, aynı zamanda çeşitli aydın ve girişimci grupların

çıkarlarına ve görüşlerine de doğrudan zarar veriyordu. Bütün bunlar bir araya gelince, askerî yönetimin ve güçlü idarenin uzatılması için duyulan heves söndü. Bununla birlikte, 67 yüksek rütbeli subayın bir araya gelerek silahlı kuvvetler hakkında tartışmak için kendi komitelerini kurmaları, güçlü askerî yönetimin uzaması olasılığını bir hayli artırmış görünüyordu. 67 subaydan oluşan bu grup, ordu lehine açıklamalarda bulundu ve MBK'de egemenliği ele geçirdi.[241]

Bu arada, sıkı denetime tabi tutulan ve kararsızlıkla yönetilen ekonomi, duraklama noktasına gelmişti. Kısa bir tereddüt dönemi geçiren girişimci gruplar, hükümete giderek artan ölçüde baskı yapmaya başladılar. Bu amaçla Ankara'ya temsilciler gönderdiler, memnuniyetsizliklerini ve muhalefetlerini duyurmak için basından faydalandılar ve bazı yatırımları durdurdular. Öte yandan, artık sayıları bir milyonu aşmış olan işçiler, sosyal refah için alınan önlemlere sıcak bakmakla beraber, ordu veya aydınlar tarafından güçlü bir yönetim kurulması fikrine pek destek vermediler. Köylüler ve alt-orta sınıflar, başlangıçta pasif kaldıkları hâlde, güçlü bir iktidar kurulması tehlikesine karşı huzursuzluk sinyalleri verdiler. Bu gruplardan yükselen muhalefetle karşı karşıya kalan ordu, "27 Mayıs reformlarını korumak için" kanunlar çıkarmak ve sivil yönetimin tekrar kurulması sözünü tekrar teyit etmek zorunda kaldı.[242] Türkiye'nin toplumsal yapısının olağanüstü bir çeşitlilik kazandığı, çıkarların ve tutumların oldukça karmaşık bir hâl aldığı açıkça anlaşıldı. Bu nedenlerle, geçmişteki seçkinci ve yekpare düzene dönülmesi artık mümkün değildi.

İkinci Cumhuriyet'in Kurulması

1960 İhtilali, istemeden de olsa eski düzenden kalma toplumsal yapıları ortadan kaldırdı. Böylece Darbe, yeni anayasal sistem içinde yeni orta sınıfın daha fazla politik ve sosyal güç kazanmasına izin verdi. İhtilal aynı zamanda toplumsal kuvvetlerin, hâlen varlığını sürdüren gelenekçiliğin elinden kurtulmalarına olanak tanıyarak onlara, kendi güç ve çıkarları doğrultusunda hareket etme özgürlüğü sundu. Anayasacılık, parlamentarizm ve liberalizm, yani orta sınıfın geleneksel değerleri, yeni düzendeki en temel siyasi inanç hâline geldiler.

Sivil düzene dönüş, 6 Ocak 1961'de yeni Anayasa'yı hazırlamak üzere bir Kurucu Meclis'in toplanmasıyla başladı.[243] 292 üyesi olan bu Meclis'in büyük kısmı CHP'lilerden veya CHP yandaşlarından oluşuyordu. Bu üyeler

(özellikle dışarıda bırakılan DP haricindeki) siyasi partiler, üniversiteler, barolar, sendikalar, vb. tarafından seçilmişti. Kurucu Meclis, iki anayasal taslak üzerinde çalıştı: Biri, İstanbul'daki komite tarafından diğer ise, Ankara'daki Mülkiye tarafından hazırlanmıştı. Nihayet tek bir metin üzerinde uzlaşıldı. Meclis'teki tartışmalar, temel olarak, gençlerden oluşan grubun önerileri etrafından dönüyordu: Bu grup, yeni rejimin sosyal ve devletçi bir yönelime sahip olması gerektiğini savunuyordu. Geniş çoğunluk ise, liberal bir parlamenter rejimden ve ekonomik özgürlüklerden yanaydı.

9 Temmuz 1961 tarihinde referandumla kabul edilen anayasa metninin giriş kısmında, Türk milliyetçiliğinden ilham alan ulusal bağımsızlık ve ilerleme ile hukukun üstünlüğüne ve sosyal adalete duyulan inanç ifade edilmişti. Anayasa, vatandaşların korumasına emanet edilmişti.[244] İkinci maddede, Türkiye Cumhuriyeti, demokratik, laik, sosyal ve insan haklarına saygılı bir devlet olarak tanımlanmıştı. Yasama yetkisine sahip olan TBMM, altı yıl için seçilen 150 üye ile Cumhurbaşkanı tarafından atanan 15 üyeden oluşan bir senatodan ve dört yıl için seçilen 450 milletvekilinden oluşan bir millet meclisinden meydana geliyordu. Bu iki meclis birlikte, yedi yıl boyunca görev yapacak olan cumhurbaşkanını seçiyorlardı. Parlamento dışından bakanların da katılabileceği yürütme organı, yasamanın denetimine tabiydi. Yargının tam bağımsızlığı ve dokunulmazlığı tanınmıştı. Adliye mahkemelerinin hâkimlerinin özlük işleriyle ilgili meselelere bakan bir Yüksek Hâkimler Kurulu kurulmuştu. Yeni kurulan Anayasa Mahkemesi ise, her türlü kanunun Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecekti. Bireysel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması amacıyla yargıya erişim kolaylaştırılmış, yürütme üzerinde bir denetim mekanizması oluşturulmuş ve Anayasa Mahkemesi kurulmuştu.[245]

Anayasa, toplumsal adaletin ve hızlı ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için hükümete çağrıda bulunuyordu. Bir yandan da bireye aşırı geniş hak ve özgürlükler tanıyan Anayasa, özel girişim ve mal güvenliği özgürlüğünü tanıyordu. Böylece, yeni Anayasa, Türkiye'de mevcut olan hukuksal yapının içine sıkışıp kalmaktan ziyade, politik kalkınmanın devamlı olması için gereken siyasal standartları sağlamaya ve geleceğe dair yeni hedefler belirlemeye çalıştı.[246]

Anayasanın yapım sürecine, askerî hükümet ile CHP arasında giderek artan işbirliği eşlik etti. Ordu, CHP'nin bir sonraki seçimleri kazanmasını ve kendi politikalarını uygulamak üzere iktidara gelmesini umuyordu. Bu durum, eski DP yandaşlarının CHP'ye karşı cephe almalarına ve orduya düşman olmalarına neden oldu. Böylece 1961 başlarında politik faaliyet yasağı kaldırıldığında henüz bir ismi olmamasına rağmen gerçek bir muhalefet mevcuttu. İktisatçı Ekrem Alican'ın kurduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve emekli bir general olan Ragıp Gümüşpala'nın Adalet Partisi (AP), eski DP'lilerin desteğini aldı. Bu partiler sıklıkla, Anayasa'yı ihlal suçundan Yassıada'da yargılanmış olan DP üyelerinin çocukları ve yakınları tarafından da desteklendi.[247] Yassıada Mahkemeleri 15 Eylül 1961'de sona erdi: On beş kişi ölüm cezasına çarptırıldı ve geriye kalanlar, bir ay ile ömür boyu süreler arasında değişen çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. İdama mahkûm edilenler arasından yalnızca Adnan Menderes, (eski Maliye Bakanı) Hasan Polatkan ve (eski Dışişleri Bakanı) Fatin Rüştü Zorlu -içeriden ve dışarıdan gelen ısrarlı af taleplerine rağmen- asılarak idam edildi. Bir zamanlar bir kahraman olan Adnan Menderes şimdi kurban ediliyordu. Destekçilerine düşen sorumluluk, Menderes'i suçlayanlara karşı çıkan herhangi bir partinin zafere ulaşmasını sağlamaktı. Her şeye rağmen, Yassıada'da görülen mahkemelerden, genç politikacılara yararlı bir ders çıktı: Türkiye tarihinde daha önce görülmemiş bir şekilde, bir hükümet, icraatlarından ötürü ifade vermeye zorlandı. Fakat aynı zamanda, bu olaylar çok derin politik yaralar açtı.

15 Ekim 1961'de tam anlamıyla özgür bir ortamda düzenlenen parlamenter seçimler, tüm bu yaşananların etkilerini yansıtıyordu. Ordunun manevi desteğine ve yeni kurulan partilerin muhalefetine rağmen CHP bağımsız bir hükümet kurmak için ihtiyaç duyduğu miktarda oy almayı başaramadı. Meclis'te CHP çoğunluktaydı fakat Senato'da çoğunluğu AP kazanmıştı. Meclis seçiminde nispi temsil sistemi uygulanıyordu; oysaki senatörler çoğunluk sistemine göre seçiliyordu. Dolayısıyla 1961-64 döneminde üç farklı koalisyon hükümeti kuruldu ve bunların tümüne İnönü başkanlık etti.[248] Başlangıçta seçimleri geçersiz kılmaya yeltendiyse de ordu, İnönü'nün başbakan olduğu bir sivil hükümetin kurulmasına razı oldu. Ordunun ileri sürdüğü tek koşul, ihtilalci askerler tarafından kabul edilmiş olan kanunların yürürlükte kalması ve bunlara karşı intikamcı

eylemlerde bulunulmamasıydı. Orgeneral Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığına seçilirken, AP'nin desteklediği Cumhurbaşkanı adayı Ali F. Başgil, baskılar karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.

İlk koalisyon, CHP ile AP arasında gerçekleştirildi. İki parti de, aralarındaki büyük görüş ve özellik farklarına rağmen, askerin yeniden müdahale etmesinden çekindikleri için politik bir anlaşmaya vardılar. Önemli olan, sivil bir hükümetin kurulmuş olmasıydı. Yine de, kısa süre sonra, AP'nin ileri sürdüğü ekonomik liberalizm fikri, CHP'nin devletçi fikirleriyle çatıştı. AP'nin hapisteki DP'lilerin serbest bırakılması taleplerinde bulunması ise, ihtilalin meşruluğuna zarar verebilecek her türlü fiile karşı hassas olan orduyu rahatsız etti. Bu nedenle Hükümet ve Parlamento çıkmaza girdi. Oysaki 1960-61 dönemindeki yoğun reform faaliyetlerinin ve ideolojik tartışmaların yeni bir entelektüel, sosyal ve ekonomik pencere açmasının üzerinden henüz çok kısa bir süre geçmişti.

Siyasi partilerin 1960-61 döneminde önerilen toplumsal ve ekonomik reformları hayata geçirmekte başarısız olmaları, aydınları hayal kırıklığına uğratmıştı. Bunun üzerine aydınlar, Türkiye'nin hızlı ilerleme ihtiyacını karşılayamamakla itham ettikleri parlamenter rejime sırt çevirdiler. Parlamento içinde ise, muhalefet CHP'yi iktidarda kalmak için orduyu kullanmakla suçluyordu. Muhalefetin iddialarına göre CHP sivil yönetimin tam olarak yeniden kurulmasını geciktirenin ordu olduğu izlenimini yaratmış olsa da bu doğru değildi. AP ve YTP, ulusal iradenin, Parlamento'nun, Anayasa'nın ve siyasi partilerin özgürlüklerinin üstünlüğünü vurguladılar. Basında geniş yer bulan bu tartışmalar, ihtilal sonrasında toplumda başlamış olan ideolojik akım üretimini daha da hızlandırdı.

1961'de eski bir üniversite profesörü olan Mehmet Ali Aybar önderliğinde kuruluşundan bir sene sonra devrilen Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin temsil ettiği Marksist akım ve diğer çeşitli sosyalist örgütler, milliyetçi grup ve örgütlerin karşı saldırılarına maruz kaldılar. İdeolojik anlaşmazlıklar temelde aydınlar arasında yaşanıyor ve işçileri, köylüleri veya ticaretle uğraşan grupları pek etkilemiyordu. Görünürde bu grupların hepsi Atatürk'ü modern Türkiye'nin kurucusu olarak kabul ediyor ve Atatürk reformlarına bağlılıklarını dile getiriyorlardı. Oysaki uygulamada, her grup Atatürk'ün fikirlerini kendi görüşünü doğrulayacak şekilde yorumluyor ve

hatta sıklıkla çarpıtıyordu. Modernistler için laik bir düşünce okulu olan Atatürkçülük, gelecek reformlara ve kabul edilmeyen reformların reddedilmesine ilişkin bir fikirler bütünüydü.[249] Sosyalistlerin gözünde Atatürkçülük, devletçi, kolektivist ve güçlü bir rejim anlamına geliyordu. Yeni orta sınıfları destekleyen bazı aydınlara göre ise Atatürkçülük demek, liberalizm ve teşebbüs hürriyeti demekti. Kafaları iyice karıştıran bu ideolojik ortam, 1961 ve 1963 yıllarında Albay Talat Aydemir'in başarısız darbe girişimleri gibi aşırı hareketlerin ortaya çıkması için oldukça elverişliydi. Aydemir'in amacı, güçlü ve sözde reformcu bir rejim, fakat özünde sağcı bir diktatörlük kurmaktı. Bu darbe girişimlerinin başarısız olma sebeplerinden birincisi, ordunun emir-komuta zincirindeki subayların İnönü'ye sadık kalmalarıydı. İkinci neden ise, -özellikle de 1960'ta çıkarılmış olan bir dizi kanun ve önlemle ordunun menfaatleri koruma altına alındığından beri- ordunun politikaya karışmak istememesiydi. 1964'te Aydemir'in yargılanması ve idam edilmesi esnasında herhangi bir tepkiyle karşılaşılmadı.[250]

Aslında, 1964'te Türkiye'de demokrasinin şansı, yukarıdaki incelemede yansıtılan döneme oranla çok daha parlaktı. Hayat boyu mahkûm edilmiş olan hapisteki DP'lilerin büyük bir kısmı sessizce salıverildi. Bu afların büyük bir kısmı Cumhurbaşkanı'nın yetkisi altında tanındı. 1960'ta kurulan DPT'nin önerisiyle geliştirilen ekonomik kalkınma planları -istikrar sağlandığı takdirde- yüzde 6'nın üzerinde bir yıllık büyüme oranı sağlayacağa benziyordu. Önce parlamento dışı yetki kazanmaya çalışan DPT, sonra politik denetime başvurdu ve yayınlarıyla karma ekonomi fikrini savunup tanıtmaya başladı. DPT, rasyonel planlı ekonomi fikrinin kabul edilmesinde çok yararlı oldu.[251] İlki 1963'te kabul edilen beş yıllık planlar, döviz sıkıntısı nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşılmasına rağmen, başarılı bir şekilde hayata geçirildi. Gerçekten de uzmanlar, Türk ekonomisinin temelde güçlü olduğunu, özel sermayenin giderek biriktiğini ve yönetsel becerilerin geliştiğini kabul ediyorlardı. Fakat Türk ekonomisinin önündeki en büyük engel, olumsuz psikolojik ve siyasi koşullardı. Aydınlar hâlâ otorite konusundaki seçkinci bakış açılarının etkisi altındaydılar. Bu nedenle, siyasi partileri ve ekonominin büyük bir kısmını denetimi altında tutan orta sınıfları benimseyemiyor ve bu sınıflarla birlikte yaşamayı öğrenemiyorlardı. Hatta bazı aydınlar, Suriye'deki Baas Partisi'ni

örnek alınacak model olarak göstermekten kaçınmadılar. Ordu ve aydınları iktidarla özdeşleştirmeye alışmış olan yeni orta sınıf ise, bu grupların da kendilerine özel toplumsal ve kültürel rollere sahip olduklarını kabul etmekte zorlanıyordu. Yine de, 1961-64'te iki grubun birbirlerine karşı sergiledikleri uzlaşmaz tutum, her iki grupta da yaşanan birtakım değişimler sonucunda daha esnek bir hâl aldı. Aydınlar ve daha çok akademisyenler, ütopik kalkınma programları geliştirmeleri, güçlü yönetimleri savunmaları, anlamsız ve abartılı bir dil kullanmaları, özellikle de toplum ve insan hakkında anlayıştan rahatsız edici derecede yoksun olmaları nedeniyle giderek gözden düştüler.[252] AP içinde aşırı milliyetçi gruplar, ılımlı çoğunluk tarafından alt edildi: Ilımlılar, Türkiye'nin siyasi gerçeklerini kabullenmeye ve bunlarla yaşamaya alışmaya hazırdılar. AP içinde yaşanan tartışmalar, 1964 yılının Aralık ayında düzenlenen parti kongresinde çözümlendi. Ispartalı bir doktor olan Genel Başkan Sadettin Bilgiç önderliğindeki ordu karşıtı aşırı grup, Süleyman Demirel'i destekleyen yaklaşık üçte ikilik çoğunluk tarafından bozguna uğratıldı. Demirel de Isparta doğumluydu ve eski bir yüksek devlet memuruydu. Demirel, uzun zamandır Türk siyasi hayatına girmiş olan en yetenekli politikacı olarak yavaş yavaş kendini göstermeye başladı. Onun liderliğinde AP ve nihayet hükümet ile ordu arasında geçici bir antlaşma (*modus vivendi*) sağlandı. Ayrıca, aşağıda da değinileceği üzere, politik ve ekonomik faaliyetin alanı oldukça genişledi.

Koalisyon Hükümetleri ve Adalet Partisi Yönetimi

Yukarıda da belirtildiği gibi, İnönü liderliğindeki ilk koalisyon hükümeti 1961 yılında CHP ile AP arasında kuruldu. Bu koalisyonun 1962 yılının Haziran ayında dağılmasının en önemli nedenlerinden biri, AP'nin halk desteği üzerinde zararlı etkileri olmasından çekinilmesiydi. Bu düşüncenin doğru olduğu ortaya çıktı. İnönü, ikinci koalisyonunu YTP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile oluşturdu. Bununla birlikte, 17 Kasım 1963'te düzenlenen yerel seçimlerde YTP, oylarının yaklaşık olarak yarısını yitirdi. YTP'nin oylarının çoğu, eski popülerliğini yeniden kazanmak için son anda hızla manevra yaparak koalisyonu bozan AP'ye kaymıştı. İnönü'nün 1964 yılının Ocak ayında diğer küçük partilerle kurduğu üçüncü koalisyon hükümetinin ömrü kısa sürdü. 1960-61'e kıyasla bir hayli gelişme göstermiş olmasına rağmen, ekonomi hâlâ durgundu. Dolayısıyla,

en büyük rakipleri bile artık AP tarafından kurulacak bir hükümet fikrini kabullenmiş görünüyorlardı. Zira AP, koalisyon hükümetleri kurulup dağılırken, sahne arkasında çalışmaya devam etmiş ve halkın büyük desteğini kazanmayı başarmıştı. Bu sırada, 30 Kasım 1964'te toplanan parti kongresinde Süleyman Demirel'in genel başkanlığa seçilmesi, AP'nin halk gözünde sahip olduğu imajı önemli ölçüde iyileştirdi. Demirel'in Parti'nin genel başkanlığına getirilmiş olmasının başlıca sebepleri şunlardı: Demirel, yönetim ve siyasi çatışmaların giderilmesi konusunda yüksek bir beceriye sahip olduğunu kanıtlamıştı. Ayrıca, sahip olduğu arka plan ve başarılarla Demirel, hem moderndi, hem de bir Türk vatandaşının genel özelliklerine sahipti. Demirel, bir Türk köyünde doğmuş ve bir yüksek su mühendisi olarak ün kazanmıştı. Onun genel başkanlığında meslek sahipleri, teknisyenler ve politik istikrar, ekonomik kalkınma yanlısı olan ılımlılar, AP içinde giderek güçlendiler ve çiftçiler ile eski inatçı DP'lilerin yerine geçtiler. Ordu ve aydınların bir kısmı, AP'ye hâlâ şüpheyle yaklaşmalarına rağmen, AP genel başkanının değişmesini memnuniyetle karşıladılar. Orduya ve bu aydınlara göre, bu değişim, ordu karşıtı aşırı ve gerici fikirlerin bir kenara bırakılması ve modernist-laik görüşe bir adım daha yaklaşılması anlamına geliyordu.

Demirel, birbiriyle çelişen bir dizi taleple karşı karşıya kaldı. Kendi partisi içinde girişimci, ticaretle uğraşan ve mesleki grupların yatırım ve ekonomik kalkınma adına siyasi güvenlik ve istikrar taleplerini tatmin edecek bir politika geliştirmesi gerekiyordu. Fakat bir yandan da ne sağ kanadı ne de mahkûm edilmiş olan DP'lilerin yaralarını sarmak isteyen grubu ihmal etmesi mümkündü. Dahası, ordu ve birtakım aydınlar, AP'nin aldığı her bir kararın altında gerici veya intikamcı amaçlar yattığını düşünmeye dünden hazırdılar: Demirel'in bunları da tavizlerle yatıştırması gerekliydi. Demirel, sıradan insanın ve özellikle köylünün AP'ye duyduğu bağlılığı kaybetmek de istemiyordu. Bu grup, kendi çıkarları veya görüşleri ya da yalnızca duygusal bağlılığı nedeniyle AP'nin, DP politikalarını izlemesini ve eski DP liderlerini tekrar politikaya kazandırmasını bekliyordu. Fakat hepsinden önemlisi, Demirel'in başlıca amacı hükümetin denetimini ele geçirmek ve karizmatik lider olmaktı. Demirel, Bütçe Kanunu'nun reddedilmesini sağlayarak İnönü'yü hükümetten uzaklaştırmayı başarınca bu iki amacına da ulaştı. İnönü 1965 yılının başlarında istifa etti ve Meclis'e bağımsız aday

olarak girmiş olan Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Yeni koalisyon, (Başbakan Yardımcısı Demirel başkanlığındaki) AP ile YTP'yi ve diğer birkaç küçük partiyi kapsıyordu.

1965 sonbaharında yapılacak olan seçimler yaklaştıkça, seçim kampanyası CHP ve AP arasında bir mücadele hâlini aldı. CHP ve aydınlar da dâhil olmak üzere 1960 İhtilali'nin çeşitli destekçileri, birleştiler. Bu birleşmenin başlıca amacı, AP'nin tek başına bir hükümet kurmak için yeterli oy almasını engellemekti. Koalisyon hükümetinin lideri olduğu dönemde CHP, TİP'e ve çeşitli sol örgütlere geniş özgürlükler tanıdı. Bunun nedeni bir ölçüde anayasaya göre bu özgürlükleri tanımak zorunda olmasıydı. Fakat asıl sebep, solcuların, AP'nin kırsal kesimden aldığı desteği kendilerine çekme ümitleriydi. Bu süreçte CHP, en iyi genç liderlerini de TİP'e kaptırdılar. Seçim Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, birikimli sisteme geçildi. Görünürde küçük partileri güçlendirmeyi amaçlayan bu değişikliğin asıl hedefi AP'nin seçimlerdeki şansını indirgemekti.

Tüm bu düzenlemeler, tam aksi yönde bir sonuç verdi. AP, eski yönetici sınıfların kurbanı olarak görülürken, aydınların ve hatta CHP'nin, halk iradesine boyun eğmek konusunda gönülsüz oldukları düşünüldü. Bu durumu kendi menfaatine çeviren AP, 10 Ekim 1965 günü düzenlenen seçimlerde hem Senato'da hem de Meclis'te rahat çoğunluk sağladı. Demirel'in başbakanlığında bağımsız bir AP Hükümeti kuruldu. Parti, desteğinin çoğunu köylerden, işçilerden ve kentli alt sınıflardan almıştı. CHP ise kentli üst sınıflar, aydınlar, bürokrasi ve Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu bölgelerinde yer alan bazı dağınık iller tarafından desteklenmişti.

Bu seçimlerden evvel CHP'nin programında değişiklik yaparak toplumsal fikirlere daha geniş bir temsil kazandırmaya çalışmış olması dikkat çekicidir. Bu program değişikliğiyle parti, "ortanın solu" çizgisine çekildi. CHP'nin sola kaymasını fırsat bilen AP, durumdan faydalanarak CHP'nin oylarının önemli bir kısmını topladı. Ortanın solu ideolojisinin benimsenmesi, CHP'nin ulusal parti teşkilatında yer alan ideolojik yönelimli küçük grup ile diğer iki grup arasındaki farklılıkları da perçinledi: Bunların ilki, partinin merkez teşkilatında nüfuz sahibi olan ılımlı devletçilerden oluşuyordu. İkinci grup ise, ülke çapındaki CHP şubelerinde

yer alan ve bir nevi liberal ekonomik politikadan yana olan kimselerden meydana geliyordu. CHP içindeki bu çatışma nihayet açığa çıktı. Eski bir profesör olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki ılımlı devletçiler, Parti'den ayrılarak 1967 yılının Mayıs ayında Güven Partisi (GP)'ni kurdular. CHP'nin asıl denetimi Genel Başkan İsmet İnönü ile eski bir gazeteci olan Genel Sekreter Bülent Ecevit'in ellerindeydi.

AP'nin 1965-69 döneminde yürüttüğü politika, bir yandan ekonomik kalkınmayı teşvik etme ve sosyal adaletin sağlanması ihtiyacına göre şekillenmişti. Diğer yandan da, AP'nin politikası, 1960 İhtilali'nin çok yavaş bir şekilde silinen etkilerinin ortadan kaldırılması, yani mahkûm edilen DP'lilerin affedilerek itibarlarının iade edilmesi amacını güdüyordu. Yaklaşık yüzde 7'lik bir yıllık kalkınma oranı ile sonuçlanan ekonomik kalkınma, hem sosyalistler hem de liberaller tarafından eleştiriliyordu. Sosyalistlere göre ekonomik kalkınmada işadamları ve girişimciler kayırılıyordu. Sosyalizm, işadamlarını ve girişimcileri "Batı kapitalizminin ve emperyalizmin yardakçıları" olarak etiketlemişti. Liberaller ise, AP'nin ekonomi politikasının faydasız ve ağır işleyen devlet denetimleriyle dolu olmasından şikâyetçiydiler. Aslında ekonomik politika, genel olarak, bir anayasa prensibi olan karma ekonomiye uygundu. Bu prensibe göre devletin ve bireylerin elindeki ekonomik araçlar, genel refahın ve sosyal adaletin sağlanması için bir arada kullanılmalıydı. Genellikle üniversite öğrencileri, öğretmenler ve birtakım meslek sahipleri arasında ortaya çıkan solcu örgütler, hükümetin ekonomik ve sosyal politikalarının tam bir başarısızlık örneği olduğunu ileri sürerek hükümete ağır saldırılarda bulundular. Oysaki gerçekte üretim ve istihdam düzenli bir şekilde artıyordu. Bu artış, köy ve kasaba sakinlerinin yaşamında gözle görülür bir niteliksel değişim sağlıyordu. Dolayısıyla, halkın geneli söz konusu olduğunda, sol örgütlerin eleştirileri etkisiz kaldı. Yine de öğrencilerin düzenlediği bazı boykotlar ve gösteriler ile solcularla sağcılar arasındaki çatışmalar, üniversitelerin dışına taştı. Bunların başlıca amacı, AP'nin hedeflerine ulaşmasına mani olmaktı. Parti, liberal bir demokratik rejimde tüm hakların özgürce kullanılabileceğine olan sağlam inancı ile bazı grupların bu özgürlükleri kendi demokrasi karşıtı hedeflerine ulaşmak adına sömürmelerine karşı duyduğu korku arasında bir süre bocaladı.

1965 sonrasında AP’nin orduyla olan ilişkileri, beklendiğinden çok daha iyiydi. Ordu, 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in sağlık problemleri nedeniyle görevini yapamayacak duruma gelmesi ve vefat etmesi üzerine Orgeneral Cevdet Sunay’ın cumhurbaşkanlığına seçilmesini iyi niyetli bir hareket olarak değerlendirdi. Genel Kurmay Başkanı olan Sunay, 1961’de parlamenter rejimin kurtarılmasında önemli rol oynamış ve orduya daha iyi koşullar sağlanmasında etkili bir isim olmuştu. Hükümet, subayların maddi koşullarının daha da iyileştirilmesini sağladı ve orduya geleneksel bir saygıyla yaklaşarak yalnızca orduyu ilgilenen konulara müdahale etmekten kaçındı. Buna rağmen, AP, ordu ile arasındaki temel problemi çözmeyi uzun zaman boyunca başaramadı: Bu, DP’lilerin tamamen affedilmesi meselesiydi. Aralarında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın da bulunduğu bu eski DP üyeleri, hapishaneden çıkarılmış olmalarına rağmen, Anayasa’ya eklenen bir maddeyle her türlü politik haklarından men edilmişlerdi. Anlaşılan o ki, AP içindeki çoğunlukla politik olarak sağcı ve ekonomik olarak liberal görüşlü kişilerden oluşan bir grup, eski Genel Başkan Saadeddin Bilgiç etrafında örgütlenmişti. Bu grubun isteği, DP’lilerin tamamen affedilmesi meselesini gündeme getirerek Bilgiç’in tekrar genel başkan olmasını sağlamaktı. Dahası, eski DP’liler ve özellikle de seksenli yaşlarında olan Celal Bayar ile diğer yaşlı arkadaşları, AP’de birtakım pozisyonlara erişmek konusunda oldukça heveslilerdi. Bu eski DP’lilerin gözünde AP, ellerinden zorla alınmış olan bir mirastı. İnönü ve CHP, bu durumu kendi menfaatine çevirmek için, tam 1969 seçimleri öncesinde Anayasa’nın değiştirilerek DP’lilerin affedilmesini önerdi. Bu teklif, Meclis tarafından kabul edildi fakat ordunun baskısı altında kalan AP tarafından Senato’da durduruldu. Bu değişiklik, seçimlerden sonra ordunun hiçbir tepkisini görmeden usule uygun bir şekilde kabul edildi.

1961-64 yıllarında CHP ile AP arasındaki başlıca anlaşmazlık kaynağı olan dinin politikaya alet edilmesi konusunun, önemini giderek kaybettiğini belirtmek gerekir. Eski kafalı bir avuç laiklik yanlısı haricinde, artık bu tür münakaşalarla ilgilenen insan bulmak zordu. Nihayet 1969 seçimlerinden evvel CHP bu konuyu seçim kampanyasında gündeme getirmekten vazgeçti. Zira bu mesele artık seçmen kitlesinin ilgisini hiçbir şekilde çekmiyordu. CHP, bunun yerine, devletçilik sayesinde gerçekleştirilecek

olan toplumsal ve ekonomik reformlara vurgu yaptı. Türkiye'nin tarihsel deneyimine göre bu, katı devlet denetimi ve aydın bürokratik seçkinlerin üstünlüğü anlamına geliyordu. Sonunda, yeni bir girişimci orta sınıfın varlığını gönülsüzce kabul etmek zorunda kalan CHP, bu sınıfı kendine çekmek için birtakım özel düzenlemeler tasarladı. Grev ve toplu sözleme gibi işçi sınıfı yararına bazı sosyal düzenlemeler, 1963 yılında CHP Hükümeti tarafından yasalaştırılmıştı. Buna rağmen, işçiler AP'ye destek vermeye devam ettiler. Görünen o ki, işçiler, kendilerine çok daha yüksek fayda sağlayan devletçiliği değil, siyasi özgürlükleri tercih ediyorlardı.

Türkiye'de 1960-69 döneminde yaşanan ekonomik kalkınma ve buna eşlik eden toplumsal ve kültürel dönüşüm, hem politik meselelerin doğasını hem de seçmenin tutumunu önemli ölçüde değiştirdi. Bu değişime çeşitli faktörler tanıklık etmektedir: Örneğin, kentleşme oranı artarak 1960'ta yüzde 25'e ve 1965'te yüzde 31'e ulaştı. Okuryazarlık oranı yüzde 48'e çıktı (aslında okul çağındaki çocukların yüzde 90'ını aşkın bir çoğunluğu okula kaydedilmiş durumdaydı). İletişim alanında ciddi bir ilerleme sağlandı. Birçoğu Türkiye'nin köylerinden ve kentli alt sınıflarından Avrupa'ya göç eden işçiler, gittikleri ülkelerde yeni fikirlerle ve yaşan biçimleriyle karşılaştılar. Bunun yanı sıra, yeni meslek grupları ve hizmet sektöründe çalışan yeni gruplar yükselişe geçti. (Bkz. EKLER 2) Bu sırada, hem sanayi sektöründe istihdam oranı hem de endüstri ve hizmet sektörlerinde çalışanların gelirleri tarım sektörüne oranla çok daha hızlı bir şekilde arttı.

Bu temel değişim, mevcut siyasi partileri yeterince etkilemişe benzemiyordu. Zira bu partilerin çoğu, değişime uyum sağlamak üzere gerekli değişiklikleri yapmaktan ziyade, statükoyu korumak konusunda daha istekli görünüyorlardı. Gerçekte, sol akımların ani ve şiddetli bir şekilde yükselmesi, büyük siyasi partilerin ülkede yaşanan değişimin bir değerlendirmesini yapmamalarından kaynaklanıyordu. Büyük partiler, bu değişime, parti programlarında ve faaliyetlerinde ne düşünsel ne de pratik anlamda yer verdiler. Bu nedenle sol akımlar ilk olarak varlıklı aydınlar arasında ve sonra da işçiler ile diğer kentli gruplar arasında dalgalar hâlinde yayılmaya başladı. CHP, yukarıda da değindiğim gibi, programını gözden geçirip düzelterek güya onu yeni koşullara daha iyi cevap verebilecek hâle getirmeye çalıştı. Aslında bu düzeltme, Türkiye'deki ekonomik ve sosyal

olayların gerçekçi bir şekilde değerlendirilmiş ve kavranmış olmasından ileri gelmiyordu. Bundan ziyade, toplumsal huzursuzluğu kendi menfaatine çevirme ve oy kazanma amacıyla yapılan ustaca planlanmış bir program değişikliği söz konusuydu. Genel Sekreter başkanlığındaki CHP sözcüleri, özellikle 1968 yılının Haziran ayındaki yerel seçim kampanyasında, sınıf savaşından bahseden sloganlar atarken en usta devrimciler gibi ateşliydiler. Bu yaklaşımlarıyla, TİP’e destek veren bazı seçmenleri CHP’ye çekmeye başarmalarına rağmen, Parti, büyük bir halk desteği almayı başaramadı. Başlangıçta CHP, hükümeti felce uğratacağı umuduyla öğrenci gösterilerini kışkırtmayı ve desteklemeyi başardı. Ayrıca iktidar partisinin çıkarmak istediği kanunların büyük ölçüde önünü kesmeyi başardı. Fakat tüm bu alışılmamış manevralar, CHP içinde önemli bölünmelere sebep oldu. Marksistler, sosyalizmi alçalttıkları ve kendi tutucu amaçlarına ulaşmak için sola özgü taktiklerden faydalandıkları için Cumhuriyetçileri eleştirdiler. Sonunda, solcuların birçoğu, “yeni bir toplum” yaratmak için uygun bir ideolojiye sahip olmadığına inandığı CHP’ye sırtını döndü. Tüm bu yaşananların etkisiyle Parti’nin politikası ılımlı bir hâl almaya başladı. CHP, rejime yönelik saldırılarına son verdi: Parti Genel Sekreteri, “Bu düzen değişmelidir” dedi. Bu sırada Marksizm’in baş savunucusu olan TİP, toplumun içinden geçtiği dönüşümü, klişeleşmiş sloganlar üzerinden açıklamaya dünden hazırdı. TİP, kendini ana akım düşüncelerden giderek uzaklaştırdı. Bir süre yoğun etkinliğini sürdürdükten sonra, Parti, kendi içindeki gruplar arasındaki mücadelelerle delik deşik oldu: Bu gruplar aydınlar, sendikacılar ve “hakiki” devrimcilerdi. Bu son gruptakiler, 1946’da sol hareketi başlatanlar olarak kendilerine üstün bir konum verilmesini talep ediyorlardı. TİP içindeki son çatışma, Parti’nin Genel Sekreteri’nin Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgal etmesini eleştirmesi üzerine patlak verdi.

AP’nin ülkedeki değişime bakışı, görece yüzeysel ve muğlâktı. Üstelik bu değişimi AP teşvik etmiş ve yaygınlaştırmıştı. Selefi olan DP gibi, AP de somut değişimin, modernleşmenin önemli bir parçası olduğunu kabul ediyordu. Bununla birlikte, AP, aynı değişimin gerektirdiği toplumsal ve kültürel düzenlemeleri gerçekleştirmeyi reddetti. AP, köylülerin ve kentli alt sınıfların, kentli aydın ve bürokratik seçkinlere karşı kalıcı bir korku duydukları fikrine sıkı sıkıya sarıldı. Bu fikre göre bu korku, CHP var

olduğu sürece, köylülerin ve kentli alt sınıfların AP'ye oy vermesini sağlayacaktı. İdeolojik biçimde formülleştirilen her türlü toplumsal fikri solcu veya bir ölçüde yıkıcı olmakla suçlayan ve sağcılara karşı kayıtsız kalan AP, aydınların çok büyük bir kısmını kendinden soğuttu. Dahası, askerî müdahale tehlikesinin önemle üzerinde durarak 1960 İhtilali'nin yol açtığı -AP yandaşları arasında gizlice var olmaya devam eden- nefreti canlı tutmaya çalıştı. Gelgelelim, en önemlisi, AP'nin, Parti'deki asıl lider grubun düşünsel gelişimine, özlemlerine ve politik felsefesine ayak uyduramamasıydı. Parlamento'daki AP'liler iki gruba bölünmüşlerdi: Çoğunluğu büyük kent merkezlerinden gelen genç milletvekillerinden oluşan Yeminli grup, toplumsal ve ekonomik politikaların geniş halk katılımı üzerine kurulmasından yanaydı. Sağcılardan ve muhafazakârlardan oluşan diğer grup ise, oldukça liberal bir ekonomik politikayı, ideolojik partilerin sıkı bir denetime tabi tutulmasını ve parti tabanının korunmasını savunuyordu. Sıklıkla bu iki grup arasında taraf değiştiren Süleyman Demirel, 12 Ekim 1969'daki son seçimlere dek Parti içindeki bu iki grubun mücadelesine ses çıkarmadı. Seçim Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle birikimli oy sisteminin kaldırılması sonucunda, bu seçimleri AP kazandı. Meclis'teki toplam 450 koltuğun 256'sını almasına rağmen, AP'nin toplam oy sayısı içindeki oranı yüzde 52,9'dan 46,60'a geriledi. CHP de bu seçimlerde Meclis'te sahip olduğu koltuk sayısını artırdı. Bu sırada, uygulamada, aşırı sağ ve sol, Parlamento'dan tasfiye edilmiş oldu. Altı küçük parti içinden yalnızca GP, parlamenter bir grup kuracak sayıda oy kazanmayı başarmıştı. Uygulamada ortaya çıkan bu durumlar sonucunda, Türkiye, iki partili sisteme dönmüş oldu: İki büyük parti olan AP ve CHP, toplam oyların yüzde 74'üne ve Parlamento'daki milletvekillerinin yüzde 88,7'sine sahip oldular (bkz. EKLER 2). Aslında bu tablo, geçmişte küçük partileri desteklemeye yönelik özel hükümler kabul edildiğinde bile pek değişmemişti. Seçimlerde açığa çıkan herhalde en önemli eğilim, CHP'nin eskiden AP'nin en güçlü kalesi olan Güneybatı'da (yani yeni orta sınıfın en yoğun bulunduğu merkezlerde) elde ettiği başarıydı. Anlaşılan o ki bu sınıf, CHP'nin parti programını ve entelektüel düzeyini, kendi kalkınma seviyesine ve beklentilerine daha yakın bulmaya başlamıştı. Yeni orta sınıfın CHP'ye bu sıcak bakışı, özellikle Parti'nin sol akımdan ödünç aldığı radikallikten ve aşırı sol tavırdan kurtulması üzerine gelişmişti. Süleyman Demirel tarafından kurulan yeni Kabine'de ise, AP'nin sağcı-muhafazakâr

kanadında yer alan Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükan, Cihat Bilgehan ve Hasan Dinçer gibi eski kabine üyeleri yer almıyordu.

Dış İlişkiler: 1954-1970

Türkiye'nin dış ilişkileri, ülkenin iç gelişmelerini hem yansıtıyor hem de bunlardan büyük ölçüde etkileniyordu.[253] Türkiye, 1947-60 yılları arasında Batılı devletlerin Orta Doğu üzerindeki politikalarına hızla ve bütünüyle dâhil oldu. Sonraki dönemde ise, bölgesel ilişkilerini güçlendirmek ve Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerdeki yumuşama (*détente*) döneminin yarattığı yeni koşullara uyum sağlamak istedi. Bu amaçla Türkiye, Batı ile önceki dönemde kurduğu bağlılıklarından kısmen kopmaya çalıştı. Dahası Türkiye, ekonomisi kalkındıkça, Balkan ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerini geliştirmeye girişti. 1967 yılının Haziran ayında patlak veren savaşın ardından ise, Arap ülkelerine çeşitli mallar ve ev eşyası satmaya başladı. Dış politikada temelde Batı yanlısı kalmasına rağmen Türkiye, giderek bağımsız bir tavra büründü. Özellikle de 1963'te hortlayan Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin ulusal çıkarları ile önceden kurduğu uluslararası ittifaklara olan bağlılığı arasında hayati bir ihtilaf doğurdu.

Yukarıda 1947-52 dönemindeki dış ilişkilerden bahsettim. 1953-69 dönemindeki dış ilişkileri ise şimdi ele alacağım. Yunanistan ve Yugoslavya ile 1954 yılının Ağustos ayında imzalanan Balkan İttifakı ve bundan bir yıl sonra imzalanan dostluk antlaşması, 1948 yılında Kremlin'le arası bozulan Tito'nun konumunu pekiştirmeyi hedefliyordu. Sağlayabileceği faydalar açısından heveslendirici olmasına rağmen, bu ittifak, hedeflenen sonuçları vermedi. 1955'te ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Cenevre görüşmeleri, havadaki gerilimi azalttı. Ruslar ile Yugoslavlar arasında bir anlaşmaya varılması nedeniyle üçlü Balkan İttifakı anlamını yitirdi. 1952 sonrasında Türkiye'nin kendini bütünüyle Batı dış politikasına adaması üzerine, Arap dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkiler kötüleşti. Türkiye'nin 1939'da Hatay'ı topraklarına katmış olması nedeniyle hâlâ açık yaralar vardı. Buna bir de Türkiye'nin 1949'da İsrail'i resmen tanıması ve Batılı müttefiklerine riayet ederek Arap dünyasını yakından ilgilendiren davalara destek vermeyi reddetmesi eklendi. 1955 yılında Türkiye, Arap devletleriyle yakınlaşmak için cılız bir çaba gösterdi. Fakat kısa süre sonra, bu girişimin asıl niyetinin Arapları Batı savunma sistemine dâhil etmek

olduğu belirginlik kazandı. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında bir karşılıklı yardım antlaşması olan Bağdat Paktı imzalandı. Daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan da bu antlaşmaya katıldı. Pakt, Türkiye'nin milliyetçi Arap rejimleriyle ilişkilerini bozan temel etken oldu. Pakt'ı imzalayan üyelerin 1956 yılında patlak veren Süveyş Krizi'ni başarılı bir şekilde yumuşatmaları dahi, Türkiye'nin Mısır liderliğindeki Arap bloğu içindeki konumunu düzeltemedi. Diğer yandan, Türkiye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Irak ile dostane ilişkilerini sürdürdü. Ne var ki, 1958'de Irak'ta krallık rejimi yıkılınca, bu ülke Bağdat Paktı'ndan çekildi. İsmi Merkezî Antlaşma Teşkilatı (*Central Treaty Organization* - *CENTO*) olarak değişen Pakt, giderek askerî ve siyasi bir ittifak niteliğinden sıyrılarak İran, Pakistan ve Türkiye arasındaki bölgesel bir ekonomik işbirliği hâlini aldı.

Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini ve Batı'ya olan bağımlılığını test eden asıl mesele, Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıktı. Bu ihtilaf, ilk olarak 1954-55'te, Kıbrıs'taki Rumların bağımsızlık ve *enosis* (yani Yunanistan ile birleşme) talepleri şeklinde baş gösterdi. Türkiye, Kıbrıs hakkında herhangi bir antlaşma yapılırken bu adanın Türkiye kıyılarına yalnızca 69 kilometre uzaklıkta olduğu ve adada 100.000 Türk'ün yaşadığı gerçeğinin de göz önüne alınması gerektiğini bildirdi. Anlaşmazlık nihayet 1959-60'ta yatıştı fakat her ikisi de NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Londra ve Zürih Antlaşmaları, ilk olarak Türkiye ile Yunanistan arasında imzalandı ve bunlara daha sonra 1959-60'ta İngiltere ile Başpiskopos Makarios da katıldı. Bu iki antlaşma, Kıbrıs'ın bağımsızlığını tanıyor ve Kıbrıslı Rumlar ile Türklerin özel bir Anayasa düzenlemesi altında bir arada yaşamalarını öngörüyordu. Başkan yardımcısı, Parlamento'daki milletvekillerinin yüzde 30'u ve kamu görevlileri Türklerden oluşacaktı. Türkler ile Rumlar, iç işlerinde bağımsız olacaklardı. 1963 yılının Aralık ayında, Makarios, bir dizi anayasa değişikliği önerdi: Bunlar kabul edildiği takdirde, kendi iç işleri üzerinde tam yetki sahibi olan Türkler, siyasi haklarından mahrum kalacak ve basit bir azınlık hâline geleceklerdi. Bu anayasa değişikliklerinin reddedilmesi üzerine Makarios'un milisleri, Kıbrıslı Türklere saldırarak bunları, kendilerini çoğunluk olarak addeden Rumların yönetimini kabul etmeye zorladılar. Türkiye, tepki göstererek, 1960 tarihli Garanti Antlaşması'nın kendisine verdiği yetkiyle müdahale etme tehdidinde bulundu. Yunanistan

da Türkiye’ye karşı askerî araçlara başvurmaya hazır olduğunu duyurdu ve eski antlaşmaların yürürlükten kalktığını ileri sürdü. Anlaşılan o ki Yunanlar, 1960 yılında varılan antlaşmalara, Kıbrıs ile Yunanistan’ın birleşmesi için atılan bir ön adım olarak bakıyorlardı. İki ülke arasındaki ilişkilerin bir buçuk yüzyıl boyunca bulanık kalmasına yol açmış olan eski Büyük Yunanistan fikri, Yunanların geçmişte Türkiye’ye karşı kullandıkları Ortaçağ’dan kalma tüm dinsel önyargıları ve aşağılayıcı propagandaları ile beraber yeniden canlandı. Kıbrıs Meselesi, 1964 yılının Mart ayında Ada’ya barış kuvvetleri gönderen Birleşmiş Milletler (BM)’in gündemine oturdu. Fakat BM ne bölgede barışı sağlamayı ne de Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliklerini korumayı başardı. ABD, Türkiye’nin Kıbrıslı Türkleri korumak için Ada’ya birliklerini gönderme kararına birkaç defa karşı çıkmasına rağmen, tarafsız bir politika güttüğünü iddia ediyordu. Hâlbuki bu “tarafsız” tutum, Türklerin Kıbrıs’a çıkarma yapmayacağı konusunda içlerini rahat tutan Rumların, Türklerin yerleşim bölgelerini yok etmeye girişmeleri için elverişli bir ortam yarattı. Bu sırada silah almak için Mısır ile görüşmelere çoktan başlamış olan Makarios, 1964 yılının Eylül ayında Sovyetler Birliği’nden yardım sözü aldı. Ne Balkanlar’daki ve Orta Doğu’daki komşularından ne de Afrika’da ve Asya’da kurulan yeni devletlerden yardım bulamayan Türkiye, yapayalnız kalmıştı. Batı ise, Türkiye için böylesine büyük bir sembolik ve tarihsel önem taşıyan bir meselede onu yarı yolda bırakmış görünüyordu. Dahası, Türkiye’yi taviz vermeye zorlamak üzere ekonomik yardımı bekletmek gibi kurnazca baskı yöntemleri kullanması, ABD’ye olan düşmanlığı artırdı. Nihayet 1964 senesinde ABD Başkanı Johnson, Başbakan İnönü’ye oldukça düşüncesiz bir mektup gönderdi. Bu mektup yayınlanınca, kamuoyu ABD’ye sırt çevirdi. Dolayısıyla, 1960 İhtilali sonrasında belirginlik kazanmaya başlayan tarafsızlık ve Batı dış politikasına tam bağlılığa karşıtlık fikirleri, hızla yayıldı. Bu tepki, aydınların duydukları toplumsal nefretle daha da beslendi. Bu nefretin temelinde, dışarıdan alınan ekonomik yardımların yeni orta sınıfı güçlendirmiş olması yatıyordu. Bu sayede DP ve AP gibi partiler iktidardaki yerlerini sağlamlaştırmayı başarmışlardı. Yine de Türkiye 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’na ortak üye olarak katıldığında, uzun vadeli sonuçlar doğuran bu olaya aşırı sol dışında tepki gösteren çıkmadı.

Kıbrıs Meselesi nedeniyle kendini yalnız ve dolayısıyla güvenliksiz hisseden Türkiye, son on yıldır yardım önerilerini reddettiği Sovyetler Birliği ile bir tür yakınlaşma içine girdi ve eski dostluğunu yeniledi. Sovyetler Birliği, Stalin'in bir hatası olarak kabul ettiği Boğazlar üzerindeki taleplerinden uzun zaman önce vazgeçmişti. 1964 yılının Kasım ayında Moskova'ya bir gezi düzenleyen Cemal Erkin, son 25 yıldır Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden ilk Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı oldu. Ardından, iki ülkenin başbakanları ve cumhurbaşkanları da karşılıklı ziyaretlerde bulundular. Çok sayıda ticaret ve teknik yardım antlaşması imzalandı. Sovyet-Türk dostluğu, ülkedeki solcuların konumunu da iyileştirdi. Maocular, Sovyet yanlıları, Türk devrimciler ve anarşist gruplaşmalar olarak kendi içlerinde bölünmüş durumda olmalarına rağmen Türkiye'deki solcular, Türk iç politikasında önemli bir etmen konumuna yükseldiler.

1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı, Türkiye'ye çeşitli BM kararlarını destekleyerek Arap devletleriyle ilişkilerini düzeltme fırsatı sundu. İsrail ile ilişkilerinin ciddi ölçüde soğumasına neden olacağı hâlde, Türkiye, bu krize karışmayı reddetti. Türkiye ile ABD arasındaki antlaşmalar üzerinde bazı değişikliklerin yapılmasının ardından iki ülke arasındaki ilişkiler görece istikrar kazanmışa benzemektedir. İktidar ve başlıca muhalefet partileri, genel olarak, NATO üyeliği gibi Batı yanlısı ittifakların sürdürülmesinden yanadır. Buna karşın, basın ve öğrenciler, Amerikan karşıtı kampanyalarını sürdürmeye devam etmektedirler.

Türkiye'nin Avrupa ülkelerinde 400.000'i aşkın işçisi bulunmaktadır. Bu işçiler, ülkenin döviz ihtiyacının çok önemli bir kısmını sağlamaktadır. Türkiye, ayrıca, çeşitli ekonomik ve politik örgütlere üyedir. Türkiye, Avrupa sisteminin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Bununla birlikte, bazılarına göre, Türkiye eşit haklara sahip bir müttefikten ziyade sisteme katılmasına müsaade edilen bağımlı bir ülkedir. Bugün, ülkenin mevcut siyasi rejimi devam ettiği sürece Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir hayati değişiklik olup olmayacağını öngörmek mümkün değildir. Bununla birlikte, yakın gelecekte Türkiye'nin Orta Doğu'da ve Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamasını beklemek doğal ve doğrudur. Coğrafi konumu, tarihsel bağları ve askerî gücü ile Türkiye, böyle bir rol için biçilmiş kaftandır.

7. BÖLÜM / Sosyalizm ve Türkiye İşçi Partisi

Türkiye'de sosyalizm, 1960 Darbesi'nin ardından hem bir ideoloji hem de bir eylem tekniği olarak ortaya çıktı. Bu teknik, ekonomik yaşamın rasyonel biçimde örgütlenmesi yoluyla hızlı modernleşmenin sağlanmasını amaçlıyordu. Bazı kentli aydınlar, özellikle üniversite profesörleri, öğretmenler, yazarlar, gazeteciler ve eski Marksistler sosyalizmin sözcüleri oldular.

Bu sosyalizmin başlıca hedefleri üretimin artması, halkın ekonomik ve siyasal yaşama katılımının yaygınlaşması, emeğe ve sosyal adalate saygının sağlanmasıydı. Tüm bu hedeflere devlet planlaması yoluyla ulaşılacaktı.

1960 Darbesi sonrasında Türkiye'yi saran sosyal uyanış dalgasının birkaç kökeni vardı: Yapısal farklılaşma, sosyal gruplar arasında rollerin ve statülerin değişmesi ve politik faaliyetlerdeki artış. Politik etkinliklerdeki bu artış, darbeden on yıl önce başlamıştı. Geniş kitlelerin ekonomik ve siyasal karar alma süreçlerine katılımını sağlayan bir değişim süreci söz konusuydu. Bu sürecin ilk aşamaları, 1940'lı yılların sonlarına dek yönetimde kalan aydın-bürokrat iktidarın düşüşü ve ardından tarımcılardan ve girişimcilerden oluşan grubun iktidara gelişi oldu. Sosyalizmin işlevi, -savunucuları tarafından görüldüğü şekliyle- çeşitli toplumsal gruplar tarafından dile getirilen talepleri ve beklentileri bilimsel olarak formülleştirmekti. Böylece bu talepler siyasal sisteme dâhil edilecekti. Dolayısıyla geniş aydın ve bürokrat kesimlerinin yanı sıra işçi liderleri ve meslek kuruluşları da bu sosyalizmi desteklediler. Bunlar, sosyal adalet, ekonomik kalkınma ve geniş toplumsal tabana dayalı politik bir sistem kurulması gibi istekleri farklı ölçülerde paylaşan gruplardı. Yüksek tabakadan ailelerin mülkiyetindeki *Cumhuriyet, Milliyet* ve sonraları *Akşam* gibi gazeteler ve hatta Gençlik Kolları tarafından desteklenen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bile sosyalizmin amaçları arasında sayılan sosyal reformları savunmaya başladılar. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in kamuoyuna bir hitabında kullandığı "sosyalizm" kelimesi, süratli bir kalkınmanın özlemini çekenler tarafından çabucak benimsendi. Bu aşamada vurgulanan sözcüğün taşıdığı "izm" anlamından çok "sosyal" kısmıydı.

Türkiye'yi laik, ulusal, sosyal ve demokratik bir cumhuriyet olarak tanımlayan 1961 Anayasası, 1960-61 yıllarında ülkede egemen olan ruh hâlini oldukça iyi yansıtıyordu.

Türkiye’de sosyalizmin gelişmesinde ikinci aşama, resmî ideolojiye geçiş oldu. Bu aşama, beş yüz aydın tarafından *Yön* dergisinde yayınlanan bir bildiri ile başladı.[254] Bu dergi, öğretmenler, çeşitli meslek mensupları ve CHP’nin sol kanat üyeleri gibi aydınların sözcüsü hâline geldi. Bu gruplar, aydın egemenliğinde bir sosyalizm kurmak istiyorlardı. Yukarıda sayılan sosyal amaçlara yer veren bu bildiride ülkeyi yönetenlerin “kalkınma felsefesinden” yoksun oldukları belirtiliyor ve bu nedenle Türkiye’yi modern çağa taşıyamayacakları savunuluyordu. *Yön*, benzeri yayınlar ve 1963’te kurulan Sosyalist Kültür Derneği gibi kuruluşlar tarafından şekillendirilen sosyalizm, serbest girişime, parlamenter demokrasiye ve Batı’ya karşı çıkıyordu. Bununla birlikte, toplumsal sistemin temel yapısını kökten değiştirmekten çok geliştirmeyi, güçlendirmeyi ve korumayı amaçlıyordu. Gerçekten de *Yön* sosyalizmi, arkasında destekçi bir örgüt ya da sosyal grup bulunmaması nedeniyle, siyasal partileri giderek yükselen toplumsal huzursuzluğun nedenleri hakkında düşünmeye ve çareler üretmeye zorlayan bir düşünce akımı olarak kalmaya mahkûmdu. Bu sebeple sosyalistlerin er ya da geç işçi sınıfının desteğini almak için harekete geçecekleri kesin görünüyordu.

İşçi sınıfının muhalefetiyle karşı karşıya kalma olasılığı, hükümet ve hatta tüm siyasal partileri işçi sendikalarına karşı uzlaşmacı bir tutum takınmak ve bunların ekonomik taleplerini karşılamak zorunda bıraktı. Bu uzlaşmacı tutum, işçi liderlerinin politikaya karışmama kararlarının pekişmesinde kısmen de olsa etkili oldu. Fakat işçiler bireysel olarak herhangi bir siyasal gruba katılmakta özgürdü. Bir baskı grubu olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) parlamentodan önemli ayrıcalıklar elde etti: Bunların en önemlileri, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit’in çabaları sonucunda 1963 yılında tanınan toplu pazarlık ve grev hakkıydı. İşçi, yeni bir sosyal ve politik düzen kurma gücünden yoksundu. Bu nedenle, mevcut siyasal sistem içinde ve bu sistemin yöntemlerini kullanarak maddi durumunu iyileştirme politikalarına yöneldi.

Böylece başlangıç aşamasında modernleşmenin sosyal ve ekonomik kapsamının genişlemesine yardım eden sosyalizm, toplumun geniş kesimlerine yayıldıkça gücünü ve yoğunluğunu kaybetti.

Bunun sonucunda, küçük ama etkin Marksist aydın grupları da dâhil olmak üzere ideolojiye ağırlık veren sosyalistlerin yalnızca iki seçeneği

vardı: Ya liberal demokrat düşünceler doğrultusunda mevcut sosyal yapıyı kabul edecek ve devletleştirme ile yetinecek, ya da toplumsal düşünceyi kendi ideolojilerine uygun olarak yeniden biçimlendireceklerdi. Zaten bazı Marksistler kendi ideolojilerine temel hazırlaması umuduyla tüm sosyal hareketleri destekliyorlardı. Bunu yaparken toplumsal reformdan çok politik eyleme ilgi duyduklarını da açıkça ortaya koymuşlardı. Sosyalist hareket içinde yer alması çelişki yaratacak kadar zengin bir toprak sahibi ve TİP üyesi olan Samim Kocagöz, *Yön* dergisinde yayınlanan bildiriyi imzalarken bu umudunu şöyle ifade etmiştir:

> "Gönül ister ki, Ortak Bildiri etrafında toplanan aydınlar (aydınların politikacıları), bildiride ortaya atılan sorunları, bir parti programı hâline getirsinler. Devletçiliğin, ileri devletçiliğin, memleket koşullarına, memleket sorunlarına uygun olarak adını koyup, köklü reformları ele alabilecek, ana sorunları çözümleyebilecek bir parti olarak ortaya çıkmak gerekiyor. Bence bu parti, sosyalist bir görüşle kurulacak, bildirideki devletçiliğe yön verecek bir parti olmalıdır. Öyle bir parti kurulmalı ki, fikir işçisinden, toprak işçisine, toprak işçisinden, sanayi işçisine kadar, bütün 'emekçileri' bağrına basabilmelidir. Bir 'emekçi" partisi kısaca. Yurdumuzun durumu, koşulları bunu gerektiriyor. Böyle bir partiyi de, şarlatanların, bozguncuların şerrinden halâs eylemek için de, (Antidemokratik) denen kanunların önce değişmesi gerek. Özellikle 141. ve 142. maddelerin[255] kalkması şart."[256]

Dolayısıyla Türkiye İşçi Partisi (TİP) sosyalist hareketin önderliğini ele geçirme ve bu hareketi kendi ideolojik amaçları doğrultusunda örgütleyip kullanma girişimi olarak görülmelidir. 13 Şubat 1961'de sendikacılardan oluşan küçük bir grup tarafından kurulan TİP'in başlangıçtaki niyeti Meclis'e işçi temsilcilerini sokmaktı. Parti, sendika yönetimlerinden olumsuz tepkiler aldı. Fakat 1961 Mayısına dek çeşitli illerde şubeler açmış olmasına rağmen, pek çok benzeri örgüt gibi zararsız olarak değerlendirildiği için, kısa zaman sonra unutuldu.[257]

1962 yılında Parti'de köklü bir değişim yaşandı: Parti liderliğine Mehmet Ali Aybar ile Marksist olarak tanınan birkaç arkadaşı geldi.[258] Parti'nin ilk kurucularının -bazıları farkında olmasa bile- Marksist sosyalistler için bir öncü güç oluşturduğuna dair çeşitli göstergeler vardır. Güvenilir kaynaklar, Aybar'ın esas işlevi politika geliştirmek ve partiyi yönetmek olan bir

grubun sözcüsü olduğunu bildirmektedir. Parti, siyasal faaliyetlere getirilen yasağın İçişleri Bakanlığı tarafından kaldırıldığı gün kurulmuştu. Aybar'a "parti liderliği teklifi" *Yön*'ün "sosyalist" bildiriyi yayınlanmasından ve sosyalizmin öncüsü rolünü üstlenmesinden yalnızca birkaç hafta sonra gelmişti. *Yön*'ün kurucularından bazıları kendi sosyalist partilerini kurma umuduyla 1961 sonlarında sendika liderleriyle görüşmeler yapmışlardı. Çalışanlar Partisi adıyla bir parti kurulması önerisi, bir sendika kongresinde büyük ölçüde TİP'in çeşitli illerden katılan mensuplarının çabalarıyla reddedildi. Toplamda yaklaşık 300.000 üyesi olan 293 sendikanın Sosyal Güvenlik Partisi adlı bir parti kurması projesi de, işçilerin ekonomik haklarını savunmalarını engelleyeceği korkusuyla gerçekleştirilmedi. Eski bir sosyoloji profesörü ve TİP lideri olan Behice Boran, işçi partilerinin kurulması için girişilen bu tür çabaları, gerçek işçi partilerini alt etmeyi hedefleyen "kapitalist komplolar" olarak nitelendirmiştir.[259] TİP liderleri, *Yön* hareketine de kuşkuyla yaklaşmış ve sahte bir sosyalist organ olarak görüp küçümsemişlerdi; fakat bu görüşlerini kamuoyunda duyurmadılar.

Aybar, parti liderliğine gelmesinin hemen ardından taşrada şubeler açmak ve partinin görüşlerini yaymak amacıyla yoğun faaliyetler yürütmeye başladı. Başlangıçta bu çabalarında yeterince başarılı olamadı.[260] Bu arada sağ ve sol aydınlar arasındaki şiddetli mücadele, sol aydınların kesin zaferiyle sonuçlandı.[261] İşçilerin 1962 yazında düzenledikleri işsizliği protesto gösterileri, işçi grevi ve Meclis'in bu gelişmeler karşısında eylemsiz kalması, TİP'in faaliyetleri için iyice uygun bir ortam hazırladı. 1962 Ağustosunda Aybar'ın genel başkanlığı resmen onaylandı. Genel sekreterliğe de Rüştü Güneri gelirken Merkezi Yürütme Kurulu üyeleri de Orhan Arsal, İbrahim Denizcier, İsmail Topkar, Rıza Kuas, Cemil Hakkı Selek ve Kemal Türkler geldi.

1962 Kasımında parti, Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin iptali için bir kampanya başlattı. Böylece bu maddelerle yasaklanmış olan sınıf mücadelesi fikirlerini özgürce duyurmayı ve savunmayı umuyordu. Çok iyi örgütlenmiş olan bu kampanyayı tüm sol yayınlar destekledi. Bu yayınlar arasında bir Doğu Avrupa ülkesinden gizli yayın yapmakta olan Bizim Radyo da vardı. Ne var ki bir protesto gösterisinin milliyetçiler tarafından dağıtılmasıyla birlikte kampanyanın ateşi sönmeye başladı. TİP'in bazı üyeleri, parti yönetiminin seçilmesinde uygulanan baskıcı yöntemleri

protesto etmek amacıyla istifa etti.[262] TÜRK-İŞ, komünizmi suçlayan karşı gösteriler düzenleyerek, TİP'i propagandasını sınırlandırması yönünde uyardı. Bu saldırılardan rahatsızlık duyan TİP'in temsilcileri, Başbakan İnönü'ye bir ziyarette bulundular. İnönü, düşünce özgürlüğünü güvence altına alan anayasal hakların, TİP'i de kapsayacağına dair söz verdi. [263] Bunun ardından *Sosyalist Toplum* ve Ankara senatörü Niyazi Ağırnaslı'nın da aralarında bulunduğu bazı yeni üyeler tarafından desteklenen TİP'liler, başta basın toplantıları ve panel tartışmaları olmak üzere faaliyetlerine kaldıkları yerden devam ettiler. Beş yıllık kalkınma planının yetersiz olduğunu savundular. Ulusal bağımsızlığı baltaladığı ve "toplumun geri kalmışlığının sorumlusu olan ekonomik ve sosyal yapıyı güçlendirdiği" gerekçesiyle Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesine karşı çıktılar.[264] Parti, çabalarını, kamuoyunda olumlu bir imaj edinme üzerine yoğunlaştırdı. İşçileri ve herhangi bir ideolojiden bağımsız olduğu halde sosyal sorunlarla ilgilenen aydınları çekmek için komünizmle herhangi bir bağlantıyı üstü örtülü biçimde reddetti.[265]

Tüm bu çabalara rağmen parti üyelerinin çok büyük bir kısmı şehirli aydınlardı. İşçiler ise, partinin giderek artan dogmatizminden sıkılmaya başlamış görünüyorlardı. Gerçekten de 1963 yılında parti sadece yedi ilde ve on iki ilçede örgütlenmiş durumdaydı. Oysa sıralamada kendisinden sonra gelen en küçük partinin yaklaşık yüz elli şubesi vardı.[266] TİP, aynı zamanda, büyük çoğunluğu kendi grupları için ulusal haklar elde etme çabasında olan Kürt komünistlerine ve sosyalistlerine karşı dostça bir tavır takınmıştı.[267]

17 Kasım 1963'te düzenlenen belediye seçimleri öncesindeki seçim kampanyası boyunca kendisine yasal olarak ayrılan süre içinde devlet radyosundan yayın yapan TİP, propaganda yapmak için mükemmel bir şans yakalamıştı. Parti, kapitalistlere, toprak sahiplerine ve adaletsiz gelir dağılımına şiddetle saldırdı.[268] Bu konuşmalar kamuoyu üzerinde bir ölçüde etkili olduysa da, parti toplam oyların yalnızca yüzde 0,36'sını yani 34.301 oy alabildi. Bu oyların yarısını (14.451 oyu) da İstanbul'un zengin semtlerinden toplamıştı. Kesin olan o ki katı dogmatizm, teorik tartışmalara fazla yer verilmesi ve partinin marjinal gruplara hitap etmesi, halkta ve resmî çevrelerde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi profesörlerinden ve daha sonra TİP Ankara İl Başkanı ve

milletvekili olan Sadun Aren, henüz 1962 yılının Mart ayı gibi erken bir tarihte, aşırı ölçüde teorik tartışma yürütülmesine karşı Parti'yi uyarmıştı. Aren, ekonomik şartlardaki bir değişiklik nedeniyle kapitalizm ile sosyalizm arasındaki ideolojik çatışmanın şiddetini yitirdiğini ve dolayısıyla polemik niteliğindeki tartışmaların anlamsız olduğunu savunuyordu. Türkiye'deki toplumsal koşulların henüz istikrarlı sayılamayacağı ve keskin bir ideolojik mücadeleye uygun zemin yarattıkları doğruydu.

> "[...] kapitalist sektör de kendisine henüz şans verilmediği, bu şans verildiği takdirde memleketin sorunlarını çözümleyebileceği iddiasında bulunacak kadar yeni, genç ve iddialıdır. Bu durum da sosyalizme karşı sert bir tavır alınması istikametinde rol oynamaktadır. Fakat memleketimizdeki bu farklı duruma rağmen, 19. yüzyıl tipi bir doktrin çatışmasına düşmek yine de hatalı olacaktır. Yukarıda tahlil ettiğimiz sebeplerden dolayı, fazla keskin doktrinler bir mücadele, tarihi gelişime ve günün şartlarına intibak etmeyen suni bir durum yaratacak ve büyük kitleyi kavramayacak, ilgilendirmeyecektir."

Aren, ideolojinin gözardı edilmesinin de tehlikeli olduğu konusunda uyarıda bulunuyordu.

> "Hiçbir memleket meselesi, hiçbir sosyal mesele, belli bir dünya görüşüne dayanılmadan, ondan istikamet alınmadan çözümlenemez. Bu sebepten, eğer gerçekten bir doktrinden yoksunsak, ne yapacağımızı ve ne yaptığımızı bilmeden şaşkınlık içinde çırpınıp durmaya mahkum kalırız. ... [*Yön*'ün] bu pratikçi görüş[ü]... Türkiye için ve Türkiye'ye mahsus yeni bir gelişme teorisi, yeni bir sosyalizm bulmak teklifidir. Bu fikir de yersiz ve yanıltıcıdır. Bilindiği gibi, sosyalizm belli bir değerler sistemidir ve bunun gerisinde de, sosyal değişimi tahlil ve izah eden belli bir metod vardır.... Değerler sistemi ise, özü itibariyle insanın insanı istismarını önlemek, herkese eşit imkan sağlamak, menfaatler arasındaki tezatları kaldırarak insanlar arasında kader birliği ve dayanışma sağlamak, fertlere kabiliyetlerini geliştirme ve saadetlerini arama hususunda hürriyet vermek ve yardım etmektir. Bu şekilde kavrandığı takdirde, yani bir sistem ve model olarak, ancak tek bir sosyalizm vardır. Türkiye için ayrı bir sosyalizmden bahsetmek, Türk insanı ve toplumunun diğer insan ve toplumlardan temelli olarak farklı

> değer yargılarına ve gelişme kanunlarına sahip ve tâbi olduğunu kabul etmek demek olur ki böyle bir şeyin yanlışlığı apaçıktır. Ancak elbette ki, sosyalist modelin tahakkuk ettirilmesi için çeşitli müşahhas meselelerin çözümlenme metodlarında, her memleket kendi şartlarına uygun, farklı bir yol tutabilir. ... Fakat bu farklar ne olursa olsunlar, çözüm yollarının hepsinin aynı maksada hizmet etmesi, aynı modele uygun olması lazımdır. ... Bu vesileyle, kalkınmamızın ancak sosyalist bir model takip edildiği takdirde mümkün olabileceğini ve bu modelin belkemiğini de yapıcı ve halkçı bir devletçiliğin teşkil ettiğini tekrar etmek isterim.[269]

Aren, kitleleri harekete geçirecek bir ideoloji olarak devletçiliğin kullanılmasını öneriyordu. “Ancak devletçilik sayesinde, fabrikalar ve tesisler aynı zamanda birer medeniyet ve kültür merkezi, adeta birer mektep olarak” kullanılabilirdi. Devletçiliğin vurgulanması, özel teşebbüse ve kamuya eşit yer veren karma ekonomi ilkesini benimsemiş olan Anayasaya da uygundu.

Bu düşüncelerin etkisi, TİP’in 9-10 Şubat 1964 tarihlerinde İzmir’de düzenlenen Birinci Ulusal Kongresi’nde açıkça gözlendi. Delegeler seçilirken, “[politik] bilinçten yoksun ve kararsızlık gösterebilecek geniş bir grup” yerine, “politik bilince” sahip bir lider grubu titizlikle seçildi.[270] Delegeler, merkez ve disiplin kurullarının tüm üyelerinden, il örgütlerinin merkez ve disiplin kurullarının üyelerinden ve il örgütlerinin aidatını ödemiş olan her 1000 üyesi için bir üyeden oluşuyordu (Parti tüzüğü, madde 10). Herhangi bir il örgütünün delege sayısı, o ilin çıkarması mümkün olan toplam milletvekili sayısını kesinlikle geçemiyordu. Bu kural, partinin merkez organlarına yani parti politikasını belirleyen kişilere olağanüstü bir güç sağlıyordu. Bu madde, her ne kadar demokrasinin gereklerine uygun olmadığı için eleştirilse de değiştirilmedi. (TİP ayrıca küçük grupların parti örgütünü denetlemelerini engellediği gerekçesiyle ve bazı diğer nedenlerle Siyasal Partiler Kanunu’nun Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürüyordu).[271]

Kongrede tüzükte yapılan değişikliklerle merkezî organların güçleri artırıldı ve üyelerin görevleri tanımlandı. Üyenin tüzüğe ve programa inançla bağlı kalması, yetkili parti organının kararlarına ve emirlerine uyması ve kendisine verilen sorumlulukları en iyi şekilde yerine getirmesi

gerekiyordu (Madde 7). Üye, seçimlerde partinin adaylarına oy vermeliydi. Partiye yeni üyeler kazandımak ve partinin programı ile amaçları hakkında elinden geldiğince bilgi yaymak da üyenin yapması gerekenler arasındaydı. Üye, kişisel olarak karşı olsa da partinin aldığı tüm kararlara uymak zorundaydı.[272]

Kongre'de Yahya Kanbolat, Sadun Aren, İsmet Sungurbey, Fethi Naci ve Behice Boran tarafından yeni ve uzun bir parti programı sunuldu. En az üçü tanınmış Marksist olan bu kişiler arasından hiçbiri işçi değildi. Sunulan programın başlangıcında Birinci Türkiye Bütük Millet Meclisi'nin kapitalizmi ve emperyalizmi suçlayan 21 Ekim 1920 tarihli bir bildirisi yer alıyordu.[273] Program'da parti şöyle tanımlanmıştı:

> Türkiye işçi sınıfının ve sosyalist aydınlar, tarım işçileri, toprak sahipleri ve yeterli topraktan yoksun köylüler, zanaatçılar, küçük işadamları, maaşlı çalışanlar, düşük gelirli meslek grupları gibi kısacası kendi çabalarıyla hayatta kalan tüm vatandaşların yani bilinçli olarak onunla (işçi sınıfıyla) kader birliği yapma mutluluğuna erişmiş olan ve onun demokratik liderliğini takip eden grupların hukuksal yollardan iktidara yürüyen, tarihe ve bilime dayalı örgütü.[274]

Bu program, partinin demokratik yolları izleme ve Anayasa'ya saygılı hareket etme niyetini vurguluyordu. Türkiye'nin toplumsal yapısının detaylı bir çözümlemesine yer verilirken, ülkenin geri kalmışlığına dikkat çekiliyordu. Ülkede çok büyük bir işçi sınıfının mevcut olduğu belirtilerek, bu nedenle köklü sosyal reformların yapılması gerektiği açıklanıyordu. Ayrıca Türkiye tarihine ideolojik bir yorum getiren programda, işçi sınıfı bir kere örgütlenmeyi ve "sınıf bilincine eriştikten sonra hiç kimsenin ona uzun süre karşı çıkarak işçinin toplumsal gelişme ve demokrasi adına üstlendiği tarihsel misyona engel olamayacağı" sonucuna varılıyordu.[275]

TİP, işçilerin politik olarak bilinçlenmeye başladıklarının ve egemen sınıflara alet olan gerici sendika liderlerine rağmen tüm çalışanları harekete geçirmeyi mutlaka başaracaklarının canlı bir simgesiydi. Parti, işçiler için demokrasinin sağlanması için gereken siyasal araçtı. Devletçilik ise demokrasinin sosyal ve ekonomik boyutunu temsil ediyordu. Programa göre Türkiye'nin sorunlarının asıl çözümü, siyasette yatıyordu. Çözüm, Anayasa'nın garanti altına aldığı hak ve özgürlüklerin kanatları altında Parti'nin, işçileri politik anlamda eğiterek iktidara taşımasıydı. Temel

üretim ve değişim araçları devletleştirilmeliydi. Program, Türkiye'de uygulanabilir olmadığı gerekçesiyle Batılı kalkınma yollarını reddediyordu. Bunun yerine "emekten yana, işçi sınıfının katılımıyla uygulanan ve denetlenen planlı bir ekonomi" öneriyordu.[276] Bu planlı ekonomi çerçevesinde özel teşebbüs, kamunun yedeği konumunda olacaktı. Hatta işlevleri giderek kamu tarafından üstlenilecek olan özel teşebbüs, sınırlandırılacaktı.

Devlet, temel endüstriyi kuracak ve kamu malı olarak işletecekti. Ayrıca toprağı çiftçilere dağıtacak ve devleti, kooperatifleri ve özel çiftlikleri birleştiren bir tarım sistemi kuracaktı. Ekonomide "emek kadar gelir" ilkesi benimsenecek ve böylece insanın insanı sömürdüğü sistem yıkılacaktı. Programa göre, parti, fizik yasaları gibi toplumsal yasaların da bulunduğuna ve bunların insan iradesinin üstünde olduğuna inanıyordu. Fakat bu olgu, tarihsel koşullar ile toplumsal gelişim arasındaki uyumun süratle yakalanması için dışarıdan müdahalede bulunmaya engel değildi. İzlenmesi gereken tek yol bilimdi. Dolayısıyla parti politikası da bilimsel gerçeklere göre belirlenmeliydi. Programda eğitim ve kültür meselesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerine yeni bir yorum getirilirken milliyetçilik ilkesi, yabancı egemenliğine karşı olmak şeklinde tanımlanmıştı. Dinsel ve felsefi inançlar için derin bir saygının ifade edildiği programda, dini politikanın dışında tutmak konusunda kararlı olmasına karşın, "partinin gerikalmışlığa karşı mücadelesinin asla dine karşı bir savaş olarak anlaşılmaması gerektiği" özellikle vurgulanmıştı. Kamu yararının gerektirdiği hallerde getirilecek yasal kısıtlamalar haricinde özel mülkiyet ve miras hakkı tanınmıştı.

Program, partinin işçi sınıfının önderliğinde yeni bir sistem kurma düşüncesiyle genel olarak uyumluydu.[277] Partinin toplum ve tarih alanındaki ideolojik ve determinist görüşlerine, toplumda yaygın olan fikirlere getirilen çeşitli yorumlar ekleniyor ve bunlar parti tarafından kabul edilmiş izlenimi veriliyordu. Ayrıca korumasından yararlanılan anayasaya da saygı gösteriliyordu. Programın birkaç temel amacı vardı: İlk olarak, tüm aydın grupları kazanmak ve farklı bir sosyalizm anlayışının doğmasına engel olmak üzere geniş ve birleştirici bir sosyalizm yorumu ortaya koymak; ikinci olarak, diğer partiler arasında yer alabilmek ve partiyi yasaklama çabalarını saf dışı bırakmak amacıyla geniş halk desteği kazanmak; üçüncü

olarak, aydınların en üstün konumda yer aldığı mutlak bir toplum tanımı yapmak ve bu tanımın gelecek kuşaklar tarafından da benimsenmesini sağlamak; dördüncü olarak, Parti'nin ulusal meselelere olan ilgisinin vurgulanması yoluyla geçmişte diğer sol partilerin düştüğü duruma düşmesinin yani yabancı güçlerin maşası olarak damgalanmasının engellenmesi.

Kongre, programı oybirliğiyle kabul etti ve 41 üyeden oluşan yeni bir Merkez Komite'yi ve partinin en güçlü organı olan Yönetim Kurulu'nu seçti. Bu kurulda Behice Boran, Cemal Hakkı Selek, (İsmet Sungurey'in yerine geçen) Adnan Cemgil, Nihat Sargın, Şinasi Yeldan, Cenani Gündoğlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, (Doğan Özgüven'in yerine geçen) Mecit Çıkar, Kemal Sülker, Salih Özkarabey ve Sina Pamukçu yer alıyordu. Her zaman olduğu gibi, partiye işçilerin liderlik ettiği ileri sürülüyordu. Oysaki Merkez Komite üyelerinin neredeyse üçte ikisi aydınlardan ve çoğunlukla da solcu olarak tanınan yazarlar ile üniversite öğretmenlerinden oluşuyordu. Böylece bu işçi partisinde başı çekenler aydınlar olmaya devam etti. Dolayısıyla Parti, her ne kadar emek-aydın ikilemini yıkma niyetini dile getirse de, geleneksel seçkinci örgütlenme biçimini korumuş oldu.

Kongre dışarıdan bakıldığında bir birlik ve bütünlüğe sahipmiş gibi görünüyordu. Fakat içeride bir dizi sorunla ve hizipçi faaliyetlerle parçalanmış haldeydi. Bunun nedeni, toplumsal sınıfların tanımlanması ve liderlik gibi konularda düşülen anlaşmazlıklardı.[278] İşçi sınıfına mensup birtakım gruplar, hâlâ geleneksel işlerde çalışıyordu ve işverene ekonomi dışı bağlarla bağlı durumdaydı. Bu grupların, bir işçi demokrasisi mücadelesine öncülük edecek olan işçi gruplarıyla bir araya getirilemeyeceği açıktı. İşçi sınıfının seçkinleri ise sendikalarda konuşlanmışlardı. Bunlar, siyasal bir örgütlenme içine girmek konusunda isteksizdiler. Bu nedenle partinin "işçi" kavramına meslekî değil sosyolojik ve kapsayıcı bir tanım getirmesi lazımdı.[279] Son olarak, Bin Bella'nın düşüncelerini benimseyen bazı parti üyeleri, toplumsal hareketin öncülüğünü köylünün üstlenmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Kongrenin ardından bazı üyeler Merkez Komite'den istifa ettiler. Cumhurbaşkanı tarfından senatoya atanan Esat Çağa, yabancı modellerin Türkiye'nin gerçekleriyle ve toplumsal şartlarındaki sürekli değişimle uyumluluklarına dikkat edilmeksizin dogmatik bir şekilde taklit edilmesine

karşı olduğunu açıkladı. Genelde kentli aydınlar arasından gelen radikal Marksistler de partiyi oportünizmle ve halktan destek görmek uğruna ödün vermekle suçladılar. Eleştiride bulunanların bazıları “egemen kesimin görüşlerine” sözcülük ettikleri gerekçesiyle kısa süre içinde partiden ihraç edildiler. Aybar’ın grubu, denetimi sıkılaştırdı. Diğerlerinin yeni bir kongre toplama çabaları ise sonuçsuz kaldı.

Yeni program, partinin Anayasayı üstün tutan yaklaşımı ve kamuoyuna sunduğu ılımlı görüntü sayesinde toplumsal sorunlarla ilgili olduğu halde politik bir grubun üyesi olmayan aydınlardan oluşan geniş bir kitlenin desteğini kazanmada yararlı oldu. Bu arada Kıbrıs meselesi, partiye, eksikliğini çektiği ulusal unsuru da propagandasına katarak etki alanını genişletme olanağı sundu. Türkiye’nin Batı ile olan ilişkilerinin giderek kötülşemesine neden olan Kıbrıs meselesi, ülkenin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması sonucunu doğurdu.[280]

Bu yakınlaşmanın sonucunda, sol faaliyetler üzerindeki denetim gevşedi. Durumu fırsat bilen Sovyetler Birliği, tarafsız ve sosyalist yazarları Moskova’ya davet etti. Sosyalist yazarlar, Sovyetler Birliği’nin sosyalist sistemde elde ettiği başarıları övgüyle duyurmayı görev bildiler. Daha sonra başbakan olan dönemin Dışişleri Bakanı Suat Hayri Ürgüplü, Moskova’yı ziyaret etti ve karşılık olarak Andrey Gromiko ile Sovyet Parlamentosu’nun bir heyeti Ankara’ya geldi. Tüm bu gelişmeler, Sovyetler’e karşı beslenen kuşkuların giderilmesinde etkili oldu. Özellikle Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin görüşüne destek vermeye başlamasından sonra kuşkular iyice dağıldı. 12 Kasım 1965’te imzalanan bir protokolle Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye 200 milyon dolar tutarında kredi vermesi, iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmiş görünüyordu. Bu gelişmelerin ardından TİP, tüm öfkesini Türkiye’nin başına gelen tüm kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü Batı’ya yöneltti. Batı, yükselişte olan hırslı girişimci gruplara ekonomik yardım sağlamıştı. Ayrıca Batı, toplumsal örgütlenme ve ekonomik kalkınma alanlarında Sovyetlerin fikirleriyle yarışacak farklı görüşler sunuyordu. Türkiye, eğer Batı’ya dayanmaktan vazgeçerse, yardım ve büyük olasılıkla politik ilham almak için Sovyetler Birliği’ne yönelecekti. Böyle bir gelişme ise, TİP’in konumunu büyük ölçüde güçlendirecekti.

1965 yılına dek üç farklı koalisyon hükümetine başkanlık eden CHP, TİP'in işçileri ve köylüleri kazanmak için giriştiği çabalara sempatiyle bakıyordu. CHP, bu çabaların, en güçlü muhalifi olan Adalet Partisi'ni zayıflatacağını umuyordu. Gerçekten de sağcı gruplar TİP'i komünizmle suçladılar ve ardından partiye yönelik fiziksel saldırılarda bulundular. TİP'in, bu şiddet eylemlerini Adalet Partisi'nin alt sınıflar üzerindeki denetimini korumak için giriştiği umutsuz çabalar olarak tanımlaması, halkta Adalet Partisi'ne karşı olumsuz tepkiler yarattı. Sonuç olarak TİP, faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdı. TİP, çeşitli gazeteler çıkarıyordu: Gaziantep'te *Toplum*, Samsun'da *Çağrı*, İstanbul'da *Emekçi* ve daha sonraları Ankara'da *Rençper* ile *Uyanan İşçi* ve İstanbul'da *Eylem* ve *Sosyal Adalet* gibi ideolojik dergiler...[281] Bunlardan başka, partinin düzenli olarak yayınladığı bir *Haberler Bülteni* vardı.

Yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin ardından partiye birçok yeni üye katıldı. Bunlar arasında büyük kısmı yalnızca toplumsal ilerleme için doğal bir özlem duyan çok sayıda aydın, bazı senatörler ve eski subaylar vardı. Ne var ki TİP, örgütlenmesini genişletmek için giriştiği çabalara rağmen, yeteri kadar ilde şube açamadı. Bu nedenle 7 Haziran 1964'te yapılan senato seçimlerine katılma hakkını elde edemedi. Fakat örgütlenme çabalarını yoğunlaştıran TİP, 10 Ekim 1965'te düzenlenen genel seçimlere girmeye hak kazandı. Bu seçimlerde parti, parlamentoya girmek için çaba gösterdi.[282] Tanıtıma çok önem veren TİP, basında yeteri kadar yer alamamaktan şikayetçiydi. Oysaki aslında medyada TİP'e, gerekenden çok daha fazla yer veriliyordu.[283] 1961-1965 döneminde Türkiye'deki güçsüz koalisyon hükümetleri, TİP'in yükselişini kolaylaştırmıştı. TİP, seçimlerde, mümkün olan en yüksek oyu alarak oyları bölmeyi amaçlıyordu. Böylece yine zayıf bir koalisyon hükümeti kurulacaktı. Üstelik toplam oyların yüzde 5'ini toplamayı başardığı takdirde, bütçeden mali yardım almaya da hak kazanacaktı. Bunlara ek olarak, TİP liderlerinin gözünde 1965 seçimleri, 1969 seçimlerinde iktidara gelmek için yasal ve politik ortamı hazırlamak için bir fırsat sunuyordu. Böylece, Genel Başkan'ın dediği gibi "çalışan halk kitleleri seçim yoluyla iktidara gelecek[ti]. Bu, şimdiye kadar hiçbir yerde yaşanmadığı için dünya çapında yankılanacak kadar önemli bir olay olacak[tı]."[284] Gerçekten de dünya henüz hiçbir Marksist yönetimin halk oyuyla iktidara gelmesine tanıklık etmemişti.

TİP, toplam 67 ilin 51'inde seçimlere girdi. Parti tarafından yapılan sınıflandırmaya göre, 382 TİP adayının 101'i işçi, köylü ve çiftçi, 27'si sendikacı, 27'si esnaf, 23'ü küçük işadamı, 5'i şoför, 4'ü kadın, 20'si gazeteci, 3'ü sanatçı, 18'i öğretmen, 10'u emekli öğretmen, 14'ü kamu görevlisi, 21'i teknisyen, 4'ü profesör, 15'i emekli subay, 11'i mühendis, 36'sı avukat, 22'si serbest meslek çalışanı, 10'u işadamı ve yükleniciydi. Ancak il seçim listelerinde üst sıralara, genellikle aydınlar ve partinin merkez organlarının sözcüleri yerleştirilerek, bunların Meclis'e seçilmeleri güvence altına alınmak istenmişti.[285]

Genel Başkan Mehmet Ali Aybar, seçim kampanyasını İstanbul'da yaptığı bir konuşmayla başlattı. Konuşmasında Türkiye'deki üsleri, izlediği "emperyalist politika" ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engellemesi sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri'ni sert bir şekilde suçladı. "Amerikalılar, tüm ulusal kaynaklarımıza el koydular. Petrol şirketleri, hükümetimize küstah telgraflar gönderme ve devleti tehdit etme cürretini gösteriyor. İşçi kardeşlerim, Yurttaşlarım, bu koşullar altında birinci göreviniz ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmaktır. Kurtuluş Savaşı'nı kazanmamızın üzerinden kırk üç yıl geçtikten sonra yediden yetmişe tüm yurttaşlar, hepimiz, tekrar harekete geçmeliyiz. Türkiye, hiçbir ülkenin uydusu olamaz... Amerikalıları yurdumuzdan kovmalıyız... Amerika'ya ayrıcalık tanıyan tüm anlaşmaları iptal etmeliyiz. Bağımsızlığımızı ve kendi kendimizi yönetme hakkımızı tekrar kazanmalıyız... Özgür olmadığımız sürece toprak reformunu, kendi sanayimizi, istihdamı ve sosyal adaleti gerçekleştiremeyiz. Zira Amerika, ülkemizdeki toprak sahiplerinden, spekülatörlerden güç alıyor."[286]

Türkiye'nin dış politikası ve -kampanyasında CHP'nin de kullandığı- petrol şirketleri tartışması, başlıca meseleler halini alarak TİP'in ideolojik konumunun berraklaşmasını sağladı. Sovyetler Birliği'yle, Balkan ülkeleriyle ve diğer komşularla ilişkileri güçlendirme çabalarını hoşnutlukla karşılayan TİP, Üçüncü Dünya Savaşı'nı engelleyecek bir politika izlenmesini öneriyordu. İç politikada ise, devlet müdahaleleriyle hızlı bir kalkınma sağlanmalıydı. Ticaret, bankacılık ve sigortacılık dahil olmak üzere tüm büyük özel şirketler ve tüm yabancı şirketler kamulaştırılmalıydı. Yabancı Sermaye Kanunu yürürlükten kaldırılmalı ve Türkiye, Ortak Pazar'dan çekilmeliydi. Toprak reformu yapılmalı, işçilere tüm haklar

tanınmalı ve lokavt uygulamasına son verilmeliydi. Eğitim alanında reform yapılmalı ve eğitim, yeni bir ekonomik ve sosyal felsefeye dayanacak şekilde evrenselleştirilmeliydi. Köy Enstitüleri yeniden açılarak emperyalizm karşıtı ve halkçı gençlik yeniden örgütlenmeliydi. Tüm değerlerin yaratıcısı olan emek, hak ettiği karşılığı görmeli ve ödüllendirilmeliydi. Temelinde emeğin bulunduğu yeni bir sistem kurulmalıydı. Bilim, halkçılık, din, mülkiyet ve -toplumun yapıtaşı olan-aile hakkında parti programında yer verilen görüşler, seçim programında aynen tekrarlanıyordu. Halkın halk için halk tarafından yönetimi demek olan demokrasiye göre, çalışanların insanca ve demokratik bir yaşam sürdürmelerini engelleyen her türlü ekonomik, toplumsal ve politik engelin yıkılması gerekliydi. Bunun gerçekleşmesinin tek yolu, halkın temsilcilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmesiydi.

TİP'in seçim programı, CHP'nin sola yönelmesini ve özellikle de Sovyetler Birliği'ne yönelik dış politikasını destekliyordu. Yine de toprak sahiplerinin ve diğer zengin grupların çıkarlarını desteklediği gerekçesiyle diğer tüm partilere olduğu gibi CHP'ye de karşı çıkıyordu.

Seçim kampanyasında yer alan ve TİP adayları tarafından radyoda, basında ve mitinglerde yinelenen düşünceler, bir ölçüde ilgi uyandırmayı başardı. Hatta iyimser kimseler, TİP'in büyük oranda oy alarak CHP ve AP'den sonra Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olacağına inanmaya başladılar. TİP'in bir koalisyon hükümetinde yer alabileceğini düşünenler de vardı.[287]

Başta sağ kanat grupları olmak üzere muhalefet partileri, TİP'in seçim kampanyasına tepki olarak, komünist faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle haklarında dava açılmış veya mahkûm edilmiş olan TİP adaylarının isimlerini yayınladılar. TİP'in komünistlerle aynı taktikleri kullandığı konusunda kamuoyunu ikna etmeye çalıştılar.[288] Bazı TİP adaylarının zamansız girişimleri, sol karşıtlarının konumunu güçlendirdi. Örneğin, *Akşam* gazetesinin tanınmış köşe yazarı ve daha sonra TİP İstanbul milletvekili olan Çetin Altan, Atatürk'ün komünizmi suçlayan yazılarının sahte olduğunu açıkladı. Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 1955'te Moskova'da toplanan uluslararası yazarlar konferansında dağıtıldığı söylenen bir yönergeyi kamuoyuna sundu. Yönergenin on sekiz maddesinin, TİP'in kullandığı taktiklerle örtüştüğü

iddia edildi.[289] 1960 Darbesi'nde askerî cuntanın bir üyesi ve daha sonra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı olan Alparslan Türkeş, bazı TİP adaylarını "Türkiye'yi parçalamak, daha doğrusu ortada bağımsız bir Türkiye bırakmamak çabası içinde bulunan satılmış uşaklar" olmakla suçladı. Türkeş şöyle diyordu: "Bıyıkları ile, kullandıkları özel kelimelerle Türkçeden başka her şeye benzeyen çarpık şiveleri ile bu hasta ruhlu, hasta dimağlı, hasta karakterli kimseleri artık tanımak çok kolaydır. Kendileri ömürlerinde bir kere bile kazma sallamamış olan, aylık kazançları 15-20 bin liradan aşağı düşmeyen, İstanbul ve Ankara'nın konforlu muhitinden, Türk köylüsü ve Türk işçisinin fukaralık ve çalışma bölgelerine asla girmemiş olan ve girmeye tahammülleri de bulunmayan bu paşa döküntüleri, milleti aldatamayacaklardır. İster maskeli olsun ister maskesiz olsun komünistlerin karşısına her yerde dikileceğiz. Onların çevirmek istedikleri melaneti yok edeceğiz."[290] Türkeş, her türlü toplumsal kalkınma önerisinin yıkıcı olduğuna inanan sağcı düşünceyi temsil ediyordu.

TİP, komünizmi ve Rus uşaklığını reddederek bu suçlamalara karşı koymaya çalıştı. Yarattığı "sıradan insanın gerçek sözcüsü" imajını koruyabilmek için umutsuzca çabaladı ve bir yandan din özgürlüğünü de destekledi (hatta bir ara dini, politik amaçları için kullandığı gerekçesiyle neredeyse mahkemelik oluyordu).[291] Tüm siyasal partilerin seçim kampanyalarını inceleyen tarafsız aydınlar, TİP'in ekonomik ve sosyal politikalar ile dış politika alanındaki fikirlerinin mevcut koşullarla ve demokrasinin ilkeleriyle çatıştığını saptamışlardır.[292]

Seçimler 10 Ekim 1965 günü yapıldı. TİP, 276.101 oy alarak doğrudan iki milletvekilliği kazandı. Ayrıca millî bakiye sistemi uyarınca Meclis'te 13 milletvekilliği daha elde etti.[293] TİP, bu oyların yaklaşık yarısını üç büyük kent olan İstanbul, Ankara ve İzmir'den almıştı. Milletvekillerinin çoğu, tanınmış solculardı; ikisi hariç hiçbiri işçi değil, aydındı. Umduğunun aksine toplam oyların ancak yüzde 3'ünü kazanabilen TİP, bütçeden mali yardım alma hakkına erişemedi. Sıralamada 31 milletvekili çıkaran Millet Partisi'nden ve 19 milletvekili çıkaran Yeni Türkiye Partisi'nden sonra, 11 milletvekili çıkaran Türkeş'in partisinden ise önce geliyordu. Fakat TİP'in Batı yardakçılığıyla suçladığı ve en önemli hedefi olan Süleyman Demirel'in Adalet Partisi, 239 milletvekili çıkarmıştı. Bu sayı, tek başına hükümet kurmak için yeterliydi. Seçim kampanyasını "ortanın solu" görüşü

üzerine kuran CHP ise, yalnızca 134 milletvekili çıkarabildi. 1961 seçimlerinde geçerli oyların yüzde 36,7’sini almış olan CHP için 1965 seçimlerindeki bu yüzde 28,75’lik sonuç, tarihinin en ağır yenilgisiydi.

Bazıları aksini söylese de, bu sonuçlar TİP açısından işlerin kötüye gittiğine işaret ediyordu. Çünkü örgütlenmeden en iyi anlayan isimler ve en iyi konuşmacılar TİP’te toplanmıştı. Parti, coşkulu ve adanmış bir örgüte sahipti. Kamuoyu üzerindeki en etkili gazetelerin de sempatisini kazanmış durumdaydı. Üstelik CHP, TİP’e örtülü destek veriyordu. Mecliste sosyalist bir grup görmek isteyen, toplumsal sorunlara duyarlı kesimler de genel olarak TİP’e sempati besliyordu.

TİP, yalnızca parasal sıkıntılarla, rastgele suçlamalarla ve birtakım toplumsal baskılarla değil, bazı iç sorunlarla da boğuşuyordu. İlk sorun, Parti Programı’nın ortodoks Marksist görüşler doğrultusunda yazılmış olmasıydı. Bunlar, partinin her ne pahasına olursa olsun oy kazanmayı amaçlayan oportünist politikalarıyla çelişiyordu. İkinci sorun, yapısı bakımından Türkiye’nin en heterojen partisi olmasına rağmen işçi sınıfıyla ilişkisinin oldukça az olmasıydı. TİP’in açık havada düzenlediği konuşmaları şık giyimli aydınlar, kürklü hanımlar ve özel otomobil sahibi beyler izliyordu. Oysaki Adalet Partisi’nin düzenlediği toplantılara gerçekten halktan kişiler katılıyordu. Üçüncü sorun, TİP’in, diğer partilerle ve hatta Cumhuriyet rejimi ve sendika hareketiyle sıkıntıları olan kişileri bir araya getirmesiydi. Dördüncü sorun, partide yönetimin seçkinci bir tavır benimsemiş olan aşırı solcu aydınların eline geçmiş olmasıydı. Bunların işçi sınıfına duydukları ilginin ardında oportünist ve siyasal amaçlar vardı. Beşinci sorun, TİP’in dış politikayı temel bir mesele haline getirmesinin, partinin Sovyet eğilimleri hakkında kuşkular uyandırmış olmasıydı. Altıncı sorun, TİP’in, orta sınıfın dinamik ve başarı vaat eden önderliğini, diğer toplumsal gruplarla olan etkili ilişkilerini küçümsemek konusunda düştüğü büyük hataydı. Partinin tarihe ve bilime dayandırdığı taktikler, ömrü uzun sürmeyen politik bir doktrinden ibaretti.

Dahası TİP, hareketliliğini, büyük ölçüde genç yetenekli ve toplumsal sorunlara ilgi duyan CHP üyelerine borçluydu. Kendi partilerinin sol harekete ılımlı yaklaşmasından ve devletçilik konusunda belirsiz bir tutuma sahip olmasından cesaret bulan bu CHP’liler, TİP’e tam destek verdiler. Fakat bu aydınlar, yalnızca CHP için ılımlı demeçlerini sürdürdükleri

sürece saygı gördüler. Aşırı sol kanata geçtiklerinde ise arkadalarındaki halk desteğini yitirdiler.

Her şeye rağmen, TİP'in kurulması ve faaliyetleri, Türk siyasetinde önemli bir yapı taşı olarak görülmelidir. Sosyalist fikirler Türkiye tarihinde ilk defa TİP sayesinde Meclis'te temsil edilmiştir. TİP'lilerin toplumsal kökeni ve meslekleri sorgulanabilir fakat o zamana dek yasama organı nezdinde temsil olanağından yoksun olan grupların sözcüsü oldukları da bir gerçektir. Böylece diğer siyasal partiler de ekonomik kalkınma ve sosyal adalet yaklaşımlarını yeniden biçimlendirmek zorunda kalmışlardır. Bunu yaparken de çeşitli toplumsal grupların özel ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu gelişmeler, parti programlarında açıkça görülebilir.

Bu çalışmada ele alındığı şekliyle sosyalizm, sosyal ve ekonomik bir reform programı olarak ortaya çıktı. Aydınlar arasında genel bir düşünce akımı olarak doğduktan sonra giderek toplumsal bir ideolojiye dönüştü. Aydınlar arasından bazı gruplar ve özellikle de üniversitelerde ve basında çalışanlar, sosyalist ideolojiyi hem köklü yapısal değişim yaratmaya yönelik bir program, hem de iktidarı ele geçirmek için bir yöntem olarak kullandılar. Ancak çeşitli meslek gruplarının ve bürokraside ya da sendikalarda yer alan aydınların büyük kısmı, politik doktrinden ziyade demokratik ve esnek bir sosyo-ekonomik eylem programına daha ılımlı bakıyordu.[294] Bu grupların toplumsal özlemlerine cevap verebilecek bir siyasal parti henüz kurulmuş değildir. Eski bir general olan senatör Sıtkı Ulay'ın kurduğu yeni Sosyal Demokrat Parti, aydınların bu isteklerini karşılayacak örgütsel ve ideolojik kapasiteye sahip görünmemektedir. İsmet İnönü başkanlığındaki CHP'nin kendi içindeki sosyalist kanattan gelen etkilerle ideolojik anlamda sola kayması bir olasılıktır. Bu durumda, aşırı muhafazakar üyelerinin sesi kesilen CHP, gerçek bir sol partiye dönüşebilir. Bu gerçekleştiği takdirde, *Yön* hareketinde ve üniversitelerde bir araya gelmiş olan birçok grup ve hatta TİP'in tüm üyeleri, CHP'ye katılabilir. Böylece CHP gerçekten toplumdan yana ve demokratik bir siyasal partiye dönüşebilir. Ancak bu gerçekleşmezse, CHP içindeki sosyalistler, istifa ederek kendi bağımsız partilerini kurabilirler. Bu durumda, işçinin büyük desteğini arkalarına almaları mümkündür. Bu ihtimalde, özellikle komünist parti kurma yasağının kaldırılması halinde, TİP büyük olasılıkla daha da

sola kayacaktır. Böylece revizyonist görüşlerini bir kenara bırakarak gerçekten ortodoks Marksist bir partiye dönüşebilir.

Sonuç olarak, önümüzdeki on yıllık dönemde Türkiye'de aydınların soyalist ideolojiler etrafında yükselişine ve örgütlenmesine tanıklık edebiliriz. Bu ideolojiler, Fabianizm'den Marksizm'e uzanan geniş bir yelpazede çeşitlilik göterebilir. Modernleşme hareketinin hem bir ürünü hem de aktörü olan aydın sınıfı, sosyalizmi yalnızca toplumsal ve ekonomik modernleşme yolunda yeni ufuklar açmak için kullanmamaktadır. Bunun yanı sıra, kendi iktidar talebinin gerekçesi olarak da sosyalizmi göstermektedir. Bu modernleşmenin karşısında oldukları için hücuma uğrayan toplumsal gruplar girişimci, milliyetçi ve kapitalist sayılabilir. Bu gruplar, geçmişte, yeni doğmakta olan Cumhuriyet rejiminin temsilcileri ve destekçileri olarak güç ve statü edindiler.[295] Ekonomik uğraşlara verilen önemin artmasıyla ve toplumsal hareketliliğin, ekonomik ve siyasal yaşama katılımın yoğunlaşmasıyla beraber, Cumhuriyet'in ilk yıllarında geliştirilen modernleşme tasarısının dar ve sınırlayıcı niteliği iyice görülür oldu. Bu durum, sosyalistlerin konumunu güçlendirdi. Bu gelişmeler, ideolojik tartışma için çok uygun koşullar sunmaktadır. Zira toplumsal tabakalaşma, sosyal sınıflara ilişkin Marksist kavramların hayata geçirilmesini kolaylaştırmaktadır. Yine de, Türkiye'deki genel değişim sürecini anlamak için, bunu kendi bütünlüğü içinde ele almak ve tüm toplumsal grupların nesnel durumlarını göz önünde bulundurmak gerekir. O zaman, bu değişim sürecinin ideolojik kavramlarla anlaşılmasının mümkün olmadığı görülecektir. Bunun yerine, modern sosyal bilimlerin geliştirdiği bakış açılarıyla bir inceleme yapılması gerekmektedir. Türkiye'deki modernleşme sürecinin ikinci aşamasında, aydınların toplumdaki rolü ve işlevi birinci aşamada olduğundan belirgin şekilde farklılık göstermektedir. Aydın sınıfı, diğer tüm toplumsal grupların başındaki lider değildir. Düşüncenin ve değişimin nesnel köklerini keşfe çıkmış rasyonelleştirici bir aktördür.

TİP, ideolojiyi, modernleşmenin kapsamını genişletmek için bir araç olarak kullanmıştır. Sonuç olarak ise, değişimin öznel sonuçlarını vurgulayarak, kendi yükselişini sağlayan nesnel koşulları yadsımıştır. Bu, hem Türkiye'nin güncel koşullarıyla hem de aydın sınıfının -bilim ve uzlaşma sayesinde bütünleşmeyi ve katılımı başarmak olarak tanımlanan-yeni yaşamsal rolüyle çelişmektedir.

8. BÖLÜM / 1960 DARBESİ'NİN TOPLUMSAL ARKA PLANI

Türkiye'nin son birkaç yıldaki siyasi gelişimi, ülkenin toplumsal yapısında meydana gelen değişimlerin ve bu yapıyı oluşturan sosyal gruplar arasında kurulan yeni güç ilişkilerinin bir yansımasıdır. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi, Adnan Menderes yönetimindeki Demokrat Parti (DP)'nin ihlal ettiği demokratik özgürlükleri geri getirmeyi amaçlıyordu. Buna rağmen askerî hükümet, darbe sürecinin ilk anından itibaren, başlangıçtaki amacını bir hayli aşan çeşitli önlemler aldı. Ordu, zaman içinde, bazı reformlardan vazgeçti ve iktidarı -en azından resmî olarak- bir sivil hükümete devretti.

Darbe sonrasında kurulan çok partili demokrasi, ağırlığını çeşitli biçimlerde hissettiren sert muhalefete rağmen, devamlılık göstermeyi başardı. Dolayısıyla bugün Türkiye, ekonomik ve toplumsal sorunlardan kaynaklanan baskılara rağmen liberal parlamenter rejimini korumayı başarmış ender devletlerden biridir. Türkiye'deki siyasi olayların doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için, bunların ardında yatan toplumsal güçlerin iyice anlaşılması gerekir. Böyle bir kavrayış için ise, her bir mevcut gücün nesnel bir şekilde, -her ne kadar bu anlayışların etkisini tam olarak etkisiz hâle getirmek mümkün olmasa bile- tüm ideolojik, sosyolojik veya milliyetçi önyargılardan arınmış bir şekilde yargılanması şarttır.

Askerî müdahaleyi belli başlı toplumsal iç güçlerin bir sonucu olarak ele almak gerekir. Bunlar, komşu Arap ülkelerindeki değişim süreçlerini etkileyen güçlerden hem tür hem de anlam bakımından farklıdır. Buna ek olarak, Türkiye'nin gelecekte yaşayacağı değişimin iç ekonomik etkenler ve ülkeye özgü kültürel faktörler ile şekilleneceği unutulmamalıdır. Bu yeni değerlendirme hayati bir önem teşkil etmektedir zira Türkiye hem büyük vaatler hem de tehlikeler içeren yeni bir siyasi dönemin eşiğindedir. Bu nedenle, ülkenin siyasal gelişimini değerlendirmek isteyen bir kişinin, toplumsal yapıları göz önünde bulundururken, bunların yalnızca günümüzde büründükleri şekillere dikkat etmesi yeterli olmaz. Bu toplumsal yapıların geçmişte çeşitli güçler tarafından nasıl şekillendirildiğini de göz önünde bulundurması gerekir. Araştırmacının, tarihte ipuçları araması ve Cumhuriyet Dönemi'ne geçmeden önce, ilk olarak, Osmanlı tarihine göz atması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Görüleceği

üzere, Cumhuriyet'in toplumsal yapılar bağlamında çözmeye çalıştığı meselelerin aynıları, İmparatorluğun on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki siyasi tarihine de büyük ölçüde egemen olmuştur. Söz konusu meseleler, temelde toplumsal ve yüzeyde politiktir.

Toprak Sahipliğine ve Toplumsal Gruplara Tarihsel Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık örgütlenmesi, her bir toplumsal grubu ve bunların yönetim ile kurduğu ilişkileri kendi içinde düzenleyen bir toprak sistemine dayanıyordu. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda toprak sisteminin bozulması, her bir grubun işlevini değiştirdi ve bir dizi yeni olaya yol açtı. Bu olaylar, özünde, Avrupa'da feodalizmden Ulus-Devlet sistemine geçiş döneminde yaşanmış olan yapısal değişimlere benziyordu. Yapılar ele alınırken, ilk olarak, İmparatorluğun Avrupa ve Asya'daki topraklarında ayan, eşraf (ileri gelenler) ve derebeyleri hususunda yaşanan sorunların dikkatlice incelenmesi gerekir.

Sıklıkla rastlanan bazı görüşlerin aksine İmparatorluğun toplumsal yapıları, biçimsel açıdan yekpare bir bütün meydana getirmiyordu. Müslümanlar ve Gayrimüslimler tarafından oluşturulan ve kendi toplumsal teşkilatı tarafından desteklenen kültürel gruplar çok çeşitliydi. Bunlar, menfaat ve inanç birliği ile kurdukları cemaatleri sayesinde devlet nezdinde temsil ediliyorlardı. Anadolu'da ve özellikle Balkanlar'da devlet güvencesi altındaki bu ayrıcalıklardan faydalanarak kendilerine bağlı toprakları kontrol altında tutan dikkate değer sayıda küçük toprak sahibi vardı. Her dinsel grup farklı imtiyazlardan faydalanıyordu: Gayrimüslimlerin kültürel ve dinsel özerkliği vardı; Müslümanlar kamu görevlisi olabiliyor ve devlet yönetiminde en yüksek makamlara yükselebiliyordu. Bunun yanı sıra, Müslümanların gözünde devlet, dinsel ideallerin sembolüydü. Merkezî yönetim, taşra idaresinin gücünü mükemmel bir şekilde dengeleyen bir dizi kurum tarafından temsil ediliyordu. Merkezî yönetim, tımar sistemi sayesinde -devletin askerî amaçları doğrultusunda kurulmuş olan- toprak sistemi üzerindeki otoritesini devam ettiriyordu. Bu makalenin asıl konusu, tımarlı sipahilerin yani taşra idaresinin iç yönetimi ve örgütlenmesi değildir. İletilmek istenen asıl fikir, İmparatorluğun idari yapısının ve toprak sisteminin, vilayetlerin -devlet üzerindeki etkin kontrolünü kaybeden- merkezî yönetime karşı çıkmalarına uygun bir şekilde düzenlenmiş

olduğudur. Merkezî otorite ile taşradaki yöneticiler arasındaki çatışma, geçmişte de birçok Müslüman devletin parçalanmasının temel sebebi olmuştu. Türkler, kendilerinden önceki Müslümanların yaptıkları yönetimsel hataları bertaraf ettiler. Geliştirdikleri yeni etkin teşkilat yapısı ve yeni İslami ideoloji sayesinde, İmparatorluğun bütünlüğünü yüzyıllar boyunca korumayı başardılar. Buna rağmen, çok genişleyen ve vilayetler üzerindeki denetimini kaybeden İmparatorluk, en sonunda zayıflayarak parçalandı. İmparatorluğun vilayetlerdeki iktidarını kaybetmesinin temelinde, İmparatorluğu meydana getiren yapılardan kaynaklanan somut faktörler yatıyordu. Bu faktörler, gelişerek günümüze dek etkili olmaya devam ettiler.

Piyadelerin ve yeni ordu türlerinin -tımar sisteminin belkemiğini oluşturan- sipahilerden daha faydalı olduğu anlaşılınca tımar sistemi, önemini yitirdi. On sekizinci yüzyılın sonlarında, merkezî bir teşkilata, merkezî bir talim ve terbiye sistemine ve özellikle de merkezî hükümete bağlı organlar tarafından toplanıp kullanılacak olan mali kaynaklara sahip bir ordunun kurulması gerektiği iyice anlaşıldı. Böylece eski işlevini ve asker toplamak için sahip olduğu kaynakları kaybeden tımar sistemi, kısmen, yeni ordunun finanse edilmesi için bir gelir kaynağına dönüştü. Gerçekten de, III. Selim (1789-1808) yolsuzluk yapan bazı tımar sahiplerinin haklarını iptal ederek bu tımarların gelirini kendi kurduğu Nizam-ı Cedid isimli orduya aktardı. III. Selim, ayrıca, genel bir askerlik sistemi de kurmaya çalıştı. III. Selim, taşradaki yöneticilere, kendisininkilere benzer birlikler kurup bunları askerî eğitimden geçirmeleri için emir verdiyse de, istediği sonucu alamadı. Böylece merkezî toprak yönetimi, merkezî vergi sistemi ve ordu, Sultan’ın İmparatorluğu modernleştirme çabalarının bir parçası oldu. Yeni bir ekonomik ve mali sistem kurma fikri, Batı’dan geliyordu. İmparatorluk adına Avrupa’ya gönderilen çeşitli elçilerin hazırladıkları raporların tümünde, Batı ahlaki açıdan eleştiriliyordu. Fakat bu raporlarda, Batı’nın mali ve idari sistemlerinden ve özellikle de devletin bireye verdiği ekonomik rolden övgüyle söz ediliyordu. Liberalizmin Osmanlı düşüncesini en çok etkileyen doktrin olduğu şüphe götürmez. Aslında, “liberalizm” terimiyle ideolojik bir görüş ifade edilmiyordu; bireyin devlet karşısındaki konumunun ve devlet ile kurduğu ilişkilerin gözlemlenmesinden çıkarılan bir izlenimden

ibaretti. Sultan tarafından Batı'nın gücünü aldığı kaynakları tespit etmekle görevlendirilen elçiler, her tür faaliyetin merkezinde bireyin yer aldığını keşfettiler ve Avrupalıların başarısının sırrının bu olduğuna inandılar. Sultan ve emrindeki bakanlar, toplumu oluşturan ve artık "birey" adı verilen insanın, bir yandan kendini ruhu ve kalbiyle sonsuza dek devlete adarken diğer yandan da modernleşmenin gerektirdiği bazı fiziksel işleri özgürce gerçekleştirebileceği bir yaşam tarzına ilgi duyuyorlardı. Vilayetlerde gelişen muhalefete bir cevap olarak, merkezîleşme çabaları gündeme gelmişti. Zira bazı tımar ve zeametler adeta yöneticilerin özel arazisine dönüşmüş hâldeydi. Bazıları, gelir kaynağı olarak, resmî görevler yürüten kişilere bağlanmıştı. Bununla birlikte, on yedinci yüzyılın başlarında, tımar ve zeametler önceden sahip oldukları işlevlerin önemli bir kısmını yitirdiler ve tıpkı diğer araziler gibi, yerel yöneticilerin elinde bir güç kaynağına dönüştüler. Ekonomik ve toplumsal değişimle beraber, vilayetlerde Osmanlı öncesi dönemden ve Osmanlı Devri'nin başlarından kalma unsurlardan türeyen bir seçkinler sınıfı oluştu. Bu sınıf içinde yer alan ayan, aslında, Osmanlı merkezî yönetiminin güç kazanmaya başlamasıyla beraber eski önemini yitiren Ahilik teşkilatının yöneticilerinden oluşuyordu. Bu seçkinler arasında yer alan diğer bir grup olan eşraf da, aslında sıradan zenginler oldukları hâlde başlıca vergileri düzenleyip toplayarak ve devlet arazilerini kiralayarak belli bir güç elde etmiş kişilerden oluşuyordu. (Teoride, devlet, mirî araziler üzerindeki mülkiyet haklarını koruyordu). Merkezî yönetim, yeni kurduğu askerî birliklerin masraflarını karşılamak üzere daha fazla mali kaynak talep etmeye başlamıştı. Yerel seçkinler, bu talep ve baskılara karşı yerel halkı korudular. Bunun yanı sıra, yerel kadılar üzerinde de kontrol kuran bu yerel seçkinler, güçlerini giderek artırdılar.

Taşradaki bu seçkinlerin, kendi bölgelerinde hem ekonomik hem de toplumsal bir kökleri vardı. Sultan'ın gönderdiği memurlarla gizlice işbirliği yaparak veya -daha sıklıkla görülen bir örnek olduğu üzere- aralarından öne çıkan liderleri destekleyerek merkezî yönetime karşı geliyorlardı. III. Selim, yönetimi boyunca sürekli olarak, vilayetlerdeki çeşitli toprak sahipleriyle uğraşmak zorunda kaldı. İkinci halefi olan II. Mahmut (1808-39), kendi ordularıyla İstanbul'a yürüyen ayanlara özel imtiyazlar tanıyan bir anlaşma imzalamaya zorlandı. II. Mahmut daha sonra güçlü bir merkezî ordu kurarak asi ayanlardan kurtulmayı başardıysa da

bunların ailelerini ve servetlerini ortadan kaldırmadı. Merkezî yönetimin siyasi iktidarını kabul eden ve yalnızca ekonomik gücü elinde tutmakla ilgilenen eşraf ise, bu olaylardan daha az etkilenmişe benziyordu. Bu nedenle hükümet, yükselişe geçen feodalizmi yok ettiyse de bunun temelinde yer alan zengin ailelere dokunmadı.

Merkezî yönetimin siyasi hâkimiyet ve üstünlüğünü dayatmayı başarmasında yeni ordunun, idari yapının ve kurumların payı büyüktü. Bu yeni yapılar içinde, içeriden gelen baskılara maruz kalan ve hükümet politikalarına karşı tepkiler geliştiren toplum, evrim geçirmeye devam etti. Batı ile ilişkilerin gelişmesi, kapitülasyonlar ve çoğu alanda yaşanan kültürel etkileşim sonucunda eylemcilik fikri eski anlamından sıyrıldı ve giderek daha ekonomik bir anlam kazandı. Örneğin ilgili arazinin değerini artırmak ve yeni ek gelirler elde etmek amacıyla devlete ait arazilerin devredilmesinin kolaylaştırılması için ortaya atılan öneri, resmen hayata geçirildi.

On dokuzuncu yüzyılda imparatorluğu oluşturan yapılarda gözlemlenen toplumsal değişimleri teşvik etmesi ve bunlara yeni bir yön vermesi açısından iç ve dış ticaretin gelişmesi önemli bir etken oldu. İlk olarak, başta Balkanlar olmak üzere Avrupa’ya yakın kıyı bölgelerinde ticaret merkezleri kuruldu. Bunun yanı sıra, bir pazar ekonomisi kurma yönelimi olarak değerlendirilebilecek bir ekonomik bütünleşme süreci başladı. Bu gelişmelerin toplumsal yansıması, iki büyük gruba ayrılan bir burjuvazinin doğuşu oldu. Gayrimüslimlerin oluşturduğu burjuvazi, modern ve güçlüydü; gücünün kaynağını özellikle ticaretten alıyordu. Müslüman burjuvalar -ki bu terim ile temelde Rumeli ve Anadolu’yu kastediyoruz- güçlerini esasen toprak sahipliğinden ve tarımsal üretimden alıyorlardı. Müslüman burjuvazinin kadrolarında eski dönemin ayanı, eşrafı ve soylu aileleri yer alıyordu; bunların gücü de sahip oldukları topraklardan geliyordu.

Anadolu ve Rumeli’deki toprak sahibi Müslüman aileler, tüccarlar, esnaf ve zanaatkârlar arasında yaşanan ve açıkça belirgin olan dönüşüm süreçlerine bu makalede daha ayrıntılı şekilde değinmeyeceğim. Ekonomik hayatı yönlendiren olgu, ticaretti. Büyük ölçüde Batı’nın ekonomik tesiri altında kalan Türk hükümeti, Müslüman grubun üretim faaliyetleri açısından nasıl bir potansiyele sahip olduğunu fark edemedi ve dolayısıyla

gerçek anlamda modern bir burjuvazi yaratılamadı. Bu durumun gördüğü tepki önemlidir; zira söz konusu grup, ilerleyen dönemde Osmanlı ve Türk milliyetçiliğine ekonomik zemin teşkil etmiştir.

Tarihsel deneyim, hükümeti, toprak sahibi Müslüman grupların oluşturduğu üst sınıfa güvenmemeye itiyordu. Yine de, devlete ait arazilerin gerçek kişilere devredilmesine hızla devam edildi. Duruma müdahale ederek kendine ait olan "mirî araziler" üzerindeki haklarını korumaya çalışan hükümet, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'ni yayınladı. Ne var ki yalnızca on sene sonra, bu araziler devlet statüsünden çıkarıldı ve bunların gerçek kişilere devredilmesi büyük ölçüde kolaylaştırıldı. Söz konusu kanun üzerinde -başta Jön Türkler döneminde olmak üzere- yapılan çok sayıda değişiklik sonucunda kanun öyle liberal bir nitelik kazanmıştı ki, devlet arazilerinin kullanılması ve devredilmesine dair düzenlemeler ile mülk adı verilen özel arazilere dair düzenlemeler arasında artık pek bir fark kalmamıştı. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, bu yeni toprak sahiplerinden oluşan gruplara hukuki bir statü tanıdı; yerel eşraf, büyük güce sahip olan vilayet meclislerine girdi.

Ekonomik ve siyasal nedenlerle, devlet arazilerinin statüsünde yukarıda bahsedilen değişikliğin yapılması kaçınılmazdı. Devletin araziler üzerindeki en temel haklarını koruduğu ve bu şekilde büyük bir toprak aristokrasisinin doğmasının engellendiği doğrudur. Gelgelelim toprak sahiplerinden oluşan sınıfın yükselmesinin önüne geçilemedi. Bu sınıf, toprak mülkiyetinin yolunu açan bir rejimin yerleştirilmesi için çabalıyordu. Toprak sahiplerinden oluşan bu sınıfın içinden çok sayıda siyasi lider, tüccar ve sanayici çıktı; bu kişilerin nüfuzu, yirminci yüzyıl boyunca etkisini korudu. Faaliyetlerinde üs olarak kırsal kesimi kullanan bu yeni güç, merkezî yönetimin iktidar alanının genişlemesini kendi ekonomik ve toplumsal temellerine karşı bir tehdit olarak algılıyordu. Taşrada yükselen bu seçkinlerin siyasi ve idari talebi, yerinden yönetimin ve özerk yerel yönetimlerin tesis edilmesiydi. Bununla birlikte özellikle Araplar arasında büyüyen ulusal bağımsızlık hareketleri ve milliyetçilik, başlangıçta merkezîleşmeye karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Mustafa Satı Bey (Sati' el-Husri), Arap milliyetçiliğinin kökenlerine dair verdiği bilgilerde, Jön Türkler döneminde genelde taşradaki ailelerden gelen birçok

milletvekilinin, Osmanlı İmparatorluğu'na katılmanın ön koşulu olarak yerinden yönetimden bahsettiklerini anlatmaktadır.

Toplum ve Devlet

Yukarıda çizilen tarihsel çerçeve, her ne kadar kabataslak ve genellemeler içeren bir resim olsa dahi, toplumun geneli ile devlet arasındaki daimi çatışmanın kaynağında yatan koşulların anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Toplum-devlet dikotomisi, Osmanlı yönetiminin toplumda kendiliğinden meydana gelen dönüşümleri takip ederek devlette uygun değişiklikler yapmak yerine toplumu kendi askerî ihtiyaçlarına göre biçimlendirme ve dönüştürme çabaları ile başladı. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren toplum ve devlet, giderek ayrışmaya başladı. Her biri farklı şartlara maruz kaldı; kendine özgü yapısından ve hayat felsefesinden kaynaklanan farklı güçlerle şekillendi; dolayısıyla her biri, diğerininkinden farklı bir değişim yaşadı. İkisi arasındaki çatışma, toplumun sahip olduğu enerjiyi ve üretim kapasitesini zayıflatarak reformların kapsamını daralttı. Bu çatışmada yer alan aktörlerden biri olan muhafazakârların başındaki liderler, açık fikirli ve aydın kimseler değildi; tüm yeniliklere karşı çıktılar. Modernistler ise, eski düzeni tamamıyla reddediyorlardı. Sonuç olarak, bu iki aşırı uç, birbirine karşı giderek artan bir garez beslemeye başladı.

Aralarındaki ihtilaf, kültürel anlamda sürekli ifade ediliyordu ve bu durum, merkezî yönetim ile yerel grupları karşı karşıya getiren asıl güç mücadelesini gizliyordu. Dikkatli bir gözlemci, "modernistler" ile "muhafazakârlar" olarak adlandırılan iki grup arasındaki "kültürel çatışma" adı verilen durumu incelerse, bu kelimelerin günümüzdekinden farklı anlamlar taşıdığını kolaylıkla fark edecektir.

Yeni yönetici aydınların temsil ettiği modernist düşüncelerin temelinde devletçilik ve -sonraki dönemde- milliyetçilik felsefesi yatıyordu. "Muhafazakârlar" ise, merkezî iktidara karşı muhalefet kanalları olarak dinsel özgürlük de dâhil olmak üzere liberal fikirleri savunuyorlardı. Asıl gerici-dinciler genellikle bu iki grubun dışında kalsalar da, muhafazakârlarla birleşmeleri -özellikle de merkezî yönetime karşı çıkarken- oldukça kolay olabilirdi. Ulemanın[296] alt kademelerinden bazı kişilerin ve özellikle de eski tip devlet memurlarının toplum içerisindeki işlevlerini yitirmeleri, durumu iyice karmaşık hâle getirdi. Bu grup, zaferle

dolu geçmiş günlerden kalma sembollere atıfta bulunarak varlığını haklı çıkarmaya çalıştı. Bu grupların tümü genel olarak, “muhafazakârlar” denen tarafta yer alıyordu. Gelgelelim, son bahsettiğimiz grubun bazen ilmiye (ulema) sınıfı için reformlar yapılmasını talep ettiği oluyordu. Öte yandan, ulemanın büyük bir kısmı değişim yanlısı, aydın âlimlerden oluşuyordu. Gelenekselci dönemden kalan tüm bu gruplar, yükselişe geçen burjuvazi ile ittifak kurdular. Her ne kadar temelde tamamen farklı çıkarlara ve amaçlara sahip olsalar da, bu işbirliğinin ortak paydası, merkezî yönetime olan karşıtlıklarıydı. Yükselen burjuvazinin hedefleri ekonomik bir nitelik taşırken, diğerlerinin mücadeleleri yalnızca kültürel alanı ilgilendiriyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında üretilen edebi eserler ve yazılar, temelde birbirinden farklı iki farklı düşünce türünü, dünyayı algılamada iki farklı yolu ifade ediyordu. Bunların ilki, aydınlar tarafından ortaya konan düşünceydi: Görünüşte idealist olmasına rağmen bu düşünce, gerçeklerden kopuktu. Politik hitabet ile doluydu ve toplum için tek kurtuluş yolunun devlet otoritesi olduğunu savunuyordu. İkincisi ise, yeni yükselişe geçen Müslüman burjuvazinin ürünüydü: Olumlu ve basit olmasına rağmen mantıklıydı; yaratıcı değildi fakat sağduyuluydu. Daha pratik meseleler üzerinde duruyor ve otoriteyi reddediyordu. Namık Kemal’in yazıları ile Ahmet Mithat’ın roman ve makaleleri karşılaştırıldığında, ilkinin fedakârlık isteyen, coşkulu milliyetçilik anlayışı ile ikincisinin gerçekçiliği açıkça göze çarpmaktadır. Namık Kemal, padişahın politik gücünün sınırlandırılmasını talep ediyor fakat aynı zamanda, bireyin devlete ve bunun kurulu olduğu, “vatan” adı verilen ataların topraklarına (veya anayurda) mutlak bir sadakat ve özveri ile bağlanması gerektiğini savunuyordu. Diğer yanda Ahmet Mithat, ilerleme sayesinde bireyin üretken, benliğinin farkına varmış, bağımsız ve İslam’ın getirdiği manevi ilkelere uygun yaşayan bir kişiye dönüşebileceğini düşünüyordu. Günümüzde Namık Kemal büyük bir idealist olarak anılırken, Ahmet Mithat yalnızca pratik meseleler hakkında yazmış bir küçük burjuva olarak değerlendirilip reddedilmektedir. Bunun nedeni, bu iki yazarın fikirlerinin gerçek değerlerinden değil, nihayet toplumda çoğunluk hâline gelmeyi başarmış olan grubun niteliğinden kaynaklanmaktadır. Yönetici aydınlar ile kentli alt sınıfları ve kırsal kesimi temsilen yükselişe geçen Müslüman

burjuvalar arasındaki zihniyet ve amaç çatışması, siyasi düzeyde açıkça görülebiliyordu.

On dokuzuncu yüzyıl gazeteleri ve özellikle de ilk Osmanlı parlamentosunun (1876) kayıtları, bir tarafta ekonomik ve toplumsal dönüşümler sonucunda meydana gelen çatışmalara ve diğer tarafta toplumun geçirdiği evrimi takip edemeyip geride kalan yönetime dair çarpıcı bir tablo çizmektedir. Taşradan seçilerek gelen mebuslar, hem yeni yönetimi hem de ulemanın yozlaşmışlığını sert bir şekilde eleştiriyor ve bu iki grubun -teşkilat yapısında, zihniyetinde ve işlevlerinde- reformlar gerçekleştirerek toplumun gerçek ihtiyaçlarına uygun bir hâle gelmesini istiyorlardı. Bu kayıtlara göz atıldığında, sıradan halkın sahip olduğu sağduyu ne kadar etkileyici ise, iktidarın ülkedeki maddî koşullar konusundaki cehaleti de bir o kadar can sıkıcıdır. Esas olarak, hükümetin, önünde çözüm bekleyen sorunlara yeni bir nesnel tutumla ve birey, devlet ve toplum arasındaki ilişkileri gerçekçi bir şekilde ele alan bir kavrayışla yaklaşması gerekiyordu. Meclisteki ve gazetelerdeki tartışma kayıtlarına çok hızlı bir şekilde göz gezdirildiğinde dahi, işçi-işveren ilişkilerine ve mülk alım-satımına dair düzenlemelerdeki değişikliklerden kaynaklanan sorun ve ihtilafların sayıca ne kadar çok olduğu ortaya çıkmaktadır. (Bu çatışmaların bir kısmı, devlet politikalarından kaynaklanıyordu). Aslında, 1800-76 arasında yapılan değişikliklerden kaynaklanan (arazi mülkiyeti, vergiler, devlet memurlarının denetlenmesi gibi konulardaki) bir dizi toplumsal ve ekonomik sorun, II. Abdülhamit iktidarına (1876-1909) ve özellikle de İttihat ve Terakki dönemine (1908-18) damgasını vurdu. II. Abdülhamit, muhafazakârların görüş açısını benimseyince, modernist aydınların muhalefeti iyice arttı. Ne gariptir ki bu muhalefet Sultan'ın bizzat açıp desteklediği okullardan yükseldi. Jön Türkler döneminde ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) tarafından temsil edilerek iktidara gelen yeni grubun milliyetçi politikaları ön plandaydı. Küçük bağımsız burjuvalardan oluşan gruplar giderek daha da dışlanmaya başladı. Oysaki bunlar, 1908 yılında İttihatçı subayların gerçekleştirdiği askerî darbeye destek veren başlıca gruplar arasında yer almışlardı. İktidar, kendi milliyetçi ve devlete bağlı grubunu yaratmaya çalışmayı tercih etti.

Kültürel anlamda toplumdan genel olarak kopuk yaşayan aydınların kendilerini ve kültürlerini toplumun nihai amacı olarak görmeye ve diğer

sınıfların da kendilerini desteklemesi gerektiğini savunmaya başlamaları üzerine, bu iki grup arasındaki gerilim iyice arttı.

Gerçek Türk kültürünü aramakla uğraşan milliyetçilik, toplumsal yapıdaki değişikliklere yeni bir yorum getirdi ve bu değişimleri kendi modernist, dünyevi ve halkçı idealleriyle bağdaştırmaya çalıştı. Bunun sonucunda, yönetici aydınlar ile toplumun geneli arasındaki kültürel uçurum biraz daha derinleşti. Fakat milliyetçilik en yoksul Müslüman sınıfların, ticaretle uğraşan -Batılı güçlerin himayesi altında yayılmış ve kuvvetlenmiş olan- Hıristiyan burjuvaziye karşı duyduğu nefreti de dile getiriyordu. Milliyetçiler, etnik Türkler (geleneksel toplumda, Türk ile Müslüman eşanlamlı idi) tarafından denetlenen bir ulusal ekonomi yaratmaya çalıştılar. Fakat bu yapılar varlığını sürdürdükçe, devlet ile toplum arasındaki çatışma da var olmaya devam etti. Devlet, milliyetçi amaçlarına ulaşmak için laik politikalar benimsemeye başladı. Laik politikaların -özellikle Gayrimüslimlerin ülkeden gönderilmesinin ardından- giderek yoğunlaşması iktidardaki seçkinlerle Müslüman burjuvazi arasında, ticaretle uğraşan Gayrimüslim sınıfa karşı kurulan geçici işbirliğine son verdi.

Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Sosyal Değişim

Kurtuluş Savaşı, başlangıçta, yabancı devletlerin istilasına karşı verilen bir tepkiydi ve halifeliğin kurtarılması da dâhil olmak üzere, geleneksel kurumlar adına yapılıyordu. Yerel seçkinlerin gücü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasında kendini gösterdi. Bu cemiyetlerin liderleri arasında taşradaki ulema, tüccarlar, eşraf (artık bir ayan sınıfı mevcut değildi), öğretmenler ve terhis edilmiş subaylar vardı. Bu kişiler, halkın yabancı istilacılara karşı seferber olmasına katkıda bulundular. Mustafa Kemal'in bu teşkilatın başına seçilmesi, kitlelerin desteğinin alınması açısından önemli oldu. Mustafa Kemal, modern, milliyetçi ve laik kavramların bir savunucusu olmasına rağmen, iktidarı tamamıyla elde edene dek bunu açıkça ifade etmedi.

İstanbul'daki Sultan-Halife'nin 1920 yılında Sevr Antlaşması'nı imzalayarak millî topraklardan vazgeçmeyi ve bu topraklarda yaşayan Müslüman-Türk nüfusu yabancı güçlerin kontrolü altına bırakmayı kabul etmiş olması, 1919-22 arasında genç subayların ve aydınların taşradaki seçkinlerle kurdukları ittifakı sağlamlaştıran bir etken oldu. Sultan, bu

antlaşmayı imzalayarak, en önemli yükümlülüklerinden birini yerine getirmemiş oluyordu: Halkı yabancılara karşı korumak.

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli özelliklerinden biri, mücadeleye Anadolu'daki kitlelerin de katıldığı, halka dayalı bir harekete dönüşmüş olmasıdır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları ve 1920-22 dönemi edebiyatı, yöneticilerin halkın toplumsal ve ekonomik talepleri ile yakından ilgilendiklerini göstermektedir. 1920 yılında hükümet tarafından TBMM'ye sunulan ilk programın başlığı "halk programı" idi. Bu öneri üzerine yapılan tartışmalar, mebusların başlıca siyasi yönelimlerini açıkça göstermektedir. Bir grup mebus, Mustafa Kemal hükümetiyle dostane ilişkiler kurmuş olan Rus devrimcilerden aldıkları bir terminoloji kullanarak sosyal reformlardan bahsediyordu. Diğer bir grup, bürokrasiyi, bunun denetim takıntısını ve yozlaşmışlığını ciddi biçimde eleştiriyordu. Bu grup, aydınları halk ile olan bağlarını büyük ölçüde koparmakla ve yetkin liderler üretememekle de şiddetle kınıyordu. Sayıca çoğunlukta olan üçüncü grup ise geleceğin ilk olarak, yeni milliyetçi rejimi destekleyebilecek nitelikte modern politik kurumların kurulmasına bağlı olduğunu savunuyordu. Görünen o ki, bu grubun isteği, yeni rejimin hayatta kalmasını güvence altına almak için gereken toplumsal ve ekonomik düzenlemelerin yapılmasıydı.

1922'de saltanatın kaldırılması, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve 1924'te halifeliğin kaldırılması ile laikliğin başlaması, sonraki birkaç on yılda yaşanan dönüşüm sürecini biçimlendiren olaylardı. Bu süreç, TBMM'de ve uluslararası arenada yaşanan güç mücadelesi nedeniyle büyük bir ivme kazandı. İktidara gelen aydınların uyguladıkları politikalar, kültürel alanda aşırı bir modernleşme yanlılığı ve toplumsal problemler hususunda aynı aşırılıkta bir muhafazakârlık içeriyordu.

Cumhuriyetçi liderler, Cumhuriyet'in hayatta kalmasını sağlamak amacıyla birtakım tavizler verilmesi gerektiğini biliyorlardı. Kendi siyasi erklerinin tanınması karşılığında, yerel yöneticilerin sosyoekonomik konumlarına dokunmamayı kabul ettiler. Her bir grup, bağımsız bir şekilde gelişmeye devam etti. Fakat bunlar arasındaki zihniyet ve çıkar farklılıkları, değiştirilmeden, ulus-devlet adı verilen yeni politik yapıya yönlendirildi. Osmanlı yönetimi altında padişaha ve İslam'a mutlak surette itaat ediliyor olması, merkezî otorite ile yerel gruplar arasındaki mücadelenin kesin

sonuçlar doğurmasını engellemeye yeterli olmamıştı. Fakat ulus-devletin, farklı bir ruhun hâkim olduğu bu yeni ortamda yeni bir felsefe ve yeni çıkarlar sunarak alt ve üst sınıfları birlikte çalışmaya zorlayacağı ve böylece bu çatışmanın üstesinden gelebileceği düşünülüyordu. Yeni bir müşterek siyasi kimlik, merkez ile taşrayı birbirine bağlayacaktı.

Ekonomik gelişme, ulusal birliğin kuvvetlenmesine ve sosyal değişimin hız kazanmasına katkıda bulundu. Hükümetin 1930'lu yıllara dek izlediği ekonomik politikalar, özel sektörü ve bunu destekleyen sosyal yapıları güçlendirmeyi hedefliyordu. Hukuk/adalet alanında da aynı durum söz konusuydu. Örneğin 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi, yaklaşık bir yüzyıl evvel başlamış olan modern özel mülkiyet rejimine doğru kayış sürecinin son adımı oldu. Aslında bu kanunun kabul edilmesi, orta sınıfın bir zaferiydi. Zira artık mülkiyet haklarını Roma, Napolyon ve Avrupa kanunlarındaki özel mülkiyet kavramını benimseyerek düzenleyecek olan bir kanuna kavuşulmuştu. Bu, burjuvazinin ekonomik felsefesinin somutlaşması anlamına geliyordu. Medeni Kanun, tarımla ilgili Osmanlı döneminden kalma hukuki düzenlemeleri de yürürlükten kaldırıyor ve artık uygulamada neredeyse hiç kullanılmayan Mecelle'nin yerini alıyordu. Böylece toprak mülkiyetinin serbestleştirilmesinin önündeki son engeller de kaldırılmış oldu. Araziler artık, pazar koşullarına göre alınıp satılabilecekti. Her ne kadar tarım sektöründe küçük araziler çoğunlukta olsa da, doğuda ve güneydoğuda Kürt aşiret reislerinin sahip olduğu büyük arazilere de rastlanıyordu. 1945 yılında, hükümet, çiftçilere adalet getirecek bir Toprak Reformu tasarısı hazırladı. Fakat TBMM'deki toprak sahiplerinden oluşan bir grup, Adnan Menderes önderliğinde hükümete karşı çıkarak, iktidar sahibi olmak arzusuyla DP'yi kurdu. Menderes liderliğindeki bu taşralı aristokrat milletvekillerinin bir kısmı, eski ve köklü ailelerden geliyordu. Ancak bu grubun önemli çoğunluğu, İsviçre Medeni Kanunu'nun getirdiği liberal mülkiyet rejimi sayesinde Cumhuriyet döneminde zenginleşmiş kişilerden oluşuyordu. Söz konusu mülkiyet rejimi, arazilerin sicil ve denetimini düzenleyen yeni bir sistemle iyice pekiştirilmişti. Medeni Kanun ve özellikle de bunun özel mülkiyet, miras ve sözleşme konularını kapsayan hükümleri, bir yandan yeni ticari ilişkileri düzenlerken bir yandan da -birkaç on yıl evvel Avrupalı ticaret kanunlarının

kabul edilmesiyle hâlihazırda başlamış olan- yeni toplumsal sınıflaşmaya ve sermaye dolaşımına ivme kazandırdı.

Öte yandan, Mecelle'nin yürürlükten kaldırılması gerekçelendirilirken -diğer birçok etkenin yanında- bu eski yasanın yeni ulusal yapıların doğurduğu belli başlı ekonomik ihtiyaçlara cevap vermekte artık yetersiz kaldığından bahsediliyordu. 1920, 1921 ve 1923 yıllarında Mecelle'yi modern koşullara uyum sağlayacak şekilde tadil etmek üzere kurulan komisyonlar başarısız olmuştu. Bunun tek nedeni Cumhuriyet'in benimsediği radikal Batılılaşma anlayışı değildi; yeni sosyoekonomik sistemin kendine uygun bir yargı rejimine duyduğu gereksinim de önemli bir sebepti. Üretici sosyal gruplar zafer kazanmış olsalar da, büyük bir güce sahip olan devletin -çıkarlarının ve otoritesinin tehdit altında olduğunu hissettiği takdirde- olası bir müdahalede bulunmasını engellemek istiyorlardı. Bazı geri kalmış yanları olsa da sosyal yapılar kapitalist Batı ekonomisi tarafından şekillendiriliyordu. Toplumsal yapılar, Batı'dakilerle giderek daha çok benzeşmeye ya da en azından Batı'nın sunduğu şemaya göre gelişmeye başladılar.

1926 yılında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi -ki ekonomik açıdan çok önemli bir olaydı- belli bir kültürel homojenlik sağladı. Etnik Türklerin toplumsal ve ekonomik faaliyetlere hâkim olmasına neden olan mübadele, azınlık ile çoğunluk veya Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki olası bir çatışma tehlikesini bertaraf etti. Bu tehlike, sosyal tabakalaşmanın etkilerini ve Türkler arasındaki eşitsiz gelir dağılımını perdeliyordu. Kapitülasyonların kaldırılması, sosyoekonomik faaliyetleri yoğunlaştırdı ve bunlara tam anlamıyla ulusal bir karakter kazandırdı.

Devletçilik İlkesinin Toplumsal Yapılar Üzerindeki Etkileri

Cumhuriyet döneminde toplumsal yapının geçirdiği evrimi etkileyen en önemli faktör, ekonomik devletçilik ilkesiydi. Devletçilik, ilk olarak, hızlı ve farklı bir sosyal tabakalaşmayı teşvik etti. İkinci olarak, siyasi tasarılar doğrultusunda yeni ulusal ekonomik yapılar yarattı. Yerel sermayenin kısıtlı olması, pazarda büyük bir mal talebinin var olması ve yeterli kaynakların ve işgücünün mevcut olması gibi faktörler, ekonomik devletçiliğin veya devlet kapitalizminin (dirijizm) gelişmesini sağladı. Devlet, vergilendirme yoluyla sermayeyi topladı ve yerel pazardan istifade ederek kâr elde etti. Devletin

bu ekonomi politikasını benimsemekteki amacı, başlangıçta, özel girişimin gelişmesi için sınaî bir zemin kurmaktı. Fakat 1930'lu yıllardan itibaren hızla büyüyen devletin ekonomik yapıları, özel girişimi desteklemek yerine buna engel oldular ve bu nedenle haksız rekabet ortamı doğdu. Bununla birlikte, her ne kadar her bakanlık devletçiliği farklı bir şekilde yorumlasa da ve devlete ait şirketler büyümeye devam etse de, özel şirketler de genişledi. Zira devletçilik, yönetimin benimsediği yegâne ideoloji değildi. Üstelik bu ilke, güçlü ve ikna edici toplumsal tezlerle veya siyasi kurallarla desteklenmiyordu.

Devlet, resmî söyleminde, toplumu yekpare bir bütün olarak algılıyor ve birbirinden farklı çıkarları olan farklı sosyal sınıfların varlığını tanımayı reddediyordu. Ayrıca, devlet, ekonomik değişimin getirdiği çatışma durumlarının özgürce ifade edilmesini de engelliyordu. Nihayet, bu algı burjuvazinin yükselişine yaradı; zira özel veya kamu şirketlerinde işçi olarak çalışan alt sınıfların itiraz etmelerini engelledi. Belli bir ekonomik güce erişen birtakım sosyal gruplar, ulusal gelir dağılımındaki eşitsizlik hakkında alt sınıflardan yükselen sesleri bertaraf etmek için, devlete bağlılıklarını en geleneksel şekilde ifade etmekte fayda gördüler.

Sosyal gruplar arasındaki ilişkilerde meydana gelen her türlü değişimin, bu grupların devlete olan bağlılıklarını baltaladığı düşünülüyordu ve bu sebeple, değişim reddediliyordu. TBMM'de yapılan konuşmalardan edebi eserlere uzanan çeşitli kaynaklar, yalnızca kendi kurumlarına ve burjuvazi içerisinde yer alan ekonomik gruplara fayda sağlayan ekonomik devletçiliğin asıl yükünü köylünün çektiğini kanıtlamaktadır. Köylünün nasıl bir hoşnutsuzluk içinde olduğu da bu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Devlet tarafından (özellikle sanayileşmeyle) başlatılan ekonomik kalkınma, aslında dolaylı olarak sermayenin, özel sektörün elinde birikmesini ve böylece yeni sosyal grupların doğmasını hızlandırdı. Her şeyden evvel, devlete ait şirketlerin gerek duydukları hammaddeyi elde edebilmeleri için (şekerpancarı, pamuk ve üzüm gibi) birtakım tarım ürünlerinin ekilmesi ciddi ölçüde kolaylaştırıldı. Endüstriyel hammadde tedariki, toprak sahiplerinin, zengin tarımcıların ve kabzımalların gelirlerinin ve toplumdaki konumlarının yükselmesi için mükemmel bir fırsat yarattı. Pazarlama düzeyinde ise, devlete ait fabrikalarda üretilen ticari ürünleri dağıtan veya kendi işletmelerinde işleyip tüketime hazır hâle

getirmek üzere yarı mamul malları kullanan bir satıcı grubu mevcuttu. Böylece yerli bir tüccar grubu oluştu ve orta sınıf daha da güçlendi.

Özel sektörde, iç ticaret ve tarım ürünlerinin alım-satımı 1941-42'ye dek serbestti. Bu tarihten sonra, başlangıçta tarımsal destekleme politikalarıyla çiftçilere yardım etmek üzere kurulan Tarım Mahsulleri Ofisi, çalışma alanını genişletti ve orduya tarımsal ürün tedarik etme görevini üstlendi. Savaş dönemi olduğu için, fiyatlar sabitlendi ve çiftçinin üretiminin belli bir miktarını devlete vermesi zorunluluk hâline getirildi. Çiftçilerin büyük bir kısmının Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne karşı beslediği kin, elde edilen mahsulün belirlenmiş kotaların çok aşağısında olmasına rağmen devletin mahsulün bir kısmına el koyduğu dönemden yadigârdır.

Savaş, aynı zamanda, ithalatın sınırlandırılmasını da gerektirdi. Bunun bir sonucu olarak, çeşitli şehirlerde, ithal ürünlerin yerine ikame mal üretimi yapan küçük şirketler kuruldu. Bunlar, ithal ürünleri ikame etmek veya pazarda giderek artan talebe cevap verebilmek amacıyla, yerel hammadde kullanarak üretim yapıyorlardı. Başta tekstil sektöründekiler olmak üzere bu fabrikaların birçoğunda, devlete ait şirketlerin ürünleri kullanılıyordu; fakat özel sektörle doğrudan temas hâlinde olanlar da vardı. Dış ülkelerden gelen tarımsal ürün talebi de savaş boyunca giderek yükseldi. Bu talep yalnızca ihracat ile uğraşan şirketlerin değil, büyük tarım üreticilerinin de büyümesini teşvik etti.

Özel sektör, beklenenin çok ilerisinde bir genişleme göstermişti. Bu sınıf, kendine ait şirketleri genişleterek özel sektörün kapsamını sınırlandırmak isteyen devlete karşı çıkmaya başlamıştı. Bu sebeplerle, ekonomi kaynaklı bir yapı olan burjuvazi ile devlet arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Devlete ait işletmeler, özel girişime engel olmakla eleştirildi. 1942'de savaş dönemi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabul edildiği iddia edilen Varlık Vergisi'nin ve 1945'te Toprak Reformu'na ilişkin kanunun yürürlüğe girmesi, devlet ile bu yeni yükselen gruplar arasındaki mücadelede bir kırılma noktası oldu. Milliyetçi sosyalist eğilimli bir grup bürokrat, devletin geleneksel üstünlüğünün tekrar tesis edilmesini arzu ediyordu.

Türk tarihinde böyle bir siyasi durumla ilk defa karşılaşılıyordu. Kökleri görece şekilsiz geleneksel sosyal yapılara dayanan çeşitli toplumsal gruplar, özgürlük talebiyle birleşerek devlete karşı çıkıyordu. Bazı orta büyüklükte toprak sahipleri, bu yeni sosyal grubun sözcülüğünü üstlendiler. Türk

tarımının içinde bulunduğu koşullar nedeniyle, bu yeni grup tarımsal bölgelerde oldukça büyük bir nüfuza sahipti. Yanına ticaretle uğraşanları, ihracatçıları, ithalatçıları, küçük esnaf ve zanaatkârları da almıştı. Bunların -aileleriyle birlikte sayıldıklarında- 1945'teki sayıları toplamda yaklaşık 1,5 milyonu buluyordu ve 1960'ta bu rakam 4 milyona ulaştı. Tüm bu grupların en üstünde, siyasi hedeflere ve önemli bir ekonomik güce sahip olan sanayiciler ve imalatçılar yer alıyordu. Bir sanayi işçileri sınıfı ve hizmet sektörü de oluşmuştu. Bunların sayısı 1923'te 300.000 civarında iken, 1964'te 2 milyonu aştı. Örneğin, Şoförler Cemiyeti'nin üye sayısı 1964 yılının sonuna gelindiğinde 260.000'e ulaşmıştı. Devlet ve buna ait şirketler de, idari personele ek olarak çok sayıda işçi ve iktisadi yönetici istihdam etti. Bu çalışanların devlet ile kurdukları bağlar, birtakım sorunlara yol açtı. İşçilerin greve gitme hakkı, 1963 yılına dek tanınmadı. Kamu işçilerinin -amacı toplumun yalnızca belli bir kısmının değil tamamının refahını sağlamak olan- devlete karşı grev yapamayacakları mazeret gösteriliyordu. Bu yapısal değişimleri takiben aydınlar, toplumdan ve toplumsal hayatın genel akışından kopuk yaşamaya başladı. Bir toplumsal grup olarak aydınlar, belli bir itibara, konuma ve güvenli bir geleceğe sahip kişilerdi. Modernleşmenin sembolü ve rejimin ayrıcalıklı sözcüleriydi. Devlet onlara toplumu önceden belirlenmiş bazı hedeflere doğru yönlendirme görevi vermişti fakat bunu yaparken toplumun gerçekte ne istediğini veya aydınların halk ile ne derece sağlam bir bağlantısı olduğunu hesaba katmamıştı. Yüzyıllar boyunca, İslam adına ulema içinde toplumun en üst basamağında yer almış olan aydınlar, şimdi de modernleşmenin resmî sembolü ve temsilcisi olarak yine en tepedeydiler. Modernleşmenin ve milliyetçiliği tek mutlak ideal mertebesine ulaştırmanın en hızlı yolunun otoriteden geçtiğini anlayan aydın, kendini gelişimin yegâne elçisi olarak görüyordu. 1960'lı yıllardan sonra Türkiye'de başlıca tartışma konularından biri hâline gelen sosyal adalet meselesi, başlangıçtaki hâliyle modernleşme kavramında neredeyse hiç yer almıyordu. 1960 sonrasında, aydınların büyük bir kısmı için yeni ve önemli bir başlık olarak ortaya çıkan sosyal adalet, demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirildi ve böylece iktidarın gerekçelendirilmesinde yeni bir sav olarak kullanıldı.

Aydınlar, ordu da dâhil olmak üzere, Türkiye'deki en güçlü yönetici gruplardan birini teşkil etmektedir. Diğer sosyal gruplarla olan ilişkileri ve

siyasi tavırları, Türk siyasi yaşamının geleceği üzerinde belirleyici rol oynamıştır.

Toplumsal Yapıların Cumhuriyet Dönemi'nde Geçirdikleri Evrim

Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal yapıların 1945-46'ya dek geçirdiği evrim, Türk reform hareketinin temel özellikleriyle özetlenebilir. Bu temel özellik, bir yandan devletin ve yönetici aydınların diğer yandan da toplumun Osmanlı döneminde olduğundan çok daha fazla gelişmesidir. Sıradan vatandaşın karar alma süreçlerine katılımı ise kısıtlı kalmaya devam etmiştir.

Devletin milliyetçi ve laik ideolojiye göre biçimlendirdiği kültürde, mutlak üstünlük anlayışının derin etkisi hissediliyordu. Kentte ve kırsal kesimde yaşayan halk, bir yandan hâlâ geleneksel bir müşterek kültürün parçası olmasına rağmen, diğer yandan ekonomik ve toplumsal kuvvetlerin etkisine maruz kalıyordu. Önderliği üstlenen gruba rehberlik eden milliyetçi fikirler, teoride ve siyasi iktidar üzerinde yönlendirici güce sahipti. Oysaki alt sınıfların hayatını (teoride öngörülenlerle uyuşmayan) gerçekler ve bireyler arası ilişkiler belirliyordu. Köylerde ve kentlerin fakir mahallelerinde yaşayan alt sınıflar, devlete ve otoriteye karşı geleneksel tutumlarını büyük ölçüde korumuşa benziyorlardı. Bununla birlikte, sanayileşmenin ve buna bağlı olarak yoğun ekonomik faaliyetlerin yol açtığı değişimle yüz yüze geldiklerinde, bu alt tabakaların verdikleri tepki muhafazakârlıktan epey uzaktı: Yeni somut şartlara hızla ve kolaylıkla uyum sağladılar. Örneğin, yoğun bir yenilenme ve somut değişim geçiren köyler, bu değişimin getirdiği yeni şartlara -özellikle de bu değişimin yaşam standartlarını yükselten nitelikte olduğu durumlarda- görece rahat bir şekilde uyum sağladılar.

Bunun yanı sıra, somut geliştirmeler, çoğunlukla zihniyetin ve alışkanlıkların değişmesini sağlayan bir tepki zinciri de doğuruyorlardı. Bu tepki zinciri, belli bir şema izlemiyordu; her bir topluluğun ve bölgenin kendine has direnç kaynaklarına ve teşviklerine göre değişiyordu.

Modern teknolojiye, Batı toplumuna ve yaşam tarzına uyum sağlama durumunun en iyi örneklerinden biri, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerindeki çeşitli endüstrilerde çalışan yaklaşık 100.000 Türk

işçidir. Bu işçiler kırsal kesimde yaşayan alt sınıflardan geliyorlardı ve oldukça kısa bir süre içinde ortaya koydukları verimli çalışma ile işverenlerin takdirini kazandılar -ki bu verimlilik, Güney Avrupa'dan veya Akdeniz havzasından gelen göçmen işçilere oranla çok daha yüksekti.

Politik ve sosyal açıdan, Türk köyü, doğasından gelen birtakım niteliklerin de yardımıyla, devlete ve demokrasiye karşı esnek bir tutum benimsedi.

Bazı geniş arazilere rastlansa da, Anadolu'da küçük ölçekli araziler yaygın kaldı. Toprak sahibi aile, kendi arazisi üzerinde birlik olup çalışır, bir reisin veya derebeyinin yönetimine girmeyi tercih etmezdi. Hâlbuki Güneydoğu Bölgesi'nde toprak ağalığına rastlanıyordu. Köy, idaresi ahali tarafından seçilen özerk bir birimdi. Köy yönetimini meydana getiren muhtar ve ihtiyar heyeti, idari konularla ilgilenirdi. Dinsel meseleler, cemaatin organik bir bireyi olan imama bırakılırdı. Merkezî yönetim, muhtarın otoritesini kendine bağlayarak -bağımsızlığına gerçek bir sınırlandırma getirmeksizin- onu kendi temsilcisi yapmaya çalıştı. Geleneksel köy yönetimi, köyde düzenin korunması ve ahali arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacına bir cevap olarak doğdu. Zira merkezî yönetimin her ne kadar çabalasa dahi bu ihtiyaca cevap veremeyeceği konusunda fikir birliğine varılmıştı. Geçmişteki tarımsal örgütlenme ve arazi kirası ile ilgili özel düzenlemeler, bu tür köylerin kurulmasına önemli katkı sağladı. Reformcu istekleri bir yana bırakılırsa, hükümet, taşradaki geleneksel teşkilatlanmaya saygı gösterdi. Bununla birlikte, 1926 Köy Kanunu ile muhtar, merkezî hükümetin otoritesi altına yerleştirildi. Son olarak, sayıları pek nadir olan bazı büyük araziler haricinde, küçük arazilerin günümüz Türkiye'sinde hâlâ çoğunlukta olduğunu ve toplam mülk arazilerin yüzde 80 ila 85'ini oluşturduğunu belirtmek gerekir. Toprak mülkiyeti açısından, toplumsal ve idari teşkilatlanmaya ve somut yeniliklere uyum sağlama kapasitesi düşünüldüğünde, Türk köyü bir Orta Doğu köyünden ziyade Balkan köyüne benzemektedir.

Yukarıda tartışılan genel incelemeden çıkarılabilecek pek çok sonuç vardır. Toplumsal yapıların tarihsel gelişimi, eşzamanlı olarak iki farklı düzeyde gerçekleşti. Güçlü bir merkezî yönetimin belirmesi, görece baskın bir aydınlar sınıfının oluşmasına neden oldu. Bu sınıfta hem sivil hem de askerî yöneticiler yer alıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eski merkezî

yönetim, vilayetlerdeki toprak ağalarının ve ayanların muhalefetiyle karşılaşınca, bunları ortadan kaldırdı. Osmanlı merkezî yönetimi bunu yaparken, taşrada bir tür yeni orta sınıfın doğumuna zemin teşkil edecek olan sosyoekonomik evrime katkıda bulunduğunun farkında değildi. Cumhuriyet'in öncelikle sanayileşme adına benimsediği devletçilik, kentli orta sınıfı oldukça genişletti ve dolaylı olarak taşradaki orta sınıfın ulusal ekonomiye dâhil olmasını sağladı. Böylece taşradaki orta sınıf, kendi gücünün ve çıkarlarının farkına vardı. Kırlarda ve kentlerde orta sınıfın özel mülke bağlı olarak yükselişi, Batı'dan alınan modern adalet sistemiyle kolaylaştırıldı ve teşvik edildi. Bu orta sınıf, taşrada çok sayıda köyden oluşan, küçük arazilerin çoğunlukta olduğu ve köylerin yerelde seçilen organlar tarafından yönetildiği bir yapıya sahipti. Köy ahalisinin malı olan otlak ve meraların idaresi bile bu yerel organların sorumluluğuna bırakılmıştı. Birer sınıf olarak burjuvazinin ve köylünün ekonomik temelleri pratikte aynıydı: Özel mülkiyet. Bu iki sınıfın faaliyetleri de ekonomik açıdan aynı istikamette seyrediyordu. Aralarındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar ise, İslam kültürü bağlamında değerlendirildiğinde, tür değil seviye farklılıklarıydı.

Merkezî yönetim ile yerel gruplar arasındaki temel çatışma baki kaldı. Fakat çatışmanın amacı ve yönü değişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda vilayetler daha geniş siyasi ve idari özerklik talep ediyordu. Oysaki Cumhuriyet dönemindeki talepleri, belli bir derece yerel özerklik ve yerel ihtiyaçların göz önünde bulundurulmasından ibaretti. Bazı Kürt devrimcilerin milliyetçi talepleri haricinde, pratikte herhangi bir siyasi özerklik talebi yoktu. Aydın ile taşradaki orta sınıf arasındaki kültürel farklılıklar, özellikle de bu iki grubun farklı "laiklik" anlayışlarına sahip olmaları, kimi yabancı gözlemcilerin düşündüğü kadar keskin ve uzlaşmaz bir anlaşmazlık yaratmıyordu. Gerçekte, ihtilafın asıl nedeni, aydınların din adamlarına karşıt bir felsefeye sahip olmalarıydı. Asıl mesele, din hakkında gerçek bir tartışmadan ziyade, iki grup arasındaki güç mücadelesiydi. Türkiye'de bir inanç olarak İslam'ı reddetmek veya İslam'ı içeriden ıslah etmek gibi bir düşünce veya girişim asla görülmedi. Yönetici çevreler ve aydınlar, toplumun sahip olduğu kültürün özünün İslam'dan beslendiğini ve toplumsal uyumun sağlanmasında İslam'ın hâlâ önemli bir güç olduğunu öngörebiliyorlardı. Yönetimdeki "modernist" gruplar, laikliği modernleşme

için gerekli bir şart olarak değerlendiriyorlardı. Modernleşme, bu grupların devlet erkini ellerinde bulundurmalarını meşrulaştırma görevi görüyordu. Paradoksal bir şekilde, iktidar, Müslümanların devlete sadık kalmalarını sağlamak ve devletin üstünlüğünü meşrulaştırmak için geçmişte İslam'ı kullanmıştı. Sözde din ve İslam tartışmaları ise, aslında, iktidardaki grup ile toplumun geneli arasındaki toplumsal ve siyasi çatışmaları ifade ediyordu. Bundan önceki yirmi yılda laik kurumlara, Cumhuriyet'e veya rejime karşı hiçbir ciddi muhalefet görülmemişti. Siyasi sürecin ağırlık merkezinde, dinsel değil sosyoekonomik güçler bulunuyordu. Toplumdaki ekonomik ve toplumsal kuvvetler arasındaki görece özgür etkileşim yardımıyla gelişen tüm gruplar, seçkinci bir siyasi düzenin hâkimiyeti altındaydı. Bu düzen, toplum, otorite ve hükümet ile ilgili konularda kendi dogmatik ve seçici felsefesine saplanıp kalmıştı.

1945 Sonrasında Liberalizmin Etkileri

İşte bu koşullar altında, 1945-46'da çok partili sisteme geçme kararı alındı. Bu sistemin kabul edilmesi, bir dizi iç ve dış sebepten dolayı zorunlu hâle gelmişti. Başlıca sebepler, toplumsal yapılardan gelen baskı, savaş dönemindeki ciddi sıkıntılar ve II. Dünya Savaşı'nda demokrasilerin kazandığı zafer idi. Tek partili sistemden vazgeçilmesi çok önemli bir karardı ve Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu kararın öneminin tam olarak farkında olup olmadığı bu makalenin kapsamına giren bir mesele değildir. Asıl önemli olan, kararın alınmış olmasıdır. Bu karar, özünde, bundan böyle iktidara gelmek ve iktidarın tanıdığı yetkileri kullanmak için halkın iradesine ihtiyaç duyulacağı anlamına geliyordu. Bundan böyle birey ve gruplar kendi fikir ve çıkarları adına kullanacakları bu güce erişmek için rekabet edebileceklerdi. Çok partili sisteme geçiş kendinden önceki, hükümete ilişkin tüm kavram ve uygulamaları temelden sarstı. Hiç şüphesiz, her ne kadar yönetici makamlar ile halk kitleleri arasında tamamıyla yeni bir güç ilişkisi kurulsa da, yönetim kadrolarının ve aydınların üstün tutulup itibar gördükleri ortam ortadan kalkmadı.

1946'da kurulan muhalefet partisi DP, hükümete karşı eskiden beri veya yeni yeni kin güden tüm toplumsal grupların sözcülüğüne soyunmuştu ve iktidarın en ciddi adayıydı. DP'lilerin uzun vadeli bir programları yoktu

fakat hızlı ve köklü bir şekilde teşkilatlanarak kitlelerin sesini duyurmayı başardılar ve böylece halkın oyunu topladılar. Adnan Menderes tarım kredilerini, devletin ziraat alanındaki müdahalelerinin kaldırılmasını ve bürokratların gücünün indirgenmesini destekliyordu. 1950'de iktidara geldikten sonra, ABD'den aldığı büyük para yardımlarıyla bu ekonomi politikasını uyguladı. Tarımda makineleşme, zirai vergilerin kaldırılması, sınaî gelişme, ticaretin gelişmesi ve iyi hasat alınması gibi gelişmeler, 1950-53 döneminde bir ekonomik "patlama" yaşanmasını sağladı. Netice öylesine yüreklendiriciydi ki, DP'liler, Amerikan hayat standartlarına erişme vaatlerinde bulunmaya başladılar: Kırsal kesimde sayısı bir milyonu bulan küçük çiftçi yoksulluk çekerken ve iş bulmak için kente yerleşmeye çalışırken pazar, arabalar, buzdolapları, vb. ürünlerle doldu.

Büyük toprak sahiplerinden oluşan grup yeni araziler ve tarım makineleri satın alarak servet ve gücünü artırırken, fakir köylü, tarım kredileri veya geçici vergi muafiyetleri ile yetinmek zorunda kaldı.

Ticaret sektöründe ithalatçılar ile sanayicilerden oluşan grup -özellikle de parasını yabancı bankalara yatıranlar- servetini artırdı. Menderes bu gelişmelerden öylesine etkilenmişti ki, -1954 yılında ezici oyla kazandığı seçimin ardından- 1957 yılındaki seçim kampanyasında, bu ekonomi politikası sayesinde her bir kentte on beş milyoner yaratıldığını coşkuyla duyurdu. Yeni bir tür yüksek burjuvazi veya kapitalizm doğdu. Bu gruptaki birçok kişi, herhangi bir kalıcı üretim mekanizması kurmaksızın hükümet kanalıyla servet sahibi olmuştu. Devletçilik, terk edilmese de -özellikle 1953 sonrasında- girişimcilerden ve toprak sahiplerinden oluşan yeni bir sınıfın gücünü artırmak adına kullanıldı.

Bütün bunlara rağmen ekonomi önemli ölçüde hareketlenmişti ve bu ekonomik gelişme sonucunda -ki bu gelişmede, yabancı krediler esasi rol oynuyordu- yeni toplumsal gruplar oluşmuştu. Türkiye'nin toplumsal yapısı hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan Hükümet, hatalı politikalar uyguluyor ve toplumu genellikle yanlış yönde, tek taraflı olarak değişmeye zorluyordu. Kendi ekonomik faydasını gözeten üst sınıflar, DP Hükümeti'nin politikalarını etkilemeyi başarıyorlardı. Bu nedenle alt sınıflara yani işçilere örgütlenme hakkı tanınması da mümkün olmuyordu. (1960 Darbesi sonrasında yayınlanan ve DP işbirlikçilerini açıklayan bir listede, Hükümet ile yakın ilişkisi olan birtakım tanınmış şirket ve

bankaların isimleri de bulunuyordu). Devletin üst sınıfa verdiği bu hizmetin mali yükü, maaşlı işçilerin sırtına binmiş durumdaydı. Devlet gelirlerinin yüzde 70'i işçiden ve maaşlı memurdan geliyordu fakat milyonlarca Türk Lirası kazanan büyük çiftçiler çok az vergi ödüyorlardı. İşçi ve devlet memurunun maaşı inanılmaz ölçüde düşük kalırken, özel sektörde maaşlar iki katına çıkmıştı. İstatistiklere göre, kamuda çalışan işçilerin yüzde 61'ine 131 TL yani 15 dolar ödeniyordu (bu maaş 20 yılda ancak iki kat artmıştı). Oysaki malların toptan fiyatları aynı 20 yıllık süre zarfında 11 katına çıkmıştı. Memurun maaşı ise yalnızca dört kat artmıştı.

Özel sektörün ekonomik faaliyetlerinin yoğunluğu gibi, devletin faaliyetleri de hızlandı. Yol yapımımda ve sınaî kalkınma programında çalışacak mühendislere ve uzman mimarlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu sektörlerde çalışan kişilere, devlet memurlarına veya akademisyenlere kıyasla çok yüksek maaşlar veriliyordu. Örneğin, bir mühendis ayda 280-500 dolar kazanırken, 28 yıl deneyime sahip bir üniversite profesörü ayda yalnızca 80 dolar maaş alıyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak mühendislik, ideal meslek olarak görülmeye başladı. Sosyal bilimler alanındaki akademisyenlere ise, hayatın gerçeklerini kavrayamayan kişiler gözüyle bakılıyordu. Meslekî eğitime verilen önem, temel uğraşı siyaset olan birçok aydını pratik alanlarda uzmanlaşmaya ve profesyonelleşmeye itti. Başta çeşitli meslek sahipleri olmak üzere aydınlar ile ekonomik çıkar grupları arasında yeni bir bağ kuruldu. Bu durum mühendis, doktor, iktisatçı, vb. sayısında büyük bir artışa neden oldu.

Böylece çeşitli meslek sahipleri ve uzman mühendisler yüksek bir konum ve gelire erişirken, yönetimdeki kamu görevlileri ve ordudaki subaylar göz ardı edildi. DP, bazı resmî formaliteleri ortadan kaldırarak idarenin etkinliğini arttırmak istedi. Fakat eski bürokratik zihniyet üstün geldi ve bu çabalar kısa süre sonra bir kenara bırakıldı. DP, devlette geniş çaplı bir kurumsal ve işlevsel reform yapmak yerine alışılmış uygulamalara dönmeyi daha kolay buldu. DP, hızlı ekonomik kalkınmaya sosyopolitik açıdan uyum sağlamak amacıyla uzun vadeli bir politika geliştirmek için gereken felsefi ve entelektüel temelden yoksundu. Bu nedenle, baş gösteren her bir yeni soruna karşı kısa vadeli ve acil bir çözüm getirdi. İlkeler ve planlar bir kenara bırakıldı. Belli bir sistemin ve açık hedeflerin olmadığı bir tür aktivizm, devlet politikasına dönüştü. 1923-46 arasında hâkim olan

entelektüel idealizmin ve kültürel kaygıların yerine, kaba bir deneycilik geldi. Kaynağı ne olursa olsun, ekonomik güç, sosyal konumu belirleyen temel kıstas hâline geldi.

Dolayısıyla DP'nin mantığı, düşünceyi ve entelektüel merakı hor görmek konusundaki ısrarının tehlikeli boyutlara ulaşması ve aydınların toplumda en alt sınıfa düşmesi şaşırtıcı değildi. Sonuçta, güçlü bürokratlar gitti ve yerine cahiller geldi.

Bu değişime karşı yükselen tepkiler, gelişerek DP hükümetine karşı bir muhalefet şeklini aldı. Basının günlük satışı 1946-60 arasında üç katına çıkmıştı. Bir kısım basın organları, hükümete sert biçimde tepki gösteriyor ve dengesiz ekonomik büyüme ve bunun toplumsal açıdan adaletsizlik yaratan sonuçları hakkında bilgiler yayınlıyorlardı. 1954 seçimlerinden sonra, sosyal ve ekonomik sorunlar Türk siyasetinin merkezini ele geçirdi ve bu durum, 1957 seçimlerinin sonucunu etkiledi. Bu seçimlerde DP'nin seçmene muhalefet partisi CHP'yi meclisten tamamen atma çağrısında bulunmasına rağmen, CHP, TBMM'deki koltuk sayısını (1954'te 30 iken, 1957'de 173'e) yükselterek DP'ye meydan okudu.

Böylece CHP, aydınların önderliğinde gidişattan memnun olmayan tüm gruplar için bir katalizör rolü oynamaya başladı. Çeşitli ekonomik krizler halk arasında memnuniyetsizliği giderek artırırdı ve muhalefet güçlendi. 1958 yılında alınan 300 milyon dolarlık yabancı kredi, bir nebze rahatlama sağlamış olmasına rağmen, DP'ye karşı gelişen muhalefeti susturmaya yetmedi. Partinin ilk taşra teşkilatlarını kuran eski DP'liler dahi, parti yönetiminin ve DP'nin merkezî organlarının kontrolünü elinde tutan siyasetçilerin uyguladıkları diktatörce politikalara tepki olarak istifa ettiler.

1957-60 arasında ortaya çıkan siyasi ve toplumsal meselelerin büyük bir kısmının kökeni 1920 ila 1945 yılları arasında ve sonraki senelerde meydana gelen olaylara dayanıyordu. Fakat bu makalede bu olaylar incelenmeyecektir. Aydınların ve eski yönetici kadrolarının yaşam standartları üzerinde olumsuz etki doğuran toplumsal ve ekonomik sebeplerle muhalefetin doğduğunu belirtmek kâfidir. Yoğunluğu ve gücü artan muhalefet, soruşturma komisyonları kurarak kendisini tasfiye etmeye çalışan hükümetin maksadını açıkça sorgulamaya başladı. Eski bir cumhurbaşkanı, Milli Şef ve bir savaş kahramanı olan İsmet İnönü'ye yapılan kötü muamele, orduyu dehşete düşürdü ve DP'ye düşman etti.

Askerî müdahaleyi baskı altındaki toplumun kendini savunmak üzere sahip olduğu meşru bir hak olarak kabul eden görüş, muhalif dergi ve gazetelerde sıklıkla yer almaya başladı. DP bu eleştiri dalgasının üstesinden gelmeyi başaramıyordu. Demokrasinin korunması genel bir istekti fakat bazı gruplar, demokrasiyi iktidara erişmek için bir araç olarak görürken, diğerleri için demokrasi temel amaçtı. Nihayet çeşitli kusurlarına rağmen çok partili sistemin Türkiye için en doğru siyasi çözüm olduğu kesinlik kazandı. Bu sistem, yalnızca felsefi nedenlerle değil, tüm çıkarları ve grupları uzlaştırmak ve bunların barış içinde bir arada var olmalarını sağlamak için pratik bir yol olduğu için de en doğru seçenekti.

Askerî Müdahale ve Sonuçları

DP hükümetini deviren 27 Mayıs 1960 askerî darbesi, yukarıda tasvir edilen olayların doğal ve öngörülebilir bir sonucuydu. Bazı yazarların abartılı ifadelerinin aksine, Menderes'in popülerliği 27 Mayıs'ın arifesinde çoktan düşüşe geçmişti. Muhalefeti bertaraf etme çabaları, üniversite öğrencilerinin gösterilerinin şiddetli bir biçimde bastırılması ve sert sıkıyönetim uygulamaları, kamuoyunun Menderes'ten soğumasına ve ordu ile aydınlar arasında bir ittifak kurulmasına neden oldu. Halk, toplumsal adaletsizlik ve yozlaşmanın ardına saklanarak otoriterleşen rejimden korkuyordu. Halk arasında çok tutulmuyor olmasına rağmen CHP, özgürlüğün savunucusu olarak görülmeye başlanmıştı. Geçmişte hükümetin otoriter rejimine karşı diğer muhalif grupları nasıl desteklediyse, halk, şimdi de CHP'yi destekliyordu. Orta Doğu'da bu adeta bir kuraldır: Güçlü bir hükümete muhalefet eden her grup, kısa sürede halkın desteğini kazanır.

Askerî darbe, her ne kadar böyle bir müdahalede bulunulması fikri beş yıl evvel 1945-55'te ilk gizli askerî örgütlerin kurulduğu dönemde ortaya atılmış olsa da, işte böyle bir ortamda gerçekleştirildi. Aslında ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ve bazı grupların zenginleşmesi ile orduda darbe hareketinin başlaması arasında yakın bir ilişki vardı.

Ordu üç saat içinde hükümeti devirdi; bunu yaparken hiçbir direnişle karşılaşmadı zira Menderes Hükümeti bir zamanlar sahip olduğu halk desteğinden artık büyük ölçüde yoksundu. Toplumdaki değişen koşullar, hükümetin büyük oy farkıyla iktidara gelmesini sağladığı gibi, hükümetin halkın beklentilerine cevap vermekte başarısız olması durumunda bu gücü

tamamıyla elinden almayı da başardı. Eğer DP seçmenlerin taleplerine ve icraatları üzerinde meclisin gerçekleştirdiği denetime kulak verseydi, böyle bir darbe riski büyük ölçüde azalabilirdi. Bir darbenin yolda olduğunu anlamakta geciken DP'liler, bazılarının savunduğu gibi kendi güvenliklerini koruyacak bir milis kuvveti oluşturamadılar.

Ordu, hükümetin zor kullanılarak devrilmesini gerekçelendirmek için, demokrasinin kurtarılması için askerî müdahalenin gerekli olduğunu savundu; demokratik yollardan seçilen sivil bir hükümetin iktidara gelmesi için seçim düzenleme sözü verdi.

Fakat darbe sonrasında yaşanan bir dizi olay, darbenin gerçek niteliklerini yansıtmaktadır. Üniversite profesörleri, darbeyi meşrulaştıran bir bildirge yayınlayarak DP Hükümeti'nin aydın karşıtlığını, toplumsal adaletsizlik yaratan uygulamalarını açıkça suçladılar. Hayat standartları, itibarları ve konumları DP yönetimi altında düşmüş olan subay ve diğer aydınlar da aynı görüşleri ifade ettiler. Sosyalizm fikri Türkiye'de birkaç on yıldır bir tabu hâlini almıştı. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel ise, bir sosyalist partinin Türkiye'deki belli başlı problemleri çözebileceğini açıkladı. Basın, halkın aleyhine zenginleşen toprak ağalarını, dinci ve muhafazakâr grupları ve fırsatçı işadamlarını ifşa etti. İşçiler, kendilerine grev hakkının ve daha çok özgürlüğün tanınmasını talep ediyorlardı. Doğu Anadolu'da, DP ile ilişkisi olduğu bilinen 200'ü aşkın toprak sahibi Sivas'taki bir kampa yerleştirildi (bunların büyük bir kısmı daha sonra serbest bırakıldı; yalnızca 52 Kürt toprak ağası kampta daha uzun süre tutuldu). Bazı aydınlar, cahil kesime yani köylülere seçme hakkı tanınmaması gerektiğini savunan manifestolar yayınladılar. Çiftçilere yardım amaçlı bir reformun ve okuryazarlığı artırmak için bir eğitim kampanyasının başlatılması da öneriliyordu.

DP'nin yürürlüğe soktuğu ve Atatürk devrimini baltaladığı iddia edilen tüm düzenlemeler iptal edildi. Laiklik ve milliyetçilik eski önemine tekrar kavuştu. DP'nin başlattığı pek çok ekonomik proje durduruldu. Dış politika konusunda bile, içinde bulunulan ekonomik zorlukların sorumlusunun Batı ile yapılmış olan askerî antlaşmalar ve Menderes'in Batılı güçlerden aldığı ekonomik destek olduğu düşünülüyordu.

İktidara gelmesinin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra, askerî hükümet, bir dizi reform gerçekleştirdi. Bunlar, darbenin demokrasiyi tekrar

kurmak ve iktidarı bir sivil hükümete bırakmak olduğu söylenen başlangıçtaki amacını bir hayli aşan reformlardı. Geçici hükümet, kalıcı olma eğilimindeydi. Cunta içindeki -görünüşe göre darbeyi asıl örgütleyenlerden oluşan- bir grup, siyasi partilere karşı bir söylem geliştirdi ve güçlü bir rejim kurularak, az gelişmişliğin son bulması için kapsamlı devlet düzenlemeleri yapılmasını önerdi. Siyasi söyleme yerleşen ve ırkçılığı, yabancı düşmanlığını andıran kuvvetli bir milliyetçilik, toplumsal adalet tartışmalarının yerine geçti.

Ordu, ilk dört ay boyunca pratikte hiçbir direnişle karşılaşmadı; bunun nedeni, askerî yönetimin geçici olduğuna inanılmasıydı. Halk, genelin esenliğine önem veren, tüm toplumsal gruplara eşit davranan ve sağlam temelleri olan demokratik bir rejimin kurulması için yeni bir anayasanın ve birtakım düzenlemelerin yürürlüğe girmesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Tüm bu hedefleri gerçekleştirmek için ordunun zamana ihtiyacı vardı ve halk, askerî yönetimin bir yıl için uzatılmasını -isteksizce de olsa- kabul etti. Fakat askerî rejimin kalıcı olmaya çalıştığı noktada, halk tepki gösterdi. Sözde “mesleki” sebeplerle 147 üniversite üyesinin işten çıkarılması, aydınlar arasında bir eleştiri dalgasının yayılmasına ve akabinde aydınların, askerî yönetime karşı çıkmalarına neden oldu. Askerî hükümet, hâlihazırda 7.000 subayı emekliye ayırdığında tepki çekmemişti. Oysa üniversite söz konusu olduğunda durum farklıydı. Üniversite, belli bir idari özerkliğe sahip bir kurumdu. DP’nin diktatörce uyguladığı politikaları eleştirmiş ve bunlara karşı çıkmıştı. Dolayısıyla demokrasinin ve özgürlüğün savunucusu olmuştu ve halk, üniversitenin bu işlevini tehlikeye sokan her türlü harekete karşıydı. Ordu, diğer benzeri durumlarda olduğu gibi, bu eleştirilere müsamaha gösterdi; basında yayınlanan ve bazı taraflara belli sınırları aşmamalarını öğütleyen birkaç uyarı haricinde, baskıcı metotlar kullanmadı. Askerî hükümet, özgürlüklere dikkate değer ölçüde saygı göstermiş ve ifade özgürlüğünü genişletmişti. Bu şartlar altında bile, halkın, demokratik ve manevi özgürlük ilkelerini tehlikeye sokacak kalıcı bir askerî hükümeti iktidarda görmek istemediği açıkça belliydi. Halk, tüm olumsuzluklarına rağmen çok partili sistemi, soyut kavramlara göre düzenlenen herhangi bir idealist, ahlakçı sisteme tercih ediyordu. Radikal subayların bu güçlü rejimi devam ettirme fikrini savunmaya başlamaları üzerine, orta sınıf ve köylü,

sivil bir rejim altında demokrasinin geri gelmesinde ısrar ederek yavaş yavaş tepki vermeye başladı.

Ticari çevreler de bankacılık işlemlerinin bloke edilmesini eleştiriyor, ticari şirketlerin finansal işlemlerinin denetlenmesi için girişilen çabalara karşı çıkıyor ve hükümetin, ekonomik yaşamı olumsuz etkileyen özel mülkiyetin güvensizliği meselesine bir son vermesini talep ediyordu. Bu gruplar hükümet ile yaptıkları çok sayıda toplantıda, işlemlerinin güvenliğinin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, kredilerin, ithalatın, bürokratik formalitelerin düzenlenmesi, vb. için bazı önlemler alınmasını talep etme şansı buldular. Ayrıca özellikle ticari sektörlerde olmak üzere ekonomik faaliyetler ciddi bir şekilde azalmıştı. Bunun sebebi siyasi istikrarsızlıktı. Nihayet 1960 yılının Temmuz ayında hükümet, işletmelerin kâr etmesinin ekonomik hareketlilik için vazgeçilmez olduğunu açıklayan bir bildiri yayınladı. Hiçbir şirketin denetlenmeyeceğini ve bu amaçla taşrada kurulmuş olan heyetlerin dağıtılacağını ilan etti. Bu bildirinin ardında yatan sebep, hükümetin aldığı kısıtlayıcı kararlar ve özellikle de ticari çevrelerin bu önlemlere karşı verdiği tepkiler nedeniyle yatırımların azalmış olması ve buna bağlı olarak işsizliğin artmış, üretimin düşmüş ve benzer olumsuz sonuçların alınmış olmasıydı.

İllerde, köylü ses çıkarmadan yalnızca somurtarak tepki veriyordu. Ara sıra, köylülerin kendilerine darbe hakkında nutuk çekmeye gelen gençlere gerçekten karşı çıktıkları oluyordu. Bunun yanı sıra, muhafazakâr İslamcılar tarafından örgütlendiği açıkça belli olan hükümet karşıtı gizli cemiyetler ortaya çıkarıldı; şehir ve köylerde tutuklamalar yapıldı. Özel raporlarda, köylünün devlet seviyesinde gerçekleşen gelişmelerin tamamen farkında olduğu ve diktatör rejimlere karşı çıkan herhangi bir lideri takip etmeye hazır olduğu belirtilmektedir. Köylü ve işçinin hükümete karşı olumsuz fikirler beslemesi, bu grupların kesinlikle DP yanlısı veya askerî rejim karşıtı olduğunu göstermez. Bunlar, ekonomik faaliyetlerini kısıtlayan ve geçmiş örneklerde görüldüğü gibi, belki de onları kendi amaçlarına alet etmek isteyen her türlü totaliter rejime karşı çıkıyorlardı. Diktatörlük rejimine karşı duyulan aynı nefreti, aydınlar arasında da gözlemlemek mümkündü fakat bu grubun tutumunun ardında bambaşka nedenler yatıyordu. Aydınlar DP karşıtı girişimleri genel olarak destekleseler de -kalıcı olmasını istemedikleri için- kendilerini yeni yönetimle

özdeşleştirmeyi de reddettiler. Cuntanın önde gelen üyelerinden birinin de belirttiği gibi, askerî hükümet hiçbir sosyal sınıf içerisinde bir üs kuramadı. Asker, demokratik sivil rejime geçiş süreci sorunsuz tamamlanana dek, halkın zımni onayıyla iktidarda kaldı.

Çeşitli çıkar grupları tarafından ifade edilen ekonomik görüşler, hükümeti başlangıçtaki projelerinde değişiklik yapmaya ve daha liberal bir politika benimsemeye zorladı. Otorite ve hükümet, hayatın değişmez gerçeklerini devlet otoritesinin üstün ahlaki amaçlarıyla çatışan bayağı meseleler olarak değerlendirip reddetmek yerine, bunlar karşısında pes etmek zorunda kaldı. Bu gerçekçi kararın alınmasında bazı subayların sahip oldukları güçlü demokratik tutumun etkili olduğu doğrudur. Fakat bu noktada, toplumsal gruplardan gelen ciddi baskılar da küçümsenemez. Önceki otuz yılda, böylesine otoriter düzenlemeler getiren bir hükümetin bu tür baskılarla engellenmesi mümkün olmazdı. Fakat şimdi, toplumsal gruplar öylesine güçlü varlıklar hâline gelmişlerdi ki, bunların faaliyetlerinin görmezden gelinmesi ciddi bir karmaşa yaratırdı. Demokratik rejime dönme kararı alınmasının diğer bir nedeni ise, demokrasi mücadelesinde etkin olan güçler dengesiydi. Bu nedenlerle, sivil hükümete ve demokratik düzene dönüş, bir uzlaşma sunabilecek ve tüm grupları en azından bir dereceye kadar tatmin edebilecek olan tek yoldu.

Bununla birlikte, totaliter bir rejimin kurulmasına mani olan en önemli güçlerden birinin, taşrada güçlü bir örgütlenmeye sahip olan CHP olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. İnönü'nün tek bir sözü, bu teşkilatın harekete geçmesi için yeterliydi. 1960 yılının Eylül ayında askerî yönetim içindeki radikallere karşı yürekli bir çıkış yapan İnönü, amaçlarının demokratik bir sistem kurmak ve ardından yönetimi sivillere bırakmak olduğunu hatırlattı. İnönü'nün askerî hükümeti, kendi konumunu ve çeşitli toplumsal sınıfların ordu karşısındaki durumunu tanımlamaya zorlayan bu konuşması, önemli bir etki doğurdu. Bu konuşmada İnönü, sivillerden ve askerlerden oluşan ve ordunun verdiği demokratik sözleri tutmasını güvence altına alan bir Kurucu Meclis'in oluşturulmasını talep ediyordu. Cunta içinde radikallerle ılımlılar arasındaki çatışma, en radikal on dört üyenin yurtdışındaki görevlere tayin edilerek tasfiye edilmesiyle sona erdi. "On dörtler" adı verilen bu grubun tasfiyesi, ordudaki ılımlılara bir zafer kazandırmış oldu ve normal sivil hükümete dönüş sürecini hızlandırdı. 1961

yılında oluşturulan Kurucu Meclis'in hazırladığı anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde referandum ile kabul edildi. Anayasa, (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki yasama organından oluşan) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Anayasa Mahkemesi'ni kurdu. Anayasa'da yargının bağımsızlığı ilkesi benimsendi; siyasi partiler, demokratik rejimin ayrılmaz parçası olarak tanındı ve son olarak laik, çoğulcu, sosyal ve ekonomik bir düzen tanımlandı. 15 Ekim 1961 seçimi sonucunda bir dizi zayıf koalisyon hükümeti kuruldu. Bunlar, tüm güçsüz yanlarına rağmen, iki başarısız darbe girişimine ve çeşitli baskılara karşı direnmeyi başardılar.

1960-65 yılları arasındaki darbe sonrası dönemde, toplumsal ve ideolojik gelişimin hızlandığı bir süreç yaşandı; bu gelişim, Türkiye'de cumhuriyet rejiminin temel ilkeleriyle de uyumluydu. Tüm toplumsal grupların görüşlerini ifade etme ve çıkarlarını savunma hakkı tanınmıştı. Bu durumda asıl zafer kazanan, köylünün de desteklediği yeni burjuvazi olmuştu. Kulağa ne kadar çelişkili gelse de, yeni burjuvazi, aydınların ve ordunun örgütlü direnişine ve uyguladığı baskıya rağmen, siyasi partiler ve Meclis üzerindeki eski gücünü tekrar kurmayı başardı.

Bir dizi yayın ve meslek kuruluşu, anayasacılığın ve parlamenter organların kutsallığını ve ekonomik liberalizmin yararlarını savunuyor ve devletçiliğe karşı çıkıyordu. Bu görüşün sözcülüğünü, genelde, eski DP üyeleri tarafından desteklenen Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) adlı iki partinin üyeleri üstlenmişlerdi. Bu sözcüler, iktidarın zor kullanılarak ele geçirilmesi hâlinde halkın fiziksel direniş göstermesi gerektiğini de savunuyorlardı. Diğer yanda, sayıca az olduklarının gayet farkında olan aydınlar, yavaş yavaş sosyalizmi benimsemeye başladılar. Aydınların gözünde sosyalizm, mülk sahibi grupların gücüne meydan okumayı ve hem hızlı ekonomik hem de sosyal adalete erişmeyi sağlayacak tek çözümdü. Birçok yayın ve teşkilat, örneğin Türkiye İşçi Partisi (TKP), sosyalist doktrinleri savunmaya başladı. Söz konusu doktrinlerin etkisi, aydınlarla sınırlı kalıyordu ve işçiler, köylüler ve en alt sınıflar üzerinde ancak çok küçük bir tesir yaratabiliyordu. 1963 yılındaki belediye seçimlerinde, TKP toplamda 37.000 oy almayı zar zor başardı; bu oyların büyük bir kısmı varlıklı kentsel bölgelerden geliyordu. Bu sözde sosyalist doktrinler belki bir nebze etki yaratsalar da hızlı bir başarı sağlayamadılar. Zira bunlar, Türkiye'nin gerçek sorunlarıyla ve ülkenin tarihsel gelişimiyle

organik bağlar kuramamışlardı. Bu doktrinler, esasında, bir süredir siyasi ve toplumsal üstünlüğünü kaybetmiş durumda olan geleneksel seçkinlerin siyasi taleplerine hizmet eden savlardı. Aydınlar -ki yöneticiler de bu sınıfa dâhildi- toplumda baskın hâle gelen yeni yapılara ve pragmatik felsefeye uyum sağlayarak kendilerine yeni bir rol tanımlamakta başarısız oldukları için, büyük ölçüde kan kaybetmiş durumdaydılar. Aslında, üstün güç konumunu kaybettikleri için, aydınların geleceği yeni kavramlar ve roller tasarlama becerilerine bağlıydı: En uygun çözüm, yeni burjuvaziyle ortak varoluş ve güç paylaşımı içine girmekti.

Aydınlar 1960 Darbesi'yle geçici olarak iktidara geldiler. Bununla birlikte, sonuç olarak, modern Türkiye'nin karmaşık sorunlarıyla başa çıkmak konusunda entelektüel ve profesyonel anlamda ne kadar yetersiz kaldıkları anlaşıldı. Yapıların -hükümet tarafından teşvik edilen ve sıklıkla yine hükümet tarafından yönlendirilen- tarihsel gelişimi, tüm toplumsal sınıfların kendi konumlarını ve diğerleri ile ortak işlevlerini yeniden değerlendirmelerini, kabullenmelerini ve ardından gerekli siyasi yapıları oluşturmalarını gerektiren bir noktaya varmıştı.

Burjuvazi, servetini artırmak için duyduğu büyük açlığı liberalizm ve anayasacılık sloganlarıyla dışa vuruyordu. Aydınların büyük bir kısmı ise, yirminci yüzyılda "yeni" bir toplum inşa etmek için sosyalizmin ve materyalizmin on dokuzuncu yüzyıldan kalma klişeleşmiş sloganlarını kullanıyordu. Günümüz Türkiye'sindeki siyasal ve toplumsal değişim, görece serbest ve ifade özgürlüğüne sahip bir ortamda hızla meydana geldi. Fikirleri yalnızca söze döküldüklerinde insanlar üzerinde bıraktıkları etkiden doğan güçlerine göre değil, yaşam ve toplum açısından sahip oldukları pratik değere göre yargılamak gerekir. Her bir toplumsal grubun gücü ve bu gücü kullanma kapasitesi, Türkiye'de siyasi yaşamın çehresini meydana getirmektedir. Hükümet ve otorite, artık eskiden olduğu gibi yalnızca ahlak ve erdem ideallerine hizmet eden olgular olarak değil, insanoğlunun kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları güç enstrümanları olarak görülmektedir. Türkiye'de güç politikası kavramı, yeni ekonomik, toplumsal ve politik ilişkiler biçiminde hayat bulmuştur. Günümüzde, (burjuvazinin savunduğu) liberalizm ve (aydınların savunduğu) sosyalizm gibi ideolojiler, Batı'da taşıdıkları anlama çoğu kez sahip değildir ve bu

grupların güç taleplerini gerekçelendirmede kullandıkları bir araç olmaktan ileri gitmemektedir.

Türkiye'nin ve Müslüman dünyanın kültürel arka planı da göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, bu gelişmelerin, toplumsal hayatı, tüm yönleriyle, sahip olduğu felsefeyle ve mümkün olan her düzeyde derinden etkileyen hakiki bir devrim olduğu anlaşılmaktadır. Bu gerçek değişimin tohumları, yeni güç ilişkilerinde ve bunları destekleyen sosyoekonomik temellerde aranmalıdır. Türkiye'yi bu yeni ilişkilerden doğan yeni bir modernleşme dönemi beklemektedir. 1960 Darbesi ile başlayan bu akım, büyük olasılıkla, daha ciddi devrimlerle devam edecektir.

Bu makalede yer alan ve -birtakım ufak değişikliklerle- otuz beş yıl önce ifade edilmiş olan görüşlerin doğru olduğu, zaman içinde ortaya çıkmıştır.

9. BÖLÜM / TÜRK DEMOKRASİSİ ÇIKMAZDA: İDEOLOJİ, PARTİ SİYASETİ VE ÜÇÜNCÜ ASKERİ MÜDAHALE

Askeri Müdahalenin Başlıca Nedenleri

Ordunun 12 Eylül 1980'de yönetime el koyması, Türkiye'de hem Cumhuriyet hem de demokrasi tarihi için bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Müdahaleyi hızlandıran bunalımlar öylesine derin ve karmaşıktır ki, müdahale ve bunun sonuçları hakkında iyi düşünülmemiş aceleci yargılamalar yapılması mümkün değildir.[297] Gazetecilerin ve Avrupalı hükümetlerin ısrarlı soruları karşısında Orgeneral Kenan Evren, Kurucu Meclis'in 1981 Ekim'inde toplanacağını açıklamıştır. Fakat ordunun iktidarı fiilen ne zaman bırakacağını cevapsız bırakmıştır. Sivil yönetime hızla dönülmesi için bir "takvim" oluşturulması talep ediliyor ve ordu böyle bir takvimin hazırlanması için samimi bir çaba sarf ediyordu. Fakat bu talep ve çabalar, darbeye neden olan sorunlar yığınının gerçekçi bir değerlendirmesine dayanmıyordu.

Askeri darbe, Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) hükümetinin mühim sorunları çözümlemekte başarısız kalmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştı. AP, (Kürt ayrılıkçıların da aralarında bulunduğu) solcular ile sağcılar arasında ufak çapta bir iç savaşa dönüşen terör olaylarını durdurmayı, yasamanın içinde bulunduğu tıkanıklığı aşmayı

(1980 senesinde Meclis'ten yalnızca bir avuç yasa geçirebilmişti) ve yüzde 100'ün üzerinde seyreden enflasyon oranını düşürmeyi başaramamıştı. Demirel'den evvel iktidarda bulunan Bülent Ecevit ve lideri olduğu Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) söz konusu sorunları çözümlememekte aynı sebeplerle başarısız olmuştu (CHP'ye ilerleyen bölümlerde tekrar değineceğiz). Ordudan gelen ısrarlı uyarılara karşın iki parti arasında bir koalisyon kurulmasına yönelik çabalar sonuçsuz kalmıştı.

Görünüşte orduyu harekete geçmeye iten en önemli olay, darbenin hemen öncesinde Milli Selamet Partisi (MSP)'nin Konya'da düzenlediği siyasal toplantı oldu. Bu toplantı, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde düzenlenen bir dizi benzeri gösterinin doruk noktası olmuştu. MSP'nin İslam'ın temel ilkelerine geri dönmekte kararlı olduğu anlaşılıyordu. MSP'nin selefi olan Milli Nizam Partisi (MNP) 1971 yılında kapatılmıştı. 1973'te kurulan MSP, İslam konusunda köktendinci özlemleri dile getiriyordu. Ulusal kimliğin yeniden kazanılmasını savunurken, toplumsal adalet, eşitlik ve kalkınma sözleri veriyordu. MSP, henüz kurulmuş bir parti olarak girdiği 1973 seçimlerinde toplam oyların yüzde 11,8'ini alarak etkileyici bir başarı kazandı. Böylece, parlamentoda 48 milletvekilinden oluşan güçlü bir grup kurdu. Ancak, 1977 seçimlerinde büyük bir güç kaybına uğradı. Bu seçim yenilgisinin nedeni, parti lideri Necmettin Erbakan'ı konumunu kaybetmemek adına ilkelerinden vazgeçmeye iten fırsatçılığıydı. Erbakan, kendisini bir anda siyasetin zirvesine taşıyan dinsel güçlerin gerçek doğasını anlamakta yetersiz kalmıştı. CHP ile flört eden Erbakan, 1974'te Bülent Ecevit ile koalisyon hükümeti kurdu ve sekiz ay sonra bu koalisyonun dışında bırakıldı. 1975-1978 arasında AP'nin liderliğinde kurulan koalisyon hükümetlerinin kâh destekçisi kâh ortağı oldu. 1979 ara seçimleri MSP'ye önceden uğradığı kayıpları kısmen de olsa giderme olanağı sundu. Senato için verilen oyların yüzde 9,7'sini almayı başardıysa da beş milletvekilliği için yapılan seçimlerde oy oranı yüzde 7,4'e düştü. 1977 seçimlerinde yüzde 35,5 olan oy oranını 1979 ara seçimlerinde yüzde 54'e yükselten AP ise Meclis'teki beş boş koltuğun tümünü kazandı. CHP'nin oyları ise 1977'deki yüzde 41'den 1979'da yüzde 29,3'e düştü. (Ayrıntılar için EK IV'ü inceleyiniz).

Erbakan'ın 1979'daki şöhreti birkaç sebebe bağlanabilir. Bunlardan bir tanesi, Erbakan'ın kendini Ortadoğu'daki Müslümanların davasıyla giderek

daha çok özdeşleştirmesiydi; İran İslam Devrimi'ni ve Arap devletlerinin İsrail karşıtı politikasını coşkuyla desteklemişti. Demirel'in bazı ekonomi ve eğitim politikalarına karşı çıkması ve eski ortağı CHP'den uzak durması da Erbakan'ın başarısında etkili olmuştu. Stratejilerinin açıkça başarı kazandığını gören Erbakan ve danışmanları, MSP'nin başarısının İslam'ın daha güçlü bir adanmışlıkla desteklenmesinde ve özgün köktendinci ilkelere dönüşte yattığına inanmışlardı. Onlara göre bu başarının diğer bir unsuru da Demirel Hükümeti ve Batı ile ilişkilendirilen büyük sermayeye ve liberal kapitalizme karşı daha kararlı bir muhalefet idi. Erbakan'ın geliştirdiği yeni siyasi strateji, daha geniş bir seçmen yelpazesine seslenmeyi hedefliyordu. MSP, İslamcı politika sayesinde, 1920'lerde Türkiye'de laikliği yerleştiren parti olan CHP ile ilişkisini koparttı. İslamcı politika, Erbakan'a CHP ile bağlantı kurmasından ötürü köktendinci İslamcıların gözünde lekelenen imajını düzeltme olanağı verdi. Diğer yandan, MSP'nin büyük sermayeye ve Batı'ya yönelik suçlamaları, Demirel'in partisinin reddedilmesini sağlıyor ve hem milliyetçilere hem solculara doğrudan bir çağrı niteliği taşıyordu.

Erbakan, başarısının önündeki en büyük engelin Demirel olduğunun farkındaydı. Ecevit başbakanlıktan istifa ederek istemeden de olsa 1980 seçimlerinden sonra Demirel'in bir azınlık hükümeti kurmasına neden olmuştu. Erbakan, Bülent Ecevit ile bir kez daha yakınlaştı ve önemsiz nedenlere dayandırdığı gensoru önergeleriyle Dışişleri Bakanı'nın görevden alınması için baskı yaptı. Basının abartılı övgüleri ve MSP'nin bazı örgütlerine sızdığı söylenen birtakım solcu gruplar arasında edindiği şöhret, Erbakan'ın kendine güvenini giderek artırıyordu. Bu güç hissi, Erbakan'a, Türkiye'deki siyasal durumun tartışılması amacıyla ordu komutanları tarafından kendisine yapılan çağrıyı geri çevirme cüretini verdi. Onuruna düşkün bir kurum olan orduya yapılan bu hakaret, Parti'nin yukarıda değindiğimiz Konya mitinginde meydana gelen olayların etkisiyle iyice ağırlaştı: Tahminlere göre, toplantıya Konya çevresinden gelenlerle birlikte yüz bin civarında kişi katıldı. Arapça yazılı bayraklar taşıyan göstericiler, şeriatın geri getirilmesini talep ediyorlardı. Bu arada Parti'nin gençlik örgütü olan Akıncılar, kusursuz bir düzen içinde yürüdüler. Ellerinde taşıdıkları pankartlarda İslam'ı yüceltiyor ve Erbakan'ı Türkiye'nin

gelecekteki kurtarıcısı olarak selamlıyorlardı. (Pankartların birinde şöyle yazıyordu: “lider, asayiş, dava için ölürüz.”)[298]

Terörist saldırılar, devlet otoritesinin hızla çöküşü, yüksek enflasyon oranları ve cumhurbaşkanı seçiminin kilitlenmesi nedeniyle Türkiye’nin çok boyutlu sorununun çözülmesi için yalnızca iki seçenek vardı. Birinci seçenek yurttaşların temel değerlerine hitap eden bir siyasi örgütün öne çıkmasını gerektiriyordu. Bu örgüt ortak simgeleri ve duyguları kullanarak yığınları harekete geçirecekti. Erbakan’ın partisi kültürel ve siyasal bakımdan toplumun temel İslami değerlerine hitap etmek ve ulusun kurtuluşu için ortak bir eylem cephesi oluşturmak için en uygun konuma sahip partiydi. Özünde radikal sağcı bir örgüt olmasına rağmen diğer partileri teslim almış durumdaki şiddetin dışında kalmayı başarmıştı. Örnek vermek gerekirse, MSP’nin gençlik kolları terörist saldırılara karışmamışlardı. Ayrıca parti programı bir yandan ekonomi politikası ve sosyal adalet konularında solun ilgisini çekerken, öte yandan tarih, kültür, ulusal kimlik ve kendini ifade etme gibi konularda sağa seslenebiliyordu.

Türkiye’de krizi sona erdirmenin ikinci yolu askerin yönetime el koymasıydı. Böylece Erbakan’ın şeriat çağrısı etkisiz kılınabilir, Cumhuriyet’in temel ilkelerine bağlılık pekiştirilebilir ve sivil demokratik düzenin yeniden kurulması için gereken temeller büyük olasılıkla korunabilirdi. Ordu, hiç şüphesiz, siyasal iktidarı ele geçirme konusunda pek istekli olmamasına rağmen eyleme geçmek için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Halk siyasal sistemin felç olması ve can güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle büyük bir memnuniyetsizlik içindeydi. Dolayısıyla henüz bir askerî müdahaleyi kabullenmeye tam olarak hazır olmamasına rağmen aslında bunun gerçekleşmesini bekliyordu.[299] Ordunun müdahale etme konusundaki isteksizliği, birtakım terörist gruplar tarafından zayıflık olarak niteleniyordu. Bu teröristler, özellikle radikal solcular, Türkiye Cumhuriyeti’nin “Türk’ün kendi etnik ismiyle kurduğu ilk ve son devlet” olduğunu ileri sürecek kadar küstahlaşmışlardı (buradaki amaçları, Atatürk’ün 1923’te ilk ulusal Türk devletinin kurulduğunu bildiren açıklamasıyla alay etmekti).[300] Darbe, yaz aylarında gerçekleşmesi beklendiği hâlde yapılmadı. Bunun üzerine halkın bazı kesimleri asayişi sağlayacak herhangi bir yönetim biçimini kabul etmeye hazır olduklarını dile getirmeye başladılar. Bu arada Meclis’teki siyasi liderler ülkede olup

bitenlerin hiç farkında değilmiş gibi hareket etmeye devam ediyorlardı. Küçümsenmesine değilse bile anlamını yitirmesine neden oldukları “demokrasi” adına parlamentoda birbirlerini hırpalıyorlardı.

Bir uygarlığın insanın hırsı ve kaprisleri sonucunda nasıl çökebileceğini görmek isteyen birinin Roma, Yunan veya Bizans tarihi hakkında yazılmış klasik eserleri okuyup uzağa gitmesine hiç gerek yoktu. Herhangi bir Türk gazetesini okuması veya devlet televizyonunun haberlerini izlemesi yeterli olurdu. Başka durumlarda nezaketi elden bırakmayan parti liderlerinin birbirlerini becerisizlikle, ahlaki çöküşle, yıkıcılıkla ve benzeri kötülüklerle suçladıkları sahneler medyada her gün yer alıyordu. Türk ulusu, yönetim yeteneği ve yöneticilerinin aydın niteliği açısından parlak bir geçmişe sahipti. Herkes böyle bir ulusun, geçmişteki başarılı liderlerin bu kötü taklitleri (“epigon”ları) tarafından sahneye konan bu üzücü oyunu daha ne kadar izleyebileceğini merak ediyordu. Bu “epigonlar” ki, ulusun başına gelmeleri ancak politik demokrasi oyunu ile mümkün olmuştu. “Biz sandıktan çıktık” sözü, bu oyunu çok iyi yansıtıyordu.[301] Atatürk’ün ismi âdet yerini bulsun diye zikrediliyor ve özellikle kendi partisinde, sanki artık mazide kalmış gibi görünüyordu.

Askerî Müdahale ve Sonrası

12 Eylül 1980’de ordu, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları’nın yönetiminde olaysız bir şekilde yönetime el koydu. Milli Güvenlik Konseyi tüm yasama ve yürütme yetkilerini üstlendi. Konsey, devlet başkanı ilan edilen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun ve darbenin beyni olduğu söylenen ve Konsey’in genel sekreterliğine getirilen Orgeneral Haydar Saltuk’tan meydana geliyordu. Orgeneral Saltuk, milli güvenliğin gözetilmesi amacıyla Anayasa ile kurulmuş olan daha önceki Milli Güvenlik Kurulu’nun da genel sekreteriydi. Aslında 12 Eylül Darbesi’nin hâlihazırda var olan bir anayasal organın yani Milli Güvenlik Kurulu’nun iktidara el koyması şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Bununla birlikte Milli Güvenlik Kurulu’nun bileşimi köklü biçimde değişmiş ve darbenin hemen ardından ekonomi, istihbarat ve benzeri alanlarda kurulan

komisyonlarla yetkileri genişletilerek bir süper hükümete dönüşmesi sağlanmıştır. Roma'daki Deniz Ataşesi Oramiral Bülend Ulusu başbakanlığa atandı ve çoğunluğu sivillerden oluşan bir Kabine kurdu.

Ordunun yönetime el koyması halkın büyük bir kısmı tarafından sevinçle karşılandı. Buna karşılık Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin Berlin'den gizli yayın yapan radyo istasyonu Bizim Radyo, MSP yandaşları başta olmak üzere kitleleri askerî darbeye karşı direnişe çağırdı.

Ordu tarafından yapılan ilk duyuru darbeye ivedilik kazandıran koşullar ve beklentilerle oldukça uyumluydu. Orgeneral Evren, 1973'ten bu yana tarafsız kalmaya özen gösteren ordu komutanlarının, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeleri ve gerekli politikaların benimsenmesi konusunda işbirliği yapmaları yönünde politikacıları defalarca uyardıklarını belirtti. Nihayet ordu müdahalede bulunmak zorunda kalmıştı zira;

"ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak bize emanet edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, iç ve dış düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikrî ve fizikî haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler... birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır... Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilmiştir."[302]

Orgeneral Evren'in açıkladığı üzere, Silahlı Kuvvetler, İç Hizmet Kanunu'nda kendisine verilen görevi yerine getirmek zorundaydı. Dolayısıyla ordu, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak amacıyla yönetime el koymuştu. [303]

Orgeneral Evren ordunun nihai amacının en kısa sürede yeniden demokratik düzene geçilmesi olduğunu üstüne basa basa belirtti. Bunun için bölücü ideolojilerle savaşacaklarını ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ruhuyla ve Atatürk ilke ve devrimleri ışığında ulusal birliği yeniden kuracaklarını açıkladı. Daha önceki Batı yanlısı politikanın izlenmesine devam edilecekti.

Türkiye'nin durumu her açıdan umutsuz göründüğünden askerî müdahale yurtdışında da memnuniyetle karşılandı. ABD, Latin Amerika'daki

darbelerin aksine bu müdahalenin insan haklarını ihlâl etmediğini açıkladı ve Türkiye'ye yardım etmeye devam etti.

Darbenin ardından ülkedeki tüm siyasi faaliyetler askıya alındı. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve altmış dokuz milletvekili tutuklandıysa da kısa sürede serbest bırakıldı. Öte yandan, ilk olarak tutuklanarak askerî bir tesise getirilen ve ardından serbest bırakılan Necmettin Erbakan, iki gün sonra tekrar tutuklandı ve bu kez çeşitli yasalara aykırı davrandığı gerekçesiyle yargılandı. Erbakan'a yakın duran bazı kişiler de tutuklanmıştı.[304] Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin lideri Alparslan Türkeş ise birkaç gün gizlendikten sonra teslim oldu. Yargı önüne çıkarılan Türkeş, o ana dek en az beş yasayı çiğnemek suçundan yargılandı. 1960'ta iktidarı ele geçiren askeri cuntanın önde gelen üyelerinden biri ve eski bir albay olan Türkeş'in darbe planları yapan sağ eğilimli subaylarla ilişkilerini sürdürdüğünden şüpheleniliyordu. Gerçekte, sağcı bir darbe tasarladığı suçlamasını ortaya atan kişi, Türkeş'in partisine katılan eski bir solcuydu. Şu ana dek bu suçlamayı destekleyen bir kanıt bulunamamıştır.

Ordu, hem solcu hem de sağcı teröristler ve yıkıcılar için toplu bir insan avı başlattı. Birkaç gün içinde birkaç bin kişi gözaltına alındı. Terör eylemlerine karıştıklarından kuşkulanılan ve üç ila dört büyük gruptan oluşan sağcı örgütlerin üyelerinin büyük bir kısmı tutuklandı. Genellikle sağcı gruplardan daha küçük boyutlardaki solcu örgütler, çeşitli Marksist politik etiketler taşıyan yasadışı gizli gruplara bölünmüşlerdi. Bu grupların pek çok üyesi de tutuklandı. Böylece terörist saldırılar büyük ölçüde azaltılmış oldu ve daha da önemlisi, devlet otoritesi, halkın güvenini geri kazandı. Anlaşılan o ki terörizm, gösterişli politik isimler taşıyan çok sayıda gençlik çetesi için olduğu kadar Bulgaristan'dan getirdikleri silahları bu gruplara pazarlayan tacirler için de esasen kârlı bir iş olmuştu. Öte yandan, kültürel ve toplumsal açıdan yabancılaşmış gruplardan gelen pek çok genç, sistemin adaletsizliklerine karşı ideolojiyi ve terörizmi kullanarak savaştılar veya savaşır göründüler. Bu gruplarının bazıları, etkinliklerinin yıllarca engellenmesinin ve finansal kaynaklara kolaylıkla ulaşabilmelerinin bir sonucu olarak ülke çapında örgütlenmeyi ve sağlam sistemler kurmayı başardılar. Edindikleri sorumluluk ve görev bilinci, "erdemlilik" hissini de beraberinde getirdi. Bu sayede hünerlilikleri, dayanıklılıkları ve çabuk iyileşme güçleri arttı.

Süleyman Demirel döneminde uygulanan ekonomi politikası ordunun yönetime el koymasından sonra da değiştirilmedi. Demirel liderliğindeki azınlık hükümetinin, 1980 başlarında Uluslararası Para Fonu tarafından uzun zamandır savunulan ve Türkiye'ye çok ihtiyaç duyduğu ivedi kredilerin verilmesi için önkoşul olarak belirlenmiş olan bir ekonomik paketi kabul ettiğini de belirtmek gerekir. Bu bir dizi ekonomik önlem arasından en önemlileri ekonomik büyüme hızının yavaşlatılması, zarar etmekte ve vergilerle desteklenmekte olan devlet girişimlerinin yeniden yapılandırılması, ihracatın artırılması için TL'nin değerinin düşürülmesi ve daha uygun bir yabancı sermaye politikasının oluşturulması idi. Türkiye'nin ekonomik tarihi açısından değerlendirildiğinde bu önlemler gerçekten de devrim niteliğindeydi. Bunların Türkiye'yi kaçınılmaz bir şekilde serbest piyasana ekonomisi ve kapitalizm kampına dâhil edeceğinden çekinen sol kesim bu önlemlere sert bir şekilde karşı çıktı. Devlet koruması altında zenginleşmiş olan devletçilik yanlısı gruplar ve girişimciler ise, gerçek yaratıcılığa dayanan girişimciliği özendiren programların benimsenmesinden çekiniyorlardı.

Devrimci İşçi Sendikaları Kurulu (DİSK) ekonomik istikrarsızlık yaratmak ve Demirel'in bu yeni politikalarını baltalamak amacıyla açık bir grev kampanyası başlatan örgütlerden biriydi. Yasadışı Türkiye Komünist Partisi'nin bir şubesi olmakla suçlanan DİSK, Sovyetler Birliği tarafından teşvik ediliyor ve aşırı solcu unsurları destekliyordu. DİSK'in, üyesi olan işçilerin ücretlerinin enflasyona paralel olarak artırılmasındaki rolü büyüktü. Fakat ücretlerdeki artış ekonominin gücünün çok ötesindeydi. Örneğin, bazı rafineri işçileri en yüksek kamu çalışanı maaşından üç kat fazla ücret alıyordu. (Gerçekte, 400.000 üyesi olan DİSK'in amacı 2 milyon kadar üyesi bulunan en büyük ve en eski işçi konfederasyonu TÜRK-İŞ'in üyelerini kazanmaktı). Askerî yönetim DİSK'in faaliyetlerini askıya alıp 350'den fazla yöneticisini tutukladıysa da bunların büyük bir kısmı serbest bırakıldı. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu da kapatıldı.

Ordu TÜRK-İŞ'in faaliyetlerine özgürce devam etmesine izin verdi ve Sadık Şide'yi Çalışma Bakanı olarak atadı. Ancak, darbeden evvel TÜRK-İŞ tarafından müzakere edilmiş olan bazı toplu sözleşmeler henüz yürürlüğe konulmamıştı. Ayrıca, çok ihtiyaç duyulan vergi reformu gibi ekonomik alanı ilgilendiren ve ivedilik taşıyan çeşitli konular çözüm bekliyordu.

Demirel döneminde Devlet Planlama Teşkilatı'nın başında bulunan Turgut Özal, askerî yönetim bakımından Devlet Bakanı pozisyonuna yükseltildi. Bu atama, ordunun düşürülen hükümet tarafından başlatılan ekonomi politikasını devam ettireceği anlamına geliyordu. Basında, Turgut Özal'a yönelik bir dizi örtülü sataşma ve ordunun ekonomik muhafazakârlığı ve işadamlarını kayıracağına dair yakınmalar yer aldı. Fakat bu sataşma ve şikâyetler henüz gözle görülür bir etki yaratmamıştı.

Otorite, Seçkincilik ve Demokratik Düzen

1980 askerî müdahalesi, Türkiye'de demokrasinin üzücü bir şekilde başarısızlığa uğraması sonucunda kaçınılmaz hâle gelen üçüncü darbe oldu. Bu müdahale, tıpkı daha önceki ikisi gibi, yalnızca Türkler için değil tüm Üçüncü Dünya ve Batı için de derin bir endişe kaynağı oldu. Bu askerî müdahale birkaç pratik sorun nedeniyle değil, Batı'ya ait tüm bir değerler, yapılar ve kurumlar sisteminin çöküşü sonucunda yaşanmıştır. Türkiye'de demokrasinin temellerinin yıkılma sebebi, özellikle rahatsız edicidir. Zira bu çöküşün sebebi halkın demokrasi ilkelerine karşı çıkması değildi. Demokrasinin temellerini yıkan, aydın kesimin aşırı unsurlarının demokrasinin getirdiği özgürlükleri kendi çıkarları uğruna sömürmesi oldu. Radikal ideolojilere sahip çeşitli gruplar, demokrasi yerine milliyetçi, sosyalist veya komünist rejimler kurmayı istiyorlardı. Bu tür rejimlerde öncelik demokratik hak ve özgürlüklere değil, çeşitli ekonomik ve sosyal hedeflere veriliyordu. Söz konusu grupların gözünde bu hedefler, kökleri siyasal demokrasiye uzanan herhangi bir tinsel veya ahlaki düşünceden üstün konumdaydı. Hiç şüphesiz, demokrasi Türkiye'de sosyal ve ekonomik ihtiyaçların dile getirilmesi için gerekli siyasal şartların oluşmasını sağlamıştır. Gelgelelim bu ihtiyaçların karşılanması talebi, ihtiyacın dile getirilmesini sağlayan ilke olan demokrasi karşısında öncelik kazanmıştır. Soldaki radikaller demokrasinin taleplerin karşılanmasında yetersiz kaldığını savunuyorlardı. Oysa Türkiye'nin 1946-1980 yılları arasında demokrasi ile yönetildiği dönemde yakaladığı ekonomik ve sosyal kalkınma seviyesi, tek partili sistemin uygulandığı 1923-1946 dönemindekinden oldukça yüksekti. Demokrasi rejimindeki "düşük" ekonomik kalkınma hızının, sosyal ve ekonomik modernleşmeye engel olduğu ve dolayısıyla siyasal demokrasinin sosyal ve ekonomik demokrasiyle bağdaşmadığı iddia ediliyordu. Bu, oldukça çelişkiliydi.

Burada kaçınılmaz olarak akla gelen soru, Türkiye gibi oldukça farklı yönetim ve toplumsal örgütlenme geleneklerine sahip ülkelerin siyasal demokrasiyi başarıyla benimseyip benimseyemeyeceğidir. Zira siyasal demokrasi, Batı kültürünün ve tarihinin bir ürünüdür. Yukarıda değinildiği üzere, Türklerin büyük bir çoğunluğu yalnızca demokrasi ilkelerini savunmakla kalmamakta, demokrasinin korunmasını ve tam anlamıyla uygulanmasını da istemektedir. Dolayısıyla, demokrasi rejiminin uygulanması ve idaresi ülkenin yönetim ve siyasi kültür gelenekleriyle uzlaştırılırsa, Türkiye'de demokrasi ruhunun yaşatılabilmesi mümkün olacaktır. Bu ifade, Türkiye'de demokrasinin Batı'da bilinenlerden farklı bazı araçlar kullanılarak uygulanmasına gerek olabileceği anlamına gelmektedir. Bu gereksinim ise, "demokrasi"nin kurallarından arındırılıp arındırılamayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Türkiye'de çelişkili bir durum söz konusudur: Sivil hükümetlerin (kapsamı ve anlamı ne olursa olsun) siyasal demokrasiyi uygulama veya koruma konusunda sürekli başarısız olması karşısında, asker, siyasal demokrasinin koruyucusu olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin durumu, Batılı siyaset uzmanlarınca kabul edilen ve demokrasinin sivil gruplar arasındaki karşılıklı taviz ve uzlaşmaların bir ürünü olduğunu savunan ortak görüşle çelişmektedir. Zira bu ortak görüşe göre demokrasi, bir ölçüde militarizmin panzehiridir. Demokrasi Türkiye'de yaklaşık otuz beş yıl evvel ilk defa kurulduğu günden beri üç ağır kriz geçirdi. Bu krizlerin üçü de tek bir nedenle, sivillerin iktidarda veya muhalefette uzlaşmayı ve bir arada var olmayı başaramamalarından kaynaklanıyordu. Ordu, demokrasiyi kurtarmak adına üç defa müdahalede bulunmak zorunda kaldı (1960'ta demokrasinin kurtarılması ancak demokratik düzene geri dönmeyi reddeden subayların zorla tasfiye edilmesiyle mümkün olmuştu).

Türkiye 1945-46'dan başlayarak, özgürlüklerin kısıtlandığı kısa ara dönemler haricinde, demokratik bir sistemle yönetildi. Türkiye nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan bir buçuk kuşak, demokratik sistemde yetişti ve demokrasinin değerlerini özümsedi. Dolayısıyla Batılı olmayan Türk kültürünün Batı demokrasisiyle uyuşmazmış gibi görünmesi ve Türkiye'de demokrasinin otuz beş yıl boyunca hayatta kalmış olması arasında açık bir çelişki bulunmaktadır. Aslında siyasal demokrasinin Türkiye'nin geleneksel siyasi kültürüne göre uyarlanması yoluyla bu çelişki şimdiye dek

giderilmiştir. Eğer Türkiye'de siyasal demokrasinin gelecek nesillere miras bırakılması isteniyorsa, bu çelişki giderilmeye devam edilmelidir. Türkiye'de devletin, yurttaşların güvenliğini ve siyasal haklarını korkusuzca kullanma özgürlüklerini güvence altına alan yasaları ve düzenlemeleri uygulayabildiği ölçüde demokrasi de başarılı olmuştur. Elbette, hukukun ve onu hayata geçirme gücüne sahip bir yönetimin varlığı dünyanın her yerinde uygar bir toplum için ön koşul niteliğindedir. Bu ön koşul, Türkiye'de daha da büyük bir öneme sahiptir.

İleri derecede bürokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, Türklere hem aşırı derecede düzenlemeler yapma hem de yasa ve düzenlemelere (bunları uygulayabilecek güce sahip bir devlet var olduğu sürece) saygı gösterme eğilimlerini miras bırakmıştı. Dolayısıyla, genellikle devlet müdahalesi aracılığıyla hızlı kalkınmayı ve totaliter rejimi savunan bazı partiler, geçmişte Türklerin en başarılı oldukları dönemlerin otoriter yönetim dönemleri olduğunu ileri sürdüler. Bu iddia, otorite ve otoriter rejim yandaşlığı ile gerçek anlamda diktatörlük arasındaki farkın ne olduğu şeklindeki klasik soruyu gündeme getirmektedir. Kanımca, Osmanlı ve Türkiye devletleri tarihte yalnızca otoritelerine meydan okunduğu zaman *otoriter rejimden yana* olmuşlardır. Batı'da ve Doğu Avrupa'da kullanıldığı anlamıyla totaliterlik, en kısıtlayıcı hükümetler döneminde bile Türkiye'de açıkça var olmamıştır. Türkiye'de demokrasi geleneksel yönetim ve otorite anlayışlarına bağlı olarak güç kaybetmedi. Aksine, rasyonalist ideolojiler aracılığıyla, geleneksel devlet ve otorite anlayışlarının (ve bunların mutlak egemenliklerinin) yerine bireysel ve çıkarcı yönetim ve otorite anlayışlarının getirilmesiyle zayıflama sürecine girdi. Gerçekten de Türkiye'de demokrasinin bazı kesintilerle de olsa başarıyla kurulmuş ve sürdürülmüş olması, yalnızca Türkiye seçkinleri arasındaki anlık çıkar ve fikir birliğinin bir sonucu değildir. Bu başarının nedeni, daha ziyade, geleneksel inançların, değerlerin ve ortak hareket biçimlerinin demokraside yer alan toplumsal uzlaşma, temsil ve oy verme gibi yöntemlerle örtüşmesidir.

Ancak sonuçta, demokrasiyi zayıflatan olgu halkın düş kırıklığına uğraması olmamıştır. Bu güç kaybı, daha ziyade, aydın seçkinlerin sosyal adalet, ekonomik kalkınma ve tarihin, kültürün ve dinin toplumdaki yerleri gibi konularda kendi aralarında bir anlaşmaya varamamış olmalarından

kaynaklanmıştır. Radikal solculara göre Türkiye'de parlamenter demokrasi, sosyal adaletsizliğin ve geri kalmışlığın sürdürülmesi anlamına geliyordu. Bu radikal sol gruplar, parlamenter demokrasinin toplumdaki yarı-feodal ilişkileri devam ettirerek zengin sınıfların daha da zenginleşmelerini sağlayan bir araç olduğunu da savunuyorlardı. Diğer yandan sağcılar, demokrasinin geleneksel toplumsal düzeni ve değerlerini yıktığını düşünüyorlardı. Yine sağcılara göre, demokrasi, çeşitli solcu gruplara milli bütünlüğü bozma ve yıpratma özgürlüğü veriyordu. Her iki tarafın radikalleri, demokrasinin "cahil yığınlar"a toplumun refahına ve geleceğine dair karar verme hakkı tanımasından şikâyetçiydi. Bu radikal gruplar, yalnızca kendi küçük maddi çıkarlarıyla meşgul olan bu "cahil" seçmenlerin kararlarının, parasal çıkarlar ve çeşitli güçlü gruplar tarafından kolaylıkla yönlendirilebileceğine dair sarsılmaz bir inanç duyuyorlardı.

Esas olarak 1965 sonrasında ortaya çıkan yeni seçkinler grubu, eskisinden büyük ölçüde farklıydı. Eski, geleneksel siyasal seçkinler, Cumhuriyet ve hükümetle bağlantılarına veya sahip oldukları yüksek eğitim derecelerine, aile geçmişlerine, refah düzeylerine ve buna benzer diğer özelliklerine göre bir statüye erişiyorlardı. Yeni seçkincilik anlayışı ise liderlik yeteneğine, devleti-toplumu bütünüyle etkileyen sorunları saptama, bu sorunları kendi öz meselesi hâline getirme ve uygun çözümler geliştirme becerisine önem veriyordu. Yeni seçkinlerin modernleşme yanlılarının aradığı liderlik niteliklerinin birçoğuna önem verdiği ve örnek aldığı şüphe götürmez. Yine de halkçılığa, sosyalizme ve kalkınmaya verdiği desteğe dayanan bu yeni seçkinlik, klasik Batı demokrasisinin fikirlerine gerçekten uygun değildi (bu makalenin son kısmında incelendiği gibi, CHP'nin ideolojik serüvenleri de bu ifadeyi doğrulamaktadır). Geleneksel aşiret ilişkilerinin veya dinsel bağların çözüldüğü bölgelerde yaşayan halk ise demokrasi konusunda bağımsız ve görece tutarlı bir siyasal tutum geliştirmişe benziyordu. Öte yandan, aynı bölgelerden gelen eğitilmiş gruplardan oluşan yeni seçkinler, geleneksel toplumdaki kırılmadan oldukça ters yönde etkilenmiş görünüyorlardı. Bunlar, Türkiye'ye uygun bir sistem olmadığını ileri sürerek demokrasiyi reddettiler ve bunun yerine totaliter bir rejimin getirilmesini talep ettiler. Bu talepte bulunan kişinin solcu veya sağcı olması yalnızca rastlantının ve çeşitli koşulların eseriydi.

Siyasal seçkinlerin iki ideolojik uçta kutuplaşmış olan siyasal partilerin etrafında toplanması, siyasal sistemi felç eden bir çıkmaz doğurdu. Bu nedenle ordu "dürüst bir aracı" olarak Cumhuriyet'in bütünlüğünü korumak için müdahalede bulunmak zorunda kaldı. Ordunun bu süreçteki rolünü ve işlevini belirleyen birçok unsur vardı. Bunların bazıları, ordunun devletle olan tarihsel ilişkisi ve ordu yöneticilerinin -nedenleri ne olursa olsun- Türk halkının büyük çoğunluğunun gönüllü olarak kabul ettikleri tek rejimin demokrasi olduğu yolundaki inançlarıydı. Diğer bir unsur ise ordunun, kendini seçkinler hiyerarşisinin en üst basamağında görmesiydi ve bu yargı sivillerinkinden farklı bir "seçkincilik" tanımına dayanıyordu. Türk tipi demokrasinin gelişiminin kavranması ve gelecekte izleyeceği muhtemel yolun tahmin edilebilmesi için Türkiye'nin siyasal sisteminde ordunun rolünün anlaşılması özellikle önemlidir.

Ordunun Tarihsel Konumu ve Nüfuzu

Türkiye'de ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüzyıllık tarihi ve Cumhuriyet dönemi boyunca varlığını kesintisiz biçimde sürdürebilmiş olan tek kurumdur.[305] Ordu en başından beri devletle öylesine yakın ilişkiler içinde olmuştur ki, devleti ordusuz ya da orduyu devletsiz düşünmek mümkün değildir. Osmanlı tarihi ve -1950 ile 1960 yılları arasındaki pek önemli dönem hariç olmak üzere- Cumhuriyet dönemi boyunca devlet başkanı her zaman bir asker olmuştur. Siyasal dönüşüme tarihsel bir perspektiften bakılırsa, Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde reformları tasarlayıp uygulayanların ordu mensupları olduğu görülmektedir. Zaten on sekizinci yüzyılda köklü bir reform yaşayan ilk kurum ordunun kendisi olmuştur. Üstelik yenilikleri özümserken -toplumun diğer kesimlerinden farklı olarak- kimlik krizine girmeyen ve tarihsel sürekliliği açısından zarar görmeyen tek kurum da ordu olmuştur. Ordu yeni değerlere ve koşullara uyum sağlayarak bağımsız tarihsel kimliğini korumuştur. Örnek vermek gerekirse, kendi gelenek ve değerlerini gözden çıkarmadan da en ileri teknolojiyi benimsemeyi ve kullanmayı başarmıştır.

Osmanlı yönetimi sivil işlevlerini yürütürken bile esas olarak ordunun elindeydi zira üst düzey yöneticilerin hepsi ordu kökenliydi. Buna rağmen toplum hiçbir zaman militarize edilmedi. Ordunun iktidar üzerindeki denetimi ve onunla olan ilişkisi 1855'te zorunlu askerlik uygulamasının

başlamasından sonra dahi sürdürüldü. O tarihten sonra askerlik hizmeti bir tür eşitleyici etki yarattı çünkü askere alınan herkese toplumsal kökenine ve statüsüne bakılmaksızın eşit muamele ediliyordu. Cumhuriyet döneminde ise eğitimli kişiler askerlik eğitimlerini yedek subay olarak alıyor fakat gönderildikleri kışlalarda diğerleriyle eşit muamele görüyorlardı.

Türk subayları orta ve aşağı sınıflardan ve bazen de köylü sınıfından gelirlerdi ve bu durum günümüzde de geçerlidir. Buna rağmen geldikleri sınıflardan biriyle veya herhangi bir oligarşi ya da aristokrasi ile (ki bu iki sınıf Türkiye'de zaten yoktur) ideolojik olarak özdeşleşmemişlerdi. Dolayısıyla Türk ordusu siyasal olarak belli bir sosyal sınıfla değil yalnızca devletle özdeşleşmiştir ve bu açıdan Latin Amerika'daki veya komşu Yunanistan'daki ya da diğer savaş öncesi Balkan devletlerindeki ordulardan farklıdır. Ordu mensupları birey olarak ele alındığında, bunların toplumun ayrılmaz bir parçası olmaya devam ettikleri görülür. Ordu devlet gücünü kullanmaya kalkıştığında bunu kendi çıkarı için veya belli bir sosyal grup adına değil devletin bütünlüğünü korumak amacıyla yaptı. Tabii böylece kendi rolünü ve konumunu da güvenceye almış oluyordu. Devletle bu şekilde özdeşleşmesi ordunun günlük siyasal çekişmelere karşı görece bağışıklık kazanmasını sağladı. Bu özdeşlik aynı zamanda orduya devleti savunma mazeretiyle müdahalede bulunma konusunda neredeyse sınırsız bir yetki vermektedir. Elbette böyle bir devlet tipinin ideal olup olmadığı sorgulanabilir. Fakat bu konuların incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır.

Ordunun devletle, reformlarla ve toplumun tamamıyla özdeşleşmesi, nihayet Cumhuriyet'in kurulmasıyla sonuçlanan Kurtuluş Savaşı (1920-1922) sırasında pekişti. Askeriyeden gelen ve mücadelede yaşamsal bir rol oynayan Mustafa Kemal, yeni devletin simgesine dönüştü. Bu devletin yaşatılması, ordunun temel sorumluluğuydu. Ordu bu yeni devleti ve modernleşme reformlarını Atatürk'ün mirası olarak görüyordu. Fakat ordu mensuplarının ordudaki görevleri süresince siyasette yer almaları yasaklanmıştı. Atatürk de ancak 1919'da ordudan istifa ettikten sonra siyasete atıldı. Yine de ordu mensuplarına getirilen bu kurala bireysel olarak karşı çıkan bazı subaylar her zaman var oldu. Fakat bunlar bir azınlık olarak kaldığından kolaylıkla etkisiz hâle getirilebildiler.

Muhalefet partilerinin var olması ve toplanma özgürlüğünün ve ifade özgürlüğünün tanınması gibi demokrasi ilkeleri, eski bir ordu komutanı olan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlık döneminde 1945-46'da kabul edildi. Fakat bu kararın resmen alınmasından evvel İsmet İnönü ordu komutanlarına danışıp onların onayını istemişti. Kendisiyle yaptığım bir görüşmede, İnönü, ordunun onayını siyasal partilerin Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı davranmayacaklarına dair komutanlara güvence vererek aldığını belirtmiştir. Ordu şeflerine, demokratik düzeni korumanın ordunun görevi olduğunu söyledi. Diğer bir deyişle, her ne kadar Atatürk'ün mirası olan kural kapsamında siyasetle doğrudan uğraşması yasaklanmış olsa da, ordu hem devletin hem de yeni kurulan demokratik düzenin muhafızıydı. Bu şekilde Türkiye'de demokrasi ordunun açık onayı ve desteğiyle doğmuş oldu.[306]

Türkiye'de çoğulcu bir sistemin, sivil yapı ve süreçlerin ordunun denetimi dışında gelişmiş olması, elbette zaman zaman ordunun geleneksel tutum ve değerlerine meydan okumuş ve hatta bunlarla çatışmıştır. Bununla birlikte, bu çatışmanın yarattığı gerginlik daima kontrol altında tutulmuştur. Uzun vadede Türkiye'nin sosyal ve siyasal sisteminin tümüyle sivil bir düzene dönüşmesi kaçınılmazdır. Gerçekten de Türkiye'nin 1950'den beri geçirdiği siyasal krizlerin çoğu bu dönüşüm sürecinden kaynaklanmıştır. Burada akla gelen soru, bu dönüşümün şiddet ve eski düzenin tamamen yıkılması yoluyla mı yoksa eski düzenin yerini sessizce yenisi alarak, kademeli bir şekilde mi gerçekleşeceğidir. Şimdiye dek yaşanan deneyimlerden çıkan sonuç, aşamalı ve görece yumuşak bir değişim süreci için en uygun aracın demokrasi olduğudur. Ordu, başarıyla tamamlandığı takdirde Türkiye siyasetinde ordunun sahip olduğu geleneksel role de son verecek olan bu dönüşüm sürecinde kilit rol oynamıştır. Türkiye'de yaşanan bu aşamalı dönüşüm süreci ordunun yönetime müdahaleleri ile hızlanmış görünmektedir. Zira askerî müdahaleler, ordunun demokratik düzendeki rolünün tanımlanmasına ve çeşitli anayasal ve yasal araçlarla demokratik süreçlerin sağlamlaştırılmasına neden olmuştur. Müdahalelerin tümü siyasal partiler arasındaki yıkıcı çekişmeler ve Cumhuriyet'in bütünlüğüne yönelik tehditler tarafından tetiklenmiştir.

Askerî Müdahalelerin Kronolojisi

27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi esasında aydınların, bürokrasinin ve ordunun bir tepkisiydi. Bu tepki, yükselmekte olan sivil bir düzene, serbest girişimcilik sistemine ve geleneksel seçkinler düzeninin Adnan Menderes ve Celal Bayar önderliğindeki Demokrat Parti (DP)'nin politikalarıyla yıkılmasına yönelikti. Darbeden evvel öğrenciler gösteriler düzenliyor ve CHP'nin genç üyelerinin önderliğinde etkili bir yer altı faaliyeti yürütülüyordu. Müdahaleyi tetikleyen olay ise Menderes'in muhalefeti sindirmek amacıyla orduyu kullanmaya kalkışması oldu. CHP ve başkanı İnönü, DP'nin ve özellikle de Başbakan Menderes'in muhalefeti tasfiye etmek ve böylece demokrasiye son vermek niyetinde olduğunu hissediyorlardı.

1960 darbesini düzenleyen, esas olarak binbaşılar, yüzbaşılar ve bir veya iki albaydan oluşan gizli bir örgüttü. Generaller bu gizli örgüte yalnızca darbeden kısa süre evvel ve darbenin ilk saatlerinde dâhil edilmişlerdi. Darbe sonrasında Türkiye'yi yöneten otuz sekiz subayın ideolojik eğilimleri (başta generaller olmak üzere yaşlı subaylar arasında yaygın olan) sosyal muhafazakârlıktan (birkaç kişide gözlemlenen) sosyal milliyetçiliğe ve (geri kalanlar arasında hâkim olan) bulanık sosyal demokrasi özlemlerine dek uzanıyordu. Güçlü bir hükümet kurulmasını savunan Albay Alparslan Türkeş liderliğindeki milliyetçi "Ondörtler" grubu sürgüne gönderilince sosyal demokratlar çoğunluğu oluşturdu. Ordu tüm DP milletvekillerini tutuklayarak Anayasa'yı ihlâl etmekten yargılanacakları Yassıada'da kurulan özel mahkemeye çıkardı. Bu, demokratik düzene indirilen sarsıcı bir darbe olarak tarihe geçti. Demokratlar çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar ve siyaset yapmaları yasaklandı. DP liderleri idam cezasına mahkûm edildiyse de yalnızca Başbakan Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan asılarak idam edildi. Böylece askerî darbenin yalnızca DP'yi hedef almış olduğu anlaşıldı. DP kapatıldı; dört milyon seçmenden oluşan üye ve yandaşları çeşitli küçük düşürücü isimlerle aşağılandı.

Güç kullanarak iktidar değişikliğini gerçekleştiren ordu, denetimi elinde tutuyor görünüyordu. Fakat gerçek güç CHP'nin eline geçmişti. DP'yi olduğu kadar CHP'yi de eleştiren "Ondörtler" de tasfiye edildikten sonra, güç tamamen CHP'de toplandı. 1961 Anayasa taslağını hazırlayan Kurucu Meclis neredeyse tümüyle CHP üye ve yandaşlarından meydana gelmişti.

CHP’nin Türkiye’de rejimin geleceği üzerine görüşleri partinin Araştırma ve Yayın Bürosu tarafından hâlihazırda yayınlanmış bulunuyordu.[307] Bu büroda Parti’nin genç üyeleri çoğunluktaydı. Bunların bazıları daha sonraları radikal sol hareketlere katıldılar ve *Yön* dergisinin yayınlanmasında yol aldılar. Bu dergi, Türkiye’de sol düşüncenin şekillenmesinde büyük bir rol oynadı. CHP liberallere, sosyal demokratlara ve kimi Marksistlere Menderes Hükümeti’ne karşı mükemmel bir sığınak sunmuştu. Zira Menderes Hükümeti, dengesiz gelir dağılımını veya diğer bir sosyal sorunu eleştirmeye cüret eden herkesi “yıkıcı” veya “komünist” suçlamasıyla cezalandırmaya hazır gözüküyordu. Gerçekten de toplumsal göçün ve enflasyonun artması sosyal sorunları giderek ağırlaştırıyordu. Bu durum, DP’nin 1957 seçimlerinde yaşadığı oy kaybında su yüzüne çıkmıştı. CHP halkın giderek büyüyen ekonomik ve sosyal sorularına odaklandı. 14 Ocak 1959’da toplanan CHP Kurultayı’nda bir “İlk Hedefler Bildirisi” kabul edildi. Bu bildiride DP’den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi’nin görüşleri de yansıtılıyordu. Bildiri’de siyasal açıdan liberal ve toplumsal açıdan eşitlikçi fikirlere yer veriliyordu. Daha sonra büyük kısmı 1961 Anayasası’na dâhil edilecek olan bu fikirleri aşağıda tartışacağım.

Özet olarak, kibarca “Zinde Kuvvetler” olarak adlandırılan genç subayların eseri olan 1960 darbesi, DP ve üyelerinin demokrasi ve laiklik karşıtı, gerici ve tutucu oldukları için ülkeyi yönetmekten aciz oldukları fikrini yerleştirdi. Bundan hareketle, CHP ve diğer “ilerici” gruplar DP’nin izinden gidecek olanlara Anayasa’da ilan edilen ilkelere dayanarak daima karşı çıkacak ve meydan okuyacaklardı. Ayrıca ordunun “tutucular-gericiler” tarafından yönetilen her türlü iktidara karşı anayasal ilkeleri korumak için müdahale edeceğine dair örtülü bir kanı yerleşmişti. (Bu varsayım 1961’den beri geçen yirmi yıldır siyasal faaliyetlere damgasını vurmuştur. Anayasaya uygunluğunu -ne kadar zayıf kanıtlarla olursa olsun-bir şekilde ispat eden bir grubun, AP yönetimindeki bir hükümet veya yasa tarafından idare edilemeyeceği hissi yerleşmiştir. Bu grup da, genelde aydınlar veya CHP olmuştur).

1960 darbesinin, basının olumsuz tavrının ve DP’nin resmen kapatılmasının bu grubu oldukça gözden düşürdüğü ve dolayısıyla CHP’nin seçimlerde rahatlıkla çoğunluk sağlayıp tek başına iktidara geleceği varsayılıyordu. Fakat bu tahminlerin tamamen yanlış olduğu anlaşıldı. İlk

olarak, 1961 Temmuz'unda yapılan referandumda yeni anayasa ancak yüzde 66 oranında evet oyu alabildi. Hatta eğer normal bir sivil rejime geçmek için acele eden muhalefet liderleri yandaşlarını referandumda olumlu oy kullanmaya teşvik etmeselerdi, Anayasa reddedilebilirdi. İkinci olarak, CHP seçimlerde Meclis'te çoğunluk oluşturması için gereken oyu alamadı. CHP'nin rakipleri olan AP ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) DP üye ve yandaşlarının oylarından destek alıyorlardı. AP 158 ve YTP 65 olmak üzere, TBMM'deki 450 koltuğun 223'ünü bu iki muhalefet partisi kazandı. Normal olarak hükümeti de bu iki partinin kurması gerekirdi. Ancak ordu, karşıdevrimci olduğunu ileri sürerek buna direndi. Yalnızca 173 milletvekili çıkarmayı başaran CHP, hükümeti kurmakla görevlendirildi. Başbakan İnönü, AP ile CHP'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurdu. Başbakan İnönü bu koalisyonun dağılmasını önlemek için büyük çaba gösterdiyse de, hükümet ancak yedi ay yaşayabildi. Ardından İnönü, bu kez YTP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile bir koalisyon kurdu. Bundan sonra bağımsızların katılımıyla oluşturulan koalisyon hükümeti ise 1965'e dek hayatta kaldı.

Türkiye'de siyasal sıkıntıların temelinde hükümetlerin zayıflığı yatmaktadır. Hükümetlerin zayıflığının esas sebebi ise siyasal partilerin çoğunluğu sağlayamaması değildir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1961 seçimlerin AP ve YTP'nin aldıkları toplam oy çoğunluğa yaklaşmıştı. 1965 ve 1969 yıllarında ise AP tek başına çoğunluk elde etmeyi başarmıştı (bkz. EK IV). Ancak ortada psikolojiyle ilgili bir sorun vardı: Yalnızca bir-bir buçuk yıl evvel AP'nin selefi olan DP'ye karşı bir darbe gerçekleştirilmişti. Bu durumda iktidarı ve yeni anayasanın uygulanmasını AP'ye emanet etmek mantığa tamamen aykırıydı. AP'ye karşı öne sürülen teze göre, her ne kadar seçmenlerin çoğunluğunun onu tercih etmiş olmasına rağmen AP, tutucu ve çağdışıydı. Dolayısıyla çoğunluk partisinin iktidara gelmek için bir şekilde yetersiz olduğu savunuluyordu. Ayrıntılı ve nesnel bir şekilde incelendiği takdirde, AP'ye ilişkin bu kanının karşıtlarında yaratıldığı anlaşılacaktır. (Batı basını AP karşıtlarının bu görüşlerini genellemiştir. Zira Batı basını İslam'ı ve kültürel tutuculuğu hedef alan her eleştiriyi kabullenmeye hazırdır). Karşıtları ideolojik-kültürel bir "modernlik" anlayışına sahipken AP, "modernlik" ve "ilerleme" kavramlarını ampirik ve

ekonomik çerçeve içerisinde ele alıyordu. Bu fark, AP'nin sıkıntı çekmesine neden oldu.[308]

1961-1971 arasındaki on yıllık zamanın tümü partiler arasındaki ideolojik tartışmalarla yitirildi. Parlamento içinde ve dışında faaliyette olan güçler, hükümetin kurallara uygun şekilde kurulmuş olsa da Anayasa'ya aykırı davrandığını söyleyerek çalışmalarını engelleyebiliyorlardı. Basının ve üniversitelerin de desteğini alan bu tür gruplar, Anayasa'nın sosyal ve ekonomik hedeflere siyasal demokrasiden daha çok önem verdiğini iddia ediyorlardı. Öte yandan AP, seçmeninin haksızca iftiraya uğradığını ve anayasal haklarından mahrum bırakıldığını düşünüyordu. Bu nedenle de işbirliğine yanaşmıyordu.

12 Mart 1971 askerî müdahalesini yukarıda çizilen tablonun mantıksal bir sonucu olarak düşünmek gerekir. Bu müdahalenin başında, 1960 darbesinin aksine, Faruk Gürler liderliğindeki Genelkurmay Başkanlığı vardı. Faruk Gürler, büyük olasılıkla General Cemal Madanoğlu önderliğindeki bir grubun sol bir darbe yapacağından korkan demokrat milliyetçi subayları temsil ediyordu. (Cemal Madanoğlu'nun birtakım radikal aydınlardan tavsiye aldığı tahmin ediliyordu). Bu ikinci müdahalenin görünürdeki amacı, 1961 Anayasası'nın emrettiği sosyal ve ekonomik reformların yaşama geçirilmesini sağlamaktı. Asıl hedefi ise solcuların hükümeti ele geçirmelerine engel olmaktı. Gerçekten de 1965'ten sonra sol hareket yükselişe geçmişti. Bu sayede liberal sol gruplar üniversitelerin ve bazı sendikaların denetimini ele geçirerek basında, eğitimde ve bürokrasinin alt basamaklarında nüfuzlarını artırmışlardı. Tüm bu gelişmeler, Süleyman Demirel'in başbakanlığı sırasında yaşandı. Demirel'in lideri olduğu AP, 1965 ve 1969 seçimlerinde oyların çoğunluğunu kazanarak Meclis'te koltukların çoğuna sahip oldu. Fakat kurduğu hükümet (üniversite işgalleri, boykotlar ve solun yükselmesiyle birlikte artan şiddet eylemleri gibi) çeşitli yasadışı eylemlerle etkili biçimde savaşmak konusunda hem gönülsüz hem de yetersizdi.[309]

Ordu ve çok sayıda aydın, üniversitelerdeki ve basındaki memnuniyetsizliğin ve muhalefetin büyük ölçüde, hükümetin sosyal ve ekonomik reformları -ki bu reformlar arasında sembolik bir anlam kazanmış olan toprak reformu da vardı- gerçekleştirememiş olmasından kaynaklandığına inanıyordu. Dolayısıyla ordu öncelikle binlerce solcu ve

dinci eylemciyi tutuklayıp siyasal partileri kapatarak devlet otoritesini yeniden kurmaya çalıştı. Kapatılanlar arasında Erbakan liderliğindeki köktendinciliği temsil eden MNP ve aşırı solu temsil eden Türkiye İşçi Partisi (TİP) de vardı. (TİP ve isim değiştiren MNP Kısa süre sonra tekrar kuruldu). Ayrıca ordu bir dizi reform önerisi sundu. Asker, 1960 darbesinin aksine, bu kez kendilerini hiçbir siyasal partiyle resmen ilişkilendirmediler. Yeni atanan Başbakan Nihat Erim, CHP üyesiydi fakat göreve başlamadan evvel partisinden istifa etti. Sivil parlamentonun çalışmalarını sürdürmesine izin verildi. Ayrıca siyasetçiler toplu hâlde ne tutuklandılar ne de yargılandılar. Bu nedenle bazı yazarlar 1971 askerî müdahalesini "sivil darbe" olarak adlandırdılar.[310]

Aslında ordu Demirel'in partisini ve hükümetini hâlâ sanık olarak gördüğünü açıkça belirtmişti. 12 Mart muhtırasında parlamento ve hükümet şunlarla suçlanıyordu:

süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini ağır bir tehlike içine düşürmüştür.[311]

Ordu "anarşi tümüyle yok edilip asayiş tam anlamıyla sağlandıktan sonra" serbest seçimlerin yapılacağı sözünü verdi.[312]

Partiler askerî müdahaleye karşı çıktılar. Özellikle CHP, 1960'taki tutumunun tam aksine, bu kez müdahaleye açıkça karşı çıktı. Parti'nin yeni lideri olan Genel Sekreter Bülent Ecevit, askerî müdahaleyi oldukça sert bir şekilde eleştirdi. Parti'de "ortanın solu" ideolojisini yerleştirmeye çalışan Ecevit, müdahalenin bu ideolojik çabaları engellediğine ve CHP'nin seçimlerdeki şansını azalttığına inanıyordu. Hızlı ekonomik kalkınma ve sosyal değişim konularına (bu konuları daha sonra ele alacağım) yaptığı vurgu, CHP'nin gelecekte siyasette başarılı olma şansını yükseltmişti. Demirel'in giderek artan huzursuzluğun önüne geçememesi ve hükümet programını uygulayamaması, zayıf ve kararsız bir lider gibi görünmesine neden oluyordu. Başbakan'ın bu başarısızlığının asıl nedeni, muhaliflerinin Meclis'te ve mahkemelerde uyguladıkları oyalama taktikleriydi. Nihayet 1973 seçimlerinde oyların yüzde 33,3'ünü CHP ve yüzde 29,8'ini AP aldı. AP'den ayrılan bir grup tarafından kurulmuş olan Demokratik Parti, nispi

temsil sistemi sayesinde AP oylarının önemli bir kısmını almayı başarmıştı. Demokratik Parti’yi kuran grup, tam anlamıyla liberal bir ekonomi politikasından yanaydı; Demirel’in gelir dağılımında eşitliği sağlamak adına önerdiği bir vergi reformuna karşı çıkmıştı. CHP tek başına hükümet kuracak çoğunluğa sahip değildi ve daha önce de değinildiği gibi, destek için Erbakan liderliğindeki MSP’ye yöneldi.

1971 askerî müdahalesi hiçbir kalıcı sonuç üretemedi. Bunun başlıca nedeni büyük bir sosyal grubun veya siyasal partinin desteğini alamamış olmasıydı. Aslında, 1971 müdahalesi seçimle işbaşına gelmiş yasal bir hükümetin sırf reformları uygulayamıyor diye devrilmesini meşrulaştırdı. Böylece ideolojik mücadeleye istemeden de olsa destek vermiş oldu. Dolayısıyla bazı yazarların ifade ettiği gibi 1971 müdahalesinin “tamamlanmamış bir devrim” olduğu söylenebilir.[313]

12 Eylül 1980 darbesi ise, siyasal partiler arasındaki ilişkilerin çıkmaza girmesi, denetimden çıkan terörizmin yurttaşların can güvenliğini ortadan kaldırması, devlet otoritesinin parçalanması ve destek arayan küçük partilerin dinsel, etnik ve sosyal çatışmayı pompalaması gibi nedenlerle gerçekleşti. CHP lideri bile “ezilen” Alevilerin koruyucusu rolünü üstlenmişti. Demirel bir azınlık hükümetinin başında yine başbakan olarak bulunuyordu. CHP de sol ideolojik sapmalarla ve siyasal oportünizmle uçlanıyordu. Buna rağmen darbe doğrudan doğruya AP’yi veya CHP’yi hedef almadı. Ordu, şimdiye dek, herhangi bir siyasal ya da sosyal grupla bağlantısı olduğunu yadsımıştır. Kendini Cumhuriyet’in ve Kemalizm’in temel ilkelerine dayanarak yalnızca devlet, hukuk ve asayişle özdeşleştirdiğini daima savunmuştur. 1980 darbesi, şu açıdan 1971 müdahalesine benziyordu: Ordu, komutanların yönetimi altında harekete geçerek ideolojik eğilimleri olan bir grubun yönetimi ele geçirmesini engellemek için değil, rejimi kurtarmak ve Kemalist ilkeleri yeniden yerleştirmek amacıyla müdahalede bulundu (Türkeş ve yandaşlarının milliyetçi bir darbe hazırlığı içinde bulundukları iddiası henüz doğrulanmamıştır). Dolayısıyla asker, Atatürkçülüğün en temel değilse bile önemli ilkelerinden biri olan laikliğe özellikle yer vermiştir. Laiklik ilkesinin eski anlamıyla yeniden vurgulanması, CHP’nin, AP’nin ve diğer partilerin söylemlerindeki yeni din özgürlüğü kavramlarına ve şeriatın geri getirilmesini savunan MSP’ye karşı çıkış anlamı taşımaktadır. Daha önce de

belirttiğimiz gibi, CHP ile AP arasındaki en önemli ayrılıklardan biri laikliğin özgün biçimiyle sürdürülmesi konusuydu. CHP, 1965 sonrasında ideolojik açıdan giderek sola kaydı. Bunun sonucu olarak, laiklik tartışması giderek kapandı.

Ordu, 1971'dekinden farklı olarak, parlamentoyu dağıttı. Ancak yalnızca birkaç milletvekili, sıkıyönetim yasasına aykırı davranmak suçundan tutuklandı. Milli Güvenlik Konseyi, yürütme ve yasama gücünü tamamen kendi elinde topladı. Yasaların fiilen hayata geçirilmesi görevi ise çoğunluğu sivillerden oluşan bir kabineye bırakıldı. 1980 darbesinde ordu, yetki ve sorumlulukları daha keskin ve net biçimde dağıttı. Hukuk ve asayişi yeniden sağlamak, devlete otoritesini ve saygınlığını geri kazandırmak için gerekli gördüğü her şeyi yapmakta kendisine neredeyse sınırsız bir özgürlük tanıdı. Ordunun bu eylemlerinin nihai hedefi, sivil demokratik düzene geri dönülmesi için gerekli koşulları oluşturmaktı.

Ekonomik Değişim, Toplumsal Göç ve Terörizm

Türkiye'deki siyasal ve ideolojik çatışmayı kızıştıran olgu, geleneksel sosyal ve ekonomik düzenin bozulması ve bunun sonucunda yaşanan toplumsal yabancılaşma oldu. Toplumsal yabancılaşma, ülkede zaten var olan kültürel yabancılaşmanın yol açtığı güvensizlik duygularını iyice yoğunlaştırmıştı. Bir güvenlik hissi arayışıyla dinsel ve ulusal kimliğin yeniden vurgulanması, sağcı fikirleri özendirdi. Ekonomik değişimler ve toplumsal göç, yeni uyum ve gelir dağılımı sorunları yarattı. Bu ise, başta Marksizm olmak üzere sol ideolojilerin güçlenmesine yol açtı. Hem sol hem de sağ ideolojiler, sosyal olgulara bir açıklama getirmeye ve gelecek için bir bakış açısı geliştirmeye çalışıyordu. Bir kişinin bu ideolojilerden birini seçmesi, genellikle, bir rastlantının veya koşulların sonucu oluyordu. Ekonomik kalkınma ve iç göç, toplumsal değişimin en önemli nedenleriydi. Türkiye'de kalkınma, eğer kişi başına düşen gelir ve ulusal gelir, ulaştırma, okuryazarlık ve dernek sayısı temel alınarak ölçülecek olursa, kısa süreli duraklamalara karşın 1950-1970 arasında etkileyici boyutlara ulaşmıştı. Özellikle 1965-1977 yılları arasındaki gerçek ekonomik büyüme, yıllık yüzde 4 ile yüzde 9 arasında değişti. Türkiye, sürekli bir gerçek büyüne hızına sahip olan az sayıdaki gelişmekte olan ülkelerden biriydi. Bu çıkarımı tümüyle destekleyen istatistikî verileri burada tekrarlamaya gerek

görmüyorum.[314] Yalnızca, 1979'da kişi başına düşen gelirin 1946'dakine göre 12 kat arttığını ve 1200 dolara yükseldiğini söylemek yeterli olacaktır (Bazı ekonomistler farklı bir hesaplama yöntemi kullanarak bu rakamın 1.600 dolar olduğu sonucuna ulaşmaktadır). 1979 yılında okuryazarlık oranı 10-25 yaş grubu içinde yüzde 85'e yükselmişti. Türkiye'nin Batı, Güneybatı ve Kuzey bölgelerinin hayat standartlarındaki olağanüstü yükselme, salt ampirik gözlemle bile anlaşılabiliyordu. Fakat istatistiklerin ve hatta oy kullanma alışkanlıklarının da ortaya koyduğu gibi, Güneydoğu görece az gelişmiş hâldeydi.[315] Bununla birlikte ekonomik kalkınma, gerilim ve çekişme dolu bir ortamda gerçekleşiyordu. Bu ihtilafın bir tarafında hırslı ve yetenekli oldukları hâlde toplumsal duyarlılıktan yoksun girişimci gruplar yer alıyordu. Diğer taraf ise, yasalarla korunan, devlet vergileriyle finanse edilen ve bürokrasi tarafından yürütülen kamu sektöründen oluşuyordu. Bürokrasi de giderek artan şekilde ideolojik tavırlar takınıyordu.[316] Türkiye'nin ekonomik sistemi, özel sektör, kamu sektörü ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'ndan oluşan "karma" bir sistemdi (DPT'nin politik eğilimi ise, iktidar partisinin ideolojisine göre değişiyordu). Bu karma ekonomi, Türkiye'deki siyasal gerginlikten kısmen sorumluydu.

Ekonomik kalkınma sonucunda ülkenin geleneksel ekonomik ve toplumsal yapısında büyük değişimler yaşanmıştı. Serbest girişimi savunanlar ile devletçilik yanlıları arasındaki çekişme, bu derin değişimleri büyük ölçüde yansıtıyordu. Sanayileşme ve tarımda makineleşme yaşandı; özel veya devlete ait girişimlerle serbest piyasa ekonomisi benimsendi. Bu gelişmeler, üretim yöntemlerini ve üretici ile tüketici, işveren ile çalışan arasındaki ilişkileri çeşitli şekillerde değiştirdi. 1979'da işçi hareketi, iki buçuk milyon sendika üyesini kapsıyordu. Fakat işçilerin TÜRK-İŞ, Marksist DİSK, milliyetçi MİSK ve yeni doğmakta olan dinci bir grup arasında bölünmesi, yükselişe geçen işçi hareketini yarı yolda bıraktı. İşçi hareketinin yaşadığı bu yükseliş ve parçalanma, hem ekonomik ve sosyal değişimin gücünü hem de bölünmüşlüğü gözler önüne sermektedir. Bu araştırmada, dengesiz gelir dağılımı dâhil olmak üzere ekonomik kalkınmanın önemi, bunun geleneksel yapılarda ve eski değerler ve inançlar sistemlerinde yarattığı huzursuzluğa ve değişime bağlıdır (Araştırmacıların

dengesiz gelir dağılımına yaptıkları vurgu, bireysel ideolojik tercihlerine göre azalmakta veya artmaktadır).[317]

Kırdan kente göç hem köylerde hem de kentlerde yaşanan en sarsıcı toplumsal ve kültürel değişimlerin kaynağı oldu. Bu göç hareketi, ekonomik kalkınmanın bir sonucu olarak yaşandı. Göçe neden olan başlıca unsur ise, kırsal alandan gelen çok sayıda işçinin istihdam edilmesine dayanan inşaat sektörüydü. Kırsal bölgeden gelen göçmen yerleşimleri, Türkiye'nin büyük kentlerinin etrafında yığıldı. Bu durum, Türkiye'deki toplumsal ve siyasal değişime ve dolaylı olarak da siyasal huzursuzlukların doğmasına neden olan en önemli etmen oldu.[318] Türkiye'nin büyük kentlerinin nüfusu 1950-1980 döneminde büyük bir artış gösterdi. Ankara, İstanbul ve Adana gibi bazı büyük şehirlerin nüfusu üç katına çıktı. Bu artış büyük ölçüde kırdan kente göçün sonucuydu. Özellikle vurgulamak gerekir ki bu göç, salt coğrafi ve mesleki değişikliklerden fazlasına yol açtı: Gecekondudaki hayat, kırsal kesimden gelen göçmen ve ailesinin yaşam alışkanlıklarında köklü bir değişim demekti. Bu değişim, göçmenin yalnızca şantiyede veya sanayide yaptığı yeni bir iş türünü değil, ayrıca örneğin düzenli çalışma saatlerini, yeni tip sosyal ilişkileri ve hatta yeni beslenme türlerini de içeriyordu. Yine de geleneksel aile bağları, köydeki örgütlenme ve (yaşlıların ve büyüklerin yönetici konumda olmasına dayanan) önderlik modeli korunarak kent koşullarına uyarlandı. Bu nedenle gecekondudaki hayat 1975'e değin iyi örgütlenmiş, dayanışmacı ve oldukça istikrarlı oldu. Fakat toplumsal bir grup olarak gecekondu sakinleri, kentlilerin gözünde görece toplumdışı insanlar olarak kaldılar.

Gecekondudaki en önemli sorun gençlerin durumuydu. Doğal köy ortamından ve kültüründen koparılmış bu gençler, şehir hayatıyla bütünleşemiyorlardı. Kent yaşamının nimetlerinden yararlanma veya -düşük gelir ve eğitim düzeyi nedeniyle- toplumda yükselme olanağından mahrum kalan pek çok genç, sosyopolitik sistemden ve bu sistemin kültüründen soğuyarak uzaklaştı. 1973'e gelindiğinde gecekondular o denli çoğalmıştı ki bunlardan gelecek oylar, belediye seçimlerinin ve hatta genel seçimlerin sonuçları üzerinde artık hayati öneme sahipti. Taşıdığı bu siyasal önem nedeniyle gecekondu belli bir *de facto* (fiilî) yönetim özerkliği de kazanmıştı. Gerçekten de birçok bölgede gecekondu sakinleri, yerleşik nüfusa göre sayısal üstünlük sağlıyorlardı. Bu şekilde, genellikle kendi

adaylarını muhtar seçtirmeyi başarıyorlardı. Bu durum, ilk bakışta, gecekondu halkının kentsel ortamla tam olarak bütünleşmesini sağlayabilecek olumlu bir gelişme olarak algılandı. Ancak, siyasi eğilimlerde yaşanan bir kayma, bu bakışı değiştirdi. Önceleri muhafazakâr AP'ye oy veren gecekondudaki seçmenlerin çoğunluğu, 1973'ten sonra, çeşitli nedenlerle CHP'ye oy vermeye başladı. Bu sola doğru kayma, gecekondudaki eski, geleneksel liderler yerine genç bireylerin geçmesine izin verdi. Sosyal taban arayışındaki çeşitli militan öğrenci ve radikal parti grupları, hoşnutsuzluk içindeki gecekondu gençliğiyle hâlihazırda yakın ilişkiler kurmuşlardı. Benim bu konuda yaptığım çalışmada ortaya koyduğum gibi, ülke genelindeki oy oranı hiçbir zaman yüzde 3'ü aşmayan Marksist İşçi Partisi, 1975'te gecekondularda yüzde 10 oranında destek buldu.

Hükümet otoritesi parçalanmış durumdaydı. Ecevit Hükümeti de 1978-1979 döneminde gecekondu kesiminde yeni edindiği destekçilerini kaçırmamak için baskı yöntemlerine başvurmaktan çekiniyordu. Bu nedenlerle yeni liderler, kırdan gelen göçmen yerleşimlerini birer radikalizm yuvasına çevirme olanağı buldular. Bunların çoğu sol eğilimli olmakla beraber, sağcıların denetiminde bulunan bazı yerleşimler de mevcuttu. Çeşitli tehdit ve sindirme yöntemleri, en bağımsız fikirli ve yasalara saygılı gecekondu sakinlerini bile yeni liderlerin buyruklarına uymaya zorluyordu. Kürtler ve Kürt olmayanlar, Aleviler ve Sünniler arasındaki etnik ve dinsel farklılıklar politize edildi. Hem sağcılar hem de solcular, bu gruplar arasındaki farklılıkları kullanarak birbirine düşürdüler. Çoğunlukla gecekondularda başlayan bu tür politik kışkırtmaların sonuçlarının en iyi örnekleri, 26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta ve Çorum'da çok sayıda insanın öldürüldüğü olaylardır.

Gecekonduda yaşayanların büyük bir kısmının olayların dışında kalmayı becermiş olmasına rağmen, birçokları, radikal militanların egemenliği altına girmişti. Gecekondularda ve kentlerin şehirli bölgelerinde yaşayan topluma yabancılaşmış gençler radikal, militan ve terörist grupların her biri için kendilerine asker bulabilecekleri bereketli bir kaynak teşkil ediyorlardı. Çeşitli suçlardan hapis cezası almış sağcılardan ve solculardan oluşan bir grup genç üzerinde yapılan bir araştırma, bu kişilerin yaş, eğitim düzeyi vb. açısından pek farklı olmadıklarını ortaya koymuştur. Aralarındaki tek fark,

solcuların öğüt ve yardım için yoldaşlarına, sağcıların ise büyüklerine güvenmeleriydi (Sağcıların tavrı geleneksel eğilimlerinden ziyade sıkı disipline ve görece güçlü hiyerarşiye bağlanabilir). Aynı araştırma militanlığın ve radikalliğin ideolojik bağlılıktan ziyade, kısmen de olsa, yabancılaşmanın sonucu olduğunu göstermiştir. Araştırmada yer alan hapsedilmiş solcuların yüzde 39,2'si ve sağcıların yüzde 34'ü köyde doğmuştur. Ancak solcuların yüzde 60'ı ve sağcıların yüzde 63'ü hayatlarının büyük bölümünde elverişsiz koşullar altında kentte yaşamıştır. Bunların yine birçoğu okulunu yarıda bırakmıştır.[319]

Bu gruplar derinlikten, dayanışmadan ve halk desteğinden yoksundu. Bu durum, 1980 darbesinin ardından ordunun söz konusu grupların büyük kısmını tasfiye etmekte ve liderlerini tutuklamakta pek zorluk yaşamamış olmasından açıkça anlaşılmaktadır. Gerçekten de çok sayıda tutuklama, geçmişte hükümete bilgi vermekten korkan yurttaşlardan elde edilen istihbarat sayesinde gerçekleştirilmiştir.[320] Günde altı veya daha fazla insan cinayete kurban gidiyordu, yani iki sene içinde yaklaşık 3.000 cinayet işlenmişti. 1981 Ocak ayında ise, halkın yasa ve kurumlara duyduğu güvenin artması sayesinde, günlük cinayet sayısı bir veya ikiye düşürülmüştü.

Terörizm demokrasi fikrini ağır şekilde yaralayabilirdi. Zira yasal olarak örgütlenmiş gruplar zaman zaman teröre örtülü destek veriyorlardı. Örneğin kendisi hiçbir zaman kabul etmemiş olsa da, MHP'nin ve özellikle bu partinin gençlik gruplarının ve Ülkü Ocakları'nın çeşitli sağcı terörist gruplarla bağlantılarının olduğu ortaya çıkmıştır. Askerî darbeden sonra yapılan tutuklamalar da bu bağlantılara işaret etmektedir. Gelgelelim daha pek çok sağcı grubun da MHP'nin denetimi dışında örgütlendiği ve faaliyetlerde bulunduğu düşünülmektedir. MSP ve gençlik örgütü olan Akıncılar ise, terör eylemlerinin dışında kalmayı başarmışa benzemektedir.

Yasal olarak kurulmuş sol partilerin terörist gruplarla bağlantıları ise oldukça karmaşıktır. 1980'de Türkiye'de örgütlenmiş altı tane sol parti mevcuttu: Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Türkiye İşçi ve Köylü Partisi (TİKP), Devrimci Sosyalist Partisi (DSP), Türkiye Emekçiler Partisi (TEP) ve Birlik Partisi (BP).[321] Şimdiye dek bu partilerden herhangi birinin terörist örgütlerle doğrudan ilişki içinde olduğu açığa çıkmamıştır. Gerçekten de, Çin yanlısı TKİP yayınladığı *Aydınlık*

isimli günlük gazetede Sovyetler Birliği'ni Türkiye'deki terörün kaynağı olmakla suçladı ve her türlü şiddeti pek çok defa kınadı. Bazı sol terörist grupların da başlangıçta zararsız politik ve entelektüel örgütler olarak kurulduklarını unutmamak gerekir. Örneğin Devrimci Sol yani Dev-Sol'un kökenleri Dev-Genç'e ve Fikir Kulüpleri'ne uzanmaktadır. Dev-Genç radikal olduğu hâlde terörist olmayan bir öğrenci grubuydu. Fikir Kulüpleri ise başlangıçta bir tartışma grubu olarak kurulmuştu. Gerçek şu ki sol terör grupları, radikal sol partilerin politik doktrinlerini benimsemişlerdi. Bu doktrin, mevcut sosyoekonomik sistemi reddederek bunun yerine sosyalizmin veya komünizmin kurulmasını savunuyordu. Bu amaç uğruna, gerekirse devrim yapılmalıydı. Ayrıca bu politik doktrin, kendine muhalif olan tüm görüşleri faşizm olarak niteliyordu.[322] Bu grupların ortak ideolojik temeli ve nihai amacı Marksizm-Leninizm idi. Yürürlükteki demokrasi onlara, örgütlenme ve bu sistem yerine "gerçek" bir demokrasinin getirilmesinin gerektiğini savunan görüşlerini kamuya duyurma hakkını ve özgürlüğünü sağlıyordu. Solcu partilerin pek çoğu kamuoyu önünde terörizmi kınıyordu. Buna rağmen terör eylemlerinin ilk olarak sağcılar tarafından başlatıldığı ve solcuların yalnızca kendilerini savunmak için eyleme geçtikleri konusunda inat ediyordu.

İncelemeden çıkan nihai sonuç, yasal olarak örgütlenmiş aşırı sol ile terörist sol gruplar arasındaki farkın temel ideolojiden çok yöntemle ilgili olduğudur. Bu durum, terör olaylarının patlak vermesinden evvel çeşitli sol örgütlerde yürütülen yoğun tartışmalarda da belirtilmiştir. Bazı örgütler, mevcut sistem çerçevesinde uzun süreli politik eğitimi değil, *eylem*i yani devrimci faaliyetleri tercih etmiştir. Terörizmi işte bu örgütler başlatmıştır.[323] Aralarında yasal olarak örgütlenmiş partilerin üyeleri de bulunan bazı militanlar, Filistin Kurtuluş Ordusu'nun askerî kamplarında silah ve patlayıcı eğitimi aldılar ve bu ordunun saflarında savaştılar.

Türkiye'de yasal olarak kurulmuş birçok sendikaya, sol örgütlere ve yasadışı gizli örgütlere sızmış olan gerçek bir sol güç vardı. Bu, Sovyetler Birliği'nden destek alan bir yeraltı örgütü olan Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ydi. Öte yandan öğretmenlerin kurduğu TÖB-DER ve polislerin kurduğu POL-DER gibi sol meslek örgütleri de radikal siyasal partiler için kusursuz bir yandaş kaynağıydı. Bu kuruluşlar, devletin çeşitli birimlerine yerleştirdikleri partizan üyeler sayesinde devlet otoritesini etkisiz

kılabilecek güçteydiler. Ordunun yönetime el koymasının ardından tüm bu örgütler kapatıldı; liderleri tutuklandı (POL-Der daha evvel iç hizmet yasasına göre değişmek zorunda kalmıştı).

Sağcı teröristler ideolojik olarak etnik milliyetçilikten besleniyorlardı. Kendi açıklamalarına bakılırsa, “ulusun mevcudiyetini ve kutsal değerlerini” savunmak adına savaşıyorlardı. Sağcılara göre demokrasi, “bölücü sol”a koruma sağlıyor, milleti ve kültürü yok etme olanağı veriyordu. (Geleneksel kültüre ait pek çok gelenek, görenek ve değerin politize edilerek şiddet eylemlerinde kullanılması toplumbilimciler için ilginç bir durumdur. Örnek vermek gerekirse, kişisel onur, cesaret, arkadaşlara bağlılık ve kan davası gibi kırsal kesimden getirilmiş öğeler politik sadakat ülküsüne ve şiddet eylemine dönüştürülmüştü. Kasaba-köy davranış koduna ve değerlerine uygun olan bu yaklaşım, kırsal kesimden gençlerin terör eylemlerine çekilebilmesini sağladı).[324]

Ulusal Kimliğin Yeniden Tanımlanması: İslam, Milliyetçilik ve Batıcılık

Önceki bölümlerde, demokrasinin temellerini çürüten ekonomik ve toplumsal güçler genel olarak incelenmiştir. Siyasal sistemin güç kaybetmesinin diğer bir nedeni, toplumsal grupların demokrasiye farklı ve çoğunlukla fırsatçı bir tavır takınmış olmalarıdır. Bu grupların sosyal, kültürel ve ekonomik hak taleplerinin çatışması ve çoğunlukla aşırıya kaçması da siyasal sistemi zayıflatmıştır. Aslında, açıkladıkları hedefler ne olursa olsun, bu taleplerin çoğu, elli yıldır Türk toplumunu sürekli sarsmakta olan kültürel değişim karşısındaki rahatsızlığı yansıtıyordu. Bazen baş döndüren bir hızla gerçekleşen bu değişiklikler karşısındaki rahatsızlık, birikerek artmıştı. Köklü sosyoekonomik değişiklikler demokrasinin 1945’ten beri sağladığı özgürlüklerle birleşince geçmişi tartmak için elverişli bir noktaya varılmış oldu. Bu noktadan Cumhuriyet’in ilk yıllarında Atatürk reformlarının getirdiği değişiklikleri gözden geçirip değerlendirmek mümkündü.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan reformlar, eski değerleri ve inançları değiştirmeyi amaçlayan kültürel ve siyasal inkılâplardı. Bunların topluma maliyeti yüksek oldu. Yalnızca yabancılaşma, huzursuzluk ve sıkıntı değil, yeni özlemler de yarattılar. Dolayısıyla demokrasi, yalnızca hükümetlerin

değiştirilmesine yarayan basit bir teknik alet olarak görülmedi. Bundan ziyade demokrasi, kaçınılmaz olarak, toplumun sıkıntılarının dile getirilmesinde ve yeni amaçların belirlenmesinde kullanılabilecek bir araç olarak görüldü. Bu şartlar altında, siyasal alanda deneyimli ve dürüst kişilerden dahi tam bir tarafsızlık ve nesnellik beklemek gerçekçi olmazdı. Türkiye'de politikanın son yirmi yıldaki dinamiklerinin daha kolay anlaşılabilmesi için milliyetçiliğin yükselişinin ve dinsel uyanışın arka planını kısaca tartışacağım.

Hem Türkiye'de hem de Batı'da Atatürk devrimlerini -tıpkı padişahların kendi yönetimlerini niteledikleri gibi- değişmez olarak nitelemek alışkanlık hâline gelmiştir. Gerçekte ise demokrasinin yarattığı çeşitli değişiklikler ve politik ortam, Atatürk'ün bazı devrimlerinin tartışılmasını kaçınılmaz kılmıştı. Cumhuriyet yönetimi, hukuk sistemi, takvim, kılık-kıyafet, kadın hakları ve daha az önemdeki diğer devrimlere -birtakım küçük köktendinci gruplar dışında- meydan okuyan olmamıştı. (1950-1960 arasındaki dönemde CHP ile özdeşleştiğine inanılan Halkevleri, Köy Enstitüleri vb. bazı kurumlara karşı çıkılmış, bunlar kapatılmış ya da değiştirilmişti). 1945 sonrasında diğer tüm tartışmaları gölgede bırakan asıl mesele, laiklik olmuştur.

Bazı araştırmacılar laiklik sorununu Batı'nın İslam'a bakışıyla tam anlamıyla uyuşan bir açıdan ve oldukça yüzeysel bir şekilde ele almıştırlar. Türkiye'de dini saf dışı bırakmaya ya da etkisiz kılmaya yönelik tüm çabaları alkışlarken, Türkiye'nin dindar toplumunda İslam'ın yerini tanımlama çalışmalarını "gerici" olmakla suçlamışlardır. Eğitimli Türklerin dine yönelik tutumları da Batı'nın geleneksel bakış açısından pek farklı değildi. Aslında, Türkiye'deki laiklik yanlıları tarafından öne sürülen pek çok görüşün on dokuzuncu yüzyılda İngiliz ve Fransız devlet adamları ve misyonerler tarafından ifade edilmiş olan fikirlere bir hayli benzediğini söylemek yanlış olmaz.

Atatürk'ün laiklik kavramı, her şeyden önce din adamlarının gücünün kırılmasını, Halife'nin ya da yandaşlarının yönetimdeki etkisinin yok edilmesini ve modernliğin felsefi prensibi olarak "nedenselliğe dayalı akıl yürütme"nin benimsenmesini hedefliyordu. Bugün pek çok uzman, Atatürk'ten alıntılar yaparak onun gelmiş geçmiş en büyük Müslüman reformcu olduğunu ileri sürmektedir. Bu teze göre Atatürk, İslam'ın

başlangıçta sahip olduğu akılcı özü geri kazanmasını sağlamıştır. Böylece toplumlarını canlandırmaya ve çeşitli kurumsal değişiklikler yoluyla toplumlarının kimliğini korumaya çalışan diğer Müslüman liderlere örnek olmuştur. Bazı diğer uzmanlar ise, Türkiye'nin laiklik politikası altında giderek daha derin bir şekilde İslamlaştığına ve Sünnileştiğine dikkat çekmektedirler.[325]

Günümüzde laikliğin iki yönü özellikle ilgi çekmektedir: Birincisi, din ile devlet işleri arasındaki ilişki, ikincisi ise ulusal kimliğin tanımlanmasında dinin yeridir. Bazı köktendinciler haricinde Türkiye halkının yalnızca küçük bir kısmı günlük yönetim işlerinde devletin üstünlüğünü sorgular. Öte yandan, hem dindarlar hem de dindar olmayanlar, laikliğin ve İslam'ın Türk ulusal kimlik duygusu ve tarihsel süreklilik fikri üzerindeki etkisi konusunda derin kaygıları olduğunu ifade etmektedirler. Bir kültür olarak İslam'ın, Türk ulusal kimliğinin temeli olan halk kültüründen ayrılması kolay değildir. Laikliğin yerleştirilmesi amacıyla ibadet ve dinsel eğitim özgürlüklerine, gelenek ve göreneklere çeşitli kısıtlayıcı önlemler getirildi. Bunlar toplumun kültürel ve tarihsel kimlik duygusuyla çatışıyordu. Toplumun geleneksel, tarihsel belleği ve kültürel bağlılıkları reddedildi. Bu ise, Türk halkında, kültürel yabancılaşma hissi şeklinde akseden psikolojik bir rahatsızlığa neden oldu. Batı yanlısı bazı seçkinler, Batı sanatına, felsefesine ve edebiyatına yoğunlaşarak kendilerini toplumdan yalıtmaya çalıştılar. Bazı diğer seçkinler ise farklı bir Batıcılık türü olan Marksizm'i benimseyerek aradıkları açıklamayı ve kurtuluşu materyalist felsefede buldular. Ancak büyük çoğunluk, kurtuluşunu tarihe veya dine yönelmede keşfetti. Materyalist grup solcu, dine ve tarihe yönelen grup ise sağcı adıyla etiketlendi. Yine de her iki grubun yabancılaşma nedeni aynıydı. CHP'nin 1965 sonrasında gösterdiği halkçı-sosyalist yönelim, halkın genelinde İslam ülkelerindeki bağımsızlık mücadelesine beslenen sempatiyle birleşince, CHP eski laiklik kavramını giderek geride bıraktı (Yine de bu durum CHP'nin oylarında büyük bir artış sağlamadı). İslam üzerinde uygulanan resmî kısıtlamalar bir kez kaldırılınca veya gevşetilince, laikliğin yanlış uygulanması nedeniyle oluştuğu hâlde o ana dek derinlerde bekleyen huzursuzluk hemen yüzeye çıktı. Fakat bu huzursuzluk şeriat düzenine geri dönülmesi için açık bir talep şeklinde değil, toplumun gerçek kimlik ve tarihsel süreklilik duygusunun onarılmasını sağlama çabası olarak ortaya

çıktı. Dindar kimselerin İslam'a kesin olarak bağlı oldukları ve bu sebeple Atatürk'ün laik reformlarının reddedilmesi gerektiğini düşündükleri doğrudur. Zira bu kişiler, toplumun kültürel bütünlüğünün yeniden sağlanması için laik reformların reddedilmesinin şart olduğuna inanıyorlardı. Bununla birlikte, toplumun büyük çoğunluğunun asıl isteği, Türk kimliğinin tarihsel ve kültürel gelenekleri kapsayacak şekilde tanımlanması için bir yol bulmaktı. Bu çoğunluk, aynı zamanda, ulusal Türk devletinin modern yurttaşları olarak statülerini sağlamlaştırmayı da amaçlıyorlardı. Dine verilen önemin dindarlıktan çok pratik nedenlerden kaynaklandığı anlaşılıyordu. Toplumu bir arada tutan toplumsal ve kültürel çimentonun İslami gelenek ve göreneklerden türediği açıkça ortadaydı. Çoğunluk, demokrasinin, modernleşmenin ya da (Batıcılıktan farklı bir kavram olan) Batılılaşmanın, toplumsal dayanışmanın temel değerlerinin reddedilmesini veya hor görülmesini gerektirdiğine inanmıyordu. Aksine, çoğunluk, bu değerlerin Türklerin kültürel ve tarihsel mirasının bir parçası olduğunun kabul edilmesini istiyordu. Gerçekten de pek çok kişi tam anlamıyla modernleşmenin, demokrasinin, bilimsel ve maddi ilerlemenin hızlanması ve daha iyi dengelenebilmesi için dinsel ve manevi değerlerin korunması gerektiğini düşünüyordu.

Tarih konusundaki görüşler de aynı yolu izledi. Başlangıçta Atatürk ve arkadaşları, tarihsel olumsuzlukların baskısından kurtulmuş bir Türk kuşağı yetiştirebilmek adına Cumhuriyet'i Osmanlı geçmişinden kopardılar. Ne var ki toplumda tarihe ve tarihin ayrıntılarına duyulan ilgi giderek arttı. Zira demokratik rejimin ilk yıllarında yüzde 35 civarında olan okuryazarlık oranı, artarak günümüzde yüzde 75'e ulaştı (okuryazar olmayanların büyük kısmını yaşlılar oluşturmaktadır). Ayrıca yükseköğrenim kurumları da tarihsel araştırmalarını yoğunlaştırdılar. Böylece Cumhuriyet'in Osmanlı dönemi hakkında resmî olarak benimsediği görüşün çarpıtılmış ya da büsbütün yanlış olduğu netlik kazandı. 1919-1922 yılları arasındaki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın toplumsal-dinsel kökenleri üzerine yapılan belgesel araştırmalar, kitaplarda yayınlanarak geniş bir okur kitlesine ulaştı. Bu araştırmalar, aslında bu mücadelenin Cumhuriyet'in ilk tarihçilerinin belirttiklerinden çok daha fazla önem taşıyan toplumsal ve uluslararası bir olgu olduğunu ortaya koymuştur.[326] Ayrıca, Jön Türkler dönemi üzerine yapılan araştırmalar, Cumhuriyet döneminde ortaya atılan fikirlerin pek

çoğunun gerçekte 1908'de formülleştirildiğini göstermiştir. II. Abdülhamit'in hükümdarlığı, sultanın kötü şöhretine karşın, Cumhuriyet'in sosyoekonomik, demografik ve etnik temellerinin atıldığı bir gelişme dönemi olmuştur. Geniş bir yandaş kitlesine kavuşan Marksistler de, tarihsel materyalizme dayanan kendi fikirlerini doğrulamak amacıyla Osmanlı tarihini araştırmışlardır. Böylece kendilerini ister sosyalist ister milliyetçi olarak adlandırsınlar, çok sayıda eğitimli Türk, tarihsel süreklilik fikrini benimsemiştir. Bu kişiler, kendilerini Osmanlı geçmişiyle bağlantılı addetmiştirler. Toplumun büyük bölümü ise, bu duyguyu yüzyıllardır sezgisel olarak duyumsamaktaydı. Bu gelişmeler bir nevi kültürel ve toplumsal bütünleşme sağlamıştır. Ayrıca geçmiş ile bugün, değişim ile süreklilik arasında bir tür uzlaşma yakalanmıştır. İslamcılık üzerine yürütülen tartışmalar sayesinde gizli kalmış tarihsel ve kültürel bağlılıklar bilinçaltından bilinç düzeyine çıkmıştır. Böylece bu bağlılıklar değişen ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullar çerçevesinde tekrar ve daha açık şekilde ifade edilmiştir. Eski toplumsal örgütlenme biçimlerinin çökmesi, yeni toplumsal birlik ve beraberlik biçimlerinin oluşturulmasını kesinlikle gerekli kılıyordu. Kendi hiyerarşilerini ve değerler sistemlerini yaratan bu yeni biçimler ise, nihayet siyasal partilerin programlarına yansıdılar. Bu tartışmalar, aslında kimlik ve tarih konusunda oldukça yapıcı sonuçlar verebilirdi. Fakat MSP'nin dini, MHP'nin ise milliyetçiliği kendine teorik temel olarak seçmesi nedeniyle, bu tartışmalar keskin ideolojik çekişmelere dönüştü.

Türkiye'deki siyasal gelişmeler, ülkenin Batı ile olan ilişkilerinden ve idealleştirilmiş Batı imgesinin, geleneksel Batılılaşma ve Batıcılık kavramlarının yıkılmasından derinden etkilendi. Kemalizm'in asıl amacı, ulusal bir devletin çatısı altında maddi ve manevi modernleşmeyi veya "ilerleme"yi gerçekleştirmekti. Modernleşme (ilerleme) kavramı, medeniyet-uygarlık teriminin içinde yer alıyordu ("Uygarlık" yeni bir dilbilimsel buluştur). Batı, uygarlığın kaynağı olarak görülüyordu. Dolayısıyla Türkiye Batı'ya imrendi ve onu çeşitli yollarla taklit etti. Sık sık Kemalizm ile denk tutulan "Batılılaşma yoluyla modernleşme"nin yönü ve uzun vadeli etkileri konusunda bazı endişeler mevcuttu. Buna rağmen, devlet politikasının kolay kolay karşı çıkılamayacak temel ilkesi hâline geldi. Modernliğin-uygarlığın ana kaynağı olan Batı imgesi, 1950'li yılların

sonlarına dek korundu. Yükselişe geçen sol, İslamcı ve muhafazakâr milliyetçi hareketler ise bu görüşe meydan okuyorlardı. Türk milliyetçiliğinin toplumbilimcisi Ziya Gökalp'in "uygarlık"ı bilim, teknoloji ve bilgi temelinde tanımladığını unutmamak gerekir. Gökalp, dinsel etkilenmeler yaratarak çatışmalara yol açma riski taşıyan kültür alanını uygarlık tanımının dışarıda bırakmıştı.[327] Türkiye 1960'lı yıllara dek Batı ile veya komşularıyla hiçbir ciddi sorun yaşamadı. Bu nedenle idealleştirilen Batı imgesi varlığını bozulmadan korudu. Batı'yı model alan modernleşme hareketi de aynı nedenle hızını korudu. 1945-46'daki Batı ile ilişkilerde yaşanan kısa sürekli soğuma ve uzaklaşma haricinde Batı'ya bağlılık devam etti. Bu güçlü ilişkiler, Türkiye'nin ülkenin kuzey bölgesinden toprak ve Boğazlar'da üs talep eden Sovyetler Birliği'ni savuşturmasını kolaylaştırdı.[328] Türkiye 1952 yılında NATO'ya ve Avrupa'nın bazı sosyal ve ekonomik kurumlarına girdi. Böylece Türkiye'nin Batı yanlısı eğilimi iyice pekişti. Fakat Kıbrıs meselesi her şeyi değiştirdi.

Aslındas Kıbrıs meselesi 1959-60'ta Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerine ciddi bir zarar vermeden çözülmüştü. Ancak 1963 Aralık ayında Başpiskopos Makarios'un tek taraflı olarak kabul ettiği bir anayasa değişikliğiyle Kıbrıs'taki Türk toplumunu bazı anayasal haklardan mahrum bırakması üzerine sorun tekrar alevlendi. 1974'te Makarios'u sürgüne gönderen Yunan subaylar, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştiğini ilân etmeye hazırlanıyorlardı. O esnada Türk Ordusu duruma müdahale etti. Büyük ölçüde Washington'daki Yunan lobisinin kışkırtmasıyla harekete geçen ABD Kongresi, 1975'te Türkiye'ye askerî ambargo uygulama kararı aldı. Yunanistan, Türkiye'yi Kıbrıs'tan çıkmaya zorlamak istiyordu. Bu amaçla, bazen açıkça bazen de üstü kapalı bir şekilde Batı'nın geçmiş asırlardan beri kendine karşı beslediği iyi hisleri sömürdü. Balkanlar'da ve Orta Doğu'da Türkiye karşıtı önyargıların canlanmasını da sağladı (ABD'deki Yunan restoranları dahi, Kongre'ye yazılmış Türkiye karşıtı dilekçeleri müşterilerine dağıttılar). Kıbrıs'ın Rumlara bırakılmasından yanan olanlar, Müslüman Türkiye'yi dışlamaya yüzyıllar boyunca koşullanmış olan Hıristiyan Avrupa'nın kabul ve desteğini alacaklarından eminlerdi.

Batı, şu veya bu şekilde Yunanistan'ın tarafında yer aldı. ABD de Türkiye'nin askerî gücünü önemli ölçüde azaltan ve dolayısıyla ülkenin

birliğini ve bağımsızlığını tehlikeye sokan bir silah ambargosu uyguladı. Bu iki durum, tarif etmesi güç, oldukça olumsuz sonuçlar doğurdu. Batı'nın idealleştirilmesi sona ermişti. Artık Batı, sömürgeci geçmişi, emperyalist yayılması ve Türkiye üzerindeki kültürel hegemonyası nedeniyle eleştiriliyordu. İngiliz ve Fransızların sömürge imparatorluklarının parçalanması, Üçüncü Dünya'nın yükselişi ve Vietnam Savaşı'nın başlaması sonucunda o eski güçlü, uygar ve insancıl Batı imgesi iyice zayıflamıştı. Ekonomik olarak dışa bağımlı olduğu hâlde yalıtılan Türkiye, destek ve müttefik arayışına girdi. Bu amaçla gözlerini uzun süredir göz ardı ettiği Orta Doğu'daki Müslüman Araplara, sosyalist bloğa ve Afrika uluslarına çevirdi.

Türkiye NATO'nun ve çeşitli Batılı örgütlerin üyesi olmayı sürdürdü. Hatta Türkiye'nin Batı'ya olan ekonomik bağımlılığı daha da arttı. Batı Avrupa'da bulunan 1,2 milyon Türk işçisi, bu bağımlılığın bir göstergesidir. Türkiye'nin döviz gereksiniminin önemli bir kısmını bu işçiler karşılamaktadır. Gelgelelim Türkiye'nin sosyalist blokla, Müslüman ülkelerle ve Arap ülkeleriyle ilişkileri yoğunlaştıkça, Batı ile kurduğu ilişkiler zayıfladı. Ayrıca SSCB'nin askerî gücü giderek artıyordu ve Sovyetler, Afrika'ya ve diğer bölgelere başarıyla girmeyi başarıyordu. Bu durum, Batı'nın sorunları yüzeysel olarak yatıştırma politikasıyla, enflasyon ve terör karşısındaki beceriksizliğiyle, kararsızlığıyla ve özellikle de kendinden emin olmayan tutumuyla çelişiyordu. Bu çelişkinin açığa çıkması neticesinde 1970'lerde Türkiye'nin kendini Batı ile özdeşleştirme sürecinin sakatlayıcı bir darbe aldığı söylenebilir. Muhtemelen bu süreç hiçbir zaman eski gücüne kavuşamayacaktır.

Batı ile ilişkilerin bozulması ve Batı'nın modernite/uygarlık açısından mutlak bir model olmaktan çıkması, Türkiye'de her türden ideolojik gelişmeyi tetiklemiştir. Batı'yı model alırken kendine getirdiği çeşitli kısıtlamalardan nihayet kurtulan Türkiye, kendine yeni bir yol çizmek için yüzünü geçmişe döndü. İslamcılığın ve milliyetçiliğin yükselişi, MSP'ye ve MHP'ye psikolojik ve kültürel zemin sağladı.

Makalemin bu bölümünü, yukarıdaki görüşleri destekleyen bir Alman akademisyenin yazısından yaptığım alıntı ile sonlandırmak isterim:

"Aşırı sol ideolojilerin yani çeşitli Marksist grupların ve esas olarak MSP tarafından temsil edilen sağdaki köktendinci ideolojilerin Türkiye'nin

Batı'ya yönelişini sorguladıkları açıktır. Bu aşırı ideolojiler, Türkiye'nin NATO'ya ve Batı Avrupa'ya olan bağımlılığının artık ülkenin çıkarına olmadığını savunmaktadırlar. Hatta bu bağımlılığın ülkenin ekonomik ve toplumsal geleceğine zarar verdiğini düşünmektedirler."[329]

Gerçek şu ki Türkiye, Batı'yı biçimsel olarak daha az taklit ettikçe modernleşme konusundaki kararlılığını yükseltmiştir. Yine de modernleşme hareketini Batı'yı model alarak sürdürmüştür.

Anayasa Sistemi: Otoriteryanizme[330] Karşı Otorite

Türkiye'de demokrasinin başarısı olmasının hangi nedenlerle gerçekleştiğine değinmiştim. Bu nedenler devletin baskı yöntemleri üzerindeki denetimini kaybetmesi sonucunda devlet otoritesinin parçalanması ve de devlete ve yasalara duyulan geleneksel saygının yitirilmesi idi. 1961 Anayasası -bu sonucu hedeflemediği halde- bu siyasal parçalanmayı hızlandırmıştı. Aşağıda bahsedeceğim gibi, bu anayasa CHP'nin resmî ideolojisine dönüşmüştür. Sorun, birkaç cümlede özetlenebilir:

Türkiye'nin geleneksel sosyopolitik sistemi ve kültürü, tıpkı Orta Doğu'daki diğer birçok İslam ülkelerindeki gibi, ikiz kavramlar olan hiyerarşi ve hukuk üzerine kurulmuştu. Bu sistem ve kültür siyasî ve toplumsal kurumlarda somut hâle geliyordu. Otorite, hukukun bir uzantısı ve aynı zamanda tamamlayanıydı. Kurumun otoritesi, kurumu yöneten ve temsil eden bir kişide somutlaşıyordu. Kurumu, kurum adına otoriteyi uygulayan bu kişiden bağımsız düşünmek imkânsızdı. Sistemle özdeşleşmiş kişiler veya gruplar, bir kişide somutlaşan kurumsal otoriteyi kabul ediyor ve ona itaat ediyorlardı. Aile, aşiret ve zümre gibi çeşitli toplumsal kurumlar kendi bütünlük ve otoritelerini korumak için kendi ahlaki, psikolojik ve toplumsal araçlarına sahiplerdi. Devlet, bu toplumsal kurumların varlığını güvence altına alıyordu. Devlet yönetiminin elinde ise, kendi otoritesini korumada ve uygulamada kullandığı baskı yolları ve egemenlik gücü vardı. Dinsel otoriteye başvurmak zaman içinde formalite icabı uygulanan bir âdete dönüşmüş olsa da, devlet otoritesini asıl meşru kılan, dinsel hukuktu.

Hukuka ve otoriteye duyulan bu toplumsal saygı, yukarıda anlatılan koşullar altında geçen birkaç yüzyıl sonunda, köklü bir siyasî kültür hâline

geldi. Osmanlı Devleti'nin uzun yaşamı ve Cumhuriyet'in kırk yılı boyunca halkın büyük bölümü devlet otoritesi karşısında gönüllü olarak eğildi. Zira devlet otoritesinin kutsal olduğuna inanılıyordu. Halk arasında yaygın olan "devletin eli uzundur" deyişi, devletin sınırsız bir güce sahip olduğu yönündeki inancı yansıtmaktadır. Eski dönemlerde geleneksel devlet otoritesi sultanın kişiliğinde somutlaşmış hâldeydi. Bu otoriteyi yalnızca sultan, kutsal düzen adına uygulardı. Bu şekilde kişiselleşen otoritenin -sultanın kişiliğine bağlı olarak- kötü kullanıma veya lakaytlığa yol açabileceği ya da mükemmel bir düzenin kurulmasını sağlayabileceği şüphe götürmez.

Hem Osmanlı Devleti'nde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde özgürlüğün ve anayasacılığın tarihi, özünde, otoritenin kişisellikten arındırılması için sarf edilen çabalara dayanmaktadır. Bu çabalar, otoritenin elde edilmesini, kullanımını ve aktarımını kişisel olmayan ve Batı'dan alınmış kurallara bağlamayı amaçlamıştır. Seçkinler tarafından teşvik edilen "meşrutiyet"in neden liberalizmle eş tutulduğunu ve sultanın -veya otoriteyi elinde tutan diğer kişilerin- kişisel otoritesinden kurtuluş olarak görüldüğünü anlamak kolaydır (Despotluğa karşı eski İslami emirler sayesinde, bilinçaltında otokrasiye karşı bir yargı oluşmuştur). Otoritenin kişiselleşmesinden ötürü, "özgürlük" öncelikle ve her şeyin üstünde baskıdan, özellikle de fiziksel baskıdan kurtuluş olarak görülmüştür. Ancak gerçekleşsin ya da gerçekleşmesi muhtemel olsun "baskı", otoritenin doğal bir sonucuydu. Bu nedenle, baskıdan kurtulmak demek her türlü otoriteden kurtulmak demekti. Daha küçük devlet daha az otorite olarak anlaşıldı; buna yasaları uygulama ve asayişi sağlama otoritesi de dâhildi.

Kurumlar, kişiler, hukuk ve otorite arasındaki ilişkiler geçmişin mirasıydı. Bunlar bir gecede değiştirilemezdi. Dolayısıyla II. Mahmut ve II. Abdülhamit gibi gerçek Osmanlı reformcuları ve Atatürk, İnönü, Bayar ve Menderes gibi modern zamanların devlet başkanları, serbestlik yanlısı söylemlere sahip olmalarına rağmen eski, geleneksel, otoriter iktidar ve devlet kavramlarını korudular. Halk tarafından yüzyıllardır kabul edilen bu otorite geleneği, modern zamanlarda da güçlü bir yürütme organı aracılığıyla sürdürüldü. 1921 ve 1924 Anayasaları ve 1937'de yapılan anayasal değişiklikler, kuvvetler birliği ilkesi altında yürütmenin üstün konumunu koruyarak geleneksel otorite kavramına sadık kaldı. 1950'de

iktidara gelen DP ise, muhalefette olduğu dönemde verdiği tüm sözlere rağmen Anayasa’yı değiştirmedi.

1923-1960 yılları arasındaki dönemde kendine özgü görüşleri ve çıkarları olan çeşitli yeni toplumsal gruplar doğdu; sanayileşme süreci başladı; okuryazarlık oranı yükseldi; kentleşme hızlandı. Bunlar ve bunlarla ilintili daha birçok gelişme sonucunda, toplumun değişen niteliklerinin tanınması ve yürütmenin gücünü sınırlandıran bir anayasal sisteme geçilmesi yönünde ısrarlı talepler gündeme geldi. (Yürütmenin gücünün sınırlandırılması talebi, Başbakan Menderes’in 1950-1960 arasındaki DP iktidarı boyunca yürütme yetkisini sık sık kişisel amaçlarla ve keyfi olarak kullanmasına yönelik bir tepkiydi). 1960 yılındaki askerî müdahale CHP’ye ve yandaşlarına Kurucu Meclis’te denetimi ele geçirme ve 1961 Anayasası taslağını hazırlama olanağı sundu. Bu taslakta liberal siyasi özlemler ve sosyal istekler dile getiriliyor ve yürütmenin gücü mümkün olduğunca sınırlandırılıyordu.[331]

Yeni Anayasa, demokrasinin gerektirdiği bir mecburiyet olarak çeşitli grupların Meclis’te temsil edilmesini sağladı. Ancak sistemin özünü yadsıyanlara karşı sistemin savunulmasını sağlayacak bir mekanizma kuramadı. Anayasa’da bir dizi toplumsal hedef tanımlanıyor ve bunların vatandaşların hakları arasında olduğu bildiriliyordu. Ancak bu hedeflerin gerçekleşmesi, bir ölçüde güçlü bir yürütmenin var olmasına bağlıydı. Gerçekten de Anayasa’nın büyük bir kısmı (10. Madde-62. Madde) en gelişmiş ülkelerin anayasalarında bile yer almayan bireysel, sosyal ve politik haklara ve bunların korunmasına ayrılmıştı. Anayasa’da benimsenen temel ilke, kuvvetler ayrılığı fikriydi. Bu fikir, geleneksel otorite anlayışından ve Cumhuriyet döneminin önceki uygulamalarından ani ve radikal bir kopuşa neden oldu. Cumhurbaşkanının yetkileri öylesine indirgenmişti ki cumhurbaşkanı artık ne Meclis’in ne de Kabine’nin çalışmalarını etkileyemeyecekti. (Cumhurbaşkanı, yalnızca bazı olağanüstü durumlarda seçimlerin yenilenmesini talep edebilecekti. Bu, yalnızca, Kabine’nin on sekiz ay içinde iki defa istifa etmesi ve güvensizlik oyu alması gibi olağanüstü durumlarda mümkün olacaktı).

Siyasal partiler demokratik sistemin vazgeçilmez unsurları olarak görülüyordu. Azınlıkta kalan görüş ve çıkarların parlamentoda temsil ve ifade edilebilmeleri amacıyla nispi temsil sistemi benimsendi. Bunun bir

sonucu olarak ideolojik partilerin kurulması kolaylaştı ve hızlandı. Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri, toplumsal bir sınıfın diğeri üzerinde egemenlik kurmasını savunan örgütleri yasaklıyordu. Bu maddelere göre komünist partiler yasadışı sayılıyordu. Fakat uygulamada aşırı sağ ve aşırı sol partilerin kurulabilmesi için, "komünist" kelimesini ve sınıf mücadelesini çağrıştıran diğer birkaç belli başlı teknik terimi kullanmaktan kaçınmak yeterli oluyordu. Siyasal partiler yalnızca Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılabiliyordu.

Anayasa ayrıca katı bir yargı bağımsızlığı sistemi benimsemişti. Yasaların Anayasa'ya uygunluğunu yargılaması için Anayasa Mahkemesi kurulmuştu. Tüm idari kararların yargılanması için eski Devlet Şurası (on dokuzuncu yüzyılda Fransa'dan alınan ve idari mahkeme olarak kullanılan bir kurum) yerine Danıştay kurulmuştu. Bu kurum, resmî görevlilerin atanmasına ve görevden alınmasına vb. karar veren bir üst yargı birimi hâline getirilmişti. Danıştay, örneğin, akademik bir kurul tarafından mesleki uzmanlık sınavında başarısız bulunan bir adayın başarılı olduğuna hükmedebiliyordu.

Anayasa Mahkemesi'ni oluşturan yargıçlar, anayasacılığın gerçek doğasını yeterince kavramamış kişilerdi. Mahkeme'nin önüne gelen davalar dar bir bakış açısıyla oluşturulmuş yargı yöntemleriyle inceleniyordu. Gerçekte Anayasa Mahkemesi, sıradan hukuk davalarının görüldüğü bir son başvuru mahkemesine dönüşmüştü. Öte yandan Mahkeme sık sık Meclis'in çıkardığı yasaların Anayasa'ya uygunluğu hakkında karar veriyordu. Bir yasanın bazen belirli maddelerini bazen ise tamamını sıradan hukuksal ve siyasi nedenlerle iptal eden Anayasa Mahkemesi, parlamenter seçimleri neredeyse anlamsız kılıyordu.[332]

Bu aşırı liberal ve biraz da ütopik nitelikteki anayasanın zayıf yönleri kısa sürede açığa çıktı ve (başta AP tarafından olmak üzere) eleştirildi. Fakat bu eleştiriler sonuçsuz kaldı zira anayasada değişiklik yapılması katı kurallarla zorlaştırılmıştı. 1961 Anayasası'ndaki yetersizlikleri ciddi ve kapsamlı bir şekilde ele alan bir değişiklik önerisi, CHP tarafından reddedildi.[333]

Elbette Türk demokrasisinin tüm başarısızlıklarının suçunu Anayasa'ya veya Anayasa Mahkemesi'ne yüklenmesi doğru olmaz. Bununla birlikte, kurulan düzene karşı çıkan protestoların Anayasa'da tanınmış sosyal haklara dayandığı gerçeğini göz ardı etmek de mümkün değildir. Bu

toplumsal hakların yaşama geçirilebilmesi için kendini sosyal reformlara adamış güçlü bir yürütme organının varlığının şart olduğu unutulmamalıdır. Oysaki Anayasa, söz konusu sosyal hakları sıralarken, ülkenin bunları hayata geçirmek için gereken ekonomik güce sahip olmadığı gerçeğini hesaba katmamıştı. Bu nedenle güçlü bir yürütme organının kurulmasına da izin vermemişti.

Türkiye'de demokrasinin çıkmaza girmesinin bütünüyle Anayasa'nın veya Anayasa Mahkemesi'nin suçu olarak görülemeyeceğini belirtmiştim. Bundan ziyade, Anayasa'nın işleyişindeki hatalar, en büyük iki parti olan CHP ile AP'nin Türkiye'nin siyasal rejiminin doğası hakkındaki uzlaşmazlıklarının bir sonucuydu. Bu noktada, çok partili demokrasinin 1924 Anayasası temelinde kurulduğunu ve 1960'a değin işlediğini hatırlamak gerekir. Tek partili sistem de 1924 Anayasası'na dayanıyordu. Demokrasi rejiminin kurulup işlemeye başlaması, CHP ve DP çevresinde örgütlenen başat siyasal seçkinlerin uzlaşmasıyla mümkün olmuştu. Türkiye'de yaşanan (1947'de iktidarın denetimine karşı muhalefetin giriştiği koruma arayışı ve 1958-1960 dönemindeki ilk askerî müdahale gibi) demokrasi krizlerine yine bu başat seçkinler arasındaki güç çekişmeleri neden olmuştu. Ama bu iki kriz Türkiye'deki temel rejimin varlığını tehlikeye atmamıştı. Sorun demokratik rejimin sınırlarını genişletmek, sağlamlaştırmak ve rejimin sosyal ve ekonomik temellerini değiştirmekti.

1961 Anayasası, aşırı liberal özellikleri olmasına rağmen, ilk birkaç yıl boyunca benimsendi ve oldukça iyi işledi. Zira mevcut sosyoekonomik ve siyasal sistemde, başat siyasal seçkinler anayasal hak ve özgürlüklere getirilen veya getirilebilecek olan sınırlandırmalar üzerinde uzlaşmışlardı. Ordunun güvendiği eski bir devlet adamı olan İnönü, 1961'den 1965'e uzanan dönemin büyük bir bölümünü iktidarda geçirmişti. 1965 sonrasında CHP'nin "ortanın solu" politikasını benimsemesiyle birlikte, siyasal seçkinler arasındaki denge de giderek bozulmaya başladı. Bu politika başlangıçta, Anayasa'da yer alan sosyal ve ekonomik demokrasinin uygulanmasını hızlandırmayı hedefliyordu. Hâlbuki 1967'ye gelindiğinde, sistemin gerçekleştiremeyeceği kadar çok sosyal ve ekonomik demokrasi talebi yağar olmuştu. Anayasal hakların eksiksiz uygulanması, mantıksal olarak, tüm sosyoekonomik sistemin tamamen sosyalist bir niteliğe

kavuşmasını gerektiriyordu. CHP'nin bu sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirme isteği, daha muhafazakâr bir parti olan AP ile çatışmasını kaçınılmaz kıldı.

Önemle belirtmek gerekir ki, CHP içindeki karar alma süreçleri gerçekten demokratik nitelikte olsaydı Parti'nin sosyal ve siyasal demokrasi talepleri daha gerçekçi bir şekilde formülleştirilebilirdi. Ecevit'in liderliğindeki "ortanın solu" söyleminin taraftarları, hem yerel hem de ulusal düzeyde düzenlenen CHP Kurultayları'na egemen olmak istiyorlardı. Bu amaçla CHP merkez teşkilatını ve Gençlik Kolları'nı kullandılar. Böylece denetimi ele geçirdikten sonra ise, "ortanın solu" politikasını bir ideoloji hâline getirdiler. Oysaki "ortanın solu" hiçbir tarihsel temele, doktrine ve hatta en basit teorik dayanağa dahi sahip değildi. CHP, Kemalist görüşlerini adım adım gözden çıkardı ve büyük ölçüde radikal solun terminolojisini ve nihayet (gösteri, yürüyüş gibi) taktiklerini benimsedi. Bu taktikler başlangıçta üniversite öğrencilerine dayanıyordu.

"Ortanın solu" akıllıca hazırlanmış bir tasarı veya eylem planından ziyade, özünde, toplumsal adalet, özgürlük ve eşitlik için duyulan bir özlemdi. Bu söylemin doktrin ve teori açısından taşıdığı zayıflıklar kısa süre sonra belirginlik kazandı. Bunun üzerine Ecevit, Anayasa'da yer alan liberal nitelikli sosyal ve siyasal hakların, CHP'nin ideolojisini ve varlık sebebini teşkil ettiğini savunmaya başladı. Ecevit, bu görüşü yaymaya çalışırken, CHP'deki bu ideolojik kaymanın tüm anayasal sistemin kaderini etkilediğini fark edememişti. Nihayet, kendi retoriğiyle coşan Ecevit, kesin talebini açıkladı: "Bu düzen değişmelidir." Başta AP olmak üzere, anayasa üzerindeki gayrı resmi uzlaşmanın diğer tüm tarafları, bu meydan okumaya tepki gösterdiler. Bu tepkileri ise, gericilikle suçlanmalarına neden oldu. Sözde amacı Demirel'i Anayasa'ya uymaya zorlamak olan Ecevit, Demirel Hükümeti'ne karşı Anayasa Mahkemesi'ni ve diğer araçları kullandı. (Ecevit'in talepleri öylesine anormaldi ki, AP Hükümeti'ne yönelttiği suçlamaların çoğu Anayasa Mahkemesi tarafından reddedildi).

İnönü nihayet "ortanın solu" fikrinin rejim için ne kadar büyük bir tehlike arz ettiğini fark etti. CHP'nin 1971 askerî müdahalesi karşısındaki tutumu hakkında Ecevit ile yaşadığı bir çatışmayı bahane ederek Parti'nin denetimini ele geçirmeyi denedi. Fakat artık çok geç olduğu anlaşıldı. İnönü kısa bir süre sonra vefat edince Ecevit ve grubunun çizgisi iyice sola kaydı.

“Ortanın solu” şeklindeki ideolojik etiketi ise, önce “demokratik sol”a ve nihayet “sosyalizm”e dönüştü. CHP’nin 1974’teki kısa süreli ve 1978-1979’daki uzun süreli iktidar dönemleri, bu ideolojinin yüzeyselliğini tam olarak gözler önüne serdi. Ne var ki Anayasa ve demokratik rejim öylesine baltalanmıştı ki, Demirel’in partisinin bu zararı gidermesi mümkün değildi. AP “halkın iradesi”ne başvurulması için birçok çağrıda bulunduysa da Ecevit’e karşı gerçekten meydan okumayı başaramadı. Kesin zaferler kazandığı 1965 ve 1969 seçimlerinde bile bu konuda başarılı olamadı. Türkiye’de demokrasinin işleyişini belirleyenin yalnızca seçmenler değil, aynı zamanda -ve belki de daha büyük ölçüde- başka güçler olduğu açıktı.

Sosyokültürel Değişimin Katalizörü Olarak Siyasal Partiler

Ekonomik gelişme, kırdan kente göç, kentleşme, Anayasa’nın getirdiği liberalizm ve Anayasa’nın uygulanmaya başlamasının ardından gelişen ideolojiler sonucunda sosyal ve yapısal değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler, siyasal partilerin felsefelerine ve tutumlarına yansıdı. Sonuç olarak ideolojik kutuplaşma ve siyasal bölünme yaşandı. Bu durum, Türkiye’de demokrasinin devamlılığı için güvence teşkil eden iki büyük parti arasında derin bir uçurumun oluşmasına yol açtı. Böylece rejim, temelden sarsıldı. Bu bölümde, tüm bu gelişmeler kısaca tartışılacaktır.[334]

Cumhuriyet’in kuruluşundan beri, tek partili ve çok partili dönemde Türkiye siyasetini belirleyen siyasal parti, CHP’ydi. Bu parti, 1950’de iktidardan uzaklaştırılsa da hâlâ iktidardaymış gibi hareket ediyordu. Parti, başlangıçta, kurucusu ve ilk başkanı olan Atatürk ile özdeşleştiriliyordu. 1965’e değin (hiçbir CHP muhalifinin bu reformlara açık bir şekilde meydan okumamış olmasına rağmen) Atatürk devrimlerinin “savunucusu” rolünü oynadı. Gerçekler ne olursa olsun, CHP liderlerinin zihninde, Parti daima devrimlerin savunucusu ve gerçek değişimi ve ilerlemeyi başarabilecek yegâne parti olarak kaldı. Parti’nin il örgütlerindeki yöneticiler, başlangıçta, esas olarak serbest meslek sahipleri, devletçi işadamları, eski bürokratlar ve subaylardan meydana geliyordu. Bunların arasında bazı muhafazakâr toprak ağaları, aşiret reisleri ve benzeri kişiler de vardı. Parti’nin hiyerarşik örgütlenmesi sayesinde, bu kişiler arasındaki yapısal ve sosyal farklılıklar en aza indirgenebildi. Bu örgütlenme modeli, yönetimin zirvesinde yer alan genel başkan, genel sekreter ve Parti

meclisine geniş bir karar yetkisi tanıyordu. Bu makamlar 1960'lı yılların başlarına dek bürokratların, aydınların ve -cumhuriyetçilik, modernleşme ve laiklik gibi- Kemalist fikirlerle özdeşleşmiş diğer grupların elinde kaldı. Parti'nin savunduğuna göre, kendi fikirleri muhaliflerininkilerden üstündü ve yurttaşlar bir kez gerçeği fark edecek denli "aydınlandıklarında" nihayet CHP iktidara gelecekti. İnönü de dâhil olmak üzere kimi liderler, CHP'nin önce modernlik ve sonra da temsili yönetim konusunda kitleleri eğiteceğini düşünüyorlardı. CHP liderleri bu seçkinci felsefeyi kuşanmışlardı ve bir restleşme durumunda 1959-60'taki gibi ordunun desteğini alabileceklerine güveniyorlardı. CHP liderleri, rakiplerini (CHP iktidardayken) küçümsediler veya (CHP iktidardan düştüğünde) iktidarın gaspçıları olarak gördüler. Böylece DP, kurulduğu andan itibaren sürekli hor görülen ve küçümsenen bir parti oldu.[335]

Gerçekte CHP ve DP yapıları ve temek siyasal felsefeleri açısından benzerlerdi. Ancak ekonomi politikası, dinsel özgürlükleri kısıtlama ve benzeri konulara yaklaşımları açısından farklılardı. 1945'te CHP'den kopan vekillerin kurduğu DP, esas olarak, hükümetin devletçi politikasından memnun olmayan alt-orta sınıfları ve tarımsal grupları temsil ediyordu. CHP ile DP arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya çıkışının, Cumhuriyet'in doğuşuna ve evrimine yol açan tarihsel koşulların bir ürünü olduğu hatırlanmalıdır. Bu iki parti, çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemi yoluyla, Meclis'te çoğunluğu ellerinde tutarken beraberdiler. Aralarındaki tüm farklılıklara karşın, Cumhuriyet'in ilk günlerinde kurulan rejimi ve kurumlarını olabildiğince bozmadan korumayı birlikte başardılar. Bu durum, 1961'den sonra şiddetli bir değişim geçirdi.

Askerî müdahale ve 1961'de kabul edilen liberal anayasa, yavaş ama önlenemez biçimde siyasal bölünmeye yol açtı. 1960'ta askerin kapattığı DP'nin yerine 1961'de YTP ve AP geldi. (AP nihayet YTP'yi içinde erittiyse de bu iki parti ancak 10 yıl sonra resmî olarak birleşti). AP'nin 1961 sonrasında birincil hedefi ordunun kurduğu bir mahkemede çeşitli cezalara çarptırılmış olan DP vekillerinin haklarını geri kazanmalarını sağlamaktı. "İntikamcı" olarak nitelenen bu politika, Sadettin Bilgiç başkanlığındaki AP liderleri tarafından destekleniyor ve Parti'yi ordu ile doğrudan karşı karşıya getirecek gibi görünüyordu. 1964 Kasım'ında toplanan Parti kongresinde eski Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan inşaat

mühendisi Süleyman Demirel genel başkanlığa getirildi. Demirel, AP içindeki ılımlıları temsil ediyordu ve böylece ordu ile yaşanacak muhtemel bir çatışma engellenmiş oldu.

1961'de yapılan genel seçimlerde CHP, beklenenin aksine, oyların mutlak çoğunluğunu kazanamadı. CHP, AP'nin yalnızca biraz üzerinde oy aldı. İnönü başkanlığında, CHP, AP ve diğer partilerden oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümetin ömrü yalnızca yedi ay sürdü. Koalisyonu bozan temel sebep, ordunun desteğine güvenen CHP'nin koalisyonun diğer üyelerinin görüşlerine yeterli önemi vermemesiydi. CHP, özellikle, Anayasa'yı ihlâl ettikleri suçlamasıyla hapsedilen DP'li milletvekillerinin affedilmesi konusunda AP'nin yönelttiği isteklere karşı kayıtsız kalmıştı. CHP, çoğunluk konumunda değildi. Bu nedenle aslında hükümeti yönetecek güce sahip değildi. Buna rağmen yeni anayasanın hayata geçirilmesi için hükümete başkanlık etti. CHP, (1921,1924 ve 1961 yani) tüm anayasalar kendi damgasını taşıdığı için, Türkiye'nin siyasal rejimine karar veren asıl gücün kendisi olduğunu bir kez daha savunabilirdi (ve bu konuda haklıydı).[336] Ancak, anlaşılan o ki, seçmenler CHP'nin kendisi hakkındaki görüşlerine katılmıyorlardı. 1965 seçimlerinde CHP toplam oyların yalnızca yüzde 28,7'sini kazanabildi. Muhalifi AP ise yüzde 52,9 oranında oy toplamayı başardı.

1965 seçimleri CHP içindeki görüş ayrılığını da yansıtıyordu. Merkezdeki liderler yani bürokratlar ve aydınlar, kendilerini Anayasa'da yer alan ekonomik kalkınma ilkeleriyle ve sosyal emellerle özdeşleştirmeye çalışıyorlardı. (500 aydın tarafından hazırlanmış ve Türkiye'de sosyalizmin temellerinin atıldığı *Yön* dergisinde yayınlanmış olan bir bildiride, sosyalizmin gelişmesi için bir ideoloji üretilmesi amaçlanıyordu). CHP'nin taşra örgütünün belkemiğini oluşturan serbest meslek sahipleri, toprak sahipleri ve yerel eşraf, genç üyelerin ve (1960'tan sonra ordudan ayrılan bazı emekli subaylardan meydana gelen) yeni parti üyelerinin savunduğu bu politikadan hoşnut olmadılar. (CHP'nin sola kayması üzerine Süleyman Genç ve Mustafa Ok gibi diğer bazı subaylar da emekli olup Parti'ye katıldılar. Bu subaylar, CHP'nin sol eğilimleri üzerinde önemli bir rol oynadılar). Ancak İnönü'nün genel başkanlığı süresince eski üyelerin birçoğu, CHP'nin ideolojik yöneliminden bağımsız olarak İnönü'ye sadık

kaldı. CHP üyelerinin partiye bağlılığı, diğer partilere göre her zaman daha güçlü olmuştur.

CHP soldan gelen bir meydan okumayla da karşılaştı. TİP, seçimlerde yüzde 3 oranında oy almayı başarmıştı. 1961'de kurulup 1962'de tekrar örgütlenmiş olan bu parti, Marksist felsefeyi benimsemişti. Öğrenciler, aydınlar ve bazı sendikalar arasında önemli sayıda yandaşa sahipti. Batı'ya ve NATO'ya yönelttiği eleştiriler ve hızlı kalkınma ve sosyal adalet için dile getirdiği talepler sayesinde, halkın büyük bölümünün ilgisini çekmeyi de başarmıştı. 1963 yılının Aralık ayında patlak veren Kıbrıs krizi, TİP'e vatansever ve milliyetçi duygulara hitap etme olanağı verdi. Toplumsal huzursuzlukla birleşen bu duygular, Türkiye gençliğine hem Batı'yı hem de Batı'yı yakalamaya çabalayan yönetimi suçlayabileceği sağlam bir ideolojik temel sağlıyordu.

TİP'in örgütsel gücünün ve ülke çağındaki faaliyetlerinin arkasındaki güç, CHP'nin genç kadrolarıydı. Parti yöneticilerinin tutuculuğundan ve Parti'nin çelişkili politikalarından sıkılan genç CHP üyelerinin büyük kısmı üniversite öğrencilerinden oluşuyordu. 1958-1960 döneminde DP'ye karşı verilen mücadelede büyük rol oynayan bu gençler, artık CHP'den ayrılarak TİP'e katılmaya başlamışlardı. Dolayısıyla CHP'nin genç yandaşlarını yeniden kazanmak ve Türkiye'nin geleceğine adanmış ilerici ve dinamik örgüt imgesini korumak istiyorsa gençliğin sosyal ve ekonomik kaygılarına daha fazla önem göstermesi gerektiği açıktı. Anayasa'da yer alan prensiplere karşı da kayıtsız kalmaması gerekiyordu. Bu durumun gayet farkında olan CHP, 1965 seçimlerinde önceden tartıştığımız "ortanın solu" politikasını ilân ettiyse de beklediği başarıya erişemedi. Zira muhalefet, CHP'yi derhal solcu-Marksist parti şeklinde yaftaladı. Yeni "ortanın solu" ideolojisinin savunucuları, İnönü'nün de desteğiyle liderleri Bülent Ecevit'in Parti genel sekreterliğine seçilmesini sağladılar. Nihayet bu yeni ideoloji CHP'nin resmî parti programında kutsal bir yer edindi. Yine de, Parti çizgisinin sola kaymasına itiraz eden Turhan Feyzioğlu liderliğindeki grubu yatıştırmak için, "CHP'nin sosyalist bir parti olmadığı ve hiçbir zaman da olmayacağı" açıklandı.[337]

Bu gelişmelerin yarattığı ortam, tehlikeli çelişkilerle iyice kalbura döndü. Sosyal demokrasiden demokratik sola ve sonunda daha da sola dönüşen "ortanın solu" fikri, Parti'deki küçük bir aydın ve bürokrat grubu tarafından

benimsenmişti. Parti'nin çoğunluğunu oluşturan kitleyle ilişkisi sınırlı olan bu grubun sloganı, gerçek bir toplumsal sınıfın özlemlerini yansıtmıyordu. Bundan ziyade bu grubun sahip olduğu dar bakış açısını ortaya koyuyordu. Söyleminden anlaşıldığı üzere, bu grup, girişimci sınıfları hor görüyor ve bunlara karşı kin besliyordu. Sosyal adalet, ilerleme ve kalkınma için belli ölçülerde entelektüel ve duygusal ilgiye de sahipti. Görüşlerini çoğunlukla okudukları kitaplardan edinmişlerdi. Bunlar, amaçlarını gerçekleştirmek konusunda devlete ve Anayasa'ya güvenen kişilerdi. Devletin kendilerine ait olduğu yönünde bir kanıya sahiplerdi. CHP, radikal görüşlü üyelerini yitirmemek ve yeni üyeler kazanmak için sürekli sola kaymak zorunda kalıyordu. Solda kendine rakip olacak yeni bir güçlü partinin kurulmasını bu şekilde engellemeye çalışıyordu. Üstelik, solcu imgesini koruma kaygısı, Parti yönetimini, küçük ama çok etkili radikal kanada önemli yetkiler vermeye itti (Radikal kanat, Parti'yi içten fethetmeye çalışan bir Marksist grup olmakla suçlanıyordu). Böyle olunca, ılımlı ve muhafazakâr üyeler Parti'den uzaklaştı. Bu arasa CHP, işçiler ve -mümkün olduğunca- köylüler arasında kendine geniş bir sosyal taban inşa etmeye çalıştı. Daha önceki tutumunu tamamıyla bir kenara bırakan CHP, işçilerin siyasete katılmasını desteklemeye başladı. TÜRK-İŞ'i dahi siyasetin içine çekmeyi denemesi. İşçiler arasında büyük çekişme yarattı. CHP aynı zamanda devlet ile olan tarihsel ve kültürel bağlarını sürekli olarak vurgulamaya devam etti. Zira devleti hâlâ özlemlerini gerçekleştirmek için bir araç olarak görüyordu.

Anayasa, CHP'nin topluma ve ekonomiye dair devletçi görüşler savunmasına uygun bir ortam sağlamaya devam ediyordu. Bu görüşlere sıcak bakan bir bürokrasi, çeşitli radikal ve militan öğrenci grupları ve diğer gençlik grupları mevcuttu. Bunlar, AP ve yandaşları tarafından temsil edilen "kapitalist burjuva" düzenine karşı CHP'yi desteklemeye hazırdı. Dolayısıyla, beklenen gerçekleşti ve 1965 sonrasında CHP, Demirel Hükümeti'nin hazırladığı bazı önemli yasa tasarılarının kanunlaşmasını engelledi. Oysa 450 koltuklu TBMM'de AP'nin 240 milletvekiline karşı CHP'nin yalnızca 137 milletvekili vardı.

Bu esnada AP, orduyla bir sürtüşme yaşamaktan kaçınmayı başardı ve hapisteki DP'liler hakkında müzakereler yürütmeye devam etti. Parti'nin ekonomi ve siyaset konularındaki kısır bakış açısında ise bir değişme olmadı: Sosyal adalet ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için

planlamanın ve ilk hareketin yukarıdan gelmesinin gerektiğini fark edemedi. Benzer şekilde, yükselen işçi sınıflarının özlemlerini göz önünde bulundurmakta da başarısız oldu. AP Hükümeti, Türkiye'nin kalkınması konusunda gerek duyulan entelektüel yaklaşımdan yoksundu. Toplumsal meselelere kafa yoran yeni aydınları Parti'ye çekmek konusunda da hazırlıksızdı. Bu nedenlerle AP Hükümeti esas olarak 1967-68 döneminde milliyetçi gençlik gruplarının ve derneklerinin kurulmasını teşvik ederek sol ile kavgayı başlattı. Bu kavga, dolaylı olarak CHP ile bir savaşım demekti. AP, devletin ve hükümetin otoritesine ve bütünlüğüne yönelen sol tehditleri bastırmak için elinin altında bulunan yasal olanakları kullanmadı. Zira devlet otoritesini kullandığı takdirde CHP'nin bunu gençliğe karşı kullanılan, Anayasa'ya aykırı bir eylem olarak nitelemesinden çekiniyordu. CHP'nin bu yönde bir suçlaması, müdahale etmesi için orduya mazeret sağlayabilirdi. Gelgelelim 1968-69 sonrasında AP, sosyal adalete dair yeni bir bakış açısı geliştirmeye başladı. Uygulamaya başladığı çeşitli sosyal programlar arasında vergi yasalarında yaptığı önemli değişiklikler de yer aldı. Bu durum, Parti'deki muhafazakârları, AP'den ayrılarak Demokratik Parti adıyla yeni bir örgüt kurmaya sevk etti.

Siyasal bölünme devam ediyordu. Turhan Feyzioğlu ve yandaşları, CHP'nin yeni Genel Sekreteri Bülent Ecevit ve arkadaşlarının -aksi yönde verdikleri tüm güvencelere karşın- CHP'yi "sosyalist" bir partiye çevirmek istediklerini iddia ediyorlardı. Turhan Feyzioğlu ve yedi kişiden oluşan grubu, olaylı geçen birkaç kurultayda hileli bir şekilde saf dışı bırakıldı. Feyzioğlu ve grubu 1967 ilkbaharında istifa ederek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'ni kurdu. Ancak kurultaylarda Feyzioğlu'nun tarafında yer almış olan grubun çok büyük bir kısmı, İnönü'ye olan tarihsel bağlılıkları ve saygıları kişisel ideolojik görüşlerine üstün geldiği için, Parti'yi terk etmedi.

1969 seçimlerinde CHP bir kez daha ağır bir yenilgiye uğradı: Elde ettiği yüzde 27,4'lük oy oranı, CHP'nin 1950'den beri aldığı en düşük oy oranı idi. Bu, bir dönüm noktasıydı. Ecevit liderliğindeki radikal kanat, başarıya giden yolun -tam olarak sosyalist değilse bile- sosyal bir programdan geçtiğini açıkladı. Aynı dönemde CHP Atatürkçülükten giderek kopmaya ve başta Aleviler olmak üzere azınlıkların sempatisini kazanma çalışmalarına başlamıştı. 1969 yılındaki bir toplantıda Ecevit, Atatürk'ü

eleştirdi. “Türk milleti” teriminin yerine giderek “Türkiye halkı” terimini kullanmaya başladı (Marksistler ise “Türkiye halkları” demeyi tercih ediyorlardı). Kullandığı terminolojideki bu değişiklik, CHP içinde gerçekleşmekte olan büyük değişimin simgesiydi. Bu noktada, Atatürk’ün kullandığı “Türk milleti” teriminde somutlaşmış olan fikrin, Cumhuriyetçilik ve Atatürkçülük ilkelerinin temel direği olduğu hatırlanmalıdır.

1970’te eski Kemalistlerin kendisine yönelttikleri önemli bir eleştirinin cevaplanmasında, Ecevit’in yardımına yine İnönü koştu. O dönemde Parti, kitle partisi olduğu yönündeki eski iddiasını bir kenara bırakmıştı. Bunun yerine, “işçiler, yoksullar, baskı görenler ve haklarını savunmaya gücü yetmeyenler” ile el ele verip onların özlemlerini gerçekleştirmeleri için bir öncü olarak mücadele eden bir siyasal örgüt olduğunu açıkladı. Başlangıçta aldığı desteği büyük ölçüde kaybeden TİP ve diğer sol partiler, CHP’yi gerçek sol partilerin gelişmesini engellemeye çalışmakla suçladılar. Bu eleştiriye göre, CHP aslında bir “burjuva” partisiydi ve sol terminolojiyi ve fikirleri kullanıp işçileri ve köylüleri kandırmak amacındaydı.

Sol etkinliklere son veren 12 Mart 1971 askerî müdahalesi, Ecevit’in “ortanın solu” fikrini yayma çabalarına ağır bir darbe indirmişe benziyordu. Dolayısıyla Ecevit, darbeyi antidemokratik bir hareket olarak, İnönü de bir oldubitti olarak niteledi. Aslında İnönü darbeyi desteklemiyordu fakat ordunun itibar ve bütünlüğünü koruma gereksiniminin farkındaydı. Bu nedenle orduya karşı açık bir tavır almayı reddetti.[338] Yine de erken seçimlerin yapılmasını ve sivil yönetime geri dönülmesini talep etti. Aslında partisinin radikal yöneliminden rahatsız olan İnönü, CHP’yi solculardan ve Ecevit’ten temizlemek için darbe hakkındaki tartışmalardan istifade etti. Fakat böyle bir temizlik için artık çok geçti. Bahsedilen gelişmelerin ardından Ecevit, sahip olduğu güçlü genel sekreterlik konumundan istifa etti. Ayrıca, uzun yıllardan beri parti üyesi olan ve başbakan olmak için partiden istifa eden Nihat Erim tarafından kurulan hükümete destek vermeyi kabul etmedi. İnönü ile Ecevit arasında askerî darbe hakkında yaşanan uyuşmazlık, 1972 yılının Ocak ayında toplanan CHP Kurultayı’nda açığa çıktı. Bu kurultayda İnönü Ecevit’i ve yandaşlarını “yasadışı” faaliyetlerle ve “radikallik” ile suçladı. Ecevit’in bir “komünist” olmadığını söylediyse de onu, “Parti ve ülke açısından karanlık

[sonuçlar yaratan] bir politika izlemek" ile suçladı. Öte yandan Ecevit, tüm bölgesel CHP Kurultayları'na fiilen katılarak kendi yandaşlarının Genel Kurultay'a seçilmesini güvence altına almaya çalışıyordu. Böylece Ecevit güçlü bir organ olan Parti Meclisi'nin denetimini ele geçirmeyi başardı.

İnönü, 1972 yılının Mayıs ayında toplanan bir olağanüstü kurultayda, Ecevit'i olası bir genel sekreter olarak saf dışı bırakmakta başarısız oldu. Bunun üstüne, İnönü, Parti Meclisi'ni ve diğer organları dağıtacağına dair boş tehditler savunduktan sonra genel başkanlıktan istifa etti. Bu, çok önemli bir tarihsel değişimin işaretiydi: Atatürk'ün yakın arkadaşı, demokrasinin mimarı ve Cumhuriyet tarihinin en önemli figürlerinden biri olan İnönü, kendi öğrencilerinin muhalefetiyle yüz yüze kalınca Parti genel başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştı. Kurulduğu 1922-23'ten beri CHP'nin yalnızca iki genel başkanı olmuştu: Atatürk ve İnönü. Bu iki ünlü askeri, en önemli özelliği hitabet yeteneği olan bir gazeteci, Ecevit izledi. CHP liderliğindeki bu dramatik değişiklik aslında Türkiye'nin içinden geçtiği değişimi yansıtıyordu. İnönü, kendine duyulan kişisel bağlılıklar sayesinde Parti'nin denetimini elinde tutabileceğini sanmıştı. Oysaki Ecevit'i destekleyen ve onu zafere ulaştıran grubun lideri olan Kamil Kırıkoğlu şöyle diyordu: "İsmet Paşa, padişah değildir. Bizi daima kendi dileklerini kabul etmeye zorlayacak kutsal güce sahip değildir. Elbette bizim de bildiğimiz bir şeyler var." İnönü, Parti Meclisi'nde denetimi ele geçirmeyi başaran grubun "CHP'yi olduğundan ve olması gerektiğinden farklı bir örgüte dönüştürmek istediğine" inanıyordu.[339] CHP'nin yeni liderleri ise, Türkiye'de gerekli reformların yapılabilmesi için Parti'yi tadilattan geçirmeye ve taze kana ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı.

İlk büyük terörist saldırılar o günlerde gerçekleştirildi: Jandarma genel komutanına saldırı düzenlendi; üç İngiliz vatandaşı kaçırılıp katledildi (bu arada onları kaçıranlar da öldürüldü); uçaklar kaçırıldı ve diğer benzeri olaylar meydana geldi.

1972 sonlarında CHP'nin ve AP'nin muhalefetiyle karşı karşıya kalan ordu, kısmen büyümekte olan huzursuzluğun askerî yönetime karşı bir tepki olduğu inancıyla, seçimlerin düzenlenmesi ve sivil yönetime geri dönülmesi hakkındaki planlarını hızlandırdı. İki büyük siyasal parti, sivil bir hükümetin kurulması yönündeki ortak çıkarları etrafında geçici olarak birleşti. Ardından, 1971'de askerî müdahaleye yol açmış olan emekli

Orgeneral Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığına seçilmesine ortak bir tepki gösterdi.

1973 seçimlerinde oy oranını yüzde 27,4'ten 33,3'e çıkaran CHP, yaklaşık yüzde 6 oranında bir artış gösterdi. Demokratik Parti'yi kurmak üzere ayrılan liberaller nedeniyle güç kaybeden AP ise, yüzde 29,8 oranında oy toplayabildi (Demokratik Parti sadece yüzde 11,9 oranında oy alsa da bu, AP'nin çoğunluğu sağlamasını engellemek için yeterliydi). Bu seçimle milletvekilliğine gelen kişilerin mesleki geçmişlerine yakından bakıldığında, CHP'nin "sosyalist" söylemine karşın milletvekillerinin çoğunun bürokrasi kökenli olduğu anlaşılmaktadır.[340]

CHP liderleri, Parti'nin diğerlerine oranla başarısı olmasını, halkın benimsedikleri sol politikalara olumlu tepki verdiği şeklinde yorumladılar. Seçimlerden sonra Naim Talu, partiler üstü bir hükümet kurduysa da kısa süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. Ardından Ecevit, hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ecevit, akla gelebilecek en son ortak olan MSP ile bir koalisyon hükümeti kurdu. Böylece Necmettin Erbakan, başbakan yardımcısı oldu. CHP'nin geçirdiği ideolojik dönüşüm göz önünde bulundurularak daha yakından incelendiğinde, bu koalisyon, ilk bakışta göründüğü kadar tuhaf değildir. CHP ve MSP, farklı nedenlerle de olsa sosyal ve ekonomik konularda uyuşabilir görüşlere sahip olan partilerdi. İkisi de kapitalizme karşı çıkıyor ve sosyal adaleti savunuyordu. İkisi de Batıcılığa karşı çıkıyor fakat modernleşmeyi destekliyordu. Her iki parti de ulusal bağımsızlığa önem veriyor ve Arap ülkeleri dâhil olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirilmesini istiyorlardı. Ayrıca ikisi de sınırsız düşünce özgürlüğünden yanaydı. Ancak Erbakan'ın bundan anladığı dinsel özgürlük iken, Ecevit, sol ideolojilere tam özgürlük verilmesinden bahsediyordu. Arıca iki lider arasında belli ölçüde karşılıklı saygı da vardı. Erbakan, komünist olmakla suçlandığında Ecevit'i korumuştu.

1974 yılının Haziran ayında Başbakan Ecevit, Türk birliklerinin Kıbrıs'a çıkarma yapması emrini verdi. Bir anda bir halk kahramanına dönüşen Ecevit, böylece ordunun da sempatisini kazandı. 1971'de orduyla yaşadığı sürtüşmeler unutulmuşa benziyordu. Bu arada çıkarılan af yasasıyla, ideolojik nedenlerle işlenmiş şiddet eylemlerinden mahkûm olanlar dâhil tüm "düşünce" suçu mahkûmları bağışlandı. Bu af yasası, CHP ile MSP

arasındaki koalisyon anlaşmasının bir parçasıydı. Aralarında 1972-73 askerî yönetimi sırasında mahkemeler tarafından hapis cezasına çarptırılan pek çok teröristin de bulunduğu binlerce solcu ve dinci lider, serbest bırakıldı.

Parlamentoyu yeniden seçime gitmeye zorlayarak yeni seçimlerde kesin çoğunluğu sağlayabileceğinden emin olan Ecevit, 1974 yılının Kasım ayında koalisyonu feshetti. Böylece iki ortak arasındaki farklılıkların benzerliklerden daha ağır bastığını savunanlar haklı çıkmış oldu. Fakat Ecevit'in beklentileri gerçekleşmedi. Meclis, seçimleri yenilemeyi kabul etmedi. Koalisyon süresince kendisine karşı takınılan onur kırıcı tavır nedeniyle kızgın olan Erbakan, muhafazakâr partilerle yani AP ve Alpaslan Türkeş önderliğindeki MHP ile işbirliği yaptı. Sadi Irmak'ın kurduğu kısa ömürlü partiler üstü hükümetin ardından, Süleyman Demirel başkanlığında AP, MSP, MHP ve CGP'den oluşan bir koalisyon oluşturuldu. Bu hükümet de ancak 1975 yılının Mart ile 1977 yılının Haziran ayları arasında varlığını sürdürebildi (Hükümet değişiklikleri için bkz. EK III). İşte bu ortamda, sağcı gruplar çoğalmaya başladı. Bu artışın nedeni, MSP'nin ve özellikle de MHP'nin - sol bir darbeye karşı önlem olarak- çeşitli devlet kurumlarına kendi üyelerini yerleştirmeye başlamasıydı. Bu, iktidar partilerinin kamu kurumlarını altüst ederek bunları kendi ideolojik amaçları doğrultusunda kullanma eğiliminin başlangıcı oldu.

1977 seçimlerinde CHP yüzde 41,4 oranında oy alarak, 1950'den beri en büyük zaferini elde etmiş oldu. Muhalif Demokratik Parti'ye giden üyelerini geri almayı başaran AP, yüzde 36,9 oy alarak bu seçimlerde eski gücüne yeniden kavuştu. 1977 seçimleri, halkın seçimlere kayıtsız kalma eğilimini tersine çevirdi. Küçük partilerin zararına büyük partilerin desteklenmesi yönünde bir eğilim ortaya çıktı. 1973'teki yüzde 64 ve 1969'taki yüzde 74 değerleriyle karşılaştırıldığında, iki büyük parti olan CHP ile AP'nin oyları toplamı yüzde 78'e yükseldi. 1977 seçimlerinin en çarpıcı sonucu, MHP'nin aldığı halk desteğiydi: Parti'nin oyları 1973'te 3,4 (3 milletvekili) iken, 1977'de 6,4'e (16 milletvekiline) çıktı. Bu arada MSP'nin oy oranı yüzde 11,8'den yüzde 8,6'ya ve milletvekili sayısı 48'den 24'e geriledi.

Seçim sonuçları, Erbakan'ın siyasal oportünizminin ve kaypaklığının seçmende yarattığı düş kırıklığını yansıtıyordu. Dar görüşlü milliyetçi ideolojiyi bir kenara bırakıp yeni bir bakış açısı benimseyen MHP'nin

başarısı da seçim sonuçlarından okunuyordu. MHP, Türk ulusal kimliğini yeniden tanımlamak amacıyla milliyetçilik ile dini birleştirmişti. Bu parti, başlangıçta esasen Orta Anadolu'da üslenen küçük bir radikal sağ partiydi. İlk aldığı isim Cumhuriyetçi Köylü Milliyet Partisi'ydi ve Millet Partisi ile Köylü Partisi'nin birleşmesiyle kurulmuştu. 1965 yılında yönetimini ele alan Alpaslan Türkeş ve arkadaşları, Parti'yi disiplinli, hiyerarşik ve milliyetçi bir grup olarak örgütlemişti. Türkeş'in ideolojisi, Dokuz Işık ilkeleriyle tanımlanıyordu. Bu ideoloji, sosyalizmi ve kapitalizmi reddederken laikliğe sıkı sıkıya bağlı kalıyordu. Ne var ki Türkeş'in milliyetçilik felsefesinin büründüğü İslamcı renkler, 1973 sonrasında giderek koyulaştı. Oysa o döneme dek her türlü Nazizm ve faşizm suçlamasını reddeden Türkeş, Kemalist çizgiye ve demokrasiye sadık olduğunu belirtiyordu. 1973'e gelindiğinde, MHP, artık taşradaki tüm büyük şehirlerde güçlü temsilcilikleri bulunan bir taşra örgütlenmesine sahipti. Hatta orta sınıf içinden destek bulmayı başarmıştı. MHP giderek yükseliyordu.[341]

Bu arada, özellikle İnönü'nün 1973 yılında vefat etmesinin ardından, CHP ile muhafazakâr partiler arasındaki ayrılık iyice derinleşti. Sağcılar, Ecevit'in CHP içindeki gizli bir komünist grubun etkisi altında olduğuna inanıyorlardı. Bu görüşe göre iktidar hırsı ve mantıksız solcu duygusallığı Ecevit'in gözlerini kör etmişti ve CHP liderinin asıl amacı sağ partileri yıkmaktı. Bu nedenle, Meclis'te Ecevit'in iktidara gelmesini engelleyecek yönde oy kullandılar.

CHP, 1973 seçimleri sonucunda 213 milletvekiliyle TBMM'ye girdiği hâlde güvenoyu almayı başaramadı. Böylece MSP ve MHP ile birleşen Demirel, Milliyetçi Cephe adını alan bir koalisyon hükümeti kurması için gereken çoğunluğa (229 koltuğa) ulaştı (AP üyelerinin bazıları, Parti'nin Türkeş ve Erbakan liderliğindeki bu milliyetçi-dinci partilerle ortaklık kurması nedeniyle radikalleştiğinden yakınıyorlardı. Fakat sağa doğru sürüklenmeyi engellemeleri mümkün olmadı). Parlamentoda çok sayıda milletvekili bulunan ve aydınlar ile bürokratların sempatisini kazanmış olan CHP, sağcı koalisyonun hazırladığı pek çok programın önünü kesmeyi başardı.

Bu arada birbiriyle ilgisiz nedenlerle başlamış olan enflasyon ve terörizm sorunları, önüne geçilemeyen boyutlara ulaşmıştı. Enflasyon, Demirel'in

hırslı planları ve özellikle de aşırı miktarda yükselen petrol fiyatları nedeniyle çığ gibi büyüyen dış borcun bir sonucuydu. Demirel, ithalata dayalı bir ekonomik kalkınma planı öngörüyor ve bunun giderlerini kısa vadeli ve yüksek faizli dış borç ile karşılamayı tasarlıyordu. 1978'e gelindiğinde Türkiye'nin ihracat geliri ancak petrol giderini karşılamaya yetiyordu.

1977'de seçmenleri CHP önderliğinde bir hükümet kurulmasını istemeye iten birçok sebep olduğu söylenebilir. Görünüşte CHP, tırmanan şiddet olaylarını durdurmak için güçlü araçlar kullanmaya en elverişli durumda bulunan siyasal partiydi. CHP'nin Demirel'e soğuk bakan orduyla ve bürokrasiyle arası iyiydi. Rejimi zor kullanarak devirmeye çalışan bir avuç solcunun saçma sapan çabalarını durdurabilecek güçteydi (Radikallerin görüşlerini özgürce dile getirmelerini savunan ve onlara karşı her türlü güçlü eyleme karşı çıkanın CHP'nin ta kendisi olması, bu görüşü çelişkili kılıyordu). Üstelik, kentlerde ve özellikle de kentlerdeki gecekondu sakinleri arasında CHP'nin savunduğu sosyal demokrasi politikasının benimsenmesi yönünde geçici bir eğilim mevcuttu. Ne olursa olsun, 1977 seçimlerinde kazandığı başarı, Ecevit'in, CHP'nin ancak gerçekten sol bir politika benimserse iktidara gelebileceği inancını haklı çıkardı. Bu nedenle Ecevit daha da sola kaydı ve siyasal rakiplerine karşı iyice acımasız bir tavır takındı. Genel başkanlığına yönelen meydan okumaları kolaylıkla saf dışı bırakarak Parti üzerinde sıkı bir denetim sağladı.

Bu arada Demirel liderliğindeki koalisyon hükümetinin etkinliği büyük ölçüde zayıfladı. Bu güç kaybının başlıca nedenleri, terörizm ve enflasyon ile başa çıkamadığı için yetersizlikle suçlanması, Parti'nin radikal sağa itilmesi nedeniyle AP üyeleri arasında hoşnutsuzluğun yaygınlaşması, TBMM'de yasa tasarılarının ve diğer parlamenter etkinliklerin engellenmesiydi. Özellikle AP'den olmak üzere bazı milletvekillerine bakanlık önerilerek istifa etmeleri sağlandı. Bunlar, CHP, birkaç Demokratik Parti milletvekili ve bağımsızlar birleşerek Ecevit'in başbakanlığında bir koalisyon kurdular. Bu koalisyon, aşığı sağa doğru yaşanan kaymayı engellemek konusunda heyecanlıydı.[342] Yeni koalisyon hükümeti, 1978 yılının Ocak ayından 1979 yılının Kasım ayına dek iktidarda kaldı. Fakat Ecevit'in verdiği sınırsız sözlerin aksine, ne enflasyonu ne de terör olaylarını durdurmayı başaramadı. Aslında hem

sağcıların hem de solcuların hiçbir hükümetin bu meseleleri çözemeyeceğini kanıtlama çabaları sürerken, durum aşırı derecede şiddetlendi. Ücretlerle fiyatlar arasındaki sarmal yükseliş, hükümetin işçilerin taleplerini açıkça desteklemesi sayesinde kısmen hızlandı. Hükümetin desteğini alan işçilerle çatışmaktan çekinen işverenler, ücret artışı taleplerini derhal kabul ettiler ve dolayısıyla bu durum tüketicilere yansıdı. Bu arada Türkiye resmen NATO'da kalsa da Ecevit sosyalist devletlerle ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Kendinden önceki başbakanlar gibi Ecevit de devlet kurumlarına kendi destekçilerini ve yandaşlarını yerleştirdi. Bunlar arasında Marksistler de vardı. Bu durum, devlet memurları arasındaki ideolojik uçurumu iyice derinleştirdi ve özellikle polis, eğitimci ve idarecileri karşıt gruplara ayırdı. Kısa süre sonra koalisyon, ortaklarının desteğini yitirmeye başladı.

1977 seçimlerinin ardından Türkiye, ekonomide, kamu hizmetlerinde ve diğer etkinlik alanlarında hızlı ve derin bir bozulmaya tanık oldu. Bunun temel sebebi, siyasal partiler arasındaki çekişmeydi. Hükümete ve hükümetin olayların gidişatını değiştirebilme gücüne duyulan güven yok oldu. Bunun sonucunda kamuoyunda karamsarlık yaygınlaştı. Siyasal partilerin demokrasi adına hazırladıkları kıyamet günü pek de uzak görünmüyordu. Hükümetin neredeyse her alanda başarısız olması ve Başbakan'ın yönetimde yetersiz kalması, uzun muhalefet yıllarında hitabet sanatından bolca yararlanarak cömert sözler veren Ecevit'in durumundan bile daha kötü görünüyordu.

Kamuoyunun Ecevit Hükümeti'nden memnun olmadığı, 1979 yılının Ekim ayında yapılan ara seçimlerde ortaya çıktı: boştaki beş koltuğun tümünü Demirel'in partisi kazandı (Bu çalışmada görece sınırlı güce sahip olan Senato seçimleri ele alınmamaktadır). AP'nin oyları yüzde 54'e yükselirken, CHP'ninkiler yaklaşık olarak yüzde 29'a geriledi. MSP ile MHP'nin oylarında ise daha küçük düşüşler kaydedildi. Kamuoyu desteğinin ılımlı sağ partilere kaydığı anlaşılıyordu. Toplam oyların yüzde 68'i bu partilerde toplanmıştı. Seçimlere katılan dört aşırı sol partinin oyları toplamı ise, toplam oyların yüzde 1'inden daha azdı.

Seçimlerden sonra Ecevit istifa etti ve Demirel bir azınlık hükümeti kurdu. Sağa kayma suçlamaları ve Parti'nin kamuoyundaki imgesinin MHP

ve MSP ile girdiği ortaklık nedeniyle bozulmuş olması, Demirel’in yakmıştı. Bu nedenle AP, başlangıçtaki orta yolcu -yani sosyal anlamda muhafazakâr fakat ekonomik anlamda liberal- politikalarına geri döndü. Böylece hem sağcılara hem de solculara karşı kapsamlı ve sert önlemler alarak devlet otoritesini yeniden kurmaya girişti. Ayrıca Uluslararası Para Fonu’nun Türkiye’nin dış borç alabilmesi için ön koşul olarak ileri sürdüğü geniş kapsamlı ekonomik reformları başlattı. Fakat artık çok geçti. Enflasyon oranı sabit kaldı ve terörizmin önü alınamadı. Öte yandan hükümetin dışında bırakılmış olan Erbakan (MHP, Demirel’i desteklemişti) bir kez daha Ecevit’le güçlerini birleştirdi. Erbakan’ın amacı bir dizi güvensizlik oylaması ile Demirel Hükümeti’ni düşürmekti.

Demirel Hükümeti’nin az zamanı kaldığı anlaşılıyordu. AP ile CHP’nin bir koalisyon hükümeti kurmaları veya yeni seçimlerin yapılması yönünde sayısız tavsiyede bulunuldu. Fakat iki partinin birbirinden tamamen ayrı ideoloji geliştirmiş olmaları nedeniyle bu öneriler havada kaldı. 1981 yılında yapılması gereken genel seçimlere kadar tek seçenek, yeni bir dizi zayıf koalisyonlar zinciri ve aralıksız süren anarşi ve terör gibi görünüyordu. Nihayet ordu 12 Eylül 1980 tarihinde duruma müdahale etme kararı aldı. Ordunun amacı, demokrasinin yanlış yorumlanmasının ve yetersiz siyasal liderliğin getirdiği karmaşaya bir son vermekti. Türk siyasetinde yeni bir dönem başlıyordu.

Sonuçlar

Türkiye’de meydana gelen siyasal olaylar çözümlendiğinde, bir bütün olarak rejimin geleceğine ilişkin birtakım sonuçlara ulaşılmaktadır.

Türkiye’de demokrasinin başarısız olması esas olarak liderlerin başarısız olmalarından kaynaklanıyordu. Siyasal partilerin liderleri, Türkiye’nin çok boyutlu sorunlarını birkaç pratik ve kestirme kararla çözülmesi mümkün rutin sorunlar olarak gördüler. Veyahut bu sorunları seçkinci niteliğe sahip olan kendi sağ veya sol ideolojilerini yaşama geçirmek için elverişli araçlar olarak değerlendirdiler. İdeolojileri benimserken ülkenin bunlara hazır olup olmadığını düşünmediler. Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan ve Cumhuriyet döneminde gelişen siyasal, sosyal ve kültürel kurumları, değerleri ve özlemleri görmezden gelerek ideolojilerini yaymaya çalıştılar.

Siyasi liderler arasında işbirliği, dayanışma ve uzlaşma sağlanamadı. Bu durum, geçmişte demokrasinin ve rejimin devamlılığı için bir teminat niteliğinde olan (CHP ile AP arasındaki) siyasal dengeyi mahvetti. Dengenin yok olması, siyasal sisteme inen belki de en büyük darbe oldu ve onu temelden sarsan diğer felaketlere kaynak teşkil etti. Üretim ile tüketim arasındaki, gerçekleşen ekonomik kalkınma ile hırslı sosyal programlar ve (politik kaygılarla verilen sözlerin yarattığı) beklentiler arasındaki dengesizlik giderek büyüyordu. Böylece politik sistemin istikrarı daha da sarsıldı. Yine de siyasal karmaşanın, asayiş ve düzenin bozulmasının, ideolojik gruplar arasındaki kavgaların ve ülkeyi bir süre sonra saran karamsarlık ve kederin, uzun süredir devam eden niteliksel değişimi yansıttığı söylenebilir. Bu niteliksel değişim birkaç cümleyle şöyle açıklanabilir: Son yirmi beş yılda Türkiye esasen geleneksel, tarımsal ve yarı yarıya okuryazar bir toplumdan yenilikçi, yarı sanayileşmiş ve okuryazar bir topluma dönüşmüştür. Geçmişte azınlıklarla özdeşleştirilen birçok yenilikçi değer, tutum ve özlem, artık çoğunluk tarafından paylaşılmakta ya da paylaşılmaya başlamaktadır.

Türkiye'nin gelecekteki anayasal sistemini oluşturması hayati önem taşımaktadır. Bunun için hem geçmişten çıkarılan derslerin hem de son safhada ulaşılan kritik gelişme seviyesinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu aşamada, ülkeyi yeniden eski kalıbına sokmak veya ülkenin geleceğini tehlikeli bir maceraya sürüklemek görece kolay olabilir. Hatırlanması gereken nokta, geçmişte rejimin istikrarını güvence altına alan temellerin birçoğunun artık var olmadığıdır. Artık temel konularda birleşen başat bir siyasal seçkinler sınıfı yoktur. Eski geleneksel kent ve kır yapıları büyük ölçüde ortadan kalkmış durumdadır. Artık karizmatik bir lider de yoktur. Hatta, en kötüsü, Cumhuriyet'in bir nebze olsun birlik sağlayan bazı değerleri ve simgeleri, çeşitli sağ ve sol ideolojiler tarafından bir hayli çarpıtılmıştır. Her ne kadar kulağa çelişkili gelse de, toplumdaki sıradan insanlar Cumhuriyet'e, milli ideallere ve demokrasiye birçok seçkinden daha bağlı görünmektedir. Bu durum, bir nesil evvel oldukça farklıydı. İletişimdeki gelişmeler, Türklük, Cumhuriyetçilik ve demokrasi simgelerinin ve değerlerinin yaygınlaştırılmasında ve kitlelere ulaştırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu aşamada Türkiye'de orduda ve

çeşitli aydın gruplar arasında tartışılmakta ve tanımlanmakta olan demokratik rejimin özelliklerini kestirmek kolay değildir.

Ancak kesin olan bir gerçek vardır: Türkiye'de demokrasinin geleceği, çok büyük ölçüde, anayasal kararların doğruluğuna bağlıdır. "Demokrasinin en kısa zamanda yeniden kurulması" konusunda askerî yönetime yapılan baskı, yalnızca iyi niyetli kimselerden kaynaklanmamıştır. İyi hesaplanmış ve dengelenmiş bir siyasal sistemin kendi siyasi çıkarlarına ters düşmesinden çekinen kurnaz radikaller de bu baskıları desteklemiştir.

Türkiye'de demokratik sistemin geleceği hakkında sunulan önerilerde, yürütmenin güçlendirilmesine abartılı bir önem verildiği gözlenmektedir. Güçlü yürütmenin Türk yönetim geleneklerine ve Türkiye'nin bugünkü gereksinimlerine uygun olduğu doğrudur. Bununla birlikte, demokratik düzenin temel güvencesi, sistemin halkın çoğunluğu tarafından benimsenmesidir. Bunu başarmanın en iyi yolu ise, halk katılımının sağlanmasıdır. Böyle bir katılımın gerçekleşmesi için en elverişli araç siyasal partilerdir. Bununla birlikte, siyasal partilerin rolüne, liderlerin seçilmesine, partiler arası demokrasinin gerçekleştirilmesine vb. dair şimdiye dek ortaya konan görüşler, şematik, yasalara öncelik tanıyan demokratik yöntemlere önem vermektedir. Bu görüşler, siyasal demokrasi sürecinde yer alan temel sosyal, ekonomik ve kültürel kuvvetler arasındaki etkileşime yeterli ilgili göstermemektedir. Bu aşamada tek dileğim ülke için en iyisinin gerçekleşmesidir.

216 Bkz. Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore, 1963.

217 1950'de Türkiye'de toplam 478 Halkevi ve (1940'tan sonra köylerde kurulmaya başlanmış olan) 4.322 Halkodası vardı. Halkevlerinde şu alanlarda etkinlikler düzenleniyordu: dil ve edebiyat, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal destek, yetişkinlere yönelik eğitimler, kütüphane ve basılı yayınlar, köy refahı, müze ve kültürel sergiler. Kemal H. Karpat, "The People's Houses of Turkey", *Middle East Journal*, Kış-Bahar, 1963, s. 31-44.

218 Howard A. Reed, "Revival of Islam in Secular Turkey", *Middle East Journal*, VIII (1954), s. 267-282; "The Faculty of Divinity at Ankara", *The Muslim World*, Ekim 1956, s. 295-312, Ocak 1957, s. 22-35; "Turkey's new Imam Hatip Schools", *Die Welt des Islams* IV (1955), s. 150-63.

219 G. Jäschke, "Die Heutige Des Islams in der Türkei", *Die Welt des Islams*, Cilt VI, 3, 4, 1961, s. 185-202.

220 Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, Cambridge, Mass., 1963, s. 138 ve sonrası, 180, 209.

221 Nuri Eren, *Turkey Today and Tomorrow*, New York, 1963, s. 236 ve sonrası.

222 *The First Five-Year Development Plan*, Ankara, 1963, s. 14-15.

223 Orhan Türkay, *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme*, Ankara, 1962, s. 8. Ayrıca bkz. *Economic Developments in the Middle East* (Birleşmiş Milletler Raporu) New York 1955-62; *İstatistik Yıllığı 1963*, Ankara, 1963, s. 42; *1965 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, 1965, s. 3.

224 William H. Nichols, “Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries”, *American Economic Review*, Mayıs 1955, s. 64.
225 Köylünün ekonomik yaşantısında ve siyasal fikirlerinde yaşanan değişim için bkz. John F. Kolars, *Tradition, Season and Change in Turkish Village*, Chicago, 1963, s. 108 ve sonrası.; Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, 1958.
226 Kemal H. Karpat, “The Turkish Elections of 1957”, *Western Political Quarterly*, Haziran 1961, s. 459.
227 Seçim Kanunu, muhalefetin seçimlerde kazanma şansını indirgemek amacıyla birkaç defa değiştirildi. Kırşehir ili, Millet Partisi’ne oy verdiği için ilçeye çevrilerek cezalandırıldı. Basına getirilen kısıtlamalar öylesine ağırdı ki 1954 yılında Viyana’daki Uluslararası Basın Enstitüsü, Türkiye’yi iletişim özgürlüğünü çiğneyen ülkeler arasında saydı. Bir süre sonra Hükümet, hâkimleri erken yaşta emekliye ayıran bir kanunu meclisten geçirdi.
228 Kemal H. Karpat, “Mass Media”, *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. Ward ve D. Rustow (der.), Princeton, 1964, s. 255-82.
229 Edebi bir örnek için bkz. *Literary Review*, Haziran 1960 ve *Middle East Journal*, Kış-Bahar 1960.
230 İnönü bu seçimleri “ülkenin ilerlemesinin ve gelecekte kurtulma ümidinin bir kanıtı” olarak değerlendirmiş ve şöyle demiştir: “Halk, yönetimin kendisine ait olduğunun bilincine varmış ve bunu açıkça ortaya koymuştur. Halk, siyasal kavgalar ve şiddetli tartışmalar karşısında ortak bir irade geliştiren tek bir vücut, tek bir hakem olarak hareket etmiştir.” *Muhalefette İsmet İnönü*, S. Erdemir (der.), İstanbul, 1959, s. 2.
231 *1958’de İnönü* (CHP Yayını), Ankara, 1959.
232 *Resmi Gazete*, sayı 10484, 19 Nisan 1960.
233 *Milli Birliğe Doğru*, S. Erdemir (der.), Ankara, 1961, s. 151. Bu kitap, çeşitli belge ve konuşmalardan oluşan bir seçkidir. Ayrıca bkz. *Ulus*, 19 Nisan 1960.
234 *Milli Birliğe*, s. 101-38.
235 Ordunun yayınladığı bildiri için bkz. *Ulus*, 28 Mayıs 1960. İki gün sonra, ordu, bildiride yer alan temel görüşleri daha geniş bir şekilde açıkladı. *Vatan*, 29 Mayıs 1960. Ayrıca bkz. Walter F. Weiker, *The Turkish Revolution 1960-61; Aspects of Military Politics*, Washington, D.C., 1963.
236 Türkçe metin için bkz. *Milli Birliğe*, s. 319-20; İngilizce metin için bkz. *News From Turkey*, 30 Mayıs 1960, s. 6-9; Kemal H. Karpat, *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, New York, 1968, s. 307-9.
237 Bkz. *Milliyet*, 27 Mayıs-14 Temmuz 1962. Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İçyüzü*, İstanbul, 1965.
238 *İnkılâp Kanunları*, Cilt 1-2, İstanbul, 1961, s. 17-21.
239 Menderes’in 1957 yılında her ilde 15 milyoner olduğuna yönelik açıklaması, toplumsal adalete yönelik bir saldırı ve DP’nin yozlaşmışlığının bir göstergesi olarak sürekli alıntılanıyordu.
240 *İnkılâp Kanunları*, s. 367, 382.
241 Aslında MBK ve subaylar komitesi içindeki çekişmenin sivil düzene dönüş üzerinde hızlandırıcı bir etkisi olduğunu savunan yazarlar vardır. MBK üyeleri, ordudan istifa ederek birlikler üzerindeki etkin denetimlerini kaybetmiştirler.
242 30 Temmuz 1960 tarihli ve 6 sayılı Kanun, *Resmi Gazete* sayı 10539.
243 Bkz. 13 Aralık 1960 tarihli ve 158 sayılı *Kurucu Meclis Kanunu.* Ayrıca bkz. *Encyclopedia of Islam*, under *Düstur*-Turkey, s. 644 (yeni baskı).
244 Metinler için bkz. Rona Aybay, *Karşılaştırmalı 1961 Anayasası*, İstanbul, 1964.
245 Anayasa referandumunda 12.749.901 seçmen arasından 10.321.111’i oy kullandı: Anayasa, 6.348.191 kabul ve 3.934.370 ret oyuyla yürürlüğe girdi. Çeşitli yorumlar için bkz. İsmet Giritli,

"Some Aspects of the New Turkish Constitution", *Middle East Journal*, Kış 1962, s. 1-17. Ayrıca bkz. Nuri Eren, "Turkey: Problems, Politics, Parties", *Foreign Affairs*, Ekim 1961, s. 95 ve sonrası.

246 1960'ta İstanbul'da yapılan *Anayasa Komisyonu Anketi*, Anayasa'nın bir dizi ciddi zayıflığı olduğunu ortaya koymaktadır: Örneğin, halkoyuna dayanan bu sisteme rağmen MBK'nin eski üyeleri ömür boyu senatör ilân edilmişti. Anayasa'ya yönelik eleştirel bir görüş için bkz. Ali Fuad Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1960, s. 86-131.

247 Suçlananlar arasında 17 bakan ve başbakan ile yaklaşık 379 milletvekili bulunuyordu. Bkz. Hasan Halis Sungur, *Anayasayı İhlâl Suçları ve T.C.K. 146. Maddesi Hükümleri*, İstanbul, 1961, s. 7 ve sonrası, 318-23. Ayrıca bkz. *Yassıada Broşürü*, İstanbul, 1960, s. 22 ve sonrası.

248 Bkz. Kemal H. Karpat, 'Political Developments in Turkey'. Ayrıca bkz. René Giraud, "La Vie Politique en Turquie apres le 27 May 1960", *Orient* 21, 1962, s. 21 ve sonrası.

249 *Atatürkçülük Nedir?*, Yaşar Nabi (der.), İstanbul, 1963. Ayrıca bkz. *Çeşitli Cepheleriyle Atatürk* (Robert Koleji'nde düzenlenen bir konferanstan), İstanbul, 1964.

250 Frank Tachau ve Haluk Ülman, "Dilemmas of Turkish Politics", *The Turkish Yearbook of International Relations 1962*, Ankara, 1964, s. 21 ve sonrası.

251 Bkz. *Planning in Turkey*, Ankara, 1964; *Capital Formation and Investment in Industry*, İstanbul, 1963, s. 150 ve sonrası.

252 *Öncü*, 20 Nisan 1962.

253 Türkiye'nin dış politikası hakkında bkz. Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul, 1938; L.V. Thomas ve R.N. Frye, *The United States and Turkey and Iran*, Cambridge, Mass., 1951; D.A. Rustow, "Foreign Policy of the Turkish Republic", *Foreign Policy in World Politics*, Roy C. Macridis (der.), Englewood, N.J., 1958, s. 295-322; Richard Robinson, *The First Turkish Republic*, Cambridge, 1963, s. 162-89; Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, 1919-1938*, Ankara, 1963; *The Problem of the Turkish Straits*, U.S. Department of State, Washington, D.C., 1947. Ayrıca bkz. K.H. Karpat (der.), *Turkish Foreign Policy*.

254 Türkiye'de sosyalizmin doğuşunu ve bununla ilgili ideolojik gelişmeleri bir dizi makalede tartıştık. Bkz. Kemal H. Karpat, "Türk Solu", *Journal of Contemporary History*, Sayı 2, 1966, s. 169-186; "Ideolgical Developments in Turkey After The Revolution of 1960", bu makale Malcolm Kerr editörlüğünde bir dergide yayınlanacaktır. Bildiri için bkz. *Yön*, 20 Aralık 1961, s. 12-13. Bildirinin İngilizce çevirisi için bkz. Frank Tachau, *Middle Eastern Affairs*, Mart 1963, s. 75-78.

255 Bunlar, Ceza Kanunu'nun komünizmi bir suç olarak tanımlayan maddeleridir.

256 *Yön*, 3 Ocak 1962, s. 11.

257 Alaettin Tiridoğlu'nun 1959 yılında kurduğu bir partinin yeniden hayata döndürülmesi sonucunda, 1960 yılının Ocak ayında Atıf Akgüç ve Alaettin Tiridoğlu tarafından "sosyalist" bir parti kurulmuştu. Amacı komünizmin yayılmasını engellemek olan bu parti, önemli bir etki doğuramadı. *Cumhuriyet*, 20 Ocak, 9 Eylül 1960. Bu parti daha sonra 3 Mart 1961'de TİP ile birleşti.

258 Nazım Hikmet'in akrabası ve aristokrat bir ailenin oğlu olan Aybar (1910-1995), Fransızca eğitim veren okullara devam etti ve İstanbul Üniversitesi'nde hukuk eğitimini tamamladı. Sol düşünceleri nedeniyle 1946 yılında akademik kariyerine ara vermek zorunda kaldı. *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* adlı haftalık gazeteleri çıkardı. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasına karşı çıktı. Çeşitli sol eylemlerde yer aldı. Otoriter ama aynı zamanda cesur kişiliğiyle tanınmaktadır. Pek çok Türk Marksist gibi onun düşünceleri de Fransız kaynaklıdır. Bkz. *Akis*, 28 Ağustos 1965, s. 8-12.

259 *Akis*, 28 Ağustos 1965, s. 9.

260 *Türkiye Birlik*, 5 Mayıs 1962 (Kemal Sülker).

261 Fakir Baykurt'un daha sonra tiyatro oyunu olarak da sahnelenen ve köylerdeki sınıf çatışmasını ele alan *Yılanların Öcü* adlı romanı hakkında 1962 Nisanında basında yer alan tartışmalara bakınız.

262 Merkez Disiplin Kurulu üyelerinden Ahmet Muşlu, liderleri, komünist geçmişi olan kişileri partiye kabul etmekle suçlamasının ve Bizim Radyo tarafından "satılmışlık"la suçlanmasının ardından istifa etti. *Yeni İstanbul*'da yayınlanan bildiri, 16 Kasım 1962; ayrıca *Yeni İstanbul*, 13 Kasım, 23 Aralık 1962.
263 *Milliyet*, 23 Aralık 1962.
264 *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1963.
265 Örneğin milliyetçi darbeci subaylardan Mucip Ataklı, TİP'i komünizm propagandası yapmakla suçlarken, diğer bir darbeci Sami Küçük, partiyi savunuyordu. Her iki subay da yaşam boyu senatör olarak atanmıştı. *Milliyet*, 23 Ocak 1963. *Yeni İstanbul*, 11 Şubat 1963.
266 Bkz. 10 Eylül 1963 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan rapor.
267 İçişleri Bakanı, altısı komünist olarak tanınan toplam on iki Kürt propagandacısının tutuklanarak mahkûm edildiğini açıkladı. *Cumhuriyet*, *Yeni İstanbul*, 29 Haziran 1963.
268 Bkz. Aybar'ın konuşması, *Yurt Sorunları ve Çözüm Yolu*, Araştırma Bürosu yayını, Ankara, 1964, s. 8-9. Bu konuşmalar, Leninist fikirlerle biçimlenmiş bir komünizm propagandası olarak nitelendirilmiştir. *Yarın*, 13 Kasım 1963.
269 Sadun Aren, "Nasıl Bir Sosyalizm", *Yön*, 21 Mart 1962, s. 12.
270 *Eylem* (1) 1964, s. 50 (Aybar'ın ifadesi).
271 *Siyasal Partiler Kanunu ile Anayasa Hakları Nasıl Kısıtlanıyor?* (TİP yayını) İstanbul, 1964.
272 *Parti Genel Tebliği*, No. 78, 2 Mart 1963.
273 *Türkiye İşçi Partisi Programı*, İstanbul, 1964, s. 9.
274 *Age*, s. 14. Bu, 1967 tarihli birinci parti programının 2. maddesinde yer alan tanımın daha ideolojik bir versiyonudur. İlk versiyon için bkz. *Türkiye İşçi Partisi Kimlerin Partisidir?* İstanbul, 1962.
275 *Program*, s. 49.
276 *A.g.e.*, s. 64.
277 Türkçedeki "emekten yana" ifadesi, İngilizce karşılığı olan "*siding with labor*" ifadesinden çok daha anlam yüklüdür. Bu sloganı TİP üretmiş ve yaygınlaştırmıştır.
278 Sınıf tanımlamalarında kullanılan farklı ölçütler hakkında iyi bir makale için, bkz. Muvaffak Şeref, "Toplumcu Hareketlerimizde İşçi Sınıfı, Yoksul Köylüler ve Toplumcu Aydınlar", *Eylem*, Temmuz 1964, s. 22-32.
279 Solcu bir yazar, TİP'in getirdiği "işçi" tanımının ne devletinkinden ne de sendikalarınkinden farklı olmadığını öne sürmüştür. Bu yazara göre, "sosyalist bir hareket, ancak tüm sınıflara ve gruplara dayandığı ve onlara özel ayrıcalıklar tanımadığı takdirde tarihsel görevini yerine getirecek ve işçileri veya halkın çoğunluğunu iktidara taşıyacaktır." *Eylem*, 6 Mayıs 1964, s. 8.
280 Aslında TİP lideri, Bursa'da yaptığı bir konuşmada, Atatürk'ün dış politika ilkeleri uyarınca, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinin dışında kalması gerektiğini savunmuştu. Bu sözler bazı parti üyelerinin istifasına yol açtı. Hemen ardından, TİP lideri, yanlış anlaşıldığını açıkladı ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki tutumunu desteklediğini belirten düzeltilmiş bir konuşma metni yayınladı. *Kıbrıs, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın 10 Mayıs 1964 Tarihli Bursa Konuşması*, İzmir, 1964.
281 *Eylem*'in TİP üyesi veya sempatizanı oldukları halde ideolojik olarak TİP çizgisinden sapan bir grup aydının görüşlerini yansıtan bir dergi olduğunu belirtmek gerekir. Bu aydınlara göre sosyalist hareketin öncülüğünün sanayi işçileri sınıfına verilmesi gerekiyordu. "İnsan iradesinin üstünde hiçbir güç kabul edilmemeli" ve böylece insan iradesinin belirleyici gücü ortaya konmalıydı. Bu grup daha devrimci taktikler izliyordu. Daha fazla düşünce özgürlüğü ve fikir mücadelesinden yanaydı. Bir tek kişinin yönetimine yani parti başkanının otoriter tavrına karşıydılar.
282 TİP'in geleceğe dair beklentileri İffet Aslan'ın *İktidar Adayları* adlı çalışmasında anlatılmaktadır. Ankara, Eylül 1965.

283 Önce *Milliyet*'te ve daha sonraları *Akşam*'da yazan ve TİP'in en ateşli ve etkili savunucularından biri olan Çetin Altan, medyanın bu ihmalkârlığından yakınıyordu. Kendisi partinin İstanbul milletvekili oldu. Bkz. *Emekçi*'de 27 Haziran 1964'te yeniden yayınlanan makalesi.
284 Aslan, s. 111.
285 Bkz. Kesin Liste, *Resmi Gazete*, No. 12099, 13 Eylül 1965 ve *Sosyal Adalet*, Eylül 1965, s. 42.
286 Bkz. Seçim Kampanyası, *Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*, İstanbul, 1965. Aybar'ın 1947'de de aynı görüşleri dile getirdiği bir konuşma metninin tekrar baskısı için bkz. *Kurtuluş*, 17 Eylül 1965.
287 Bkz. *Milliyet* (Abdi İpekçi'nin "Durum" başlıklı sütunu), 27 Eylül-7 Ekim 1965.
288 Bkz. (eski Ulusal Güvenlik Müfettişi) Kenan Öztürkmen, "Türkiye İşçi Partisi'nin İç Yüzü", *Son Havadis*, 27 Eylül-6 Ekim 1965. Seçim kampanyası sırasında TİP'in Eskişehir il örgütünün eski bir yöneticisi, komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle mahkûm edildi (bu kişinin eşi ise seçimlerde adaydı). Kürtçülük propagandası gerekçesiyle açılan ve altı yıl sonra sonuçlanan diğer bir davada mahkûm edilenlerin ise, ikisi bağımsız aday, altısı TİP'liydi. *Milliyet*, 28 Eylül 1965.
289 *Son Havadis*'teki metin, 10 Ekim 1965. Bkz. Çetin Altan'ın yanıtı, 25 Eylül 1965. Altan'ın Atatürk'ün komünizm hakkındaki yorumları için bkz. *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1965.
290 *Milliyet*, 30 Eylül 1965.
291 *Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım* (1965'te yayınlanan broşür).
292 Bkz. Cahit Talas, Besim Üstünel ve Mehmet Gönlübol'un makaleleri, *Milliyet*, 28 Eylül-6 Ekim 1965.
293 Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, Rıza Kuas, Cemal Hakkı Selek, Tarık Ziya Ekinci, Adil Kartal, Yunus Koçak, Yahya Kanpolat, Ali Karcı, Yusuf Ziya Bahadırlı, Sadun Aren, Behice Boran, Kemal Nebioğlu. Muzaffer Karan ve Şaban Erik.
294 Genelde soyalist olarak bilinen bir grubun, kendini TİP ile özdeşleştirmek yerine, "tarafsız" adına yayınladığı bir bildiride, halkı 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'ne oy vermeye çağırdığını da önemle belirtmek gerekir.
295 Bu görüş, David Apter'in gelişmekte olan ülkelerde sosyalizmin yükselişi konusundaki gözlemleriyle de paralellik taşımaktadır. Bkz. Davil Apter, *Ideology and Discontent*, New York, 1964, s. 23 ve devamı.
296 Ç.N: Sarıklı din bilginleri
297 Ayrıntılar için bkz. *Milliyet*, 13-16 Eylül 1980; *New York Times*, 14- 17 Eylül 1980.
298 Bkz. *Milliyet* ve *Cumhuriyet*, 2-8 Eylül 1980.
299 Yazar bu durumdan 1980 yılında Türkiye'de geçirdiği birkaç ay boyunca özel olarak görüştüğü kişiler aracılığıyla haberdar olmuştur.
300 Terörizm konusunda bkz. Osman Güvenir, "Türkiye'de Terör ve Güvenlik Kuvvetlerinin Durumu", *Türkiye'de Terör*, İstanbul, 1980, s. 82-96. Bu kitap, 1979'da katledilen gazeteci Abdi İpekçi'nin anısına İstanbul Gazeteciler Derneği tarafından düzenlenen bir seminerde sunulan büyük kısmı teorik ve hukuksal nitelikte bir dizi bildiriden oluşmaktadır. Kitabın soru-cevap bölümü daha ilginçtir. Ayrıca bkz. Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar,* Ankara, 1971 ve bu makalenin 5. bölümü.
301 En çok AP ve onun selefi olan DP tarafından kullanılan bu ifade, bir kişinin Meclis'e bir kez girdikten sonra -geçmişi ne denli karanlık olursa olsun- itibar kazandığını zira halk tarafından seçildiğini belirtiyordu. Ancak daha sonra sadece seçilmiş olmanın seçilmiş kişinin eğitim, yetenek veya başarı gibi diğer özelliklerini önemsiz kıldığını anlatan bir ifade hâline geldi.
302 Bkz. *Milliyet*, 13-14 Eylül 1980.
303 A.g.e.
304 Erbakan'ın tutuklanarak yargılanması, Salem Azzam'ın da aralarında bulunduğu yurtdışındaki bazı Müslüman liderler tarafından protesto edilmişti. Avrupa İslam Konseyi Genel Sekreteri olan

Salem Azzam, hem “Türkiye’de İslam’ın yeniden yükselişi” ile ilgili hareketlerde yer alan kişilerin insan haklarının hem de Türklerin sosyoekonomik yaşamlarını inançlarına ve ideolojik değerlerine göre düzenleme haklarının korunmasını talep ediyordu. Bkz. *Impact International* (20 Eylül-9 Ekim 1980), s. 4.

305 Türkiye’de ordu üzerine oldukça zengin bir kaynakça mevcuttur; örneğin bkz. Kemal H. Karpat, “The Military and Politics in Turkey, A Socio-Cultural Analysis of a Revolution”, *American Historical Review* (Ekim 1970) ve E. Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Cambridge Mass., 1966.

306 Bu olayları ele aldığım çeşitli yayınlar için bkz. *Turkey’s Politics*, Princeton, 1959; “Society, Economics and Politics in Contemporary Turkey”, *World Politics*, (Ekim, 1964), s. 50-74.

307 CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, 1961 yılının ortalarına dek kalkınma, tarım, kırsal problemler vs. hakkında toplamda yaklaşık 24 broşür yayınladı.

308 Süleyman Demirel ile *Milliyet* gazetesinin eski editörü Abdi İpekçi, bu meseleyi kamuoyu önünde uzun uzadıya tartışmıştır; bkz. 14-28 Şubat 1978 tarihli *Milliyet* gazetelerinde yayınlanan karşılıklı mektuplar. Demirel, partisinin ve modernist yönelimlerinin basında çarpıtıldığından şikâyetçiydi.

309 1970’te kendisiyle yaptığım özel bir görüşmede Demirel’e yasadışı üniversite işgallerine ve (yalnızca hukuku çiğnemekle kalmayıp demokrasiyi de tehlikeye sürükleyen) siyasal eşkıyaların öğrencilere ve öğretmenlere yönelik tehditlerine karşı koymak için neden kişisel otoritesini kullanmadığını sordum. Demirel, göstericilerin halkın kendilerini onaylamadığını anlayacakları ve savlarının çürüdüğünü gördüklerinde susacakları cevabını verdi. Demokrasinin bazı temel ilkelerine ilk saldırılar 1967 ve 1968’de bazı üniversitelerde öğrencilerin sosyal reform taleplerde bulunmaya başlamalarının ardından solcular tarafından gerçekleştirildi. Solcular karşıtlarının görüşlerini açıklamalarını ve hatta üniversite binalarına girişlerini engellediler. Öğrenci kitlesini radikalleştirmek ve bu kitleye ideoloji aşılamak amacıyla mitingler düzenlendi. Üniversite yönetiminin kesinlikle karşı çıkmasına rağmen bazı profesörler de bu mitinglerin düzenlenmesine destek veriyordu. Üniversite özerkti; özellikle rektör tarafından talep edilmediği sürece polisin üniversiteye girmesi yasaktı. Rektörler ise radikallerin hıncından çekindikleri için bu çağrıyı yapmaya genellikle yanaşmıyorlardı. (Her halükarda mahkemeler, mitinglerin kısıtlanmasını engelleyen kararlar almaya her zaman hazırdı). Üniversite kampüslerindeki bu şiddet olayları konusunda vardığım yargı, büyük ölçüde, 1968-1970 yılları arasında Ankara’daki Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ndeki öğrenci hareketleri konusundaki gözlemlerine dayanmaktadır. Bu olayların hemen ardından New York’ta, daha önce İstanbul Emniyet Müdürü olarak da görev yapmış önde gelen bir CHP üyesi olan Orhan Eyüboğlu ile buluştum. Ona göre, durum ne denli ciddi olursa olsun, polisin rektörün açık çağrısı olmaksızın üniversiteye girmesinin ve orada konuşlanmasının yasaklanması doğru bir uygulamaydı. Ordunun da kampüse girmesine karşıydı. (1968’de Winsconsin Ulusal Muhafızları’nın ellerinde tüfeklerle üniversitenin koridorlarında dizildiklerini ve öğrenme hakkından yoksun bırakılmaya çalışılan öğrencilerin sınıfa girmelerini sağladıklarını anlattığımda oldukça şaşırdı). Geriye dönüp bakıldığında, üniversite yönetimlerinin ve hükümetin gerçek demokrasi kurallarına uyulmasını sağlayacak iradesi ve yasal gücü olsaydı, Türkiye’de üniversitelerde başlayıp oradan toplumun tümüne yayılan siyasal kargaşanın önlenebileceği anlaşılmaktadır.

310 Örneğin bkz. *Barış Dünyası*, Sayı 107 (Nisan 1971); bu inceleme belli bir siyasal tarafsızlık göstermeye çalışan az sayıdaki yazardan biri olan merhum Ahmet Hamdi Başar tarafından yayınlanmıştır.

311 Bkz. *Milliyet*, 13 ve 14 Mart 1971.

312 A.g.e.

313 Askerî hükümetler tarafından alınan başlıca önlemler için bkz. *12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri 12 Mart 1971-12 Mart 1973*, Başbakanlık Bürosu yayını, Ankara, 1973. Daha fazla kaynak için bkz. Abdullah Uraz, *1970 Siyasi Buhranı ve Içyüzü*, İstanbul, 1970; Süleyman Genç, *12 Mart'a nasıl gelindi?*, Ankara, 1971; Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul, 1973; Ergin Eroğlu, *Sınıflar açısından 12 Mart; 12 Mart Devam Ediyor mu?*, İstanbul, 1974; Mehmet Kemal, *12 Mart Öfkeli Generaller ve İşkence*, İstanbul, 1974.

314 Sayısal veriler için bkz. Kemal H. Karpat, *Social Change and Politics in Turkey*, Leiden, 1973.

315 Bkz. William Hale, "Particularism and Universalism in Turkish Politics", *Aspects of Modern Turkey*, W.M. Hale (der.), Londra, 1976, s. 39-58; Paul J. Magnarella, "Regional Voting in Turkey", *Muslim World* (Temmuz-Ekim 1967), s. 224-36, 277-87.

316 Çeşitli politik eğilimleri temsil eden ekonomistler tarafından yazılmış bir dizi kitabın yanı sıra Türkiye'de ekonomik düşünceyi en iyi yansıtan yayın dizisi İstanbul Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konferansları Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bkz. *Capital Formation and Investment in Turkey* (Birinci Konferans), İstanbul, 1968; *Planning and Growth Under a Mixed Economy*, İstanbul, 1965; *State Economic Enterprises*, İstanbul, 1968. Ayrıca bkz. İstanbul Üniversitesi Yayınları ve özellikle *Problems of Turkey's Economic Development*, Cilt I, İstanbul, 1972; Edwin J. Cohn, *Turkish Economic, Social and Political Change*, New York, 1970.

317 Bkz. Tuncer Bulutay, "Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Eylül 1970), s. 79-119; Serim Timur ve Hasan Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı: 1968*, Ankara, 1970 ve Korkut Boratav, *Gelir Dağılımı Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde*, İstanbul, 1963.

318 Kemal H. Karpat, *The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization in Turkey*, New York, Londra, Melbourne, 1976.

319 Doğu Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet, Yapısal ve Kültürel Kaynaklar*, Ankara, 1980, s. 105-167. Ergil'in çalışmasında verilen özet bir tablo, solcular ile sağcılar arasındaki şu benzerlikleri yüzdelerle ortaya koymaktadır:

Solcular Sağcılar

16-24 Yaş 80.8 76.5

Eğitim seviyesi

Ortaöğrenimi tamamlamış 17.6 14.8

Ortaöğrenimi tamamlamamış 22.4 27.8

Üniversiteyi bitirmiş 3.2 4.3

Üniversiteyi bitirmemiş 26.4 28.4

320 Karışıklıklar o denli artış ve yoğunlaşma göstermişti ki, sıkıyönetim ilân edildiği hâlde şiddet olayları denetim altına alınamadı. Yozlaşmış "demokrasi" uygulaması, gerçekten de ordunun otoritesini ve itibarını baltalıyordu. Normalde sıkıyönetim yasası ordu tarafından oldukça sert bir şekilde uygulanır. Ne var ki Ecevit, "insancıl sıkıyönetim yasası" olarak adlandırdığı bir yasanın peşindeydi. Bu arayış, onu sıkıyönetim yasasının bir tür işbirliği içinde uygulanması anlamına gelen "eşgüdüm" fikrini ortaya atmaya itti. Bu fikre göre ordu, eylemleri hakkında hükümeti bilgilendirecek ve harekete geçmek için hükümetin onayını alacaktı. Bu yöntem, ordunun şiddeti denetim altına alma becerisini ortadan kaldırdı. Bu nedenle, Türkiye'nin yirmi vilayetini kapsayacak şekilde genişletilen sıkıyönetime karşın, 1980'e dek terörizm denetim altına alınamadı.

321 Biraz eski olmakla birlikte bu gruplar hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma için bkz. Jacob Landau, *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, 1974. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından, 1970 yılında, sağcı eylemler ve bunların MHP ile ilişkisi hakkında çok geniş bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, Türkiye'deki en büyük milliyetçi gençlik grubu olan Ülkü Ocakları'nın 1968'de Ankara ve İstanbul'da bulunan üniversitelere yerleştiği ve 1969'da ülke çapında bir örgüt hâline geldiği ortaya konulmaktadır. Bu örgütün amacı, kendi açıklamasına göre, gençliğin

vatansever ve milliyetçi ruhla eğitilmesini ve bölücü (Komünist) hareketlerle savaşılmasını sağlamaktı. Diğer bir sağ örgüt olan Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu, 1967 yılında, anavatanın Atatürk ilkelerine ve milliyetçiliğe uygun şekilde kalkınması amacıyla kurulmuştu. Genç Ülkücüler Birliği ve Milli Türk Talebe Birliği, diğer milliyetçi örgütlerdi. Bu gruplar çeşitli komando eğitim kampları kurdular. Bkz. Emniyet Genel Müdürlüğü Raporu, *Milliyet*, 6 Kasım 1978. Bu örgütlerin Milliyetçiler Derneği ve Aydınlar Ocağı ile karıştırılmaması gerekir. Bu iki örgüt çoğunlukla üniversite profesörlerinden ve çeşitli meslek sahiplerinden oluşan muhafazakâr milliyetçi aydınları temsil etmektedir.

322 Örneğin, Türkiye İhtilalci İşçi-Köylü Partisi (TİİKP), kendisine yöneltilen hukuki suçlamaları bir kitapta protesto etmiştir. Bu kitapta mahkemeler ve hapishaneler hakkında şunlar söylenmektedir: "Yönetici sınıflar, devrimcileri sindirmek ve dava uğruna verilen mücadeleyi engellemek amacıyla terör ve baskının yanında hapis cezalarını da kullanıyorlar. . . . Faşizme karşı savaşmak, nerede olurlarsa olsunlar istisnasız tüm devrimcilerin görevidir. Halkın davasını mahkemelerde kararlılıkla savunmak ve hapishanelerdeki zulme ve baskıya karşı toplu direniş göstermek, faşizme karşı verilen halk mücadelesinin bir parçasıdır." Davadan dönmüş bir devrimcinin verdiği ifadeye değinen parti lideri mahkemeye "Bu ifade zengin takımının ve toprak sahiplerinin gizli örgütü olan Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından yazıldı," demiştir. Bkz. *Devrimciler Faşizmi Yargılıyor*, İstanbul, 1975, s. 7, 44. TİİKP sonunda iki gruba bölündü. Doğu Perinçek liderliğindeki ılımlılar 31 Ocak 1978'de Türkiye İşçi ve Köylü Partisi (TİKP)'ni kurdular. TİİKP'ye ilişkin mahkeme kayıtları, Parti'nin Proleter Devrimci Aydınlık Hareketi ile bağlantıları olduğunu ve bazı üyelerinin Filistin Kurtuluş Ordusu'ndan gerilla eğitimi aldıklarını açığa çıkarmıştır. Bkz. *Türkiye İhtilalci İşçi-Köylü Partisi Dosyası*, İstanbul, 1973.

323 Bu konuda çok zengin bir kaynakça vardır. Bu makale, genel niteliktedir dolayısıyla tüm kaynakların ayrıntılı şekilde incelenmesi uygun değildir. Bunlar arasında yer alan *Eylem*, *Devrimci Yol ve Kurtuluş* gibi dergiler eylemin teoriden üstün tutulması konusunda geniş bilgi içermektedir. Sol hareketin daha destekli bir incelemesi için bkz. Aydın Yalçın, "New Trends in Communism in Europe, The Case of Turkey", *Dış Politika*, 7, sayı 1-2 (1978), s. 28-50; *Türk Komünizmi Üzerine Bazı Gözlemler*, Ankara, 1976.

324 Köyde akraba grupları arasında dayanışmayı sağlayan kan bağlarının yerini, çeşitli ideolojik grupların üyelerini birbirine bağlayan ideolojik dayanışma aldı. Önderliğin eski geleneksel dayanakları da yeni koşullara uyarlandı.

325 Detler H. Khalid, "The Kemalist Attitude Towards Muslim Unity", *Islam and the Modern Age*, 11 (1975), s. 23-40.

326 Sabahattin Selek, Doğan Avcıoğlu ve Mahmut Goloğlu bu konuda araştırma yapan çok sayıda yazardan yalnızca birkaçıdır.

327 Bu konulara gösterdiği ilgi, Gökalp'in eserlerinde ve onun yaşamı hakkındaki diğer çalışmalarda açıkça görülmektedir. Gökalp'in yeniden tanımlama çabalarına dair kaynakça için bkz. Sabri Akurgal, *Ziya Gökalp: The Influence of His Thought on Kemalist Reforms* (Doktora tezi), Indiana Üniversitesi, 1978. Gökalp'in yazılarının -bazı çarpıtma ve manipülasyonlar sonucunda- milliyetçi tezleri desteklemede kullanılabilmektedir. Bu nedenle yapıtları çoğunlukla milliyetçilikle özdeşleşmiş gruplar tarafından yayınlanmıştır. Solcular ise Gökalp'in eserlerini neredeyse tümüyle görmezden gelmiştir. Örneğin bkz. *Türk Medeniyeti Tarihi, Türkçülüğün Esasları* ve Türk Kültür Yayınları tarafından basılan diğer eserleri (Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974-75). Aslında Gökalp sosyopolitik değişimin Türklerin kültürel kimliği üzerindeki etkisinin bilincinde olan ciddi bir düşünürdü. Ancak ne yazık ki henüz eserlerini bile okumamış siyasetçiler tarafından tartışma konusu yapıldı.

328 Türk Dış Politikası hakkındaki yayınlar burada sayılamayacak kadar çoktur. Kaynakça için bkz. Kemal H. Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, Leiden, 1974. Ayrıca bkz. *Foreign*

Policy, Türk Dış Politika Kurumu, Ankara, periyodik.

329 Udo Steinbach, "Between Marxism and Islamic Fundamentalism Towards an End of Westernization" (Almanca), Türkiye'deki Kriz üzerine düzenlenen bir konferansta sunulan tebliğ, Brüksel, 24-26 Eylül 1980.

330 (Ç.N.) Otoriteryanizm, öteki üzerinde uygulanan baskı, tahakküm, manipülasyon ve zorbalıkla yönetim anlamına gelmektedir.

331 Anayasa hakkında bir görüş için bkz. Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara, 1969 ve Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 2 cilt, İstanbul, 1964.

332 Anayasa Mahkemesi kararları için bkz. B. Tanör and Taner Beygo, *Türk Anayasaları ve Anayasa Mahkemesi Kararları*, İstanbul, 1966.

333 Bkz. *Rejim ve Anayasamızda Reform Önerisi*, özel bölüm, *Yeni Forum*, 15 Mayıs 1980.

334 *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East* adlı çalışmamda, Türkiye'deki ideolojik gelişmeleri ayrıntılı olarak tartıştım ve bu makaleden alıntılara yer verdim.

335 Örneğin, 1958-1960 dönemindeki karışıklıklarda DP'nin muhalefeti bastırmak için önlemler alması üzerine, İsmet İnönü küçümseyici bir tavırla Adnan Menderes'e bu politikaların onu felakete sürükleyeceğini söylemiş ve şöyle eklemişti: "Artık sizi ben bile kurtaramam." (Üstelik Menderes'in asılmasıyla bu öngörü doğru çıkmış oldu.)

336 AP ve AP hakkındaki çalışmaların azlığına karşın, CHP hakkında (bu partiye genellikle sıcak bakan) çok sayıda eser olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, 1976 adlı eserde yer alan kaynakça.

337 Bkz. Kili, a.g.e., s. 317-350, b.a. Sovyetler, CHP'nin sola kaymasının yaratacağı mühim etkileri fark etmekte ve değerlendirmekte gecikmedi: Bkz. V. Danilov, "The New Course of the Republican People's Party of Turkey", *Narody Asii i Afriki*, No. 4, 1979, s. 30-42 (Rusça).

338 1971-73 olayları burada ayrıntılı biçimde ele alınamayacak kadar karmaşıktır. Kısaca belirmek gerekirse, ordu, CHP'yi (Türkiye Öğretmenler Sendikası, Dev-Genç vb.) radikal sol örgütleri desteklemekle suçlamıştır. Ecevit'e karşı bir türlü başarıya ulaşamadığı bir mücadele vermekle meşgul olan İnönü, bir yandan da partisini savunmak zorunda kalmıştır.

339 Bkz. Kili, a.g.e., s. 317 ve 319.

340 Aşağıdaki tabloda, 1973'te TBMM'ye seçilen milletvekillerinin mesleki arka planları gösterilmektedir. Kaynak: *Resmi Gazete*, 31 Ekim 1973, sayı 14698.

Parti	Devlet Memuru	Serbest	İşçi	Çiftçi	İşadamı	Esnaf	Sanayici	Din Adamı	Diğer	Toplam
CHP	32,3	54,1	2,2	6,0	2,8	1,1	-	-	1,5	100
AP	42,4	30,6	0,7	9,9	8,3	1,5	2,3	2,6	1,7	100
MSP	47,9	27,1	-	2,0	10,4	-	-	12,6	-	100
DP	30,6	41,3	-	16,4	7,1	-	-	4,6	-	100
CGP	38,4	53,8	-	7,8	-	-	-	-	-	100

Ayrıca TBMM'de bürokratların çoğunlukta olduğunu savunan şu çalışmaya bkz: Emin Çölaşan (v.d.), *1973 Seçimleri*, İstanbul, 1975. Farklı bir bakış açısı için bkz. Ihsan Tekli ve Raşit Gökçeli, *1973 ve 1975 Seçimleri*, İstanbul, 1977.

341 MHP'nin MSP'nin oylarını kazanarak yükselişe geçtiğini savunan birtakım teoriler mevcuttur. Elbette MSP'nin Alevi çoğunluğa sahip Elazığ, Erzincan, Çorum, Yozgat, Sivas, Tokat ve Çankırı gibi şehirlerdeki oylarında bir kayma yaşanmıştır. Bu olayın bir açıklamasına göre, 1973'te bu kentlerdeki Sünnilerin Alevilere tepki olarak MSP'ye oy verdikleri hâlde 1977'de milliyetçi-dinci çağrıyı kendi felsefelerine ve çıkarlarına uygun buldukları için oylarını MHP'ye kaydırmış olmalarıdır. Gerçekte, olayın asıl açıklaması, toplam seçmen sayısının artışında, seçime katılım oranındaki yüzde 6'lık önemli yükselişte ve özellikle de oyların kutuplaşmasında yatmaktadır. Eğer mezhep bağlarının iddia edildiği kadar hayati bir rolü olsaydı, özellikle Alevilerin oylarını çekmeyi

amaçlayan küçük bir sol parti olan Birlik Partisi'nin aldığı oyların oranı yüzde 1 veya 2'yi geçebilirdi çünkü Aleviler Doğu Anadolu nüfusunun yüzde 20 ila 30'unu oluşturuyordu. Türkiye'de ideolojilerin etkileri konusunda daha ayrıntılı görüşler için bkz. *Political and Social Thought* adlı çalışmam.

342 Bu ve sonraki gelişmeler konusundaki bilgiler, günlük basından ve burada sayılamayacak kadar çok sayıdaki periyodikten derlenmiştir. Sol ve merkezdeki görüşler için *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Aydınlık*, sağ görüşler için ise *Tercüman* ve *Milli Gazete* kullanılmıştır.

EKLER

EK I

1957 SEÇİMLERİ

Seçim yılı	Seçmen sayısı	Kullanılan toplam oy	Katılım oranı (%)
1950	8.908.824	7.934.449	89,06
1954	10.250.338	9.097.451	88,75
1957	12.111.183	9.334.246	77,15

	Partilerin aldıkları oylar			Seçilen milletvekili sayısı		
Partiler	1950	1954	1957	1950	1954	1957
CHP	3.195.618	3.214.895	3.763.866	67	31	178
DP	4.274.933	5.150.924	4.394.893	416	504	424
MP	265.980	425.386	659.9701	1	5	4
HP	-	-	346.881	-	-	4
KP	-	-	39.473	-	-	-
Bağımsız	258.698	266.791	39.867	3	1	-
			Toplam…	487	541	610

EKLER II

BAŞLICA KALKINMA GÖSTERGELERİ[*]

Göstergeler	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Nüfus (000)	13.648	16.158	17.821	18.790	20.947	24.065	27.754	31.391
Net milli gelir (Faktör maliyeti, 1948, milyon TL)	4.449	6.111	7.690	5.942	9.098	12.334	16.677	20.926
Kişi başına düşen milli gelir (Faktör maliyeti, 1948, TL)	328	378	431	316	434	512	601	667
Kent nüfusu (000) (10.000 üzerindeki merkezler)	2.236	2.684	3.203	3.442	3.872	5.324	6.999	-
Kent nüfusu (toplam nüfusa oranla, %)	16.4	16.6	18.0	18.3	18.5	20.9	25.2	-
Radyolar (000)	-	29	78	176	321	999	1.341	2.443
Gazete ve Dergiler	-	149	338	336	647		1.658	1.722
Otoyollar (km)	22.053	39.583	41.582	43.511	47.080	55.008	61.542	-
Demiryolları (km)	4.637	6.639	7.381	7.515	7.671	7.802	7.895	9.301
Okuryazarlık (toplam nüfusa oranla, %)	10,7	19,6	22,4	29,2	33,5	40,7	43,7	48,0

[*] Bu istatistiksel bilgilerin kaynağı, Ankara'daki Türkiye İstatistik Kurumu'nun 1927-65 yılları arasında yayınladığı Yıllıklar ve diğer ilgili yayınlardır.

BAŞLICA KALKINMA GÖSTERGELERİNİN ZİNCİR İNDEKSİ

	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Nüfus	100,0	118,4	112,9	105,6	111,5	114,9	115,3	113,1
Net milli gelir	100,0	137,4	125,8	77,3	153,3	135,6	135,2	128,8
Kişi başına düşen milli gelir	100,0	116,0	114,1	73,3	137,4	120,3	117,2	110,9
Kent nüfusu	100,0	120,0	119,3	107,5	112,5	137,5	131,5	
Haberleşme ve kitle iletişim araçları								
Radyolar	-	100,0	269,8	225,3	186,2	311,2	134,3	182,1
								(1963)
Gazete ve Dergiler	-	100,0	226,8	99,4	196,2		256,3	103,9
Ulaşım								
Otoyollar	100,0	179,5	105,0	104,9	108,2	116,8	111,9	
Demiryolları	100,0	143,2	111,2	101,8	102,1	101,7	101,2	117,8
Okuryazarlık								
Toplam nüfusa oranla yüzdesel olarak	100,0	183,2	114,3	130,4	114,7	121,2	107,6	109,8
Okuryazar nüfus	100,0	216,7	126,0	137,4	109,7	162,4	124,1	124,2
				(1946)	(1950)	(1954)	(1957/60/1961/65)	
Siyasal katılım	önemsiz miktarda			100,0	119,1	99,2	86,7/105,7/100,5/87,6	

SİYASAL KATILIM: SİYASAL PARTİLER VE SEÇİMLER

	1950	1954	1957	1961*		1961	1965	1969**
Geçerli oy	8.905.743	10.262.063	12.078.623	12.747.901	İHTİLAL SONRASI DÖNEM – YENİ ANAYASA VE DAHA GENİŞ SİYASAL KATILIM	12.925.395	13.679.753	14.692.581
Kullanılan oy	7.953.085	9.095.617	9.250.949	10.321.111		10.522.716	9.748.678	9.380.860
Katılım %	89,3	88,6	76,6	81,0		81,4	71,3	63,8
Güven Partisi								577.026
								(6,42)
Demokrat Parti	4.241.393	5.151.550	4.372.621					
	(53,3)	(56,6)	(47,3)					
Hürriyet Partisi			346.881					
			(4,0)					
Millet Partisi	250.414						582.704	294.655
	(3,1)						(6,3)	(3,3)
Milli Hareket Partisi								278.220
								(3,1)
Adalet Partisi						3.527.435	4.921.235	4.184.814
						(34,8)	(52,9)	(46,6)
Yeni Türkiye Partisi						1.391.934	346.514	202.042
						(13,7)	(3,7)	(2,7)

	1950	1954	1957	1961*		1961	1965	1969**
Türkiye Köylü Partisi		57.011	350.597		İHTİLAL SONRASI DÖNEM – YENİ ANAYASA VE DAHA GENİŞ SİYASAL KATILIM			
		(0,6)	(3,8)					
Cumhuriyetçi Millet Partisi		434.085	652.064					
		(4,8)	(7,0)					
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi						1.415.390	208.696	
						(14,0)	(2,2)	
Cumhuriyet Halk Partisi	3.176.561	3.161.696	3.753.136			3.724.752	2.675.785	2.465.554
	(39,9)	(34,8)	(40,6)			(36,7)	(28,7)	(27,5)
Türkiye İşçi Partisi							276.101	238.741
							(3,0)	(2,7)
Birlik Partisi								228.586
								(2,54)
Bağımsızlar	383.282	137.318	4.994			81.732	296.528	508.733
	(4,8)	(1,5)	(0,1)			(0,8)	(3,2)	(5,7)

* Anayasa Halkoylaması

** Hakkâri haricindeki illere dair resmî olmayan veriler

Kaynaklar: 1950-65 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 1966. *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1969 (İstanbul).

EK III
Türkiye'de Hükümet Değişiklikleri (Başbakanlar), 1970-1980

1. Süleyman Demirel, 6 Mart 1970-12 Mart 1971
2. Nihat Erim, 26 Mart 1971-3 Aralık 1971
3. Suat Hayri Ürgüplü, 14 Mayıs 1972 (güvenoyu alamamıştır)
4. Ferit Melen, 22 Mayıs 1972-10 Nisan 1973
5. Naim Talu, 15 Nisan 1973-25 Ocak 1974
6. Bülent Ecevit, 25 Ocak 1974-7 Kasım 1974
7. Sadi Irmak, 13 Kasım 1974-30 Mart 1975
8. Süleyman Demirel, 31 Mart 1975-21 Haziran 1977
9. Bülent Ecevit, 21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977
10. Süleyman Demirel, 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978
11. Bülent Ecevit, 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979
12. Süleyman Demirel, 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980

EK IV
GENEL SEÇİM SONUÇLARI (1950-1979*)

Başbakanlık İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan resmî seçim sonuçları, s. 586-587. 1951, 1975 ve 1979 yıllarına ait sayılar, yalnızca birkaç bölgede yapılan ara seçimlerin sonuçlarıdır.

Tablolarda kısaltmaları verilen siyasal partilerin isimleri şunlardır: : AP (Adalet Partisi); CHP (Cumhuriyet Halk Partisi); CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi); CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi); CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi); DP (Demokrat Parti); HP (Hürriyet Partisi); MP (Millet Partisi); MNP (Milli Nizam Partisi); MSP (Milli Selamet Partisi); SDP (Sosyalist Devrim Partisi); TBP (Türkiye Birlik Partisi); TİP (Türkiye İşçi Partisi); TSİP (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi); YTP (Yeni Türkiye Partisi); BAĞ (Bağımsızlar).

					Siyasal Partilerin Kazandıkları Oylar														
					AP			CHP			CGP			CKMP			CMP		
Yıl	Toplam Seçmen Sayısı	Toplam Kullanılan Oy	Katılım Oranı	Toplam Geçerli Oy	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı
1950	8.905.743	7.953.055	89,3		-	-	-	3.176.561	39,9	69	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	3.168.423	1.778.853	54,1		-	-	-	687.668	38,7	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1954	10.262.063	9.095.617	88,6		-	-	-	3.161.696	34,8	30	-	-	-	-	-	-	434.085	4,8	-
1957	12.078.623	9.250.949	76,6		-	-	-	3.753.136	40,6	173	-	-	-	-	-	-	652.064	7,0	4
1961	12.925.395	10.522.716	81,0	10.138.035	3.527.435	34,8	158	3.724.752	36,7	173	-	-	-	1.415.390	14,0	54	-	-	-
1965	13.679.753	9.748.678	71,3	9.307.563	4.921.235	52,9	240	2.675.785	28,7	134	-	-	-	208.696	2,2	11	-	-	-
1969	14.788.522	9.516.035	64,3	9.086.296	4.229.712	46,5	256	2.487.006	27,4	143	597.818	6,6	15	-	-	-	-	-	-
1973	16.798.164	11.223.843	66,8	10.723.658	3.197.897	29,8	149	3.570.583	33,3	185	564.343	5,3	13	-	-	-	-	-	-
1975	1.743.152	1.120.415	64,3	1.077.821	524.001	48,6	5	409.387	38,0	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1977	21.207.303	15.358.210	72,4	14.827.172	5.468.202	36,9	189	6.136.171	41,4	213	277.713	1,9	3	-	-	-	-	-	-
1979	1.727.069	1.289.141	74,6	1.252.427	676.900	54,0	5	367.317	29,3	-	21.593	1,7	-	-	-	-	-	-	-

					Siyasal Partilerin Kazandıkları Oylar														
					DP			Demokratik Parti			HP			MP			MNP		
Yıl	Toplam Seçmen Sayısı	Toplam Kullanılan Oy	Katılım Oranı	Toplam Geçerli Oy	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı
1950	8.905.743	7.953.055	89,3		4.241.393	53,3	408	-	-	-	-	-	-	250.414	3,1	1	-	-	-
1951	3.168.423	1.778.853	54,1		937.288	52,7	15	-	-	-	-	-	-	142.359	8,0	-	-	-	-
1954	10.262.063	9.095.617	88,6		5.151.550	56,6	490	-	-	-	57.011	0,6	5	-	-	-	-	-	-
1957	12.078.623	9.250.949	76,6		4.372.621	47,3	419	-	-	-	350.597	3,8	4	-	-	-	-	-	-
1961	12.925.395	10.522.716	81,0	10.138.035	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1965	13.679.753	9.748.678	71,3	9.307.563	-	-	-	-	-	-	-	-	-	582.704	6,3	31	-	-	-
1969	14.788.522	9.516.035	64,3	9.086.296	-	-	-	-	-	-	-	-	-	292.961	3,2	6	275.091	3,0	1
1973	16.798.164	11.223.843	66,8	10.723.658	-	-	-	1.275.502	11,9	45	-	-	-	62.377	0,6	-	362.208	3,4	3
1975	1.743.152	1.120.415	64,3	1.077.821	-	-	-	30.654	2,8	-	-	-	-	-	-	-	24.848	2,3	-
1977	21.207.303	15.358.210	72,4	14.827.172	-	-	-	274.484	1,9	1	-	-	-	-	-	-	951.544	6,4	16
1979	1.727.069	1.289.141	74,6	1.252.427	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	67.154	5,4	-

					Siyasal Partilerin Kazandıkları Oylar														
	MSP			SDP			TBP			TİP			TSİP						
Yıl	Toplam Seçmen Sayısı	Toplam Kullanılan Oy	Katılım Oranı	Toplam Geçerli Oy	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı
1950	8.905.743	7.953.055	89,3		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	3.168.423	1.778.853	54,1		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1954	10.262.063	9.095.617	88,6		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1957	12.078.623	9.250.949	76,6		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1961	12.925.395	10.522.716	81,0	10.138.035	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1965	13.679.753	9.748.678	71,3	9.307.563	-	-	-	-	-	-	-	-	-	276.101	3,0	14	-	-	-
1969	14.788.522	9.516.035	64,3	9.086.296	-	-	-	-	-	-	254.695	2,8	8	243.631	2,7	2	-	-	-
1973	16.798.164	11.223.843	66,8	10.723.658	1.265.771	11,8	48	-	-	-	121.759	1,1	1	-	-	-	-	-	-
1975	1.743.152	1.120.415	64,3	1.077.821	84.706	7,9	-	-	-	-	3.014	0,3	-	-	-	-	-	-	-
1977	21.207.303	15.358.210	72,4	14.827.172	1.269.918	8,6	24	-	-	-	58.540	0,4	-	20.565	0,1	-	-	-	-
1979	1.727.069	1.289.141	74,6	1.252.427	92.932	7,4	-	7.677	0,6	-	4.290	0,3	-	7.315	0,6	-	6.735	0,5	-

					Siyasal Partilerin Kazandıkları Oylar					
					YTP			BAĞ		
Yıl	Toplam Seçmen Sayısı	Toplam Kullanılan Oy	Katılım Oranı	Toplam Geçerli Oy	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Koltuk Sayısı
1950	8.905.743	7.953.055	89,3		-	-	-	383.282	4,8	9
1951	3.168.423	1.778.853	54,1		-	-	-	10.323	0,6	-
1954	10.262.063	9.095.617	88,6		-	-	-	137.318	1,5	10
1957	12.078.623	9.250.949	76,6		-	-	-	4.994	0,1	2
1961	12.925.395	10.522.716	81,0	10.138.035	1.391.934	13,7	65	81.732	0,8	-
1965	13.679.753	9.748.678	71,3	9.307.563	346.514	3,7	19	296.520	3,2	1
1969	14.788.522	9.516.035	64,3	9.086.296	197.929	2,2	6	511.023	5,6	13
1973	16.798.164	11.223.843	66,8	10.723.658	-	-	-	303.218	2,8	6
1975	1.743.152	1.120.415	64,3	1.077.821	-	-	-	1.211	0,1	-
1977	21.207.303	15.358.210	72,4	14.827.172	-	-	-	370,035	2,5	4
1979	1.727.069	1.289.141	74,6	1.252.427	-	-	-	297	0,3	-

KAYNAKLAR

5.CHP Büyük Kurultayı, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

ABADAN, Nermin: *Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve Sorunları*, Ankara, 1964.

AHMAD, Feroz: *The Young Turks, The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford, 1969.

AKKERMAN, Cevat Naki: *Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar,* Ankara, 1950.

AKURGAL, Sabri - GÖKALP, *Ziya: The Influence of His Thought on Kemalist Reforms* (Doktora tezi), Indiana Üniversitesi, 1978.

ALDIKAÇTI, Orhan: “Les Elections Législatives Turques au 27 Octobre 1957”, *Annales de la Faculté de Droit d’Istanbul*, No. 8 (1958), s. 128-37.

ALDIKAÇTI, Orhan: *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 2 cilt, İstanbul, 1964.

ALEXANDER, Alec P.: “Industrial Entrepreneurship in Turkey”, *Economic Development and Cultural Change*, Temmuz 1960.

AMCA, Hasan: *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul, 1948.

ARAR, İsmail: *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul, Burçak, 1969.

ARIBURNU, Kemal: *Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, Ankara, 1957.

Atatürkçülük Nedir?, Yaşar Nabi (der.), İstanbul, 1963.

AVCIOĞLU, Doğan: *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1974.

AYBAY, Rona: *Karşılaştırmalı 1961 Anayasası*, İstanbul, 1964.

AYDEMİR, Ş.S.: *Tek Adam*, 3 cilt, İstanbul, 1969.

BALKANLI, Remzi: *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara, 1961.

BAŞGİL, Ali Fuad: *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1960.

BERKES, Niyazi: *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964.

BERKES, Niyazi: *Turkish Nationalism and Western Civilization, Selected Essays on Ziya Gökalp*, Londra, 1959.

BİLSEL, Cemil: "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence", *American Journal of International Law* (Ekim 1947), s. 727.

Bir Şakirdin Hataları, İstanbul, 1934.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Trakya'da Milli Mücadele*, 2 cilt, Ankara, 1955-56.

BORATAV, Korkut: *Gelir Dağılımı Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde*, İstanbul, 1963.

BULUTAY, Tuncer: "Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Eylül 1970), s. 79-119.

Capital Formation and Investment in Turkey (Birinci Konferans), İstanbul, 1968.

CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

COHN, Edwin J.: *Turkish Economic, Social and Political Change*, New York, 1970.

ÇARIKLI, Hacım Muhittin: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, Türk Tarih Derneği Yayınları, Ankara, 1967.

Çerkes Ethem'in Hatıraları, İstanbul, 1962.

Çeşitli Cepheleriyle Atatürk (Robert Koleji'nde düzenlenen bir konferanstan), İstanbul, 1964.

DANİŞMEND, İsmail H.: *31 Mart Vakası*, İstanbul, 1961.

Department of State Bulletin, 14 Şubat 1956, s. 261.

DEVEREUX, Robert: *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore, 1963.

DURSUNOĞLU, Cevat: *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946.

ENER, Kasım: *Çukurovanın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1963.

ERGİL, Doğu: *Türkiye'de Terör ve Şiddet, Yapısal ve Kültürel Kaynaklar*, Ankara, 1980, s. 105-167.

GEORGEON, François: *Aux Origines du Nationalisme Turc, Yusuf Akçura, 1876-1935*, Institut d'Etudes Anatoliennes, Paris, 1980.

GLASNEK, Johannes: *Ataturk und Die Moderne Turkei*, Berlin, 1971.

GOLOĞLU, Mahmut: *Milli Mücadele Tarihi*, 5 cilt, Ankara, 1968-71.

GOLOĞLU, Mustafa: *Erzurum Kongresi*, *Sivas Kongresi, Üçüncü Meşrutiyet*, *Cumhuriyete Doğru* ve *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1968-72.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref - KİLİ, S.: *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1947.

GÜVEN, Zuhdil: *Anzavur İsyanı*, İstanbul, 1948.

HALE, William: "Particularism and Universalism in Turkish Politics", *Aspects of Modern Turkey*, W.M. Hale (der.), Londra, 1976.

HARRIS, George S.: *Origins of Communism in Turkey*, Stanford, California, 1967.

HİKMET, Nazım: *Anthologie Poétique*, Paris, 1964.

İĞDEMİR, Uluğ: *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1969.

İnkılap Tarihi, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

International Social Science Journal, XI, 4 (1959), s. 525-31.

ISSAWI, Charles: *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Chicago, 1966.

İstanbul Üniversitesi Yayınları ve özellikle *Problems of Turkey's Economic Development*, Cilt I, İstanbul, 1972.

JÄSCHKE, Gotthard: "Der Islam in der neue Turkei", *Die Welt des Islams*, Cilt I, 1951.

KARPAT, Kemal H.: “Mass Media”, *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. Ward ve D. Rustow (der.), Princeton, 1964.

KARPAT, Kemal H.: “The Ottoman Parliament of 1877 and Its Social Significance”, *Proceedings of the International Association of South-East European Studies*, Sofya, 1963.

KARPAT, Kemal H.: “The People’s Houses in Turkey: establishment and growth”, *Middle East Journal*, 17 (1963), s. 55-56.

KARPAT, Kemal H.: (der.), *Turkey’s Foreign Policy in Transition*, Leiden, 1974.

KARPAT, Kemal H.: *Social Change and Politics in Turkey*, Leiden, 1973.

KARPAT, Kemal H.: *The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization in Turkey*, New York, Londra, Melbourne, 1976.

KARPAT, Kemal H.: *Turkey’s Politics*, Princeton, 1959.

KARPAT, Kemal H.: *Turkey’s Politics, the Transition to a Multi-party System*, Princeton University Press, 1959.

KARPAT, Kemal H.:*Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton, Princeton University Press, 1959.

KEMAL, Orhan: *Nazım Hikmet’le Üç Buçuk Yıl*, İstanbul, 1965.

KHALID, Detler H.: “The Kemalist Attitude Towards Muslim Unity”, *Islam and the Modern Age*, 11 (1975), s. 23-40.

KİLİ, Suna: *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, 1976.

KINROSS, Lord: *Atatürk: The Birth of a Nation*, New York, 1965.

KOÇAK, Cemil: *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, Yurt, 1986.

KOLARS, John F.: *Tradition, Season and Change in Turkish Village*, Chicago, 1963.

KOSTANICK, Hue L.: “Turkish Resettlement of Minorities from Bulgaria 1950-1953”, *Middle East Journal* (Kış, 1955), s. 41.

KURAN, Ahmed Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1959.

KURAN, Ercüment: “The Impact of Nationalism on the Turkish Elite in the Nineteenth Century”, W.R. Polk ve R.L. Chambers (der.), *Beginnings of*

Modernization in the Middle East, Chicago, 1968.

KUSHNER, David: *The Rise of Turkish Nationalism*, Londra, 1977.

LADAS, Stephan P.: *The Exchange of Minorities*, New York, Macmillan, 1932.

LANDAU, Jacob , *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, 1974.

LERNER, Daniel: *The Passing of Traditional Society*, 1958.

LEWIS, Bernard: “Recent Developments in Turkey”, *International Affairs* (Temmuz 1951), s. 323.

Literary Review, Haziran 1960 ve *Middle East Journal*, Kış-Bahar 1960.

LOIZIDES, Savaş: *The Cyprus Question and the Law of the United Nations*, Nicosia, 1954.

MAGNARELLA, Paul J.: “Regional Voting in Turkey”, *Muslim World* (Temmuz-Ekim 1967), s. 224-36, 277-87.

MARDİN, Şerif: *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara, 1964.

Max V. Thornburg, G. Spry ve G. Soule, *Turkey: An Economic Appraisal* , New York, Allen - Unwin, 1949.

Milli Birliğe Doğru, S. Erdemir (der.), Ankara, 1961, s. 151.

Muhalefette İsmet İnönü, S. Erdemir (der.), İstanbul, 1959, s. 2.

NICHOLS, William H.: “Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries”, *American Economic Review*, Mayıs 1955.

OWEN, Roger: *The Middle East in the World Economy*, Londra, 1981.

ÖKÇÜN, Gündüz: *İzmir Kongresi*, Ankara, 1972.

ÖNAL, Sami: *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara, 1968.

ÖZBUDUN, E.: *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Cambridge Mass., 1966.

ÖZER, Kenan: *Kurtuluş Savaşında Gönen*, Balıkesir, 1964.

PAYASLIOĞLU, Arif , *Türkiye’de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler*, Ankara, 1961.

Planningand Growth Under a Mixed Economy, İstanbul, 1965.

RAGIP, Mustafa: İ*ttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul, 1934.

RAMSAUR, E.E.: *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, 1957.

REED, Howard A.: “A New Force at Work in Democratic Turkey”, *Middle East Journal*, VII (1953), 33-44.

ROBINSON, Richard D.: *The First Turkish Republic*, Cambridge, Mass., 1963.

RUSTOW, Dankwart A.: “Politics and Islam in Turkey 1920-1955”, *Islam and the West*, Richard N. Frye (der.), Hague, 1957.

RUSTOW, Dankwart A.: “Politics and Islam in Turkey, 1920-1955”, *Islam and the West*, Richard N. Frye (der.), Hague, 1957.

SADAK, Necmeddin: “Turkey Faces the Soviets”, *Foreign Affairs* (Nisan 1949), s. 449-61.

SARÇ, Celal Ö.: “Economic Policy of the New Turkey”, *The Middle East Journal* , Ekim 1948, s. 430-46.

SAYILGAN, Aclan: *İnkar Fırtınası*, Ankara, 1962.

Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme, Ankara, 1959.

Seçim Neticeleri, Ankara, 1959, CHP Araştırma Bürosu yayını.

SELEK, Sabahattin: *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1973.

SELEK, Sabahattin: *Milli Mücadele*, İstanbul, Burçak, 1970 ve *Anadolu İhtilali*, İstanbul, Burçak, 1965.

SHAW, S.J. - SHAW, E.: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt II (Cambridge, 1977).

SOYSAL, Mümtaz: *Anayasaya Giriş*, Ankara, 1969.

Söylev ve Demeçler, Cilt 2, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959.

State Economic Enterprises, İstanbul, 1968.

STEINBACH, Udo: “Between Marxism and Islamic Fundamentalism Towards an End of Westernization” (Almanca), Türkiye’deki Kriz üzerine düzenlenen bir konferansta sunulan tebliğ, Brüksel, 24-26 Eylül 1980.

STEINHAUS, Kurt: *Soziologie der Turkishen Revolution*, Frankfurt, 1969.

SUNGUR, Hasan Halis: *Anayasayı İhlâl Suçları ve T.C.K. 146. Maddesi Hükümleri*, İstanbul, 1961.

TACHAU, Frank - ÜLMAN, Haluk: “Dilemmas of Turkish Politics”, *The Turkish Yearbook of International Relations 1962*, Ankara, 1964.

TANÖR,B. - BEYGO,Taner: *Türk Anayasaları ve Anayasa Mahkemesi Kararları,* İstanbul, 1966.

The First Five-Year Development Plan, Ankara, 1963.

TİMUR, Serim - ERSEL, Hasan: *Türkiye'de Gelir Dağılımı: 1968,* Ankara, 1970.

TOKER, Metin: *Solda ve Sağda Vuruşanlar,* Ankara, 1971.

Toprak-İskân Çalışmaları, Ankara, Toprak-İskân Genel Müdürlüğü, 1955.

TOYNBEE, A. J.: *Survey of International Affairs 1925*, Londra, 1927.

TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952,* İstanbul, 1952.

TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İstanbul, Doğan Kardeş, 1952.

TUNÇAY, Mete: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* Ankara, Yurt, 1981.

TUNÇAY, Mete: *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara, 1967.

Turkey and Cyprus, Londra, Türkiye Büyükelçiliği, 1956.

Turkish Views on Cyprus, New York, Turkish Information Office, 1956.

TÜRKAY, Orhan: *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme*, Ankara, 1962.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad: *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1949.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Ankara 1961.

Türkiye İhtilalci İşçi-Köylü Partisi Dosyası, İstanbul, 1973.

Türkiye İktisat Mecmuası, Eylül-Aralık 1947.

Türkiye Yıllığı 1953, Ankara, 1953.

Türkiye'de Kapitalizm, Tarihsel Maddecilik Yayınları, Cilt I, İstanbul, 1965.

TÜTENK, A.A.: *Milli Mücadelede Denizli*, İzmir, 1944.

US, Hakkı Tarık: *Meclisi Mebusan 1293-1877 Zabıt Ceridesi*, 2 cilt., İstanbul, 1940, 1954.

VOLKAN, Vamık D.- LTZKOWİTZ, Norman: *The Immortal Atatürk, A Psycho-biography,* Chicago, 1984.

WEBSTER, Donald Everett: *The Turkey of Atatürk: Social Process in the Turkish Reformation*, Philadelphia, 1939.

WEIKER, Walter F.: *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*, Leiden, 1973.

WEIKER, Walter F.: *The Turkish Revolution 1960-61; Aspects of Military Politics*, Washington, D.C., 1963.

Yassıada Broşürü, İstanbul, 1960.

Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, Ulus Basımevi, 1943.